ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI

Zeynep BAKİ

TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE TÜRK MİZAH BASININDA SİYASİ AKTÖRLERİN TEMSİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETiCİSİ
Yrd. DOÇ. Dr. Besim YILDIRIM

ERZURUM - 2011

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Besim YILDIRIM danışmanlığında, Zeynep BAKİ tarafından hazırlanan "Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Mizah Basınında Siyasi Aktörlerin Temsili" isimli bu çalışma 11/02/2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. GAZETECİLİK Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Uğur YAVUZ İmza: .....

Jüri Üyesi :Yrd. Doç. Dr. Besim YILDIRIM İmza: .....

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Adem YILMAZ İmza: .....

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. ..... / ..... / .....

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **IV**
ABSTRACT ..... **V**
KISALTMALAR ..... **VI**
RESİM LİSTESİ ..... **VIII**
ÖNSÖZ ..... **XVIII**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
GENEL TANIMLAMALAR

1.1. GÜLME ÜZERİNE **5**
1.1.1. Bir Kavram Olarak Gülmek **5**
1.1.2. Gülme-Beden İlişkisi **7**
1.1.3. Birbirine Yakın Görünen İki Zıt Kavram: Gülmek-Ağlamak **10**
1.1.4. Gülmeye ve Deliliğe Dair **12**
1.1.5. Dinlerin Gülme Eylemi Karşısındaki Tutumu **14**
1.1.6. Toplumsal Bir Eylem Olarak Gülmek **17**
1.1.7. Gülme Kuramları **23**
1.1.7.1. Üstünlük Kuramı **23**
1.1.7.2. Uyumsuzluk Kuramı **28**
1.1.7.3. Rahatlama Kuramı **31**
1.2. MİZAH ÜZERİNE **35**
1.2.1. Mizah-Gülme İlişkisi **37**
1.2.2. Mizah Kelimesinin Kökenleri Üzerine **38**
1.2.2.1. Türkçede Mizah-Gülmece İkiliği **42**
1.2.3. Bir Muhalefet Aracı Olarak Mizah **45**
1.2.4. Mizah-Toplum İlişkisi **50**
1.2.5. Mizah- Dil İlişkisi **52**
1.2.6. Mizah Çeşitleri **53**
1.2.6.1. Nükte **54**
1.2.6.2. Şaka **56**

1.2.6.3. Hiciv **57**
1.2.7. Mizah Türleri **58**
1.2.7.1 Fıkra **60**
1.2.7.2. Mizahi Şiir **62**
1.2.7.3. Karikatür **64**
1.2.7.4. Komedi **66**
1.2.7.5. Kukla **66**
1.3. KARİKATÜR ÜZERİNE **67**
1.3.1. Karikatür ve Karikatür Sözcüğünün Kökenleri **68**
1.3.2. Karikatür ve Resim İkiliği **74**
1.3.3. Karikatürün Tarihi **76**
1.3.4. Türkiye Karikatür Tarihi **80**

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRK MİZAH BASININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE SİYASİ AKTÖRLERİN MİZAH BASININDAKİ TEMSİLLERİ

2.1. CUMHURİYET'İN İLANINDAN ÖNCEKİ DÖNEM'DE MİZAH BASINI **84**
2.2. CUMHURİYET'İN İLANINDAN SONRAKİ DÖNEM **94**
2.3. SİYASİ AKTÖRLERİN MİZAH BASININDAKİ TEMSİLLERİ **97**
2.3.1. Sultan Abdülhamid **97**
2.3.2. Mustafa Kemal Atatürk **103**
2.3.3. Adnan Menderes **115**
2.3.4. Süleyman Demirel **135**
2.3.5. Bülent Ecevit **163**
2.3.6. Turgut Özal **186**
2.3.7. Necmettin Erbakan **213**
2.3.8. Alparslan Türkeş **225**

SONUÇ **230**
KAYNAKÇA **236**
EKLER **247**

EK 1: Tezin konusuyla ilgili diğer görseller 247
ÖZGEÇMİŞ..... 295

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE TÜRK MİZAH BASININDA SİYASİ AKTÖRLERİN TEMSİLİ

Zeynep BAKİ

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Besim YILDIRIM

2011, 295 Sayfa

Jüri: Yrd. Doç. Dr. Besim Yıldırım

Prof. Dr. Uğur Yavuz

Yrd. Doç. Dr. Adem Yılmaz

İki bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde gülme eylemi önce bir kavram olarak incelenmiştir. Gülmeyi daha iyi anlayabilmek için, gülme-beden ilişkisi üzerinde durulmuş, gülmenin karşıtı olarak ağlama eylemi kapsamında gülmenin ne olduğu sorusunun cevapları aranmıştır. Ayrıca gülme eylemi, toplumsal tutum içerisinde değerlendirilmiş, gülmenin delilikle ilişkisi ve dinin gülme eylemine karşı tutumu araştırılmıştır. Gülme hakkında geliştirilen üstünlük kuramı, rahatlama kuramı ve uyumsuzluk kuramı gülme eylemi dahilinde incelenmiştir.

Gülme eyleminin mizahla olan yakınlığı alt bir başlıkta tartışılmış, daha sonra mizah kelimesinin kökenleri, mizah-gülmece ikiliği, mizah-toplum ilişkisi, mizah-dil ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Diğer yandan bu tez çalışmasında mizah çeşitleri; nükte, şaka, hiciv ve mizah türleri; fıkra, mizahi şiir, karikatür, komedi ve fıkra hakkında bilgiler verilmiştir. Mizahi bir tür olan karikatür ayrı bir başlık dahilinde incelenmiş, karikatür ve karikatür sözcüğünün kökenleri, karikatür ve resim ikiliği, karikatürün tarihi ve Türkiye'deki karikatür tarihsel bağlam içerisinde ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise, cumhuriyetin ilanından önceki ve sonraki dönemde mizah basını irdelenmiştir. Ayrıca II. Abdülhamid, Mustafa Kemal Atatürk, Adnan Menderes, Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Turgut Özal, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş gibi önemli siyasi aktörlerin mizah basınındaki temsillerine yer verilmiştir.

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

THE HISTORICAL PERIOD IN WHICH REPRESENTING POLITICAL ACTORS IN THE TURKISH HUMOR PRESS

Zeynep BAKİ

Advisor : Yrd. Doç. Dr. Besim YILDIRIM

2011, 295 Pages

Jüri: Assist. Prof. Dr. Besim YILDIRIM

Prof. Dr. Uğur YAVUZ

Assist. Prof. Dr. Adem YILMAZ

In the first section ot the study consisting of two section, laughing action was examined as a concept. In order for laughing to be able to understand better, the interaction of laughing- body was investigated, and in the content of weeping opposite to the laughing , it was aimed to find out answers about What the laughing is. In addition, the action of laughing was assessed in a communal attitude, and the relationship between madness and laughing and the attitude of religion against laughing was investigated.Superiority theory developed about the laughing, the theory of relaxing and disharmony were examined in the context of laughing action.

The relationship between laughing action and homour discussed as a subtopic. Then, the origins of humour word and the combination of humour and laughing and the relationship of humour and Society and last the relationship between humour and lanquage have been investigated.

On the other hand, the knowledge about the types of humour , the types of epigram,jokes,satire and humour and anectode and humoured poem, caricature,comedy were given in this thesis study.Caricature,humoured type, was examinad under anothet topic.the origins of the words of caricatıre,and the combination of caricature and Picture and the history of caricature and ythe caricature in Turkey were investigated historically.

In the second section,The press of Humour before and after proclamation of Republic were investigated. In addition,The representations of important political actors such as Abdulhamit The Second, Mustafa Kemal Atatürk, Adnan Menderes,Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Turgut Özal, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş were given the place in Humour Press.

KISALTMALAR

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

ANAP : Anavatan Partisi

AP : Adalet Partisi

CGP : Cumhuriyetçi Güven Partisi

CGP : Cumhuriyetçi Güven Partisi

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

CKMP : Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

DP : Demokrat Parti

DSP : Demokrat Sol Parti

DTP : Demokrat Türkiye Partisi

DYP : Doğru Yol Partisi

FP : Fazilet Partisi

HDP : Hür Demokrat Parti

HP : Halkçı Parti

IMF : Uluslararası Para Fonu

İÇP : İşçi Çiftçi Partisi

İTÜ : İstanbul Teknik Üniversitesi

MBK : Milli Birlik Komitesi

MC : Milliyetçi Cephe

MGK : Milli Güvenlik Kurulu

MHP : Milliyetçi Hareket Partisi

MKP : Milli Kalkınma Partisi

MNP : Milli Nizam Partisi

MP : Millet Partisi

MSP : Milli Selamet Partisi

ORG : Orgeneral

RP : Refah Partisi

SHP : Sosyaldemokrat Halkçı Parti

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TDK : Türk Dil Kurumu

TESTP : Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi

TİP : Türkiye İşçi Partisi

TRT : Türkiye Radyo Televizyonu

TSDP : Türk Sosyal Demokrat Parti

TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri

YP : Yenilikçi Parti

YTP : Yeni Türkiye Partisi

RESİM LİSTESİ

Resim 1. 1. Kemal Gökhan Gürses'in karikatürü 15
Resim 1. 2. "Yeni şiir akımıyla alay eden karikatür". 63
Resim 1. 3. "Aptülika'nın gözünden Türkiye'de siyaset". 65
Resim 1. 4. "Mahmut Karatoprak'ın ödüllü karikatürü". 65
Resim 1. 5. "Zahir Güvemli'nin "Hitler" karikatürü". 72
Resim 1. 6. Fizan'da Ti-n Lalan'da bulunan İ. Ö. 500 yıllarından kalma bir kaya resmi. 77
Resim 1. 7. Leonordo da Vinci'nin yaptığı resim.. 79
Resim 1. 8. Nişan Berberyan'ın Karagöz tasviri. 81
Resim 1. 9. Firdevsi'nin Davetname'sinden Tılsım resmi. 83
Resim 2. 1. Diyojen dergisinde imzasız olarak yayımlanan karikatür. 84
Resim 2. 2. Matbuat Nizamnamesini eleştiren karikatür. 90
Resim 2. 3. Cem'in Cem dergisinde çizdiği karikatür. 92
Resim 2. 4. Ali Fuat Bey'in çizdiği karikatür. 93
Resim 2. 5. Ali Fuat Bey'in çizdiği karikatür 93
Resim 2. 6. Padişah Abdülhamid'in burnunu tasvir eden karikatür 97
Resim 2. 7. Abdülhamid'in saray hazinesinden çaldığı kıymetli eşyaları konu alan karikatür 98
Resim 2. 8. Abdülhamit, Taif Zindanlarında boğdurarak öldürttüğü Mithat Paşa'nın kesik başı ile 99
Resim 2. 9. Abdülhamid'in burnunu konu alan karikatür.. 99
Resim 2. 10. Yıldız Köşkü'nün Hükümdarlık Tiyatrosu'ndaki galanın çağrılıları. (Abdülhamit'in eteğindeki yazı: "Gazi Abdülhamit"). 99
Resim 2. 11. 31 Mart Olayı'nı konu alan Abdülhamid karikatürü 100
Resim 2. 12. Abdülhamid'in burnunun büyüklüğü sebebiyle karikatüre karşı olduğu hep söylenmiştir. Bu çizimde burun kesilince ortaya bir eşeğin çıktığı görülüyor.. 101
Resim 2. 13. Abdülhamid'in idam cezalarını konu alan bir karikatür. Karikatürdeki Osmanlıca metin: "Sultan Hamid Gazi'nin Yıldız sahne-i umumiyesinde gösterdiği mahareti".. 102
Resim 2. 14. Atatürk'ün portre karikatürü. 103

Resim 2. 15. Yenigün Dergisi'nde yayınlanan Atatürk karikatürü 103
Resim 2. 16. Atatürk'ün "Paşa" isimli karikatürü. 104
Resim 2. 17. Güleryüz dergisinde Atatürk'ün temsili karikatürü 105
Resim 2. 18. 30 Ağustos zaferini konu alan karikatü 106
Resim 2. 19. Atatürk'ün basın karşısında takındığı baskıcı tutumu eleştiren karikatür. Tüfekli kişinin Mustafa Kemal olduğu anlaşılmaktadır. Kuşun üzerinde "matbuat" yazmaktadır. 107
Resim 2. 20. Serbest Fırka deneyimi sırasında çizilen bir karikatü. 108
Resim 2. 21.Hilafetin kaldırılması üzerine çizilen karikatür. Karikatür yazısı: Engellerde,"Saltanat, Hanedan, Taassup" yazıyor.. 109
Resim 2. 22. Şapka, Kılık ve Kıyafet İnkılabı üzerine çizilen karikatür. 109
Resim 2. 23. Harf İnkılabının ardından çizilen karikatür. 110
Resim 2. 24. Atatürk'ün niteliklerini öven bir karikatür. 110
Resim 2. 25. Atatürk'ün dış ve iç politikadaki başarılarını konu alan bir karikatür..... 111
Resim 2. 26. Atatürk'ün ölümünden sonra çizilen karikatür. 112
Resim 2. 27. Gırgır dergisi bu karikatürü Atatürk'ü çıkarları için kullanmaya çalışan sahte Atatürkçülere ithaf etmiştir 113
Resim 2. 28. Cumhuriyet Tarihimizde ilk defa bir kadının (Prof. Dr. Türkan Akyol) bakan olmasının ardından çizilen karikatür 114
Resim 2. 29. Menderes'in portre karikatürü. 115
Resim 2. 30. II. Dünya Savaşındaki yoksulluğu Karagöz Hacivat üzerinden gösteren karikatür. 116
Resim 2. 31. 2. Dünya Savaşında barış söylentilerine karşı Akbaba dergisinde çizilen karikatür. 117
Resim 2. 32. Yoksulluğun derinden hissedildiği savaş döneminde çocukların bayram konuşmasını anlatan karikatür. 118
Resim 2. 33. Başbakan Recep Peker ile Celal Bayar'ı eleştiren karikatür. 119
Resim 2. 34. DP'nin tek başına iktidar olmasının ve CHP'nin 27 yıllık iktidarının sona ermesinin ardından çizilen karikatür 120
Resim 2. 35. İktidar ve muhalefeti eleştiren karikatür 121
Resim 2. 36. Ezanın Arapça okunması için alınan kararı eleştiren karikatür. 122

Resim 2. 37. Adnan Menderes'in sünnetçi olarak tasvir edildiği karikatür. Sünnet edilen çocuk basını temsil etmektedir. 123
Resim 2. 38. DP'nin Halk Partisi'ni ve Genel Sekreteri Kasım Gülek'i mahkum ettirme çabalarını işleyen karikatür. 124
Resim 2. 39. Ratip Tahir Burak'ın çizgileriyle Adnan Menderes. 125
Resim 2. 40. Menderes'i kadın olarak çizen Ratip Tahir Burak'ı eleştiren karikatür. . 125
Resim 2. 41. Halim Büyükbulut'un bir yıl mahkum olmasına sebep olan karikatür. .. 126
Resim 2. 42. CHP'nin bütün mallarına el koyma operasyonu sırasında DP'nin sözcüsü gazetede. Soldan itibaren: (Hüseyin Cahit, Nihat Erim, Falih Rıfkı, Şemsettin Günaltay, Kasım Gülek ve İsmet İnönü). 127
Resim 2. 43. Adnan Menderes ve muhalefet ilişkisini gösteren karikatür. 128
Resim 2. 44. Menderes'in dini ön plana çıkaran siyaset anlayışını eleştiren bir karikatür. 129
Resim 2. 45. Menderes'in siyasi anlayışını eleştiren karikatür. 129
Resim 2. 46. Yassıada duruşmalarına ait resmi bültenin kapağı. Altan Erbulak'ın karikatürü. 130
Resim 2. 47. Org. Cemal Gürsel'in darbe sonrası tasviri 132
Resim 2. 48. Yassıada'da yargılanma süreci devam eden Adnan Menderes'i tasvir eden bir karikatür. 134
Resim 2. 49. Süleyman Demirel'in portre karikatürü 135
Resim 2. 50. 1965 seçim yarışında siyasi liderleri tasvir eden karikatür. 136
Resim 2. 51. Süleyman Demirel'i çoban olarak gösteren karikatür. Koyunların üzerinde "oy" yazmaktadır 137
Resim 2. 52. Süleyman Demirel'in Amerika'ya olan yakınlığını eleştiren karikatür . 139
Resim 2. 53. Süleyman Demirel'in Amerika'nın istekleri doğrultusunda hareket ettiği iddialarını destekleyen bir karikatür 140
Resim 2. 54. AP lideri Süleyman Demirel, politik krizi muhalefetle anlaşarak çözmek yerine askerlerin müdahale etmesine zemin hazırlayacak bir politika izlemesinin ve Amerika yandaşı bir tavır sergilemesinin ardından çizilen Demirel karikatürü 142

Resim 2. 55. 27 Mayıs'tan sonra siyasete atıldığını her fırsatta ifade eden Demirel 1971 darbesinde "Şapkamı alır giderim" cümlesiyle anılmıştır. Bu karikatürde, 12 Eylül'ün yarattığı kişi olarak Turgut Özal kastedilmektedir 143
Resim 2. 56. Siyasi iktidarı, alıp giderim dediği şapkası ve ordu postallarıyla Süleyman Demirel'in siyasi hayatındaki çıkmazlarını konu alan karikatür 144
Resim 2. 57. MC hükümetini tasvir eden karikatür. MC hükümeti üyeleri: (Yukarıdan aşağıya) Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Turhan Feyizoğlu, Alparslan Türkeş.. 145
Resim 2. 58. Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit'in siyaset-muhalefet anlayışını gösteren bir karikatür. 146
Resim 2. 59. Süleyman Demirel'i eleştiren bir karikatür. 146
Resim 2. 60. Süleyman Demirel'in meclisteki yeminini eleştiren bir karikatür 147
Resim 2. 61. 1979 seçimleri öncesinde Demirel ve Ecevit'in birbirlerine karşı takındıkları üslubu eleştiren karikatür. 148
Resim 2. 62. Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit'in siyasi hırslarını ve tartışmalarını eleştiren karikatür 148
Resim 2. 63. Demirel'in ekonomi alanında aldığı önlemleri eleştiren karikatür..... 150
Resim 2. 64. Süleyman Demirel'in iktidarı dönemindeki enflasyonu eleştiren karikatür. 151
Resim 2. 65. Süleyman Demirel ve Başbakanlık müsteşarı Turgut Özal'ı eleştiren karikatür 152
Resim 2. 66. Darbe öncesi Süleyman Demirel'i eleştiren karikatür 153
Resim 2. 67. 12 Eylül'ün ardından halka yönelik eleştiri içeren karikatür 154
Resim 2. 68. Süleyman Demirel'in yasaklı olduğu dönemi tasvir eden karikatür. 155
Resim 2. 69. Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Süleyman Demirel'in tasviri 156
Resim 2. 70. Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanlığına aday olmasının ardından çizilen karikatür. 157
Resim 2. 71. Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanlığı görev süresinin dolması üzerine çizilen karikatür..... 157

Resim 2. 72. Eski Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer'in Cumhurbaşkanı oluşu mizah basını tarafından olumlu karşılandı. Duvardaki Portre: 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel. 158
Resim 2. 73. Süleyman Demirel'in kilolarını eleştiren karikakür 159
Resim 2. 74. Süleyman Demirel'in kilolarını eleştiren diğer karikatür. 159
Resim 2. 75. Süleyman Demirel'in aşırı kilolarını eleştiren bir diğer karikatür 160
Resim 2. 76. Süleyman Demirel'in oto portre karikatür denemesi 162
Resim 2. 77. Ecevit'in portre karikatürü 163
Resim 2. 78. Mizah Basını ilk zamanlar Ecevit'e karşı olumlu bir tavır sergilemişlerdir. Bu karikatürde de mizah basının Ecevit'e duyduğu inancın bir yansımasıdır.Bu karikatür seçimlerde CHP'nin birinci parti olarak çıkmasının ardından çizilmiştir 165
Resim 2. 79. 27 Temmuz 1976'da New York'ta, Bülent Ecevit'e yapılan suikast girişiminin ardından çizilen karikatür 166
Resim 2. 80. Bülent Ecevit'in hükümeti kurabilmek için bağımsız milletvekillerine bakanlık vermesini eleştiren bir karikatür 167
Resim 2. 81. Ecevit'in "ekonomide enkaz devraldık" cümlesine ve siyasi tartışmalara gönderme yapan karikatür 168
Resim 2. 82. Ecevit'in ekonomi politiğini eleştiren karikatür. 168
Resim 2. 83. Süleyman Demirel'i ve Bülent Ecevit'i konu alan karikatür 169
Resim 2. 84. Mecliste hükümet kurmak için yeterli çoğunluğun sağlanamadığı bir dönemde koalisyon için öne sürülen isteklerle alay eden bir karikatür. Türk siyasi tarihinde Ecevit ve Demirel hiç koalisyon hükümeti kurmamıştır 170
Resim 2. 85. Birbirlerine sürekli lakap takan Ecevit ve Demirel'i eleştiren karikatür 171
Resim 2. 86. Türkiye'nin bir dönem "Umudumuz Karaoğlan" dediği Ecevit'in günden güne kaybettiği siyasi prestijini ve siyasi hayattaki çözümsüzlüğü eleştiren karikatür 172
Resim 2. 87. Ecevit'in ve Demirel'in darbeyi çağıran sorumlular olarak gösteren karikatür 173

Resim 2. 88. 12 Eylül Darbesi'nin mimarı Org. Kenan Evren'i eleştiren bir karikatür. 174
Resim 2. 89. Bülent Ecevit'in siyasi yasağı nedeniyle Rahşan Ecevit Demokrat Sol Parti'yi kurdu ve Genel Başkanlığı görevini üstlendi. Bu durumu anlatan bir karikatür 177
Resim 2. 90. Halk ve basın Ecevit ve Erdal İnönü'nün seçimlerde birleşip tek parti olarak seçime girmesinden yanaydı. Ecevit ise, tek başına seçime girme kararı aldı. Ecevit'in bu tutumunu eleştiren karikatür. Ecevit, 1990'larda da Erdal İnönü'nün birleşme çağrılar 179
Resim 2. 91. 90'lı yıllarda Bülent Ecevit'i ve Süleyman Demirel'i tasvir eden bir karikatür. Bülent Ecevit için mizah basınında oluşan genel yargı 80 darbesinden sonra (olumsuz anlamda) değiştiği yönündedir. 180
Resim 2. 92. Bülent Ecevit'in Başbakanlığı sırasında boy gösteren ekonomik krizin diğer bir sebebi de Ecevit'in gün geçtikçe kötüye giden sağlığıydı 183
Resim 2. 93. Ecevit'in sağlığının bozulmasına rağmen Başbakanlıktan istifa etmemesini eleştiren karikatür. Ecevit'in istifa etmesini engelleyenlerin Rahşan Ecevit, Mesut Yılmaz ve Devlet Bahçeli olduğu öne sürülmektedir 184
Resim 2. 94. Ecevit'in büyük bir titizlikle belirlediği bakanlarının onu terk etmesi üzerine çizilen karikatür 185
Resim 2. 95. Turgut Özal'ın portre karikatürü. 186
Resim 2. 96. Turgut Özal'ın hobileri arasında çizgi roman okumak da vardır. Özal'ın ekonomisi eleştirilirken bu ayrıntı karikatürcü Ali Ulvi Yücesoy tarafından esprili bir şekilde tasvir edilmiştir 188
Resim 2. 97. 12 Eylül döneminde Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcılığı yapan Özal'ın ekonomi anlayışını eleştiren karikatür 189
Resim 2. 98. Turgut Özal'ın ekonomi politiğiyle alay eden bir karikatür 190
Resim 2. 99. Turgut Özal'ın izlediği ekonomi programını eleştiren karikatür. 190
Resim 2. 100. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Prof. Kılıçturgay'ın çalışanların aldıkları maaşla sağlıklı yaşam sürdüremeyeceklerini açıklaması üzerine Özal'ın ekonomisini eleştirmek için çizilen karikatür 191

Resim 2. 101. Turgut Özal'ın halkın yoksulluğu karşısında takındığı tutumu eleştiren bir karikatür 192
Resim 2. 102. 14 Ocak kararlarını eleştiren karikatür 194
Resim 2. 103. 1983 seçimlerini ve Özal'ın vaatlerini konu alan karikatür 195
Resim 2. 104. Özal'ın demokrasi, özgürlük söylemlerini eleştiren karikatür 196
Resim 2. 105. 29 Kasım 1987 seçimleri öncesinde Özal ve Anavatan Partisini eleştiren karikatür 197
Resim 2. 106. Turgut Özal'ın Fethullah Gülen'le olan yakınlığını ve irtica olaylarına dair ciddi önlemler almayışını eleştiren karikatür. 198
Resim 2. 107. Özal'ın muhafazakar olduğunu her fırsatta dile getirmesini ve Koç, Sabancı gibi iş adamlarıyla olan yakınlığını, ekonomide halkın çıkarlarını gözetmeyişini eleştiren karikatür. 199
Resim 2. 108. Turgut Özal'ın seçimlerin ardından 1987'de meclis yeminini eleştiren karikatür.. 200
Resim 2. 109. Turgut Özal'ın kardeşlerinin zenginleşmesini eleştiren karikatür. Turgut Özal Tommiks, Teksas vs. çizgi romanları okumayı sevdiği için karikatürün teması bu duruma uygun bir şekilde işlenmiştir 201
Resim 2. 110. Turgut Özal'a suikast girişimini ve siyasilerin başbakanlık durumunu ifade eden karikatür. Mazi Başbakan: Süleyman Demirel, Gazi Başbakan: Turgut Özal, Mecazi Başbakan: Erdal İnönü 203
Resim 2. 111. Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı olmadan dört ay önce çizilen karikatür 204
Resim 2. 112. Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı olmasının ardından çizilen karikatür. . 205
Resim 2. 113. Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı olduktan sonra, ANAP'lı eski parti arkadaşlarının Cuhmurbaşkanlığı köşkünde Turgut Özal'ı tebrik etmesini eleştiren karikatür. 206
Resim 2. 114. 12 Eylül darbesinden sonra, ülkenin ekonomisinde söz sahibi olan Turgut Özal'ı eleştiren karikatür. Özal "Yolsuzluk Tanrısı" olarak nitelenmiştir 208
Resim 2. 115. Turgut Özal'ın Başbakan müsteşarken yayınlanan ekonomik politiğini eleştiren karikatür 208

Resim 2. 116. Özal'ın IMF borçlarını ertelemekteki ustalığını konu alan haberler, gazetecilerin Özal'la bu konuyla ilgili röportajları da mizah basını tarafından eleştirilmiştir 209
Resim 2. 117. Özal'ın IMF borçlarını ertelemesine ilişkin karikatür 210
Resim 2. 118. Turgut Özal'ın ölümü üzerine Semih Balcıoğlu'nun çizdiği karikatür 212
Resim 2. 119. Turgut Özal'ın ölümünün ardından Leman Dergisinde yayınlanan taziye 213
Resim 2. 120. Necmettin Erbakan'ın portre karikatürü 213
Resim 2. 121. Erbakan ve Türkeş'in hacca gitmesi üzerine çizilen karikatür. 217
Resim 2. 122. Türkiye'nin demokrasi tarihi boyunca Ordu'nun bütün taleplerini yerine getirmesini eleştiren karikatür 218
Resim 2. 123. Koalisyon hükümeti sırasında Tansu Çiller'in Erbakan'ın muhafazakar çizgideki görüşlerine uygun şekilde hareket etmesini eleştiren karikatür 219
Resim 2. 124. Erbakan'ın dış politikada doğu-batı ilişkilerini konu alan karikatür. "Erbakan'ın başbakanlığının Batı tarafından onaylanmasının sebebi olarak ABD'nin bölgesel çıkarlarının kollanması sözünü verdiği iddia ediliyordu. Diğer yandan Erbakan'ın fundamentalist Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkilerini de dengede tutması gerekiyordu. Başbakan Erbakan'ın Doğu-Batı İlişkilerini nasıl dengeleyeceği merak konusuydu. Bu karikatürde, Erbakan'ın dış ilişkilerde nasıl bir tutum benimseyeceği hakkında eleştiriden çok fikir yürütülmüştür". 220
Resim 2. 125. Erbakan'ı konu edinen bir karikatür. DYP-RP koalisyonu sırasında Erbakan'ın mecliste mal varlığı görüşmelerinin gündeme gelmesi üzerine Çiller'le anlaşarak meclisin tatile girmesine karar vermesi basın tarafından eleştirilere neden oldu. Anap lideri Mesut Yılmaz'ın "örtülü ödenek" şaibesiyle köşeye sıkıştırdığı Çiller'e Erbakan, hükümette kalabilmek için, her konuda destek oldu. 221
Resim 2. 126. Erbakan ve Mesut Yılmaz'ı konu edinen bir karikatür. Susurluk kazasıyla birlikte kimi devlet kurumlarının ve yasal görevlilerin, yasadışı gruplarla işbirliği yaptığının ortaya çıkması üzerine halk

"Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık" eylemi yapm *aya başladı. Bu eylem 1 Şubat 1997'de Avukat Ergin Cinmen ve Sürekli Aydınlık için Yurttaş Grişimin öncülüğünde başlatılmıştır. Bu dönemde muhalefet lideri Mesut Yılmaz mafya ve belli kişiler tarafından tehdit edildiğini söylerken Erbakan, Susurluk kazası ve 28 Şubat sürecinde patlak veren karanlık ilişkiler hakkında sessiz kaldı ve suni gündem yarattığı iddia edildi.*. 222

Resim 2. 127. Necmettin Erbakan'ın seçim öncesi halka yaptığı yardımları eleştiren karikatür.. 223

Resim 2. 128. Recai Kutan ve Erbakan'ı konu edinen karikatür. Erbakan'a 5 yıl siyasi yasak gelmesi üzerine, Erbakan'ın emanetçisi olarak RP Genel Başkanlığı görevini üstlenen Recai Kutan, RP kongresinde diğer Genel Başkan adayı Abdullah Gül'ün karşısında büyük bir h*ezimete uğradı. Bu karikatür, Abdullah Gül'ün çok az bir oy farkıyla genel başkanlığı kaybetmesi üzerine çizilmiştir. Abdullah Gül ve arkadaşları "yenilikçiler" olarak tanınıyorlardı.* 224

Resim 2. 129. Alparslan Türkeş'in portre karikatürü 225

Resim 2. 130. 1978 döneminde işlenen cinayetlerin sorumlusu olduğu iddia edilen Türkeş'i eleştiren karikatür. 1978 döneminde Ecevit "Resmi kontrgerilla yoktur" ifadesini kullanmıştır. Siyasi yaşamları boyunca Ecevit ve Türkeş hep iki ayrı ucu temsil etmişlerdir. Sağ-sol olaylarının kendini gösterdiği bu dönemde Ecevit'te MHP için Katil ifadesini kullanmıştır 226

Resim 2. 131. 1960 askeri darbesinin bildirgesini okuyan Türkeş, "Kardeş kavgasına engel olmak için" ifadesini kullanmasına rağmen aksi yönde hareket ettiği şiddeti MHP'nin doğal refleksi olarak gösterdiği için çizilen karikatür 227

Resim 2. 132. Alparslan Türkeş'in 60 darbesinde okuduğu bildirideki "Kardeş kavgasına engel olmak için" cümlesini Türkeş'in yorumlayış biçimiyle ilgili bir karikatür. 227

Resim 2. 133. Türkeş, milliyetçi söylemleri ve izlediği siyasi politika nedeniyle Hitler'in kötü bir taklidi olarak nitelendiriliyordu. Türkeş'in tutumunu eleştiren karikatür. 228

Resim 2. 134. Alparslan Türkeş ve Süleyman Demirel'i konu alan bir karikatür. Alparslan Türkeş'in Süleyman Demirel'le koalisyonunu eleştiren karikatür. Türkeş bu karikatürde Almanya'nın bir dönem Başbuğ'u olarak bilinen Yahudi soykırımı yapan, Alman milliyetçisi Hit*ler'e benzetilmiştir* 229

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, araştırmalarımı büyük bir sabırla inceleyen, çalışma süreci boyunca heyecanımı, azmimi destekleyen danışmanım Yrd. Doç. Dr. Besim Yıldırım'a, göstergebilim konusunda bana yeni ufuklar açtığı için Prof Dr. Sevim Akten'e, karşılaştığım zorluklarda bana destek olduğu için Prof. Dr. Uğur Yavuz'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Ayrıca Karikatürcü Semih Poroy'a, Tarih Araştırmacısı Erol Şadi Erdinç'e, Doğan Kitap Editörü Selahattin Özpalabıyıklar'a, Cevdet Serbest'e, Kitapiçin'den Murat Uncu'ya, Gırgır arşivini benimle paylaşan Mustafa Dillioğlu'na, Kivi Sahaf'tan Coşkun Yılmaz'a, Prof. Dr. Haluk Oral'a, Orhan Turan'a, Bitap Sahaf'a, Simurg Sahaf'a, Cihannüma Sahaf'a, Bengi Sahaf'a, Karikatür Müzesi çalışanlarına ve küçük Furkan'a teşekkür ederim.

Hayatım boyunca bana hep güvenen, sevgisiyle beni kuşatan ve bana güçlü olmayı öğreten annem Hatice Baki'ye, siyasi tarihi öğrenme hevesi aşılayan, hep yarış halinde olduğum, kişiliğimin mimarı babam Kamil Baki'ye ve Sezai Erdoğan'a teşekkür ederim.

Bu çalışmayı yapma sürecine gelmemi sağlayan, liseden itibaren okuyabilmem için seferber olan, Nevşehir Belediyesi Eski Başkanı Yalçın Demir'e, Uzman Doktor Levent Uluğlar'a, Trakya Cam Geliştirme Başkan Yardımcısı Ertan Tanyeli'ye, Fotoğraf Sanatçısı Erdal Yazıcı'ya, Nevşehir Yardım Sevenler Başkanı Fatma Bay'a, Gazeteci Nihat İşiten'e, Eczacı Mehmet Kadıoğlu'na ve Ahmet Avlanmaz'a teşekkür ederim.

Bu çalışmayı yapma sürecimde hep yanımda olan, her konuda beni destekleyen, isminin önüne hangi sıfatı koysam yetersiz kalacak (Yazar, Araştırmacı, Koleksiyoner, Sahaf, Şiir Tarihçisi) Şeref Özsoy'a teşekkür ederim.

Erzurum – 2011 Zeynep BAKİ

GİRİŞ

Gülmek insan doğasının en temel özelliklerinden birisidir ve mizahla yakın ilişki içindedir. Birçok durum karşısında gülerek tepki veren insan, eleştirel aklın tezahürü olarak ortaya çıkan mizahın bir sonucu olarak da güler. Mizahi bir durum her zaman gülmeyle sonuçlanmasa da, araştırmalar sonucunda ortaya çıkan temel yargı mizahi durumların genellikle gülmeyle sonuçlandığı yönündedir. Mizahın sonucunda ortaya çıkan gülme eylemini rahatlama ve üstünlük kuramı açısından değerlendirmek mümkündür.

Bu çalışmada mizahı anlamak için gülme eylemi ve gülmeyi etkileyen nedenler tartışılmıştır. Gülme ile mizahın birbirinden ayrılamayacak denli birbirine yakın olmasından dolayı seçilen bu yöntem zorunlu olmanın yanı sıra kaçınılmazdır da. Mizahla gülme arasında anne-bebek ilişkisinin benzeri bir bağ vardır. Anne kavramı nasıl bebeği çağrıştırıyorsa, ‘Mizah’ da aynı şekilde gülmeyi çağrıştırır.

İnsanın olduğu yerde mizah vardır. İnsani bir ürün olarak ortaya çıkan mizah, insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanın toplu halde yaşamaya başlamasından sonra etkinliğini arttıran mizahın temeli ‘düzeltme’ ihtiyacından doğmuştur. Bireylerin toplumsal hayatta kendilerini konumlandırdıkları yere göre şekil alan mizah, kimi zaman bastırılmış duyguların açığa çıkması şeklinde kendini gösterirken kimi zaman da gülme ihtiyacının bir yansıması olarak karşımıza çıkar. Mizah günümüzün en etkin silahlarından birisidir ve doğru şekilde kullanıldığında yönetici kesimin yanlış tutumlarının, toplumsal kurumlardaki yanlışlıkların düzeltilmesine yardımcı olur. Mizahın düzeltme işlevinin yanı sıra bilgilendirme, haberdar etme gibi bir etkinliği de vardır.

Siyasetten, toplumsal yaşama her şey mizahın konusuna girer. Toplumun olduğu yerde siyaset, siyasetin olduğu yerde de mizah vardır. Mizah geçmişten günümüze siyasetten beslenmiştir. Mizah ideal olanı aradığı için, siyaseti ve siyasetçileri eleştirmiştir. Bu nedenle siyasi ve sosyal baskının karşısında olan mizahın temel kaynağı siyasiler ve toplumdaki çarpıklıklar olmuştur. Mizah kendine özgü bir biçimde, eleştiri ve ideal olanı arama görevini üstlenirken, mizahın bir türü olan karikatür sanatından da faydalanmıştır.

Matbaanın yaygınlaşması ve basının etkinlik kazanması sonucunda gelişen karikatür, mizahı çizgiyle ifade etme sanatı olarak tanımlanmaktadır. Karikatür sanatı, toplumsal sorunların yanı sıra politikayı da kendisine konu edinmiştir. Karikatür, yönetici kesimin aldığı kararları ve icraatları, siyasilerin şahsi tutumlarını eleştirmiştir. Bu eleştirilerin sonucunda yönetim mekanizması, karikatüre ve mizah basınına karşı baskıcı bir tutum sergilemiştir. Tarihi bir vesika niteliği taşıyan siyasi karikatürler, yayınlandıkları dönem ve dönemin siyasi koşulları hakkında bize bilgi vermesi açısından önemlidir. Siyaset çoğu zaman karikatürün hem konusu hem de bir parçasıdır.

Osmanlı Devleti'nde mizah basının doğuşu ve yaygınlaşması ülkedeki azınlıklar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Karikatür sanatı da bu doğrultuda mizah basınının sahnesinde kendini sergileme fırsatı bulmuştur. Cumhuriyetin ilanı ve çok partili hayata geçişle birlikte mizah basını etkinliğini arttırmıştır. Mizah basını bir yandan kamuoyunu bilgilendirme işlevini yerine getirirken diğer yandan da günün koşullarını, siyasi liderlerin tutumlarını yorumlama görevini üstlenmiştir. Bu anlamda elinde ciddi bir güç bulunduran mizah basını iktidar tarafından kontrol altında tutulmak istenmiştir. Mizah basını muhalif tutumu yüzünden iktidar tarafından susturulmaya çalışılması için alınan sert tedbirler, mizah dergilerinin, gazetelerinin yayın hayatı boyunca sık karşılaştığı bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda çizilen çerçeve değerlendirildiğinde tezin konusunu Türk mizah basınının tarihsel gelişimi ve siyasi aktörlerin mizah basınında nasıl temsil edildiği oluşturmaktadır. Bu noktadan hareketle özellikle cumhuriyet sonrası siyasi aktörlerin mizah yoluyla nasıl değerlendirildiği araştırılmıştır. Bu noktada bir mizah ürünü olarak öne çıkan karikatürün taşıdığı temsil gücünün toplumsal ve siyasal gerçekliği yeniden kurma biçimi ele alınmıştır. Tezde ayrıca siyasilerin mizah basınına yaklaşım biçimleri de yer almaktadır.

Bu bağlamda tezde şu sorulara yanıt aranmıştır:

- Türk siyasi aktörleri karikatürlerde nasıl temsil edilmiştir?
- Karikatürlerin toplumsal gerçekliği inşa etmedeki işlevleri nedir?
- Siyasi aktörlerin mizah basınına yaklaşımları nasıldır?
- Karikatürcüler siyasi aktörleri konu edinen karikatürler yaptıkları için ne gibi sorunlarla karşılaşmışlardır?

- Siyasi tarih bağlamında karikatürler nasıl şekil almıştır?

Bu çalışmanın amacı, mizah basınında siyasi aktörlerin temsilini, tarihi süreç içinde, karikatürler eşliğinde incelemek ve bu konuda çalışma yapacak araştırmacılara yardımcı olabilmektir. Daha önceki çalışmalarda, örneğin Turgut Çeviker'in "Karikatürkiye Tarihi" siyasi tarih bilgisi kısıtlı olmakla birlikte, 2008 yılına kadar Türkiye'de mizah basının genel bir karikatür arşiv çalışması olarak görünmektedir. "KarikatürkiyeTarihi" isimli çalışmada karikatürler yıllara göre sınıflandırılmış, konu tasnifine gidilmemiştir. Yasin Kayış'ın "Demokrat Parti Döneminde Siyasi Karikatür" isimli çalışması ise Demokrat Parti Dönemi ve Adnan Menderes ile sınırlandırılmıştır. Bu tezin önemi de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Zira bu çalışmada mizah basınının yanı sıra döneme ilişkin siyasi tarih bilgisine de tezin konusu bağlamında yer verilmiştir. Böylelikle mizah ve mizahın oluştuğu siyasi kesit bütünlüklü olarak ele alınmıştır.

Çalışmada veri toplama yöntemi olarak literatür taraması ve içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Özellikle tezin teorik kısmının oluşturulmasında konuya ilişkin literatür toplanarak incelenmiş ve toplanan literatürler tezin konusu bağlamında değerlendirilmiştir. Uygulama kısmının bulunduğu ikinci bölümde ise çeşitli siyasi dönemlere ilişkin mizah basını ele alınmış ve siyasi aktörlerin nasıl temsil edildiğine ilişkin incelemeler yapılmıştır. İçerik analizi yönteminin kullanıldığı bu kısımda önemli siyasi gelişmeler ve bu gelişmelere bağlı olarak yapılan karikatürler paralel şekilde incelenmiştir.

Tezde, ele alınan konu arşiv taraması kullanılarak, genel olarak olaydizimsel ama zaman zaman konunun bağlamına uygun şekilde geriye ve ileriye doğru gidiş-dönüşlerle tamamlayıcı olan bir anlatım tercih edilmiştir. Diğer yandan tez için veri toplamada derinlemesine mülakat yöntemi de kullanılmıştır. Mülakat yapılan kişilerin, cevabı aranan sorulara cevap verecek yeterlilikte olması konusunda titiz davranılmıştır. Özellikle Erol Şadi Erdinç'le yapılan mülakatta, Demirel ve Menderes dönemi hakkında sorular sorulmuş, dönemi bizzat yaşayan Erdinç'in tarihi bilgisine ve olaylara karşı sergilediği objektif tutumuna başvurulmuştur. Erol Şadi Erdinç'e bu konuda başvurulmasının bir diğer sebebi de Menderes ve Demirel hakkında yazılan eserlerde, siyasi durumların net bir şekilde kavranılmasını güçleştiren spekülatif söylemler bulunmasıdır.

Konusu tarihsel süreç içerisinde mizah basını ve siyasi aktörlerin mizahi temsillerinin olan bu çalışmada, mizah basınında siyasi aktörlerin temsilleri, karikatürler üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. İnceleme, II. Abdülhamid, Mustafa Kemal Atatürk, Adnan Menderes, Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Turgut Özal, Alparslan Türkeş ve Necmettin Erbakan'la sınırlandırılmıştır. Bu çalışmada özellikle 1970 dönemine ağırlık verilmiş, o dönemlerde siyasette etkin rol oynayan siyasi aktörler incelenmiştir. Bu çalışma, 2002 yılına kadar siyasi arenada etkin rol oynayan siyasilerin araştırılması görevini üstlenmiştir. İsmet İnönü'nün siyasi hayatta etkin bir rol oynamasına rağmen tezde bir başlık altında incelenmemesinin sebebi, incelenen mizah dergilerinde İsmet İnönü'ye ilişkin karikatürlerin kısıtlı olmasıdır. Benzer nedenlerden dolayı Tansu Çiller, Mesut Yılmaz ve Devlet Bahçeli gibi siyasi liderler de tez kapsamında incelenmemiştir. Bu siyasi liderlerin tez kapsamında incelenmemesinin bir başka nedeni de, partiler kapsamında düşünüldüğünde, diğer siyasi liderlerin (Süleyman Demirel, Turgut Özal, Alparslan Türkeş) gölgesinde kalmasındandır. 2002 yılından Türk Siyasi hayatında meydana gelen köklü değişim bir başka çalışmanın konusu olacaktır. Bununla birlikte söz konusu siyasi liderlere ilişkin bilgilere dönemlerine ilişkin siyasi bilgilerden bahsederken kısmen de olsa değinilmiştir.

İki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde gülme eylemi, mizah ve karikatür arasındaki yakın ilişki incelenirken, ikinci bölümde Türk mizah basının tarihsel gelişimi ve mizah basınında siyasi aktörlerin temsili üzerine araştırma yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
GENEL TANIMLAMALAR

1.1. GÜLME ÜZERİNE

"Gülme" kelimesiyle insani bir eylem olarak gülmeyi tanımlamaya ve belli başlı soruları cevaplamaya çalışmaktaki temel amaç, mizahın bir sonucu olarak doğan gülmeyi anlaşılır kılmaktır. Gülme ile mizah kardeş gibidir, bununla birlikte, gülmek her zaman mizahi bir durumdan kaynaklanmaz. Aydın Boysan'ın da ifade ettiği gibi: *"Gülünen her şey mizah değildir. Eski Çin işkencelerinde gıdıklayarak öldürme vardır. Hem zaten öyle olsaydı, I. Dünya Savaşı'ndaki, güldürücü gaz muharebesini de, mizah saymak gerekirdi "*[1].

İnsani bir edim olan gülmeyi inceleyen filozoflar geçmişten günümüze gülme hakkında farklı görüşler dile getirmişlerdir. Bazı filozoflar ve düşünürler gülmeyi, eleştirel aklın bir yansıması olarak mizahi açıdan değerlendirirken bazı filozoflar da fiziksel ve ruhsal durumu temel alarak açıklamaya çalışmışlardır.

Mizahın olduğu yerde genellikle gülme vardır. Mizahi gülmeyi anlayabilmek için ilkin gülmenin ne olduğunu açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Mizahi gülme ile diğer gülme eylemleri arasındaki ayrım anlaşılırsa, mizahı anlatmak daha kolay olacaktır. İlk olarak mizah yerine gülmenin incelenmesindeki ana sebep, mizahın sonucu olarak doğan gülme eyleminden hareketle mizahı anlamaktır. Elbette her mizahi öğe gülmeyle sonuçlanacak diye bir kural yoktur ama bu noktada genel bir ortak kabulden hareket etmenin gerekli olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

1.1.1. Bir Kavram Olarak Gülmek

"İnsan güler!". Giriş cümlemiz de sonuç cümlemiz de belirgin olarak karşımızda durmaktadır. "İnsan güler!" Ancak insan neye güler, niye güler, ne kadar güler, hangi koşullarda güler? İnsan ne zaman gülmeye başlamıştır? Gülme kavramının, gülme ediminin farkına ne zaman varmıştır? Bu ve benzeri soruları cevaplamadan, bizzat deneyimlediğimiz ya da başka insanlarda gördüğümüz gülme eylemini anlayabileceğimizi düşünmek yanlış bir tavır olurdu. Bu açıdan, öncellikle birkaç tanımlamaya bakmakta yarar var:

---

[1] Aydın Boysan, *Paldır Güldür Mizah Söyleşileri*, Bas Yayınları, İstanbul 1984, s. 51.

Türk Dil Kurumu'nun sözlüğü "-gülme-"yi şu şekilde açıklamaktadır:

"*Gülmek:*

1- İnsan hoşuna ya da tuhafına giden olgular karşısında kah kah diye sesler çıkararak duygusunu açığa vurmak.

2- Biriyle alay etmek.

3- Sevinçli zaman geçirmek, eğlenmek"[2].

Sözlükte verilen tanımlar biraz eksik görünmektedir. İnsan elbette hoşuna ve tuhafına giden durumlar karşısında güler, elbette gülerken belli mimiklerle ve belli seslerle bunu belli eder, ama insan sadece hoşuna ya da tuhafına giden durumlar karşısında mı güler? Birisiyle alay ederken de güler insan, hatta birisinin bir başkasıyla alay ettiğine şahit olduğunda da güler. Bundan çıkarılabilecek temel sonuçlardan birisi insanın hoşuna ya da tuhafına giden durumlar karşısında gülmesi değil, "insanın sadece insana gülmesi" olmalıdır. Aziz Nesin'in de belirttiği gibi "*Sonuç olarak yalnız insan güler ve insan yalnız insana güler; insandan başka bir şeye gülmüşse, onda insana benzerlik gördüğü için gülmüştür. Gülen de gülünen de güldüren de hep insandır*"[3]. Ama insanın sadece insana güldüğü sonucunda rahatsız edici bir yan vardır. İnsan bir kedinin ip yumağıyla oynamasına da güler. Oyun insana ait bir özellik gibi görünse de sonuç olarak kedi iple oynamaktadır ve insan onu izlemeyi eğlenceli bulduğu için güler. Bu noktada kediye gülen insan, kedide insana ait bir özellik bulduğu için değil, onu sevimli bulduğu için güler. Sevimlilik de oyun oynamak da sadece insana atfedilebilecek bir özellik değildir. Dolayısıyla gülmenin tanımında belirtilmiş kimi boşlukları giderebilecek daha başka tanımlara başvurmak gerekmektedir:

Orhan Hançerlioğlu Felsefe Ansiklopedisi'nde gülmeyi şu şekilde tanımlamaktadır:

"Gülmek: İnsanın hoşuna ya da tuhafına giden olgular karşısında duygusunu açıklaması… Hoşlanmayla ilgili ruhsal bir belirtidir. İnsana özgüdür. İnsandan başka

[2] *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Bilgi Basımevi, Ankara 1974, s. 341.
[3] Aziz Nesin, "Mizah-Gülmece", *Gülmenin Kitabı*, (Derleme), YGS Yayınları, İstanbul 2002, s. 54.

hiçbir canlı gülmez. Aristoteles'e göre özdeksel, ussal ya da töresel bir oransızlıktan doğar" [4].

Felsefe ansiklopedisinde verilen tanımda dikkat çeken nokta insandan başka hiçbir canlının gülmemesi üzerine belirtilen görüştür. Halbuki hayvanat bahçesinde maymunları gülerken görmek mümkündür. Bu durumu maymunların taklit etme özelliğinin gelişmiş olmasına bağlayabiliriz, yine de maymunların gülme koşulları ve sebepleri tam olarak değerlendirilemediğinden, genel geçer bilgilerden hareket etmek durumunda kalmaktayız. Gülmek için gerekli olan düşünsel faaliyetten yoksun olan maymunun gülüşü bu bağlamda ciddi bir değer taşımamaktadır.

Gülme konusunda sözlüklerde verilen tanımlar üç aşağı beş yukarı aynı olmakla birlikte, konuyu aydınlatmak ve yardımcı olmaktan uzak kalmaktadır. İnsan aklıyla mı güler yoksa bedeniyle mi? Yalnızken gülebilir mi insan? Gülmeyi toplumsal bir eylem olarak mı algılamamız gerekmektedir? İnsan komik duruma düştüğünde kendisi de bu gülmeye katılır mı? Katılıyorsa bunun sebebi nedir? Katılmıyorsa bunu nasıl açıklayabiliriz? Gülmek aşağı tabakaya ait bir eylem midir? Yüksek tabakadan insanlar gülmezler mi? Gülmek konusu dinin yasaklı bahçesi midir? Her sorunun cevabını bulabileceğimiz genel bir gülme kuramından bahsedilebilir mi? Bu tür soruları uzun uzun sıralamak mümkündür. Gülmeyi sorular sorarak anlayabilmek olası mıdır? Tek bir cevap yeterli olmayacaktır bu sorulara, çünkü gülmeyle ilgili ne kadar şey yazılıp çizilmişse, o kadar çok cevap vardır. Bu yazılıp çizilenler, ister gülmenin ne olduğunu açıklamak da yetersiz kalsın, ister gülme eylemini tam karşılamasın, sonuçta bu tezin yazılmasında temel alınan sorumluluk, şimdiye kadar söylenilenlerden bir sentez yapmayı, bir sonuç çıkarmayı hedeflemekten geçmektedir.

1.1.2. Gülme-Beden İlişkisi

İnsanın gülmesi üzerine söylenenleri sıralamadan önce, gülerken insan bedeninde meydana gelen değişimi anlatmak gerekmektedir. İnsan gülerken bedenini bu eyleme nasıl hazırlar? Bedende nasıl bir değişim olur? Bu sorunun cevabını Arthur Koestler, şu şekilde açıklar: *"Üst dudağı kaldıran ana kas olan "zygomatic major"ın değişik güçlerdeki elektrik akımıyla uyarılması gülümsemeden sırıtmaya, oradan da*

[4] Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt: 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 267.

yüksek sesli kahkahaya özgü yüz kasılmalarına dek uzanan yüz ifadeleri doğurur. Başka araştırmacılar da gıdıklanan bebeklerin ya da gıdıklanma duygusunu yapılan hareketlerle yaşayan isteriklerin filmlerini çekmişlerdir. Bunlar da ilk hafif yüz kasılmasından başlayarak hızla sarsılma, boğulma nöbetlerine dek varan tepkeler sergilemişlerdir"[5].

Gülen kişinin yüzünde ve bedeninde meydana gelen hareketleri kopyalayarak yeri geldiğinde bu hareketleri vücuduna uyarlayan insan, karşısındakileri kandırabilir. Örneğin, bir insan saygı duyduğu ya da kıramayacağı bir kişinin karşısında sahte bir tebessüm takınır, özellikle, eğer saygı duyduğu kişi bayat bir espri yapmışsa, bu espri hoşuna gitmediği halde yalancı bir kahkaha ile espriden zevk almış gibi davranır. Koestler, bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: *"Kibarca atılan kahkahaların pek azı kendindendir. Hoşlanma yalancıktan yapılabilir, ya da bastırılabilir; istemeden verdiğimiz bir yanıta soğuk bir kıkırdama ya da kükrememsi bir kahkaha ekleyebiliriz; dahası, insanın alışkanlık-edinme özelliğinden dolayı, bu tepke -artı- yalancıktan gülme alaşımları kısa zamanda kişinin kendine özgü nitelikleri haline geliverir"*[6].

Gülme-beden ilişkisinde anlatılmaya çalışılan insan bedeninin gülerken nasıl şekil aldığı ve gülmenin bedende nasıl bir etki yarattığıdır. Gülmek, bedenle yapılan bir eylemdir. Gülmeye hazırlanan insanın bedeni belli bir pozisyon alır ve kaslar bu duruma uygun olarak hareket eder. Bu sadece, gülmenin bedensel boyutudur. Bir insanın güldüğünü anlamak için bu kasların hareket ettiğini görmek gerekir. İnsanın gündelik yaşamında bütün eylemlerini gerçekleştirmek için enerjiye ihtiyacı vardır. Yemek yerken, uyurken, yürürken, cinsel birleşme esnasında enerji harcayan insan, aynı şekilde gülerken de enerji harcar. İnsan gülüyorsa, bedeninde belli başlı değişimler meydana geliyor demektir. Demek ki insanlarda gülmek için gerekli olan bir enerji mevcuttur. Bu enerji sinirsel enerji midir? Koestler'in "Mizah Yaratma Eylemi" isimli kitabında kahkaha-gülmek ile ilgili şunlar belirtilmektedir:

"Kahkahanın "sinirsel enerji"nin boşalma mekanizması olduğunu ilk kez ortaya koyan Herbert Spencer'dır. "Kahkahanın fizyolojisi" (1860) üzerine yazdığı deneme şu önermeyle başlıyor: "Sinirsel enerji her zaman kas hareketlerine dönüşme eğilimindedir; bu enerji belli bir yoğunluğa ulaştığında her zaman kas hareketi

[5] Arthur Koestler, *Mizah Yaratma Eylemi*, (Çev. Sevinç-Özcan Kabakçıoğlu), İris Yayınları, İstanbul 1997, s. 8.
[6] Koestler, s. 8.

gerçekleşir… Duygular ve duyumlar, bedensel hareketlere yol açarlar ve… Bu duygular ne ölçüde güçlüyse, bedensel hareketler de o ölçüde şiddetli olur." Böylece Spencer şu sonuca varıyor: "bilinç, bilmeden büyük şeylerden küçük şeylere yöneltildiğinde", "açığa çıkan sinirsel güç" kendini en az direnme gördüğü kanallar boyunca genişletip akar; bunlar da kahkahanın yarattığı kas hareketleridir. Spencer'ın kuramının (kimi bölümlerini Freud kendi kuramına almıştır) ayrıntıları, zamanla geçersiz olmuştur; ama bu kuramın temel tezi olan "duygu bedensel harekete dönüşme eğilimindedir" düşüncesi, kanıtlanmakla kalmamıştır, çağdaş nörofizyolojide öylesine olağan sayılmıştır ki onu değerlendirme gereksinimi çoğu kez unutulur"[7].

Abramow'a göre gülme: "*Kan dolaşımı hastalıklarının bir çeşit ilacıdır*"[8].

Gülmek fizyolojik bir eylemdir fakat bu eylemi, öksürmek ya da aksırmak gibi sadece beden ile anlatmamız olası değildir. Sonuçta, gülmeyi harekete geçiren bir güdü vardır. Gülme'ye gülme diyebilmemiz için gerekli olan bir etki vardır. Bu etki'nin şiddetine göre, bir tepki olarak gülme doğar. Bu etki komiktir, saçmadır, uyumsuzdur. Gülmek, bazen üstünlük kurmaktan, bazen kibirden kaynaklanır, bazen rahatlamak ihtiyacından doğar, bazen de hayatta meydana gelen güzel bir değişim gülmeye etki eder; milli piyangodan para kazanan kişinin bütün hayatının değişeceğini düşünürken gülmesi gibi... Gülmeyi tetikleyen şey bazen bir durumdur, bazen şekildir, bazen nesnedir, bazen mizahi bir görüntüdür, bazen ironinin kendisidir, ünlü bir simanın portresidir, Abdülhamid'in burnundan ibarettir, pornografik bir fıkradır, küfürlü bir konuşmadır, cehalettir, vs… Burada, Dr. Johnson'ın bir sözünü anımsayabiliriz: "*İnsanlar akıllılıklarını çok farklı biçimde koymuşlardır ortaya, ama hep aynı biçimde gülmüşlerdir*"[9].

Gülmeyle ilgili olarak yazılan çizilenleri bir kenara bırakacak olursak gülmeyle ilgili dikkate değer bir nokta vardır ki o da gülmenin beden sağlığı için önemli ve yararlı olduğunun tıbben kanıtlanmış olmasıdır. Gülerken kalp kaslarının daha iyi çalıştığı, dolaşım hızının arttığı, akciğerlerin bol oksijenle dolduğu, dikkat hormonlarının etkilenerek çeşitli dokuları harekete geçirdiği, beynin harekete geçerek kardiyo-

[7] Koestler, 43-44.
[8] Boysan, s. 163.
[9] Koestler, s. 9.

nörolojik sistemdeki baskıyı ve stresi azalttığı, korkunun, öfkenin ve depresyonun geçtiği ve fiziksel hastalıklarla ilgili bütün ağrıların azaldığı bilinmektedir[10].

1.1.3. Birbirine Yakın Görünen İki Zıt Kavram: Gülmek-Ağlamak

Gülme'nin ne olduğunu anlamanın birinci koşulu, gülme eylemini ciddiye almaktan geçmektedir. Öncelikle gülme, insana özgü bir eylemdir, bu su götürmez bir gerçekliktir. Bu doğrudan hareketle insanın hangi durumlarda güldüğüne daha açık bir ifadeyle insanın neye-niçin güldüğüne ışık tutmak gerekir. Gülme'nin zıttı olarak bilinen eylem ağlamaktır, ama soğanın insanı ağlatması gibi gülme eylemini harekete geçirecek bir meyve-sebze de yoktur. Bununla birlikte, şekli insan-hayvan-organ ile özdeşleştirilebilen bir meyve insana komik gelebilir. Bir kadının eline muz alıp ona bakması da insanı gülümsetebilir, muz yiyen bir kadın da… Çünkü muz erkeğin cinsel organına benzemektedir, fallus özlemi çeken bir kadın muzla eksiğini kapatmış bir anlamda erilleşmiştir. İnsan zekası muzda insana ait bir özellik görüp, pornografik bir bağlantı kurarak gülebilir. Ya da birine "armut kafalı" dendiğinde bu söyleyiş de güldürebilir, hatta armut gören kişi, o meyveyi "armut kafalı" (Karikatürcü Charles Philippon, Kral Luis Philip'in armut kafalı karikatürlerini çiziyordu.) dediği kişiyle özdeşleştirip gülebilir. Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür: Bütün zıtlıkların bir uyumu vardır, ama gülme ile ağlama arasında beslendikleri etki kanalı açısından derin bir fark vardır: Gülme'ye etki eden şey birincilikle zekadır, ağlamak ise duygudan arındırılamaz.

Gülme ve ağlama eyleminin birbiriyle benzer özellik taşımasının sebebi ise ikisinin de bir tür rahatlamayla sonuçlanmasıdır. Aydın Boysan'a göre, *"Gülme de ağlama da bir ruh boşalmasının belirtisidir. Ruh böylece rahatlayıverir. Vücut boşalmalarından da rahatlık doğar. Aynı anda ruhen ve bedenen boşalmanın örneği sevişmektir. İnsanlar "kolay boşalmayı" severler. Ruh tembelliği hayatın esasıdır"*[11].

Gülmek, Prof Dr. Rasim Adasal'a göre de, ruhsal bir boşalımdır. Adasal, Barış Gazetesi'ndeki yazısında gülerek boşalımı şöyle açıklamıştır: *"Mutluluk duygusu veya haz doyumu halinde olan ve gülen bir insanın organizmasında fizik, heyecansal, ruhsal*

[10] Ünsal Özünlü, "Yaşam ve Gülmece", *Güldikeni Dergisi*, Sayı: 6, İstanbul Kış 1995, s. 11.
[11] Boysan, s. 27.

bir açılma ve bir hayat canlılığı vardır. Mutlu insan iştahlıdır, mide, bağırsakları ve dolaşım sistemi tümüyle dengededir; ve bütün ruhsal fonksiyonları arasında ortak bir amaç işlemi vardır. Güldüren, coşturan ve konuşturan duygular ve düşünceler bir süre içinde insan ruhunu bir ucundan bir ucuna sarar; ve yüzünde birçok ünlü ressamların portrelerinde görülen özel bir neş'e ve mutluluk ifadesi okunur. Rönesans dönemi ressamlarının "Madonna"larında, hatta çarmıha gerilmiş azizlerin yüzlerinde bu fizyonomi çok belirlidir. Bu bireysel olduğu kadar kolektif de olabilir. Kurtuluş Savaşımızın mutlu sonucu ile Türk ulusunun her bireyinin yüzünde yansıyan sevinci, önemli bir kupa şampiyonluğunu kazanan kulüp taraftarlarının hareketli müspet heyecanları gibi… Aksine yine toplumsal ıstırapların yüz ifadeleri de o derece canlıdır"[12].

Gülme kendi için uygun bir ortam aramaz, bu kavram beklenmedik yerlerde insanın karşısına çıkabilir, çünkü gülme bir anlıktır ve bunun için uygun ortam beklemek mümkün olmadığı gibi insanın kendini gülmemek için kontrol etmeye çalışması da oldukça zordur, bir anlamda gülme edimi, esnemekle benzer özellik taşır. Eğer şiddeti yoğunsa gülmek de, esnemek de kontrol edilemez. Televizyonda ciddi olması gereken ana haber sunucularının, kontrollerini kaybedip güldükleri sık rastlanılır bir durumdur. Eğer, gülmek bulunulan ortama göre şekil alan bir eylem olsaydı, haber spikerleri, canlı yayında kendilerini tutamayıp, gülmezlerdi. Demek ki gülme bazen insanın istemi dışında gerçekleşen bir eylemdir. Tuhaf görünecek yerlerde ve zamanlarda insan gülebilir. Örneğin şiddet gördüğü sırada insanların güldüğü gözlenmiştir. Bir cenazede herkes ağlarken, gülmemek için kendini zor tutan insanların sayısı şaşılacak kadar çoktur. Bu nokta gülenlerle değil de ağlayanlarla ilgilenen Mehmet Ali Kılıçbay, ağlayanların durumunu şu şekilde açıklamıştır: "*Başkasının ölümüne ağlayan kişi, kendi olağanlığı konusunda kendisini nasıl aldattığına gülmektedir*"[13].

Kierkegaard'ın belirttiği gibi, "*Gülmenin kaynağında karşıtlık vardır*"[14]. Bu yüzden acı çekerken gülebilir insan, hatta güldürebilir de. "Güleriz ağlanacak halimize!" sözünü bilmeyen yoktur. Ağlamak dururken gülen "usun" bir seçimidir bu, dayatılan

[12] Rasim Adasal, *Barış Gazetesi*, 19 Temmuz 1973, s. 7.
[13] Mehmet Ali Kılıçbay, "Gülüşün ve Ağlayışın Diyalektiği", *Güldikeni Dergisi*, Sayı:10, İstanbul Yaz 1996, s. 33
[14] İsmail Kar, "Mizah ve Karikatür İkilisi… Mizahın Veliahtı Karikatür", Karikatür Vakfı, Ankara Nisan 2004, s. 92.

baskıya karşı bir tepki. Gülmek, biraz da boş vermektir bu yüzden, bir anlamda da başkaldırma, ahlaki sınırların gevşetilmesidir.

Ağlama ve gülme konusunda müthiş bir denge söz konusudur. İnsan canı yandığında, üzüldüğünde, başına güzel bir olay geldiğinde, gülebilir de ağlayabilir de. Aydın Boysan'ın ifadesiyle özetleyecek olursak: "*gülme, ağlamanın emniyet subapıdır*"[15].

1.1.4. Gülmeye ve Deliliğe Dair

Gülmek, çoğu zaman delilikle özdeşleştirilir. Baudelaire "Gülmenin Özü" isimli kitabında delilikle ilgili olarak şunları söylemiştir: "*Deliliğin en çok, en sık görülen dışavurum yollarından biri gülmedir. Şunu da bilin ki her şey birbirine denk düşer. Koşullar dediğimiz şey oluşur ve gülme dediğimiz eylem çıkıverir ortaya*"[16]. Gülme Baudelaire'in de dediği gibi birdenbire gerçekleşen bir eylemdir. Bununla birlikte, herhangi bir mizah dergisi alan ya da komedi filmini izlemeye giden kişi, gülmek için gerekli koşulları oluşturur, kendisine gülme ortamı sağlar. Olağan dünyaya bu kadar yakın olan gülme eyleminin, delilik dünyasına itilmesi şaşırtıcıdır, deliler de güler, ama bu sağlıklı bir gülüş değildir. Bu yüzden delilere ait gülüş üzerinde çok fazla durmamıza gerek yoktur. Gülmek, bir sorumluluk işidir, sorumluluktan uzak bir insanın gülüşü ilgilendiğimiz temel konu alanında önem taşımaz. Deli, kendi dünyasında, sorumluluk duygusundan yoksun kalmıştır, dışarıdadır. Toplumun gülme'sine katılmaz, kendi yarattığı dünyasında güler.

Ahmet İnam, olağan dünyayla ilgili olarak şunları söyler: "*Olağan dünyada gülme yoktur, havyan olağan dünyada yaşar… Olağan dünyada gülünç yoktur. Bir fıkraya, bir insana gülüşümüzde bu dünya ile bir başka dünyayı mukayese etmemiz yatar. İnsan olağanın ötesine geçebilen bir varlık: Bunun için gülüyor. Bunun için sanatı, bunun için bilimi, bunun için umutları var. Gülebilmemiz ve kültür yaratmamız, bilim, sanat, din, felsefe aynı kökenli! Gülmesek insan olmayacaktık, kültürü yaratamayacaktık*"[17].

---

[15] Boysan, s. 56.
[16] Charles Baudelaire, *Gülmenin Özü*, (Çev: İrfan Yalçın), İris Yayınları, İstanbul 1997, s. 9.
[17] Ahmet İnam, "Gülmeyi Bilememenin Gülünçlüğü", *Gülmenin Kitabı*, (Derleme) YGS Yayınları, İstanbul 2002, 17-18.

Gündelik hayatta söyledikleriyle yaptıkları ciddiye alınmayan ve deli diye tanımlanan insanlar mizahın temel kaynaklarındandır. Deliler elbette güler ama deli olmayanlar da delilere ve delileri konu alan karikatür-fıkra-vs. güler. *"Bellidir ki insanlar deli fıkralarına diğerlerinden daha çok gülerler, çünkü o esnada kendilerini daha akıllı hissederler"*[18]. Türkiye'de iki delinin anısına heykel yapılmıştır. Bu heykellerin biri Tunceli'deki deli Sevuşan'ın diğeri Bursa'daki Deli Ayten'in heykelidir. Bununla birlikte isimsiz olan binlerce deli mizaha konu olmuştur.

Delilerin mizahi bir yanı olmalarına örnek teşkil edebilecek gerçek bir olaya göz atalım:

"Sık sık mani teşhisiyle hastaneye yatışı yapılan F'nin Urfa'dan Adıyaman'a doğru otomobili ile giderken aklına bir soru takılır. "Ben solcuyum, sağ şeritte işim ne!?" Şeridi değiştirir ve sola geçer. Karşıdan bir kamyon hızla yaklaşmaktadır. Sağa geçse döneklik olacak, soldan devam etse kamyon üstüne geliyor, bunları düşünürken kamyonun çarpmasıyla Bozova'nın tarlalarına uçması bir oluyor. Öykü bu kadar değil. F bir iki sıyrıkla kazayı atlatıyor. Yakınları zorla şıha götürüyorlar. Bölgede cin yandırma geleneği var. Özellikle ruhsal rahatsızlıklar cinlerle açıklanıyor ve bunların imgesel yakılışıyla hastanın iyileşeceğine inanılıyor. Şıh F'ye ne gördüğünü soruyor. "Fabrikalar görüyorum, işçiler görüyorum, işçi kardeşlerim dayanışma içindeler…" Şıh araya giriyor, "adları ne" F devam ediyor: "Denizleri görüyorum, Mahirleri görüyorum, kitlenin önündeler…" Şıh bunların cin adları olduğunu düşünüyor; "Yandır onları, yandır…" Sonra ne mi oluyor? F hışımla ayağa kalkıyor, "sen nasıl Deniz'i, Mahir'i yakmamı istersin?" diye şıhı dövmeye başlıyor"[19].

Bu fıkra tadındaki gerçek hikayede insanları güldüren şey, Türk toplumuna ayna tutar nitelikte olmasıdır. Akli dengesinde problem olan F'nin yaşadığı olaylar, sağlıklı bir insanın da başına gelebilir. Sağlıklı bir insan elbette döneklik olmasın diye kaza yapacağını bile bile sol şeritte kalmaz, ama sağlıklı insanların bile "aile zoruyla" şıha, hocaya götürüldüğü gerçeği de yadsınamaz.

Deliler gibi, insanlar da zekâdan yoksun bir şekilde gülebilirler. Gülme eylemini harekete geçirecek bir meyve-sebze yoksa da güldüren haplar, güldürücü gaz bombaları,

[18] Boysan, s. 17.
[19] Dindar, 149-150.

marihuana, alkol, kimyasal maddeler vardır. Bu tür etkenler, gülme'ye doğrudan değil, psikolojik bir değişim yaratarak neden olurlar. Bu nedenlerden ortaya çıkan gülmeleri zekâdan beslenmediği için yok saymamakla birlikte, kayda değer görmüyoruz.

1.1.5. Dinlerin Gülme Eylemi Karşısındaki Tutumu

Gülmek, neredeyse bütün dinlerde uzak durulması gereken bir eylem olarak düşünülmüştür. Modernizmin görkemli şairi Charles Baudelaire'in deyimiyle *"En üstün yalvaç, yani İsa, hiç mi hiç gülmemiştir. Her şeyi bilen, her şeyi yapabilen "birisi" için gülünç diye bir şey yoktur. Ama şu var ki, öfkeyi, gözyaşını tanımıştır o"*[20].

Semai dinlerde ölümden sonraki dünyada sonsuz bir mutluluk içinde yaşama imkanı bulacak olan insanın, yaşadığı dünyada birtakım ihtiyaçları yok sayması gerektiği düşünülmektedir. Gülmek, eğlence kaynaklı bir eylemdir ve semai dinlerin çoğu eğlenceye karşı katı önlemler almak gereği duymuşlardır. Din kurumu eğlenmeyi, gülmeyi, neşeyi değil, acılara göğüs germeyi ve şükretmeyi öğütlemektedir. Cemal Dindar'ın ifadesiyle: *"Tek tanrılı dinlerin hemen tüm retoriği, bu dünyanın, nimetleriyle birlikte geçiciliği ve öteki dünyanın, sonsuz nimetleriyle sonsuzluğu üzerine kurulu… Neşeyle yaşamak değil, acıya göğüs germek, kabullenmek, acılarla pişmek cennete daha yakındır. Kadercilik, bir de bunları besleyen yokluklar, yoksunluklar, kişilerinin duygu durumlarında kaderciliği sürekli kılmakta, elinde yüceltebileceği çok az şey kalanlar da bu dinsel retoriği içselleştirip acılarını yüceltmektedir. Gülmek, gülmeye en çok ihtiyacı olanların aşağıladığı bir eylem haline gelmektedir"*[21].

Gülme eylemi, İslamiyet'te biraz daha ılımlı karşılanmaktadır. Özellikle İslamiyet'in Peygamber'i Hazreti Muhammed'in şakacılığına değinen kaynaklar ön plana çıkmaktadır. Mizah çok ihtiyaç duyulan doğal bir bir rahatlama sağladığı için Hz. Muhammed ve ilk Müslümanlar tarafından tasvip edilmiştir. Tanrı Elçisi'nin şöyle söylediği nakledilmektedir: *"Kalplerinizi düzenli olarak ferahlatın; çünkü eğer sıkılırlarsa körleşirler."* Hz. Muhamed'in saf insanlara yaptığı şakalar dikkat çekicidir. En-Nüveyri Hz. Muhammed'in yaşlı bir kadına *"Yaşlı insanların cennete kabul edilmeyeceğini söylemiş ve kadının çok üzüldüğünü görünce, cenneteki bütün kadınların*

[20] Baudelaire, s. 4.
[21] Dindar, s. 161.

aynı derecede genç olacaklarını söyleyen bu hususstaki Kur'an ayetini (LVI.34-7) zikretmiştir. Veya bir kadına orada olmayan kocasının gözlerinde beyazlık olduğunu söylemiştir. Onun hasta olduğundan korkan kadın, kocasını tekrar gördüğünde, kocası ona Peygamber'in haklı olduğunu ve normal bir durum olduğundan söz konusu beyazlığın bir şey ifade etmediğini açıklamıştır"[22]. Dini kaynaklarda, Hazreti Muhammed'in dişlerini göstermeden tebessüm ettiği söylenir.

Türk toplumunda da insanlar güldüğünde bu durumu bir halk tabiri olan cümleyle "şeytan dürttü" diyerek geçiştirmeye çalışırlar. İslam dininin kutsal mekanı camidir ve bu yerde uygulanması gereken saygı kuralları vardır. Kuralların ve yasakların olduğu yerde, bu kuralları ve yasakları çiğnemeye çalışanların olacağı da yadsınamaz. Morreal'ın da ifade ettiği gibi: *"Herhangi bir yasak, bir kişinin ne yasaklanmışsa onu yapma arzusunun artmasına neden olur ve bu hedefine ulaşamamış arzu, kendisini açığa çıkarılmamış sinirsel enerji olarak kendini gösterebilir"*[23].

Resim 1. 1. Kemal Gökhan Gürses'in karikatürü [24].

[22] Franz Rozanthal, *Erken İslamda Mizah*, İris Yayınları, İstanbul 1997, s. 8-10.
[23] John Morreal, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, (Çev: K. Aysevener, Ş. Soyer), İris Yayınları, İstanbul 1997, s. 33.
[24] *Güldikeni Dergisi*, Sayı: 18, İstanbul Yaz 1999.

Tam olarak İslami saygı kurallarını öğrenemeyen bir çocuk, camide uyulması gereken kuralların baskısını üzerinde hisseder ve bu kuralları çiğnemek pahasına, kendine eğlence ortamı yaratmakta sakınca görmez. Camiye giden bir çocuk, namaz kılmak için, dizilmiş cemaati düşürmeye çalışabilir. Cemaatin domino taşları gibi birbirinin üzerine doğru eğilmesi, çocuk için eğlenceli bir görüntü yaratır. Bu onun için gülme'nin önkoşuludur. Namazı bozamayan cemaatin, ayakta kalma çabası, çocuğa komik, bir o kadar da eğlenceli gelir.

Camiye giden çocukların gülmemek için kendilerini sıktıklarına birçok insan şahit olmuştur. Namazını bozan yaşlı bir amcanın-teyzenin "Terbiyesiz seni, burnuna şeytan mı osurdu, yaramaz?" benzeri cümlelerini de hatırlamak olasıdır. "Burnuna şeytan mı osurdu" sorusu İç Anadolu yöresine özgü, sıklıkla kullanılan bir tabirdir. Bu deyiş, gülme'nin şeytanla ilişkili olduğuna bir kez daha kanaat getirilmesine yardımcı olur. Gülme-şeytan ilişkisini irdeleyen Baudelaire şunları kaydeder: *"Gülme, şeytansı, hınzırca bir şeydir, yani alabildiğine insansaldır. İnsandaki kendini yüksek görme düşüncesinin bir sonucu olarak vardır. Gerçek şu ki, gülme öz olarak insansal olduğu içindir ki, öz olarak çelişkilidir. Demek oluyor ki, gülme, sonsuz bir yüceliğin ve aynı zamanda sonsuz bir düşkünlüğün imidir"*[25].

Sokrates'in "*Her şeyi bilmek (anlamak) her şeyi affetmektir*"[26] sözü en üstün yalvaç olarak imlenen İsa'ya uyarlandığında, O dünyaya ait her şeyi bildiği için, gülecek bir görüntü bulamaz. Ne de olsa her şeyi bilen birisi için, gülmeye değer bir şey yoktur.

Dinlere göre gülmek; bir sefalet işaretidir, bir eksiklik, bir eziklik belirtisidir. Gülme eyleminin, ağzımızla ve gözlerimizle gerçekleştirilmesi de en çok günah işlediğimiz iki organa (ağız-göz) ait bir durum olarak değerlendirildiğinden pek de hoş görülmez. *"Hıristiyan filozoflara göre, öfkeli insanın dudaklarındaki gülüş, gözlerindeki yaşlar gibi büyük bir sefaletin işaretidir. Kendi görüntüsünü insanlar yaratarak çoğaltmak isteyen Tanrı, insanın ağzına bir aslanın dişlerini koymamıştır hiçbir zaman. Ama insan gülerek ısırır. Yine aynı Tanrı, insanın gözlerine yılanın o*

[25] Baudelaire, s.11.
[26] Frederic Copleston, *Felsefe Tarihi Ön-Sokratikler ve Sokrates*, (3. Basım), (Çev: Aziz Yardımlı), İdea Yayınevi, İstanbul 1997, s. 97.

büyüleyici kurnazlığını da koymamıştır. Ama insan gülerek kandırır"[27]. "Gülerken ısırmak" Türk toplumunda da kullanılan bir deyimdir. Sözlükteki anlamı: "*Görünürde iyi davranırken ansızın karşısındakine zarar verecek bir tutum takınmak"*[28] olarak tanımlanmıştır.

Dinlerin gülme eylemine karşı tutumu bu kadar sertken, dinin ve Tanrı'nın gülünecek bir kavram haline gelmesi kaçınılmazdır. Tanrı'yı hedef alan, eleştiren bir sürü deyiş türetilmiştir. Bunlardan en çarpıcı olanı Jean Rostand'ın (1894-1977) Tanrı hakkındaki görüşünü dile getiren ifadesidir. Jean Rostand şöyle der: "*Bir insan öldürüyorsunuz katil oluyorsunuz. Milyonlarca insan öldürüyorsunuz, fatih oluyorsunuz. Bütün insanları öldürüyorsunuz, Tanrı oluyorsunuz"*[29].

1.1.6. Toplumsal Bir Eylem Olarak Gülmek

İnsanların güldükleri şeyler toplumdan topluma farklılık gösterir. Türk toplumunun güldüğü şeyler diğer toplumların güldükleri şeylerden farklıdır. Türk toplumunda bile doğudan batıya espriler ve insanların güldükleri konuların değiştiği göz önünde bulundurulursa bunda çok da şaşılacak bir yan yoktur. Türk toplumu güler yüzlü bir toplumdur, geleneksel bir toplum olmanın avantajlarını kullanan böyle bir toplumsal yapı ilişkilerin daha gayrı resmi daha samimi ve daha fazla yüz yüze ilişki biçimlerine sahiptir. Söz konusu toplumsal yapı, çoğu zaman diğer Avrupa ülkelerindeki bireyler tarafından Yunanistan'la karıştırılır, bu karıştırılmanın belirgin sebeplerinden biri Yunanistan'ın komşumuz olması diğeri de iki kültür arasındaki derin etkileşimdir. Buna rağmen Türkiye, komşuluk ve akrabalık ilişkisi bulunan Azerbaycan ile benzer bir dil konuştuğu halde, Yunanistan'la olduğu kadar etkileşim içerisinde değildir. Bu etkileşimin yoğunluğunda, Yunanistan ve Türk halkının, uzun bir süre aynı toprak parçası üzerinde toplum şuuru ile yaşamış olması belirleyici bir özellik taşır. Ayrıca, *"Prof. Adasal, yalnız ulusların değil, ırkların bile gülmeceye olan yatkınlıklarında, gülmece anlayışlarında ayrımlar olduğu kanısındadır"*[30]. Gülme'nin toplumsal bir anlamı vardır, bireye gülünüyordur, çünkü birey topluma bir anlamda uyum

[27] Baudelaire, s. 5.
[28] A. Aras, A. Özdamar, A. Özkan, M. Yerasimos Saltık, *Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük,* Cilt:2, Güneş Gazetesi, İstanbul (Tarih Saptanamadı). s. 892.
[29] Barış Kılıçbay, "Ölümle İlgili Mizahi Yazılar, Sözler", *Güldikeni Dergisi*, Sayı:9, İstanbul Kış 1996, s. 42.
[30] Aktaran, Nesin, s. 66.

sağlayamamıştır. Toplumun gülmesiyle ilgili olarak Henry Bergson şunları ifade etmiştir: "*Gülmeyi anlamak için onu doğal ortamına, yani topluma yerleştirmek gerekir… Komik, grup halinde toplanan insanların tümünün, duyarlıklarını susturup yalnızca zekalarını çalıştırarak, dikkatlerini aralarından birine yönelttikleri zaman doğacaktır*"[31].

Nasreddin Hoca'dan Cem Yılmaz'a, Karagöz'den pornografik fıkralara Türk toplumu geçmişten günümüze gülmüştür. İktidardakilere, siyasal otoriteye gülmüştür Türk toplumu, bu gözümüzde bir değişim sürecini de canlandırır. Siyasiler değişir, iktidar değişir, ama Türk toplumu değişime rağmen aynı şeylere güler. Müdahale yoksunluğuna karşı bir tepkinin dile getirimidir bu gülme. Baskı altında olduğunu hisseden insanın tahammül zembereğinin boşalmasıdır. Bu noktada gülme'nin iyileştirici özelliğini de gözden kaçırmamak gerekir. Gülmek bir tepkidir, bu tepki siyasete, iktidara ve devletin organlarına aitse buna sevinmek gerekir, çünkü insanın tepki olarak siyasi iktidardakilere suikast planlamasından ya da çirkin saldırılar düzenlemesindense gülmesi, hatta gülerek ısırması, akla yatkın bir tepki olur.

Gülme, toplum içinde, bir yanlışı düzeltme ihtiyacından da doğabilir. Eş dost ortamında çok ciddi bir konu konuşuluyorken, birinin alakasız bir şey söylemesi bir diğer(ler)ini güldürür. Bu gülmenin alt metninde: "Eğer biz elmadan bahsederken sen bir anda armut dersen, sana güleriz, seninle alay ederiz. Bu yanlışını düzeltmediğin sürece küçük düşeceksin" bilinci ve kişiyi cezalandırma isteği saklıdır. Bergson, bir cezalandırma olarak gülme hakkında şunları söylemektedir: "*Gülme, toplum tarafından toplumdışı bireye verilen düzeltici cezadır: "Gülmede her zaman, açıkça ifade edilmeyen, komşumuzu aşağılama ve bunun sonucunda da onu düzeltme amacını görürüz.*" Max Beerbohm, "halk mizahında iki unsur" bulmuştur: "*acı çekilmesinden zevk alma, bildik olmayana karşı iğrenme*". McDougall şuna inanıyordu: "*Gülme, insan ırkından duygudaşlığa karşı panzehir, diğer insanların kusurlarının bunaltıcı etkisine karşı kalkan oluşturan koruyucu bir tepki olarak doğmuştur* "[32].

İnsan toplum içinde yaşayan bir varlıktır. Ulusların gülmecelerinin, sanatlarının farklı olması bu nedenledir. İnsanlar yaşadıkları topluma göre mizahi öğelerini şekillendirirler. Tek tek insanlar üzerinden hareket etmemiz gerekirse: İnsanlar,

[31]Henri Bergson, *Komiğin Anlamı Üstüne Deneme*, (Çev: Yaşar Avunç, Ayrıntı Yayınları), İstanbul 2000, s. 13.
[32] Bergson, 40-41.

mahallelerindeki komşularının komik özelliklerini bilir ve onları betimleyici tanımlamalarda bulunurlar. Nevşehir'de Kaya Cami Mahallesi'nde yaşayanlar, "Kör İmamların Hatice'sinin pasaklılığıyla, Eli yok Sebahat'in kocası Hurdacı Hüseyin'in cimriliğiyle, Hıcıplıların Ahmet'in kabadayılığı ve yasal olmayan işleriyle, Sobacı İsmet'in asabiyetiyle, yedi çocuklu Latife'nin kırığa çıkığa bakması, mahallenin doktoru olmasıyla (mahallenin çocukları uslu durmadığında, seni şimdi Latife'ye götürürüm diye korkutulur) vs." tanındığını bilir. Hatta "Pantolonun Kırmızı Yanaklı Hatice'nin oğlunun pantolonu gibi duruyor" dendiğinde, o mahallede yaşayan herkes bilir ki, Kırmızı Yanaklı Hatice'nin oğlunun pantolonları kısadır ve komik gözükür.[33] İnsanların komşularının komik yanlarını sıraladığında mahalledeki herkesin anlaması gibi, uluslar da kendinin dışında kalan ülkeleri mahalle komşuları gibi tanımlamışlar ve tanımlama yaparken her ülkenin belirgin özelliklerini ön plana çıkarmışlardır. Bu özellikleri Aziz Nesin, "Mizah-Gülmece" adlı yazısında şu şekilde açıklamaktadır: "*Bir ulusta en kalın çizgisiyle en çok görülen özellik demek olan ulusal karakterler de gülmece oklarının hedefleri olmuşlardır. Örneğin, İskoçyalıların eli sıkılığı, İranlıların ve Marsilyalıların abartmacılığı, Türklerin boş vermişliği ve yavaştan alışları, Yahudilerin para canlılığı, İngilizlerin ağırkanlılığı, Gürcülerin dalgacılığı, İtalyanların avareliği, Almanların aşırı disiplinciliği gibi, genel ulusal karakterler üzerine –ki bunlar da dünya toplumuna uyarsızlık demektir- gülmece fıkraları uydurulmuştur. İş dalgaların, uğraşların mesleklerin bile karakter oluşturduğu gerçektir. Her mesleğin halka yararlı olmak için ortaya çıktığı açıkken, kimi meslekten olanlar zamanla, halkın kendileri için var olduğunu sanmaya başlarlar; kimi politikacılar, kimi din adamları, kimi askerler böyledir*"[34].

Benzer şekilde günümüz Türk toplumunda "teğet geçmek" sözüyle ilgili bir espri birçok insanı güldürebilir, ama bu sözün, 2008 yılından önce Türk toplumuna mizahi açıdan bir şey ifade etmeyeceği de kesindir. "Geyik muhabbeti" sözü Türkçe'ye Cihan Demirci sayesinde yerleşmiştir. Osmanlı döneminde birisi, "İki üç arkadaş, sabahtan akşama kadar geyik muhabbeti yaptık" deseydi, bunu duyan kişi, "geyiklerle ya da avlanmayla ilgili konuşulduğunu" düşünürdü. Tüm bunlar da açıkça

[33] Hatice Baki'yle yapılan 10.10.2010 tarihli röportaj.
[34] Nesin, s. 68.

göstermektedir ki neye, nasıl ve ne sıklıkla gülüneceği kadar, söz konusu şeylere ne zaman gülüneceği de o derece önemlidir.

Birisi konuşurken, anlattığı konuyu ya da kendi fiziki özelliklerini abartıyorsa, bu abartının anlaşıldığını ifade etmek için "Hezarfen misin mübarek" ya da "ufak at da civcivler yesin" denir ve bu genellikle hoşgörülü bir gülme yaratır. Bu, Türk kültürü ve Türkiye'nin birikimiyle alakalıdır. Benzer şekilde, Nasreddin Hoca fıkraları toplumu yansıtması ve geçerliliğini yitirmemesi nedeniyle hala gülme yaratır. Bu esprilere her ulusun gülmesini beklemek yanlış olur. Türkçeyi sonradan öğrenen bir insanın (iyi derecede öğrenmiş bile olsa) bu deyişlere anlam veremeyişi, kültürel mirasını bilmeyişinden ileri gelmektedir. Yine Nesin'e kulak verecek olursak: *"Gülmece her şeyden önce içinden doğduğu toplumun, ekonomik ve sosyal koşullarına, kültür düzeyine, tarihine, geleneklerine, törelerine bağlıdır ve bütün bunları gülünecek biçimde yansıtır. Bütün bunlar da her ulusta ayrım gösterdiğine göre, bu ayrım oranında, ulusların gülmeceleri ve gülmecelerden etkilenmeleri arasında da ayrım olması doğaldır"*[35].

Gülme'nin insana ait bir eylem olduğunu kabul ettikten sonra, insanın gülme eylemini gerçekleştirdiği yeri incelemekte fayda var. İnsan toplum içinde yaşayan ve o toplumdan birebir beslenen bir varlıktır. Bergson "Komiğin Anlamı Üstüne Deneme" isimli kitabında, gülme-toplum ilişkisini inceleyen bölümünde şunları nakletmiştir: "*Herkesin gözyaşları döktüğü bir vaaz sırasında adamın birine neden ağlamadığını sormuşlar, o da "ben buranın yabancısıyım" yanıtını vermiş. Bu adamın ağlama konusundaki düşüncesi gülme konusunda çok daha doğru olacaktır. Ne denli açık yürekli olduğu varsayılsa da gülme, gerçek ya da düşsel, öbür gülenlerle bir anlaşma, neredeyse bir suç ortaklığı art düşüncesi taşır. Tiyatroda gülenlerin sayısı salon ne kadar doluysa o ölçüde yaygın olur diye az mı söylenmiştir*"[36].

Bergson'un gülme eyleminin önkoşulu olarak önemine işaret ettiği kültürel farklılık yaşamsal önem taşımaktadır. Birey gerçekten de yabancı bir kalabalık içindeyken bu kültürel uçurumu daha fazla duyumsar. Buna karşılık söz konusu yabancılık ortadan kalktığında bireyin kalabalık içinde ya da yalnız olması bir şeyi değiştirmez.

---

[35] Nesin, 62-63.
[36] Bergson, s. 13.

Elbette insan yalnızken de gülebilir, hatta kahkaha atabilir. Burada insanların yalnızken gülmesine birkaç örnek vermekte yarar olduğu kanaatindeyiz: Bir insan evde yalnızken, hatıralarını anımsayıp gülümseyebilir ya da televizyonda izlediği herhangi bir program onu güldürebilir, kahkaha attırabilir ve ya bir mizah dergisi onu güldürebilir. Bu örneklerde insanın yalnız olmasını engelleyen bir şeyler olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. İnsanın hatıraları sadece kendine ait değildir, o hatıranın baş aktörü kendi olsa bile, muhakkak başka kişiler de bu hatırada oyunculuk yaparlar. Televizyon programları ve mizah dergileri de insanın yalnız olmasını engelleyen kitle iletişim aygıtlarıdır. Yanında kanlı canlı bir insan bulunmamasına rağmen insanlar bu durumlarda yalnız değillerdir. Çünkü televizyonla kurduğumuz ilişkiler vekaletsel deneyim niteliğindedir, etrafımızla kuracağımız fiili ilişkileri televizyonun yapay dünyasıyla kurarız. Bununla birlikte, insanın kendi kendine gülmesi mümkündür. Buzdolabında eski sevgilisinin vesikalık fotoğrafını bulan kişi, bu dalgınlığına güler. Gülmenin kaynağı artık kendisidir, kendi dalgınlığı, kendi şaşkınlığıdır güldüğü… İnsanın toplum içinde yaşadığı gerçeğini göz ardı etmemekle birlikte, insanın yalnızken gülebileceği ihtimali de kuvvetlidir. Bergson, insanın yalnızken gülebileceği fikrini yadsımıştır. Bergson, "*İnsanların ancak bir başkasının yanında gülebileceklerine inanmıştı -belki de buna, gülmenin toplumsal bir düzeltme olduğu kuramına uyması neden olmuştur (kişi kendini herkesten kopmuş duyduğu zaman gülünç olandan zevk almaz. Öyle anlaşılıyor ki, kahkahanın duyduğu şey bir yankıdır. Kahkaha her zaman bir toplumun kahkahasıdır)*" [37].

Gülme konusu, toplumdan topluma değiştiği gibi, gülme şekli de toplumlara ve uluslara (hatta toplumsal sınıflara) göre değişkenlik göstermektedir. Bir zenciyle, bir Fransız aristokratının gülüşü arasındaki fark çarpıcıdır. Aynı ülkede yaşayan bir bürokratla, bir çiftçinin gülüşü arasında da belirgin bir ayrım vardır. İnsanların bulundukları mevki ve eğitim düzeyi de gülmelerinin şeklini ve düzeyini etkiler. Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı Recep Tayip Erdoğan'la, mizah dergisinde karikatür çizen bir sanatçının gülmesi ve güldükleri şeyler arasında ayrım vardır. Erdoğan, muhalefet lideri Baykal'ın kırdığı bir pota gülerken, karikatürcü Erdoğan'ın bu gülüşünün satır aralarını okuyup gülebilir. Baykal'ın kırdığı pota tepki gösteren Erdoğan iken, Erdoğan'ın gösterdiği tepki, bir etki alanı yaratır ve karikatürcü, bu

[37] Koestler, s. 52.

duruma tepki olarak güler ve bu tepkiyi sanat sürecinde malzeme haline getirebilir. Bu tür örnekler çoğaltılabilir, insanların, aynı şekilde güldüğü (fiziksel olarak bedende meydana gelen değişimler, kasların hareketi vb.) varsayılsa da, gülen kişinin eğitim düzeyi ve güldüğü kaynak göz önünde bulundurulduğunda gülme daha anlamlı bir boyut kazanır.

Aziz Nesin, uluslar ve ırklar arasındaki gülme farkını şu şekilde değerlendirmiştir: *"İnsanlarda, toplumların sosyal ve dinsel örgütlenmelerine göre gülme ayrım gösterir. Çok gülen, kahkahalarla gülen, çok az gülen, gülüşlerini hiç belli etmeyen insan toplulukları vardır. Genel olarak zenci ırkı, fakirliğine ve bazı yerlerde tam manasıyla vatandaş özgürlüğüne kavuşmuş olmamasına rağmen, en çok gülen bir ırktır. Genel olarak zenciler daima güler yüzlü olurlar, beyaz dişleri daima görünür; ve gözleri de bunun canlılığıyla doludur. Zenci kendiliğinden ve yürekten güler. Avrupa'da ve özellikle çok bulundukları ABD'nde bu özelliklerini bir dereceye kadar kaybetseler bile, yine de müzikal yetenekleriyle en neşeli görünen ve başkalarını da güldüren ıstırap hallerinde bile bir mutluluk içinde olan insanlardır. Bunda ilk yapılarının, davranış ve huy hercailiğini yaratan bir çevrede yaşamanın, hayat felsefelerinin ayrı ayrı etkileri vardır. Bunlarda metafizik sorunlar yoktur; kompleksleri son derece azdır; ve birbirine çok bağlıdırlar. Bunun gibi birçok ilkel kabilelerde de aynı neşe vardır; ve bunun çok kez hareketli danslarla uyarmaya çalışırlar"*[38].

Ulusların oluşturdukları kültür kodları, başka ulusların anlamakta güçlük çekeceği bir hal alabilir, bununla birlikte bazı uluslar zengin bir mizah anlayışına sahip olmayabilir. Türkler küfür yönünden zengin bir dil hazinesine sahiptir. Başka uluslarda bu zenginliği görmek güçtür. Aynı düşünceden hareketle bazı ulusların daha az güldükleri, ya da mizahi unsurlarının farkı olduğu yargısına varabiliriz. Her ulusun özellikleri farklıdır, gülme özelliğinin ve yoğunluğunun farklı olmasında da şaşırtıcı bir yan yoktur. *"Gülmek, daha sonra kazanılan bir edinim olduğu için aynı şeylere gülmez bütün toplumlar. Gülmek, bir yanıyla toplumsal sorunlardan biri olarak karşımıza çıkar. Tartışmalı olduğu söylense bile, bazı toplumların az, bazılarının ise fazla güldüğü kaba gözlemlerle bile elde edilebilecek bir veridir"*[39].

---

[38] Nesin, 67-68.
[39] İlker Maga, "İnsanın Özerk Alanı Olarak Gülmek", *Gülmenin Kitabı*, (Derleme) YGS Yayınları, İstanbul 2002, 176-177.

Aziz Nesin, uluslar, toplumsal sınıflar ya da gruplar arasında gülmenin yoğunluğunun farklı olduğunu Çingenelerden hareketle bu konuyu şöyle açıklamıştır:

"Dünyanın birçok yanına dağılmış olan Çingenelerin de güleç kişiler oldukları göze batacak denli bellidir. Kimi ırk ya da uluslardaki bu çok belirgin gülmeler, ulusal ve ırksal bir özellik olmaktan çok, onların çok uzun yıllar boyu içinde yaşadıkları ekonomik ve toplumsal koşulların yarattığı birikimin kuşaklardan kuşaklara geçmiş kalıtı, görüntüsü olmalıdır"[40].

1.1.7. Gülme Kuramları

Gülme hakkında söyleyeceklerimizi daha iyi anlamak açısından gülme kuramlarından bahsetmekte yarar vardır.

1.1.7.1. Üstünlük Kuramı

Üstünlük kuramının en önemli temsilcisi Platon'dur. Üstünlük kuramına göre gülme, kişinin kendini diğer insanların üzerinde görmesinden kaynaklanmaktadır. Üstünlük kuramında, kibir ve küçük görme ön plandadır. *"Platon'a göre, gülmenin uygun nesnesi, insani şeytanlık ve budalalıktır. Platon için, bir kişiyi gülünç kılan şey, onun kendisini bilmemesidir. Gülünç kişi, kendisini olduğundan daha varlıklı, daha hoş, daha erdemli ya da daha akıllı sanan kişidir… Platon, gülmeyi beslemeliyiz der. Ola ki güldüğümüz kusurlardan bazıları bize de bulaşabilir. Şiddetli gülme'lerde ussal kontrolümüzü bütünüyle kaybederiz, bu anlamıyla insansal yanımız yitirilmiş olur"*[41].

Aristoteles de gülmenin özünde, alay, aşağılama olduğu konusunda Platon'la hemfikirdir. *"Nükte bile, ona göre, gerçekte adam edilmiş küstahlıktır. Aristoteles, aşırı gülmenin iyi bir yaşamla uyuşmayacağında ısrar eder. Ayrıca şakacı tutumun insanı önemli şeylere karşı gayrı ciddi yapacağı için kişinin karakterine karşı zararlı olabileceğini de söyler"*[42].

Aristoteles mizahi davranışı bütünüyle yadsımaz, O hoşgörü kanadının biraz daha gelişmiş olması gerektiğini bile düşünür. *"Aristoteles, kendilerine gülünç hiçbir*

[40] Nesin, s. 67.
[41] Morreal, s. 8.
[42] Morreal, s. 9.

şey söylemeyip, söyleyenlerden rahatsız olan kişilerin kaba ve haşin göründüklerini kabul eder. Burada beklenen şey ılımlılıktır, ancak ılımlılık nadiren elde edilebilir. Çoğu insan gereğinden fazla eğlenmekten ve nükte yapmaktan zevk alır… Nükte alay etmenin bir türüdür ve yasakoyucular alay etmenin bazı türlerini yasaklarlar- belki nüktenin bazı türlerini de yasaklamalıdırlar"[43].

Platon ve Aristoteles'in gülme konusunda temel aldıkları üstünlük kuramı diğer filozofları da derinden etkilemiştir. Hobbes bu kuram üzerinden hareket ederek, kuramı geliştirmeye çalışmıştır. *"Hobbes'e göre "Gülme, birdenbire duyulmuş gururdur". Örneğin, sağlam bir insanın çolak birini ya da bir kamburu görünce gülmesi, kendi bütünlüğüne karşı birdenbire bir gurur duymasından doğmaktadır"*[44]. Bu görüşler bir yana, günümüz dünyasında bireyler, bir kişinin eksikliği yüzünden kendilerini üstün duyamayacak ölçüde aydınlanmışlardır. Biri görme engelli diye, "Şu sefile bak, o dünyanın güzelliklerini göremiyor, ama ben ne kadar üstünüm dünyayı görebiliyorum" diyerek kibirle gülecek insan yok gibidir. Bununla birlikte kimi durumlarda insanın üstünlük duygusu hissederek güldüğü de yadsınamaz. Günümüzde, üstünlük duygusuyla gülmemizi çoğunlukla eğitimle açıklayabiliriz. Cahil birine kibirli bir şekilde gülünür. Özellikle gülünen kişi, bilmediği bir konu hakkında ahkam kesiyorsa, burada üstünlük kuramı devreye girer. Günümüzün en önemli gurur kaynağı, "eğitim"dir. İnsanı bir diğer insandan ayıran en önemli özellik eğitim farkıdır. İnsanın kendine doğanın (Tanrı'nın) verdiği özellikten dolayı gülmesi XXI. yüzyılda komik karşılanacak bir şeydir. İnsanın kendine verilmiş olan özelliğinden dolayı gülmesi, gülünecek bir şeydir, çünkü insanın kazanmadığı bir özelliğinden dolayı gururlanması durum komiği yaratır. XXI. yüzyılın sorunu ne verildiği değil, ne kazanılmış olduğudur. Bu anlamda ailesinden yüklü bir miras kalmış insanın böbürlenmesi, kibirlenmesi ne kadar tuhafsa, gülmesi de o kadar ahmakçadır; ama kendi çabalarıyla eğitimini sürdüren, destek almadan hayatını kazanan insanların birdenbire duyulmuş gururla gülmesi anlaşılmaya daha uygundur. Televizyon kanallarındaki kadın programları ve evlilik programlarında hissedilen, tam olarak da bu duruma tekabül eder. Evlilik programlarında izdivaç yapmayı isteyen her yaştan insanı görünce gülmekten ve sinsi bir sevinç duymaktan kendini alamayan insanlar vardır. Bu tür programlar, insanın

[43] Morreal, s. 10.
[44] Nesin, s. 51.

kendine duyduğu saygıyı arttırır. Evlilik programlarını izleyen kişi bilir ki kendisi ve aile eşrafı bu programa katılmayacaktır. Televizyon programlarındaki seviyesizliği ve aptalca konuşmaları gören insan mutlu olur, gururlanır. İçeriği boş televizyon programlarının bu denli yüksek reytinge ulaşmasında bu duygu belirleyicidir.

Üstünlük kuramını geliştiren Hobbes'un hakkının teslim edilmesi gereken bir nokta vardır; *"Hobbes, bir kişinin, kendisini bir başkasıyla karşılaştırmaktan ötürü değil de, "kendisindeki yetenekleri aniden karşılamış olmasından"* ötürü güldüğünü kabul eder. Aynı zamanda gülmenin daha çok başkalarına yönlenmiş olduğunu, ayrıca bir korkaklık işareti taşıdığını da vurgular. Hobbes için, insan ırkı birbiriyle sürekli savaşım içinde olan bireylerin bir koleksiyonudur. *"İnsanlığın genel eğiliminin, yalnızca ölümle sona eren, bitmez tükenmez bir güç arzusu olduğunu öne sürüyorum,"* diye yazar Leviathan da. Bir kavga kazandığımızda gülme işin içine karışır. Hobbes'a göre, *"daha önce bize ait olan zayıflıklarımızla karşılaştırdığımızda, birdenbire içimizi bir yücelik duygusu kaplar."* İşte gülme bu çerçevede kendi kendini kutlamaktır; her şeye karşı olan bütün bu savaşımda, kendimizi bir başkasından ya da daha önceki durumumuzdan daha iyi görme duygusu üzerinde yükselmektedir"[45].

Leviathan'ın söylediklerindeki gerçeklik payına katılmamak elde değildir. Söyleyecekleri büyük bir merakla karşılanan, bir şeyler öğrenmek için peşinden koşulan mahallenin, şehrin, ya da belli bir grubun başkanının bir süre sonra (bu süre yılları alabilir) yetersiz olduğunu gören kişi, artık o önde gelen kişinin yetersizliğine değil de kendinin daha derin bir birikime sahip olduğunun bilinciyle gururlanır, güler. Türk toplumunun bu konuyu açıklayan güzel bir tabiri vardır: *"Boynuz kulağı geçer"*. Ustasından daha başarılı hale gelen kalfanın, çırağın gururlanmasında pek şaşılacak bir yan yoktur. Çırak ya da kalfa, ustasını küçümsediği için değil, kendisine duyduğu güvensizliğin eridiğini görmüş olmasından, kendisine duyduğu saygısından dolayı güler. Bu bir anlamda narsist bir gülüştür.

Üstünlük Kuramı'nın işaret ettiği durumlar çağın getirilerine göre, şekil değiştirmiş olsa bile, geçerliliğini büyük ölçüde günümüzde de korumaktadır. Çünkü ademoğlu, kibri kendine elbise edinmiştir, aylarca bu elbiseyi giymese dahi, ihtiyacı olduğunda gardırobundan çıkarmakta çekince görmeyecektir. İnsan, sevmediği

[45] Morreal, 10-11.

insanların başına kötü bir şey geldiğinde de kendini gülmekten alamaz. Bu sinsice, hince bir gülüştür, kötülükten beslenir. *"Gülme komşuna, gelir başına"* sözü, binlerce yıldır toplum içinde yaşayan Türk insanının bıraktığı önemli bir mirastır. Bu atasözü, bir uyarı niteliğindedir. Birinin başına gelen kötü bir duruma gülmek, o kişiyi ayıplamak gereksizdir, çünkü aynı durum gülen, ayıplayan kişinin başına da gelebilir. Bu yolda giden birinin ayağının kayıp düşmesini gören kişinin gülmesiyle bir ölçüde aynıdır. Birinin düştüğünü gören kişi, bir şekilde dengesini sağlayamadığını ya da buzlanmadan dolayı ayağının kaydığını düşünmeden güler. Sorulması gereken soru şu olmalıdır; herhangi bir sebepten dolayı düşen bir kişiye gülen insan, hiç düşmemiş midir? Elbette düşmüştür, ama o gün düşen kendisi değil, bir başkasıdır. Belki düşen kişiye güldükten yarım saat sonra kendisi de düşüp "gülme komşuna gelir başına" demiş ya da bu sefer kendi düşüşüne de gülmüştür. Kendini bir şekilde dışarıda bırakmış, bir yabancı gibi kendine dışarıdan bakmıştır. Düşmek, başa gelen kötü bir şeydir, ama gülme'nin kaynağını sadece bununla (başa gelen kötü şeye gülmekle) açıklayamayız. İnsan güler, çünkü düşen kişinin bacakları bir anda havaya kalkmıştır, ya da kalçasının üstüne bir anda oturmuştur. Ortada bir durum komiği vardır. Rutin hayatın monotonluğunda, sıkışmış insanın her gün yürüdüğü kaldırımda birisi dengesini kaybetmiştir, belki de daha önce tam da kendisinin düştüğü noktada bir başkası düşmüştür, bir anda eski düşen beni de gözünde canlanmıştır, bu gülme biçimini sadece birinin başına kötü bir şey gelmesine bağlamak bir anlamda katılık olur. Voltaire'e göre gülme, *"Ortadaki bir durumla eğlenme duygusundan kaynaklanır, ki bu, kesinlikle küçük görme ve öfkeyle bağdaşmaz"*[46].

Düşen kişi eğer ciddi bir şekilde başını bir yere çarpmış, bileğini, ayağını burkmuşsa, canı yanıyorsa, gülme'ye devam eden pek yoktur, bu defa düşen kişiye yardım etme duygusu ön plana çıkar. Bu tür örneklerden de anlaşılacağı üzere gülmek, öylesine karmaşık bir eylemdir ki onu tek bir kuramla ya da tek bir ruh haliyle açıklamak mümkün değildir.

Günümüz dünyasında insan artık kendisiyle alay edebilen, kendisine dışarıdan bakabilen bir varlıktır. İnsan komik duruma düştüğünde, bir başkası ona karşı acımayla karışık bir merhamet duygusu hissetmesin diye ilkin kendisi güler. İnsan topluluk içinde başına gelen ilginç bir olayı anlatırken de güler. Bu olay bizim kırdığımız potlar ya da

[46] Morreal, s. 15.

komik duruma düştüğümüz bir anı olabilir. Alay etmenin vardığı son nokta kendi kendine gülmedir. *"Rapp, kendi kendimize güldüğümüzde, üstünlük duygusunu hala taşımakta olduğumuzu söyler; alay ettiğimiz şey, "Kendi kendimizin belli bir kötü durumdaki resmidir." Kendinize güldüğünüzde, gülen tarafınız kendisini gülünen tarafından koparmıştır"*[47].

Gülmeyi, üstünlük duygusuyla ilişkilendiren ve gülmenin insan için ne denli önemli olduğunu vurgulayan Cemil Sena Olgun "Gülmek, Gülebilmek" isimli makalesinde şunları kaydetmiştir: *"Gülmeyi bilen insan zorluk, tahrik etme kuvvetine de maliktir. Gülmenin her cinsinde bir üstünlük duygusu vardır. Onun acısı da tatlısı da aynı üstünlük duygumuzun yavrularıdır. Karşımıza gelir ne mana verirlerse versinler, daima güler yüzlü olmak, asık suratlı olmaktan daha çekicidir. İnsan yeryüzüne yalnız çalışmak ve gülmek için gelmiştir. Gülmeyi seven insan, gülebilen insan, başkasını ağlatamayacak kadar da temiz kalpli ve binaenaleyh ahlaklı adamdır"*[48].

İnsan, herhangi bir yarışmada ya da tartışmada yenilgiye uğradığında, zafer kazanan insanın karşısında son silahını kullanır, gülümser, bu bir savunmadır. Kazanmış olmanın o kadar da önemli olmadığını, önemli olanın yarışmak olduğunu söyler, bir anlamda kibirli davranmaya, üstünlük kurmaya çalışır. Hayata karşı girilen çetin savaşta insanın, yaşamını devam ettirebilmesi için biraz kendini kayırması, gülmesi gerekir.

Üstünlük Kuramı'nın bir diğer boyutu da iktidarla ilgilidir. İktidarın gücü tarihten bugüne sarsılmaz otoritesini her zaman korumuştur. İktidara yönelen alayın karşılıksız kaldığı pek nadirdir. *"Second Book of King'de (İkinci Krallar Kitabı) Peygamber Elish'a, kel kafasıyla dalga geçen bir grup çocukla karşılaşır. Bu alay peygamberi öylesine gücendirir ki, bu çocukların belalarını Tanrı tarafından bulmaları için bir lanette bulunur, bunun üzerine ormanda bulunan iki ayı çıkagelir"*[49].

Sonuç olarak, üstünlük kuramına göre insan, kendilerine karşı bir şekilde üstünlük sağladığı (fiziksel üstünlük, zeka bakımından, cesaret, vs.) kişilere güler. İnsanın bu sebeplerden dolayı güldüğü durumlar olduğunu kabul etmekle birlikte, salt bu durumlardan dolayı güldüğü fikrini benimsemek mümkün değildir. Üstünlük kuramındaki gülme nedeni büyük ölçüde doğrudur ve günümüzde de (fiziksel üstünlük

[47] Morreal, s. 14.
[48] Cemal Sena Ongun, "Gülmek, Gülebilmek", *Güldikeni Dergisi*, Sayı: 17, İstanbul Kış 1999, s. 32.
[49] Morreal, s. 16.

yerine eğitim farkı gibi) şekil değişimine uğramasına rağmen geçerliliğini korumaktadır, ama gülme eylemini tek başına anlatmakta yetersiz kalmaktadır. Çünkü insanlar sadece üstünlük duygusuyla gülmezler.

1.1.7.2. Uyumsuzluk Kuramı

İnsan hayatı belli bir düzen içindedir. Bu düzenli akış içinde sabah kalkar, kahvaltı yapar, çalışır, yemek yer, uyur. Günler bu uyum içinde akıp gider. Kişi belli bir rutin içinde görmeye alışkın olduğu manzaraları seyreder. Uyumsuzluk kuramı işte bu uyumlu ve düzenli gibi görünen yaşamın görüntülerinde meydana gelen kırılmalardan doğar. Eğer dekorlar yıkılırsa, insan alışkın olmadığı bir durumla karşılaşırsa, uyumsuzluk kuramına göre gülmüş olur.

Gündelik yaşamda hayatı kolaylaştırmak için oluşturulan, aslında hayatı daha hızlı okumayı sağlayan belli başlı göstergeler vardır. Bu göstergeler, trafik işaretlerinden, reklam panolarına kadar günün her saatinde insanla birliktedir. İnsanlar aynı yöntemi belki de farkında olmadan diğer insanlara karşı da uygular. Çünkü insanlar da trafik işaretleri gibi okunmaya elverişli işaretlerle dolaşırlar. Bu işaretlerden en belirgini kılık kıyafettir. Yabancı bir ortama giren insan ilkin kıyafetiyle karşılanır. Nasreddin Hoca'nın ünlü "Ye kürküm ye…" fıkrası kıyafetin önemini açıklar niteliktedir. Kıyafet, göstergebilimsel bir işarettir ve uyumsuzluk kuramıyla yakından ilintilidir. Örneğin, kırmızı ruju, topuklu ayakkabıları ve kısa siyah elbisesiyle frapan, çekici bir kadın, onu gören insanı bu haliyle şaşırtmaz, ama eğer, bu görüntünün tam aksi bir hareket sergilerse görüntü yerle bir olur ve komik bir durum oluşur. Bu kadın, o görüntüsüyle spor yaparsa ya da hamur yoğurursa göstergeler çöker ve insan zihninin yarattığı formun dışına çıkmaktan kaynaklanan komik unsur oluşur. Bu durum imamın rakı sofrasına oturmasına, henüz beş yaşındaki bir çocuğun kuantum fiziğinden bahsetmesine benzer. Bu uyumsuzluktan yararlanarak anlatılan birçok fıkra örneği vardır. Uyumsuzluk kuramı, insanın hayalindeki formla, izlediği görüntü arasındaki sapmadan, uyuşmazlıktan doğar.

Morreal, bu sapmayı şu şekilde değerlendirmiştir: "*Uyumsuzluk kuramının ardındaki temel düşünce çok genel ve oldukça basittir. Nesneler, bu nesnelerin nitelikleri, olaylar, vs. arasında belirli kalıpların bulunmasını beklediğimiz düzenli bir*

dünyada yaşamaktayız. Bu kalıplara uymayan herhangi bir şey başımıza geldiğinde güleriz. Pascal'ın belirttiği gibi, kişiyi, umduğuyla bulduğu arasındaki şaşırtıcı orantısızlıktan başka hiçbir şey daha fazla güldürmez"[50].

Uyumsuzluk kuramına örnek teşkil edebilecek pek çok fıkra vardır, bu kurama uygun olan bir Namık Kemal fıkrası da şöyledir:

"Müebbet hapse mahkum olan Namık Kemal, hapishanede bulunduğu süre boyunca cinsel ilişkiye girememiş olmanın verdiği can sıkıntısıyla: "Eğer bir gün af çıkar da hapishaneden kurtulursam, karşıma çıkan ilk kadınla, kadının ağzındaki diş sayısınca birlikte olacağım" diye yemin etmiş. Gel zaman, git zaman, Rahşan affı çıkmış. Namık Kemal bu duruma çok sevinmiş ve hapishanenin kapısından çıkıp, ağır usul evine gitmek için yürümeye koyulmuş. Namık Kemal'in karşısına çıkan ilk kadın, yaşlı, eciş bücüş bir teyze olmuş. Namık Kemal ettiği yemine pişman olmasına pişman olmuş ama serde erkeklik var, yeminini de bozamayacak, teyzenin yolunu kesmiş, teyzeye durumu anlatmış. Teyze, 'yok evladım, olmaz' demiş ama bakmış Namık Kemal ciddi, sözünden dönecek gibi değil, sonunda razı gelmiş. Namık Kemal'le tutmuşlar otelin yolunu. Neyse Allah'tan teyzenin ağzında iki tane diş varmış da teyze çok zor durumda kalmamış. İşin sonunda Namık Kemal, teyzeye mahcup olmuş, af dilemek için, "Teyzem, kusura bakma, yeminim olmasa böyle bir şey yapmazdım, beni affet, hakkını helal et" demiş. Teyze, boynunu büküp, işaret parmağıyla ağzının içini göstererek: "Aman yavrum önemli değil, çürük çarık demezsen bir tane de şurada dişim var" demiş"[51].

Bu fıkrada, komik olan şey pornografik olmasından çok yaşlı teyzenin kendinden beklenmeyecek bir tutum sergilemesidir. "Yaşlı teyze" dendiğinde insan zihninde canlanan fotoğraf, fıkranın sonunda paramparça olmaktadır ve bu yeni görüntü, gülme yaratır. Beklenilmedik, uyumsuz olandır burada gülmeyi doğuran unsur. Ayrıca, bu fıkra kaba bir küfürden ya da yalnızca pornografiden de ibaret değildir. Aydın Boysan'ın "Paldır Güldür Mizah Söyleşileri" isimli kitabında belirttiği gibi *"Sanat sanat olabildikçe müstehcen olmaz. Zaten her sanatta eser, güzelleşme başarısı gösterebildiği oranda, müstehcenlik sınırını öteye iter"*[52].

---

[50] Morreal, 24-25.
[51] http://www.erenet.net/fikralar.php?op=FikraOku&id=Tek_Dis, Erişim tarihi: 10 Mayıs 2010.
[52] Boysan, 10-11.

Savunuculuğunu Kant ve Schopenhauer'ın üstlendiği uyumsuzluk kuramı, on yedinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda ayrıntılı bir biçimde işlendi. Kant'ın gülme kuramı uyumsuzluğun yanı sıra, ruhsal bir boşalma düşüncesini de içermekteydi. Kant "*Her şey katılırcasına gülmekle başlar*" der. "*Saçma bir şey olmalı. Gülme, Kant'a göre, yıkılan bir umudun hiçliğe doğru ani değişiminden doğan bir duygudur*"[53].

Kant'ın fıkra örneklerinden birisi şudur:

"*Zengin bir adamın mirasçısı debdebeli bir cenaze töreni düzenlemeyi diler, ancak bunu tam anlamıyla başaramayacağı için hayıflanır; "çünkü" (der o) "yas tutmaları için tuttuğum adamlara ne kadar fazla para verirsem, o kadar neşeli görünürler!" Bu fıkrayı duyunca kahkahalarla güleriz, bunun nedeni bir beklentinin birdenbire hiçe dönüşmesidir. Dikkat etmeliyiz ki, burada beklenti, kendisini umulan bir nesnenin olumlu bir karşıtına dönüştürmez. –Öyle olsaydı, üzüntü kaynağı oluşturabilecek bir şey bile bulunabilirdi- oysa beklenti hiçe dönüşmelidir*."[54]

Kant'ın fıkra örneğinde bir beklentinin hiçe dönüşmesi temel alınmıştır, ama Kant'ın fıkrasını dinleyen kişi, herhangi bir beklenti içine girmez, uyumsuzluğun, komik olanın ne zaman geleceğini düşünür. Yukarıda anlatılan Namık Kemal fıkrasında da Kant'ın fıkrasında da herhangi bir beklenti yoktur. Namık Kemal fıkrasını dinlerken sonunda beklenmedik bir şeyin olacağı tahmin edilir. Burada önemli olan, gündelik hayatta belli bir değer atfedilen kişinin tam da o değerin aksi yönünde davranmasıdır. Yaşlı teyze motifi Namık Kemal fıkrasıyla başka bir anlam, başka bir metin kazanır. Kant'ın fıkrasındaki örnek gibi… Eğer yaşlı teyze, Namık Kemal özür dilediğinde ona: "Allah belanı versin senin, utanmaz adam" deseydi, ortada uyumsuzluk yaratıp güldürecek bir yan kalmazdı, komik unsur çökerdi. Demek ki fıkrada insanları güldüren şey, insan zihninin arşivinde olan kalıplarda meydana gelen sapmadan kaynaklanmaktadır.

Uyumsuzluk kuramı da tek başına gülmeyi açıklayabilecek yeterlilikten yoksundur. Yalnızca mizahi gülme durumlarını göz önünde bulundurduğumuzda bu kuram iyi işler.

[53] Morreal, s. 25.
[54] Morreal, 25-26.

Sonuç olarak, gülme'nin uyumsuzluğa karşı bir tepki olduğu gibi bir açıklamayı evrensel doğru olarak kabul edemeyiz. Uyumsuzluk bütün mizahi durumlarda rahatlıkla söz konusu olabilir, ancak mizahi olmayan birçok gülme durumunda söz konusu olmamaktadır. Bu nedenle uyumsuzluk kuramı, genel bir gülme kuramı olarak kabul edilmeyecektir.

1.1.7.3. Rahatlama Kuramı

Bulgarlar'ın ünlü bir deyişi vardır: *"Dünya güldüğü için hala yaşıyor"*. Rahatlama kuramına göre, bu söze katılmamak elde değildir. Baskı altında hisseden, türlü şekilde zulüm gören insanoğlu, gülmeyi bilmeseydi, dünya bugünkü dünya olur muydu? Gülmesini bilmeyen, yaşadığı sıkıntılara karşı hayata küsen insanların ne kadar tatsız tuzsuz olduğunu basit bir gözlem gücüne sahip olan herkes bilir. Bir de bu noktada her türlü cefayı çektiği halde hayata misillime yapar gibi gülen insanları düşünmek gerekir. Güler yüzlü, şen ruhlu insanlar, iktidara ya da baskı altında olduğunu hissettiği kurumlara karşı bir gülme eylemi gerçekleştirir, bir şekilde rahatlamış olur, mağdur olduğu için pankartlarla, eylemlerle değil de gülerek tepkisini ortaya koyar. Kaba bir ifadeyle baskı altında olan bir insan, tepki gösterecek gücü kendinde bulamıyorsa, bu biriken enerjiyi gülme olarak dışarı atar. Bu biriken enerjinin dışarı gülme olarak atılması da rahatlama kuramının temel direği olarak karşımıza çıkar.

Morreal, rahatlamak kuramıyla ilgili olarak şunları kaydetmiştir: *"Rahatlama kuramına en erken, Shaftesbury'nin 1711 yılında yayımlamış olduğu "The Freedom of With and Humour" (Nükte ve Mizahın Özgürlüğü) başlıklı makalesinde rastlıyoruz. "Açık yürekli insanları doğal ve rahat ruh halleri kısıtlandığında ya da denetim altına alındığında, içinde bulundukları sıkıntılı durumdan kurtulmak için başka hareket yolları arayacaktır; ister taşlamayla, öykünmeyle, ister soytarılıkla olsun, bu insanlar az ya da çok kendilerini gösterdikleri için bu durumdan hoşnut olup, üzerlerindeki baskıdan öç almış olacaklardır. Burada, rahatlama kuramının olası bir biçimde, Hobbescu kuramla örtüştüğünü görebiliriz. Baskıdan kurtularak gülmek, aynı zamanda insana baskı yaparak kaş çatarak gülmek olabilir. Hobbescu kuramı savunmak ve geliştirmek konusunda en çok çalışan kuramcılardan birisi olan Alexander Bain, aslında psikolojik*

baskıları ve bu baskılardan kurtulmada gülme'nin rolünü araştıran ilk düşünürlerden biriydi"[55].

Türk toplumunda konuşulması ayıp sayılan, kısmen yasak olan, cinsellik konusu üzerinden hareket edecek olursak, rahatlama kuramı daha iyi anlaşılacaktır. Türk toplumunda cinsellik, yasaklı bölge gibidir. Bu konunun konuşulması, bu konu hakkında espri yapılması pek hoş karşılanmaz. Cinselliğin yasaklı bir bölge olması ve her ortamda rahat bir şekilde konuşulamaması nedeniyle insanlar bu yasağı delmek isterler. Kadınlar ya da erkekler birbirine yakın hissettikleri hemcinsleriyle, bu yasaklı bölge hakkında konuşarak gülerler. Pornografik fıkraların, Türkiye'de sayısız örneklerinin olması rahatlama kuramıyla yakından ilişkilidir. Cinselliğin ayıp sayıldığı Türkiye'de, pornografik fıkralar da bu duruma uygun meyveler verirler, katı, kırılmaz önyargıları sadelikle anlatan Temel fıkrasına göz atmakta yarar var:

"Almanya'ya iş seyahati yapan Temel, işlerini halettikten sonra Berlin'in sokaklarında gezmeye başlar, derken yolunun üstünde bir pet shop görür. Pet shopun kapısında, kafeste bir papağan vardır ve çok güzel konuşmaktadır. Papağanı çok beğenen Temel, pet shopun sahibine papağanı almak istediğini söyler. Pet shopun sahibi uyanık Hans, papağanın kendisinin olduğunu, veremeyeceğini ama isterse papağanın yumurtalarını verebileceğini söyler. Bu duruma çok sevinen Temel, altı yedi tane yumurtayı pet shoptan alarak ülkesine döner. Gel zaman git zaman yumurtalar kırılır ve yumurtalardan farklı farklı hayvanlar çıkar. Yumurtaların birinden civciv, birinden serçe, bir diğerinden güvercin vs çıkar… Temel bu duruma çok sinirlenir, ama elinden bir şey gelmeyeceği için zamanla bu olayı unutur. Temel yıllar sonra tekrar Berlin'e gider. Pet shopun önünden geçerken papağan Temel'i tanır ve "Hey, Temel burada herkes sana enayi diyor" der. Bunu duyan Temel çok sinirlenir ve cevabı yapıştırır: "o da bir şey mi, bizim orada da herkes sana orospu diyor." [56]

Bu fıkra Türk insanının cinsellik hakkındaki tabularını ve katılığını en abartılı şekilde açıklayıcı niteliktedir. Papağanın farklı hayvan türleriyle birlikte olduğunu düşünen Temel, kandırılabileceği üzerine akıl yormaz. Fikri sabitiyle hareket eder ve papağanın daha kötü bir durumda olduğunu ifade eder. Çünkü kandırılmıştır ve rahatlamak istemektedir. Türk toplumunda, kulaktan kulağa yayılan bu fıkrada işaret

[55] Morreal, 32-33.
[56] M. Şeref Özsoy'yla yapılan 10.01.2010 tarihli röportaj.

edilmesi gereken nokta şudur: Türkiye'de kadınlara uygulanan baskı ve sözlü şiddet, en abartılı şekliyle, dişi bir papağana da uygulanmıştır. Ahlak, namus gibi insana ait olan kavramlar, bir papağana sorumluluk gibi yüklenmiştir. Bu fıkrayı kimin uydurduğu belli değildir, ortak bir kültürün ürünüdür. Cinselliğe gösterilen baskının bir hayvana uygulanılacak denli abartılması, Türkiye'de cinsellik hakkındaki önyargıları anlamak için iyi bir örnektir. Mizah, bu konuda gerekli üretimi yapmış, ön yargıyla ilgili bir fıkra üretmiştir. Türkiye'de, cinselliğe uygulanan belirgin bir baskı vardır, bunun sonucunda da bu baskıyla alay eden bir fıkra doğmuştur. Bu fıkranın sanatsal bir değeri vardır, çünkü mizahidir. Fıkranın sonuna küfür içeren sözcük, Türk toplumunun düşünce yapısına ışık tutmak için kullanılmıştır. Türk toplumu küfrü sever ve toplumun küfrü genelde dişi odaklıdır. Bu fıkra müstehcen değil, Freud'ün tabiriyle pornografik mizaha örnektir.

Mizah bir sanat türüdür, mizahta müstehcenlik olmaz. Aydın Boysan'ın da ifade ettiği gibi: "*Sanatta müstehcenlik olmaz. Elbette ki eser, sanat payesine erişebildikçe müstehcen olmaz. Sanatta çıplak da müstehcen değildir. Müstehcen sayılmanın sınırı nerede biter? Bazı kimselere göre bitmez. İş, kadınlara çarşaf giydirmekle bile yetinmeyip, yüzlerini peçe ile örtmeye kadar varır*"[57].

Cinselliğin açıktan konuşulamadığı bir toplumda kulaktan kulağa bu fıkraların yayılması hiç de şaşırtıcı değildir. Rahatlama kuramını bu şekilde yorumlamak mümkündür, ama bu kuramı geliştiren düşünürler daha çok gülmeyi "sinirlerin ani boşalması" olarak almışlardır. Böyle olunca, büyük bir çelişki doğmaktadır, çünkü güldüğümüz şeyler, özellikle mizahi olanlar, duygusal bir enerjinin boşaltılması gereksiniminden doğmazlar. Konuşmanın yasak olduğu bir derste, bütün alanlardan sıkıştırılmış öğrencinin, diğer eylem alanlarını yitirdiği için gülmesi, bir anlamda "sinirlerin ani boşalması" olarak yorumlanabilir, ama gülme için gerekli olan enerji hazırda bekletilen bir enerji değildir. Sonuç olarak, üstünlük kuramı ve uyumsuzluk kuramı nasıl tek başına gülme eylemini anlatmakta yetersizse aynı şekilde rahatlama kuramı da gülmeyi anlatmakta yetersiz kalmaktadır.

Gülme tanımlarından ve gülme kuramlarından çıkarabileceğimiz en doğru sonuç, gülmenin insana ait bir eylem olmasıdır.

---

[57] Boysan, s. 12.

İnsan güler: Sebebini kendisinin de bilmediği bir şeye de güler, saçma bulduğu bir olaya da güler. Toplumun formlarına uymayan bir şey gördüğünde güler. Onu şaşırtan bir olaya, nesneye güler. Kibarlık olsun diye güler. Güzel bir tesadüfe güler. Kendini baskı altında hissediyorsa güler. Bir film sahnesine güler. Yalakalık olsun diye güler. Birisinin yalan söylediğine şahit olunca da güler. Abartı bulduğu şeylere güler. Bu listeyi uzatmak mümkün… İnsan her şeye gülebilir. Suat Derviş'in de dediği gibi: *"Her ne için gülünürse gülünsün, gülmek haddi zatında çok iyi bir şeydir. Ve bir insanın kızdığı zaman tokat atacağı yerde kahkaha atması; sevindiği zaman kızarıp sararacağına gülümsemesi ve başına gelen bütün aksiliklere ağlayacağına gülebilmesi o insanın lehinedir"*[58].

İnsan karmaşık bir varlık olduğu için ona ait olan gülme eylemi de en az insan kadar karmaşıktır. Gülme kuramları da gülme tanımları da tek başlarına gülmeyi açıklamakta yetersiz kalmıştır. Bu kuramlar ve tanımlar yol gösterici ve açıklayıcı olsalar da gülmenin genellenmesinden başka işe yaramazlar. Ayrıca ne kadar insan varsa o kadar gülme çeşidi olabileceğini de göz ardı etmemeliyiz. Çünkü gülme hakkında yaptığımız genellemelerle, gülme eylemi hakkında söylenenler aynı nitelikleri taşır. İnsanı tanımlarken yaygın şekilde *"insan düşünen hayvandır"* denir. Bu söz ne kadar genel bir tanımsa, gülme hakkında söylenenler de o kadar genel kalmaktadır. Gülme hakkında söylenenler doğru olmakla birlikte eksiktir. Ki insanı tanımlayan "insan düşünen hayvandır" sözü eksik olmakla kalmaz, bir yandan da yanlıştır. Bu tanıma göre, komaya girmiş ya da artık zihinsel faaliyetlerini sürdüremeyen ya da düşünmesini sağlayacak yetiyi kaybetmiş, beyin faaliyetleri durmuş ama hala yaşayan ya da bitkisel hayatta olan insan, artık insan değil midir? Gülmekle ilgili tanımlar ve kuramlar bu şekilde çürütülebilir. Ancak bu, "insan düşünen hayvandır" yargısındaki gerçeklik payını değiştirmediği gibi gülme hakkında söylenenlerin gerçeklik payını da değiştirmez. Soru bir tane olsa da hiçbir zaman tek cevap yoktur.

Sonuç olarak; İnsan güler.

[58] Suat Derviş, "Gülmek", *Gülmenin Kitabı*, (Derleme),YGS Yayınları, İstanbul 2002, s. 122.

1.2. MİZAH ÜZERİNE

Mizah eleştiriden beslenen bir sanattır ve sanat olma yolunda tarihten günümüze çetin bir savaştan geçmiştir. Mizahın beslendiği temel kaynağın politika olması göz ardı edilemeyecek bir gerçekliktir. Bu sebeple mizah kendini geliştirmek ve yeni ürünler vermek için kaynak sıkıntısı çekmemiştir. Mizahın yergici ve eleştirel üslubu zamanla kendini kabul ettirmiş ve siyasi baskılara rağmen varlığını korumuştur. Siyasi iktidar, kendi içindeki aksaklıkları örtbas etmeye çalışırken, mizahın bu aksaklıkları eleştirmesi ve bunu kitlelere aktarması, siyasilerin mizahı bir tehdit olarak görmesine sebep olmuştur. Mizahı, hiçbir şeyden korkusu olmayan bir şövalyeye benzetmek ya da onu mahallenin delisi ilan etmek de mümkündür, mizah bir deli kadar korkusuzdur, ama deliden sorumluluk noktasında ayrılır. Mizahçı, sanat adına yaptığı bütün eylemlerinin bedelini ödemeye hazırdır. Aydın Boysan'ın da ifade ettiği gibi: *"Mizah sınır tanımaz, ölüm dahil her şeyin mizahı olur. Mizahın en gür kaynağı zulümdür. İşkence ise zulmün aracıdır"*[59]. İnsanı, toplumu ilgilendiren her şey mizahın konusu olur.

Eleştiriden beslenmeyen "şey"e mizah dememiz olası değildir. Bununla birlikte mizah, yanlış giden bir durumu düzeltme amacı da taşır, iyi olanı, daha doğru bir ifadeyle ideal olanı sunar. Varolan düzenin aksaklıklarını sanattan beslenerek ifade eder. Levent Cantek "Toplumsal Eleştiri Söylemi Olarak Mizah ve Gülmece" isimli yazısında mizahın eleştirelliği bağlamında şunları ifade etmiştir: *"Toplumsal gerçekliğe gülünç, sıra dışı, eğlenceli, satirik bir dille yaklaşımın adı olan mizahın ana karakteri eleştirel olmasıdır. Batı kültüründe "Humour" olarak geçen mizah, toplumsal işlevi ile değerlendirilmekte, güldürürken sorgulamayı hatta yıkıcılığı içermektedir. Gelenekler, töreler, toplumsal sistem ve yönetimler, iktidarların yarattığı adaletsizlikler mizahın konusu ve temel eleştiri nesnesidir. Mizah, bu nedenle insanlığın özgürleşebilme bilincini ayakta tutan temel parksislerden biridir"*[60].

Mizah eleştirir, bu eleştiriyi yaparken çoğunlukla belli araçlar kullanır. Sanatsal bir faaliyet olarak mizahın kullandığı araçlardan birisi de küfürdür. Mizahi bir kanaldan beslenmeyen küfür, kabalıktır, amiyane bir hicivdir. Mizahın içinde küfür, anlaşılır olur ve kulağa hoş gelir. Küfrü hardala benzeten Aydın Boysan, *"Mizahsız hiciv sadece*

[59] Boysan, 24-27.
[60] Levent Cantek "Toplumsal Eleştiri Söylemi Olarak Mizah ve Gülmece", *Birikim Dergisi*, Sayı: 166, İstanbul 2003, s. 80.

küfürdür. Küfür mizah içinde, ziyafetteki acı hardalın rolünü oynar. Ama mizahsız küfür de, yalnız acı hardal yemeğe davet etmek kadar ham ervahlıktır"[61] der.

Eleştiri mizahın kordon bağı durumundadır. Mizahın kordon bağıyla eleştiriden beslenmesindeki ana sebeplerden birisi de Barry Sanders'in belirttiği gibi, mizahın *"doğal bir savunma hattı"*[62] olmasıdır. Mizah vardır, eleştiriyordur, demek ki eleştirilecek bir durum vardır. Demek ki, savunulacak bir değer vardır. Türk mizahında ve mizah basınında savunulmasının gerekliliği hissedilen en önemli kavram adaletsizliktir. İnsan olmanın gerektirdiği haklardan faydalanamayan Türk toplumunun dayanağı haline gelen mizah basını "İnsanlar eşittir, bazıları daha da eşittir" ilkesini eleştiren bir tutum sergilemişler, siyasilerin yararlandığı ayrıcalıklara ve sosyal eşitsizliğe karşı tepkilerini mizahi kanaldan dile getirmişlerdir. Bu işi haykırarak değil gülerek, güldürerek yapmışlardır. Mizahi unsur güldürür, sırf güldürüyor diye onun önemsiz bir uğraş olduğu yargısına varmak yanlış olur. Aziz Nesin'in dediği gibi, *"mizah çok ciddi bir sanattır"*[63].

Mizahın eleştiriyle arasında bir kordon bağı olduğunu söyledikten sonra insanoğlunun ürettiği bir kavram olan mizahın tarihini bilmenin güçlüklerinden bahsetmek gerekir. Karikatürün tarihi ve ilk karikatürün ne zaman yapıldığı hakkında bile değişik söylemler vardır. Mizah bu bakımdan karikatürden daha eski bir insani üretimdir. Mizahın, literatüre bile geçmediği bir dönemde, ne olduğunu bilmediğimiz bir düşünme kalıbı olduğu noktasından hareket edecek olursak, mizahın farkına varan (ama onu mizah diye tanımlamayan) insan ne şekilde mizah yapacağını düşünürken, ya da mizahı tasnif etmeye çalışırken süreç içinde fıkraya, karikatüre, ironi ve alaya ulaşmıştır diyebiliriz. Karikatür yazılı hayata geçişten sonra meyvelerini verirken, mizahın yazıdan önceki varlığı düşünüldüğünde insanın ilk ne zaman 'mizahi' bir üretim yaptığını kestirmek, varsayımdan öteye geçemez. Aydın Boysan'ın da belirttiği gibi *"Sözlü mizahın yaşı insanlıkla beraberdir. Sözlü mizah zamanla, yazının kullanılmasıyla daha geniş çerçevelere de gelmiştir. Mizah konusunda, çok eski ve tarihi dökümanlar pek azdır. Ancak Sümerler ve Mısırlı'ların, deliler, doktorlar, hasisler, dolandırıcılar, saf köylüler ve zalim kadınlar hakkında fıkralar anlattığı*

[61] Boysan, s. 11.
[62] Sanders Bary, *Kahkahanın Zaferi*, İstanbul Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 32.
[63] Boysan, s. 10.

bilinir. Günümüzde de konular aynıdır. Tek fark dolandırıcılara politikacıların eklenmesidir"[64].

Mizahın tarihini anlatmakta güçlük çıkmasının ana sebebi, yazılı kaynaklardan önce de mizahın olmasıdır. Mizahın sözden beslenmesi durumu göz önünde bulundurulduğunda, mizahın tarihini dilin oluşumuna kadar götürmemiz gerekecektir. Türk Mizah Tarihi'ni anlatırken, yine besleneceğimiz kaynak sözlü mizahın sonraları yazıya geçirilmiş, günümüze gelmiş kısmı olacaktır.

1.2.1. Mizah-Gülme İlişkisi

Mizahın "gülme"yle ilintili ama gülme'den farklı bir şey olduğu gerçeğini gözden kaçırmamamız gerekir. Gülme deneyimlerini sınıflandırmaya çalıştığımızda mizahın "taşı gediğine koymak"tan doğan bir gülmeyi doğurduğu söylenebilir. Aydın Boysan'ın ifade ettiği gibi *"Her soğuk alma hapşırma getirmediği gibi, her mizah da gülme getirmez ama, getirmişse ruh hapşırdı demektir. Bu da bir tür boşalmadır"*[65]. Gülmek, daha önce anlattığımız üzere, değişik eylemlere karşı bir tepki olarak doğabilir. Mizahın bir sonucu olarak doğan gülme, sağlıklı bir gülmedir. Bundan sonra bahsi geçen gülme eylemi, mizahla ilintili ve mizahın sonucu olan gülme olacaktır. Çünkü mizah her zaman gülmeyle sonuçlanmadığı gibi, gülmenin sebebi de her zaman mizahi bir durumdan kaynaklı değildir. Bu konuda Aziz Nesin tam da söylenilenin aksini düşünmektedir, Ona göre, *"Mizah'ta gülme vardır; gülme olmayan şey mizah olamaz"*[66]. Aziz Nesin'in söylediği bu cümlede de, gülmeden ne anladığımız sorunu ortaya çıkmaktadır. Acı acı mı, kahkahalarla mı, dişleri göstererek mi?

Mizahın gülmeyle sonuçlanabileceği yaygın bir görüş olmasına rağmen, mizah bazı durumlarda gülmeyle sonuçlanmayabilir. Mizahın gülmeyle sonuçlanmamasının sebebi, mizahı yapan kişinin karşısında mizahı anlayacak muhatap bulamamasından kaynaklanabileceği gibi, bazen de mizahın güldürecek bir yanı olmaması, mizahı yapan kişinin beceriksizliği ya da mizahi ürünün geçerliliğini yitirmesi bir sonuç olarak karşımıza çıkabilir. Tan Oral, mizahın gülmeden farklı bir uğraş olduğunu şu sözlerle açıklamıştır: *"Gülünç olana gülünür, herkes güler. Mizah ise gülünçlük değildir.*

[64] Boysan, 56-58.
[65] Boysan, s. 10.
[66] Nesin, s. 43.

Hemen her mizahçının dediği gibi ciddi bir iştir, gülenler olduğu kadar ona kızanlar, öfkelenenler de olur. Çünkü mizah bir tepki ve bir eleştiri biçimidir. Gülünçlük ise bir kalıptır, bir tekrardır, bir tasarım biçimidir"[67]. Gülme kimi zaman mizahın etkisini gösteren bir tepki durumundadır. Mizahi olgu, hoşumuza gittiği ölçüde mizahın sonucu olarak doğan gülmenin şiddeti ve yoğunluğu artar. Tiyatroya giden insanların, oyundan aldıkları keyfin yoğunluğuna göre alkışlarını yükseltmeleri gibi mizahın etkisine göre gülme de, tebessümden kahkahaya doğru ilerler. Mizahı açıklamaya çalışan düşünürler mizahla gülme arasındaki bağlantıyı tartışmışlardır. Bu araştırmaların sonucunda yukarıda da belirttiğimiz gibi gülme ile mizah arasında kök ilişkisi olmasına rağmen birbirinden farklı oldukları ortaya çıkmıştır.

Mizahın eğlenceye ve düşünmeye işaret eden bir yanı olduğu açıktır. Eğlendiren şeyin güldürdüğü de doğrudur, ama yine de mizahı gülmeyle sınırlandırmak yanlış bir düşünme biçimi olur. Ferit Öngören, "Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi" adlı kitabında mizah-gülme bağlantısını şu şekilde ele almaktadır:

"Gülme, mizahın yalnızca alkışı yerinde. Her gülme, mizahı ilgilendirmediği gibi, her mizah ürünü de güldürmüyor. Gülme, siniri, çeşitli hastalıkları da işaret edebiliyor. Gülmenin sağlığını eğlence belirleyebiliyor. En önemlisi de gülme gibi psikolojik bir görünüşün mizah konusunda herhangi bir bilgi getirmeyişi. Eğlence ise, bol ürün gibi, kişi-toplum çatışmasını ortadan kaldırmak gibi kök kavramlardan mizahı açıklamaya ve çağına göre biçim vermeye başlıyor. Eğlence, mizaha her konuyu, her sorunu çekinmeden ortaya koyma mirasını bağışlamış gibidir. Hoşgörü, eğlence olayının içinde doğal olarak vardır, kendiliğinden ortaya çıkar"[68].

1.2.2. Mizah Kelimesinin Kökenleri Üzerine

Nedir mizah? Gündelik hayatta sıklıkla kullandığımız ve duyduğumuz mizah sözcüğü dilimize Arapça'dan girmiştir, aslı "müzah"tır. Kelimenin doğru yazılışının "müzah" olduğu bilinmektedir. *"Eskiler "Galat'ı meşhur, lugat_ı sahihten evladır", yani "Biz sözün yanlış söylenişi yaygınsa doğrusuna yeğ tutulur" derlerdi. Bu kurala*

[67] Tan Oral, "Gülme", *Gülmenin Kitabı*, (Derleme),YGS Yayınları, İstanbul 2002, s. 90.
[68] Ferit Öngören, *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1998, s. 15.

göre, Arapça'da doğru söylenişi olan "müzah" yerine, yanlış söylenişi olan "mizah" dilimize yerleşmiştir"[69].

Orhan Hançerlioğlu, "Felsefe Ansiklopedisi'nde" mizahı şu şekilde tanımlamıştır:

"Mizah, Nükte: Ard anlamlı, sanat ve düşünce değeri taşıyan söz… Ruhbilim açısından incelenmiştir. Nükte yapmak kadar nükteden anlamak da özel bir bilgi düzeyini ve anlak gücünü gerektirir. Çok anlamlı ya da karşıt anlamlı sözcüklerden yararlanarak yapılan nüktelere kaba nükte denir. Gerçek nükteler, sözcük oyunlarıyla değil gizlenmiş anlamlarla yapılır"[70].

Yazarlar ve filozoflar tarihten günümüze mizah kavramıyla yakından ilgilenmişler ve onu tanımlamaya anlamaya çalışmışlardır. Her düşünürün yoğun olarak ilgilendiği konular farklı olduğundan mizahı tanımlarken her filozof bakış açılarına göre bir tanım geliştirmiştir. Örneğin Bergson, mizahı tanımlarken temayı göz önünde bulundurarak "karşıtlıkla" açıklarken, Freud, mizahı psikanalitik bir yaklaşımla *"mizahın, insanlardaki saldırı dürtüsünden kaynaklandığını"* [71]savunur. Mizah, gülmeyi sanat aracılığıyla doğuran ve belli bir amaçtan beslenen bir iş, uğraştır.

TDK'nın Resimli Türkçe Sözlüğü'ne göre mizah: *"Gerçeğin güldürücü yanlarını ortaya koyan sanat türü: Nasrettin Hoca fıkraları Türk mizahının en güzel örnekleridir"*[72].

Irene Fenoglio ve François Georgeon'ın yayına hazırladığı "Doğuda Mizah" isimli kitapta mizahla ilgili olarak şunlar söylenmiştir:

"Petit Larousse sözlüğüne göre mizah, "gerçekliğin bazı yönlerinin gülünç, tuhaf ya da saçma niteliğini güldürücü bir biçimde öne çıkarmaya çalışan bir düşünce biçimidir". Bununla birlikte bu tanıma uyan başka terimler de vardır. Mizah, halk belleği tarafından üretilmiş, kelime oyunlarının ve gülünç öykülerin en az saldırgan biçimine dayanır; mizah bir savunma aracıdır. L'ironie adlı yapıtında Jankelevitch (V. Morin'den alıntı yaparak), "mizah mekanlarının uğrak yerleri, hareket halindeki mekanlar ya da ulaşım araçları" olduğunu hatırlatarak "mizahi" atmosferden söz eder.

---

[69] Nesin, s. 43.
[70] Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt: 4, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 285.
[71] Morreal, s. 42.
[72] *Resimli Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara 1977, s. 409.

Böylelikle gündelik yaşam içine yayılan mizah, benzer olduklarını ve benzer sorunları yaşadıklarını bilen insanlar arasında örtülü olarak varılmış bir tür saldırmazlık anlaşmasıdır; araya koyduğu mesafeyle saldırganlığı başarısız kılar"[73].

Levent Cantek, mizahı tanımlamak için iyi bir yol seçmiş, mizah yapmıştır. Ona göre mizah: *"Hayatın gözü, bütün resimlerin renklisidir. Hayatın dili, bütün seslerin en dayanıklısı. Yasak edilenin hikayesi. Şehre inmiş Timur fili. Abazan hayıflanmalar. Mizah resmiyetten çalınmış anlar. Yarası kendisi. Kanadıkça güldürür, kanı muhtevası; kabuk bağlasa tükenecek. Mizah yaşadığı yere benzer. Eşekle sevişir. Hacivat'a kafa atar, kapıdan döner, bacadan girer icabında. En kibarı sessizce gaz çıkarır efendinin önünde saygıyla eğilirken"*[74].

Mizahın yaratıcı bir eylem olduğunu düşünen Koestler, mizahı şu şekilde tanımlamıştır: *"Yüksek karmaşıklı düzeyindeki bir uyarının, fizyolojik tepkeler düzeyinde büyük ve kesinlikle belirlenen bir tepi yarattığı tek yaratıcı eylem alanıdır"*[75].

Divan edebiyatıyla ilgili ciddi çalışmaları ile tanınan İskender Pala ise mizahı: *"Şaka, latife, eğlence, alay… Mizah hayatın hemen her unsurunda görülen bir nükte ve zarafettir. Mizahta konu seçilmez; aksine konu kendisini seçtirir. Siyaset ve politika, sosyal olaylar, alışkanlıklar, günlük hayat, aktüalite, v.s. her şey ona konu olabilir. Kısaca, kırıcı ve hırpalayıcı olmamak şartıyla her olay, mizahın ilgi alanı içine girebilir. Mizah, ancak başkasına aktarıldığı zaman bir forma girer. Bu bakımdan her milletin günlük hayatındaki espri (nükte), fıkra, alay, şaka ve latifeleri belli oranlarda edebiyatlarına yansıtır. Önce sözlü olarak doğan ve bu mizah ürünleri sonradan yazıya geçirilerek daha da edebi bir kimlik kazanır"*[76] şeklinde tanımlamıştır.

İskender Pala'nın mizah tanımında yanlış olan bir nokta vardır. Mizahçı, kırıcı, hırpalayıcı olmayayım diye düşünmez, üzerine aldığı sorumluluk gereği, eleştirilmesi gereken bir durum gördüğünde onu işlemekten sakınmaz. Eleştirilmesi gereken siyasi bir aktörse, doğru gördüğü değer adına, işin sonunda yargılanacak da olsa eleştirir. Mizah hoş görmez, bağışlamaz. Mizahçı, yeri geldiğinde kendi meslektaşını da eleştirir. Aydın Boysan, "Paldır Güldür Mizah Söyleşileri" isimli kitabında, İskender Pala'nın

[73] Irene Fenoglio, François Georgeon, *Doğu'da Mizah*, (Çev: Ali Berktay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 8.
[74] Levent Cantek, "Kılçıklı Fasulye II", *Güldikeni Dergisi*, Sayı: 18, İstanbul Yaz 1999, s. 20.
[75] Koestler, s. 10.
[76] İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Cilt: 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 166.

hatasına düşen meslektaşı Ferit Öngören'i mizahi bir dille eleştirir ve mizahı bu çerçevede tanımlar:

"Mizahın en sevgi ve saygı değer tarafı kendisinin bile mizahını yapmasıdır. Bir bankamız, çeşitli kültür yayınları arasında, Cumhuriyetin ellinci yılı dolayısıyla 50 Yılın Türk Mizah ve karikatürü kitabını bastırmıştır. Bu kitabın mizah bölümü "Mizahın Kökeni" başlığı altında şu cümleyle başlamakta: Mizahın kökeninde eğlence ve hoşgörü yer alıyor. Bir mizah kitabının bu sözlerle başlamasıyla yazarı, kendisini mizah konusu haline getirmiş olur. Mizahın kökeninde yer alanların başında akıl verme-akıl alma vardır. Güldürme veya ağlatmanın araç olarak kullanılması, mizahın kökeninde eğlencenin yattığı anlamına gelmez. Hele mizahın kökeninde "hoşgörü"nün yer aldığını sanmak olacak iş değildir. Mizah en ufak hatayı affetmez, hiçbir şeyi de hoş görmez. Mizaha konu olan kişinin onu hazmedebilmesi, kısacası şakadan anlaması ise mizahın kökeninde hoşgörünün yattığı anlamına gelmez. Mizah öyle kabak çekirdeği gibi eğlencelik bir şey değildir. Mizah akla gelebilecek en ulu ve saygıdeğer kavramların hepsinin de zeka ilacıdır"[77].

Tan Oral, "Yaza Çize" isimli kitabında mizahla ilgili olarak şunları kaydetmiştir: *"Eğlence dünyasında bir koro var gibi… Mizah ise solo bir çıkış… Herkesin aynı havadan çaldığı bir ülke orkestrasında mizaha arada bir ayağa kalkan ve aykırı bir ses çıkartan solist gibi… Hint fakirinin yatağı bol çivilidir, hepsi de aynı boyda ve sıkça çakılmıştır, yatanın sırtına batmaz acıtmaz. Sonuç hiç değişmez, eğlencelidir, güldürür. Mizah ise, umulmadık anda sandalyeye bırakılan raptiye gibi, oraya oturanın kıçına "cart" diye batar, acıtır"*[78].

Mizah düşündürmeyi hedefleyen bir sanattır. Zaten düşünüyor olanların düşüncelerini parlatırken düşünmeyenleri de düşünmeye zorlar. Mizahın amacı Aydın Boysan'ın ifadesiyle *"İyilere iyilik etmek, kötülere de hadlerini bildirmektir. Sanatsız küfür haline gelmedikçe alay bile, mizah yoluyla yapılan bir uyarıdan başka bir şey değildir"*[79].

[77] Boysan, 100-101.
[78] Tan Oral, *Yaza Çize*, İris Yayınları, İstanbul 1998, 53-54.
[79] Boysan, s. 56.

1.2.2.1. Türkçede Mizah-Gülmece İkiliği

Mizah'la ilgili sözlüklerde verilen tanımlar hemen hemen birbirine yakın görünmektedir.

"Mizah: (Arapça) Kimi düşünceleri, nükte, şaka ve takılmalarla süsleyip anlatan bir söz veya yazı çeşidi. Eş anlamlısı; gülmece"[80].

Sözlükte verilen bu tanımda, mizahın eşanlamlısı olarak söylenilen "gülmece" kelimesini dilimize kazandıran Aziz Nesin'dir. Mizah kelimesi yerine "gülmece"yi önermesinin altında o dönemin siyasi aktörlerine ve onların icraatlarına bir tepki yatmaktadır. Bu anlamda Aziz Nesin'in önerisi oldukça anlamlı bir boyut kazanmıştır. 1986 yılında İlhan Selçuk'un yönettiği "Edebiyatımızda Mizah" konulu panelde konuşmacı olan Aziz Nesin, "gülmece" kelimesini önermesiyle ilgili şunları söylemiştir:

"Ben mizah yerine 'gülmece'yi önerdim. Benimsenir ya da benimsenmez. Böyle bir zorunluluk yok. Ben yasa değilim. Ya da ben TRT Kurumu değilim ki, "bu sözcük yasak", "bu sözcük yasak değil". Ben bir şey öneriyorum. Galiba tuttu bu gülmece. Oldukça tuttu. Tutmaya da bilir, önemli değil. Yalnız gülmece değil. Gülmeceyi mizah yerine; güldürüyü, komedi yerine; gülütü, fıkra yerine. Özellikle gülüt çok benziyor… Fıkra sözcüğüyle bizim dilimiz çok zayıflıyordu, yoksullaşıyordu. Belkemiğinin şeylerine fıkra diyoruz, o küçük halkalarına da fıkra diyoruz; anlatılan anekdotlara da fıkra diyoruz; Nasreddin Hoca fıkraları gibi olan şeylere de fıkra diyoruz. Hepsine birden fıkra diyoruz. Şimdi gülüt diye bunu ayırırsak pekala bunun içinden çıkmış oluruz. Neyse, bu benimseniz benimsenmez önemli değil. Gülmece'nin ben bugün benimsendiğine inanıyorum. Ayrıca mizahın yerine gülmeceyi kullanmamızın, mizahı kullanmamamızın başka bir nedeni var. Bugünkü iktidar TRT'siyle, bakanlıklarıyla, resmi kuruluşlarıyla, her ne diyorsa, "yanlış", onun karşısında olmak gerekir. Madem ki bunlar Öz Türkçeye karşıtlar, ben daha çok Öz Türkçeci olacağım. Onun için de gülmece diyeceğim, mizah demeyeceğim. Mizah, biliyorsunuz, Arapça sözcük. Sözcüğü, aslında bugüne kadar doğrusunu ortaya koyan çıkmadı, olmadı. Ben mizahı araştırınca buldum. Sözcüğün aslı "mizah" değil, "müzah". Araplar müzah diyorlar. Bizim dilimize Müzah uygun gelmediği için mizah yapmışız. İyi de yapmışız ayrıca.

[80] *Atlas Ansiklopedik Türkçe Sözlük*, Arda Yayınevi, 1976.

"Gülmece", diyorlar ki "her gülmece insanı güldürmez." Bu yanlış. Her gülmece güldürür. Ama gülmekten ne anlıyoruz; kasıklarını tutarak gülmek, altına işeyinceye kadar gülmek. Bir sürü gülme var, bıyık altından gülme; gözünün ucuyla gülmek, içinden gülmek, ama hepsi gülmektir. Ama ölçüsü vardır, derecesi vardır. Bir de başka bir şey vardır, seslendiği insana geri dönerek güldürür gülmece"[81].

Aziz Nesin'in *"Öz Türkçe'ye karşıtlar"* diye bahsettiği, dönemin iktidar partisidir ve bu tepkiyi tetikleyen de TDK'nın kapatılmasıdır. Aziz Nesin'in önerdiği "gülmece" sözcüğü günümüzde kullanılmakla birlikte, birtakım yanlış anlaşılmaları da doğurmuştur. Gülmece sözcüğü, doğuş amacı ve dönemin siyasilerinin Öz Türkçe'ye uyguladıkları baskıya tepki olması açısından önemli bir kelime olmakla birlikte, mizahı karşılayacak yapıda değildir. Mizah sözcüğünün de mizahi durumları anlatmakta yetersiz kaldığı düşünülürse Aziz Nesin'in ürettiği "gülmece" sözcüğünün neden mizahı karşılamayacağının anlaşılması daha kolay olur. Kıvrak zekanın bir sonucu olarak gülen insanı ve güldürme biçimlerini sadece "mizah" ya da "gülmece" ile açıklamak bir süre sonra mizahta aynılaşmaya gider. Halbuki mizahın belli başlı çeşitleri vardır. İnce espriden başlayıp, sin kaflı anlatımlara doğru ilerleyen mizahın geniş yelpazesinde ayrım yapmadan, zekadan beslenen her komik duruma, düşünceye ya da anlatım biçimine "mizah" ya da "gülmece" demek dilde kısırlaşma belirtisidir. "Mizah" da onun eşanlamlısı olan "gülmece" de genelleme içeren sözcüklerdir. Aziz Nesin'in "fıkra" yerine "gülüt" kelimesini önermesi dilin zayıflamasına bir karşı koyuş çabasını ve Türkçe'ye duyduğu hassasiyetini gösterir. Nasreddin Hoca mizahı ile Karagöz perdesinin mizahını aynı şekilde değerlendirmemiz mümkün değildir, ama ikisi de Türk kültürüne zenginlik getiren, mizahi yanları ağır basan çeşnilerdir. Bununla birlikte, Arapça kökenli bir sözcüğü kullanmak yerine, Türkçe kökenli bir karşılık bulması ve bunu yaparken yine mizahi bir kaynaktan hareket etmesi nedeniyle Aziz Nesin'in getirdiği yeniliği takdir etmek gerekir.

Bir dönem Markopaşa dergisini Aziz Nesin ile birlikte çıkaran ve "Stepne" imzasını kullanan Rıfat Ilgaz, aynı panelde "gülmece" kelimesi üzerine düşüncelerini anlatan konuşmasında şunları söyler:

---

[81] Orkun Levent Boya, *Edebiyatımızda Mizah* (16 Mart 1986 Rıfat Ilgaz-Aziz Nesin, Yöneten: İlhan Selçuk), Çınar Yayınları, İstanbul (Mart-Nisan 2008 Herşeye Karşı Edebiyat, Sanat, Düşün Dergisi'nin ücretsiz eki), s. 25-26.

"Ben gülmece kelimesini yetersiz buluyorum şu bakımdan. Mizahın amacı, Aziz Nesin son çıkan bilim ve sanat dergisinde de bu mizahı şey ediyor, vurguluyor. "Amaç değildir", "mizah" onun deyimiyle söyleyeyim "gülmece, amaç değildir araçtır" der. Ben, sanat dallarının hiçbiri bir şeyin amacı olmaz, sanat zaten bizatihi kendisi amaçtır. Ha, demek ki mizah dara gelince başvurulacak –o benim yaptığım gibi yani- bir yol zannedilmesin. Mizah da önemli bir şeydir, ama arkasında sağlam bir teknik olmalı. Yani yazınsal bir tür olmak şartıyla…

Yalnız gülmece kelimesini yetersiz görmüyorum. Aziz kardeşim de bunu bilir. Bunun Batı'daki karşılıklarını ararken, -ironi, satir ve imorfi kelimeler- bunların hiçbirinde, herkesi, (kafasıyla Aziz Nesin'in oturduğu tarafı işaret ederek) tarif ettiği şekilde güldürmek değildir. Düşündürmek, sonra yererek gözden düşürmek, sonra olayların acı yanlarını da göstermek, ama muhatabımız, okuyucumuz, seyircimiz, ister güler, ister gülmez, onun bileceği iş. Biz, insan nelere güler diye yola çıkmıyoruz, biz psikolog değiliz. Biz yazarız, yazar kuralları üzerinden varacağımız yere varırız. Önce, yazınsal türleri biliriz. Yazınsal türde yapıtlarımızı verirken, mizacımıza göre toplumu ve doğayı yorumlarız. Bir güldürme yanımız varsa o kendiliğinden belli olur, hiç kendimizi zorlamaya gerek yok. Elverir ki kendi mizacımızın ne doğrultuda olduğunu saptayalım ve yapıtlarımızı seçerken, arada sırada, "ben mizah yoluyla da, ironi yoluyla da, satir yoluyla da -yergi yoluyla yani- diyeceğimi söylerim" diyebilmeliyiz. Mizacımızı bu bakımdan inceleyeceğiz. Bu kadar psikolojik yetkimiz olsun. "Kendini bil" demiş ya hani profesörlerimizden biri. Kendimizin bu yanını da bilelim, yapıtlarımızı ona göre verelim. Bazıları özeniyor, bazı yazar arkadaşlarımız, 'ben mizahçı olacağım' diyor, ödüller bile alıyor. (mikrofona iyice yaklaşarak) Sınır dışından bile. (diyor. Ses çok yüksek çıkınca şaşırıyor) Aaa, ses yüksek çıkıyormuş böyle. (gülüşmeler) Sesimizi duyurabilmek demek önemlisi"[82].

Rıfat Ilgaz'ın "gülmece" kelimesiyle ilgili söylediklerine cevaben Aziz Nesin:

"Bakın şimdi Türk Dil Kurumu'nu kapatanlar var. Kapattılar. Ve Türkçeye karşı olanlar var, Öz Türkçe'ye karşı olanlar, özleşmeye, dilde özleşmeye karşı olanlar var. Ama radyoda, televizyonda, dinliyorsunuz hep Öz Türkçe konuşuyorlar. Şimdi, yirmi yıl sonra yine böyle bir yerde toplanacağız Rıfat'la, o zaman Rıfat "gülmece" diyecek,

[82] Boya, 35-36.

beraber toplanacağız. Ben 91-92 olacağım, O 93'ünde, 95'inde olacak. O zaman gülmece… Yavaş yavaş bunun acelesi yok"[83].

Yukarıda da görüldüğü üzere, Aziz Nesin, "gülmece" kelimesinin Türkçe'ye yerleşeceğine derinden inanıyordu. Tarih ve sözlükler bu inancı pekiştirmiş ve "gülmece" kelimesi zamanla mizah yerine tercih edilen Öz Türkçe bir sözcük olarak literatürde hak ettiği yeri almıştır.

1.2.3. Bir Muhalefet Aracı Olarak Mizah

Mizah, doğuşunu insana borçludur ve mizah insani bir düşünme biçimidir ve işaret edilmesi gereken en önemli nokta, mizahın baskı ortamında doğmasıdır; çünkü mizah bir anlamda "savunma biçimidir". İktidar sahiplerine ve gücü elinde bulunduranlara ait yaygın bir mizah anlayışının olmamasının ana nedeni de, onların alay edebilecekleri ya da üzerlerinde baskısını hissettikleri bir üst sınıfın olmayışındandır, egemen sınıf güvendedir ve egemen sınıfın kendini savunmaya ihtiyacı yoktur. *"Egemen sınıf gülmecesinin işlevsiz oluşu çok doğaldır; çünkü görevci gülmecenin amacı bir şeye karşı olmak, onunla alay etmek, onu yıkmaktır, oysa egemen sınıfın alay edeceği çürütüp yıkacağı kendisinin üstünde bir sınıf yoktur"*[84].

Türkiye'de mizahın eleştirel yanının yeterli olmadığını düşünen Turgut Çeviker "Bir Aydınlanma Noktası" isimli makalesinde şunları dile getirmiştir: *"Kültürümüzün gülen yanı zengindir ve bir geleneği vardır; tıpkı şiirimiz gibi. Ama ne var ki, mizah üzerine kafa yorulmamış yeterince; içinde yer aldığı sanatlar ve günlük hayattaki halleri irdelenmemiş; özellikle de eleştirel bir söylem oluşturulamamıştır"*[85].

Mizahı bir intikam alma biçimi olara değerlendiren Ahmet İnam, "Dünyaya Yan Bakma Biçimi Olarak Mizah" isimli makalesinde şunları kaydetmiştir: *"Mizah bir intikam almaktır. Dünyanın gidişinden. Kafa tutmaktır düzene. Egemenliği bozmaktır. İsyandır ona. Yan bak, bak neler göreceksin. İster gül, ister ağla"*[86].

Mizahi üretimde temel alınan kaynak insandır. İnsana ait olan her şey mizahın konusu olur. İnsan düşünen bir varlıktır, aynı zamanda topluluk içinde yaşar, ailesi,

[83] Boya, s. 54-55.
[84] Nesin, s. 80.
[85] Turgut Çeviker, "Bir Aydınlanma Noktası", *Güldikeni Dergisi*, Sayı: 1, İstanbul 1993, s. 5
[86] Ahmet İnam, "Dünyaya Yan Bakma Biçimi Olarak Mizah", *Güldikeni Dergisi*, Sayı: 3, İstanbul Kış 1994, s. 10.

akrabası, arkadaşları vardır. Bu kişilerle iletişim kurabilmek için bir dil kullanır. Bir ülkenin vatandaşıdır, belli başlı gelenekleri, örf adetleri, bayrağı, marşı, bir yöneteni, bir devleti, vs. vardır. O halde, insanı ilgilendiren ve bağ kurduğu bütün kurumlar, mizahı ilgilendirir. Mizah yazarı da kimi zaman insanların haklarını savunan bir ahlakçıdır. Henry Bergson'un ifadesiyle: *"Mizah yazarı bilgin kılığına girmiş bir ahlakçıdır; yalnızca bizi iğrendirmek için cesetleri açan bir anatomi uzmanı gibi bir şeydir; mizahta buradaki dar anlamıyla gerçekten ahlaksalın bilimsele aktarılmasıdır"*[87]. Aile içi şiddete maruz kalan genç bir kadın da, ulusunun bayrağıyla ilgili bir olay da mizahın yararlandığı bir kaynak olabilir. Mizah, ideale uymayan her türlü olayı didikler, oradan kendine bir pay çıkarır.

Mizahı doğuran baskı nedir? Aile, toplum, ülke ve dünya sorunları gibi pek çok çeşit üretebilirsek bile, en etkili baskı siyasi iktidarların baskısıdır. Siyasal iktidarlar geçmişten günümüze, mizaha karşı bir kalkan geliştirmeye ve mizahın önünü kapatmaya çalışmıştır. Siyasi tarihimizde, kendisini konu eden mizahçılara-karikatürcülere karşı hiç dava açmayan Süleyman Demirel, hoşgörüsüyle bu tutumu sergileyen nadir örneklerden birisidir. Çünkü mizaha-mizahçılara karşı pek çok baskı yapılmış, hukuki kısıtlamalar ve davalar gündeme gelmiştir. Hatta II. Abdülhamid döneminde, "burun" kelimesi bile yasaklanmıştır. Cumhuriyet sonrası dönemde de durum pek de farklı değildir. Siyasi aktörler, çoğunlukla mizahı bir tehdit olarak görmüşlerdir. Adnan Menderes 1950'de mecliste yaptığı konuşmada, (halk için çıkarılan) mizah dergilerinin zararlarından halkı korumak için sert tedbirler alacağını ifade etmiştir. Halkın yararına çıkarılan dergilerden halkı korumak fikri, çelişkili bir durum olarak gözükmektedir. Nitekim Adnan Menderes'in tepkisi oldukça sert olmuştur. Mizah dergilerinin kapatılması, mizahçılara açılan davalar ve uygulanan hapis cezaları bakımından Türkiye, dünyanın önde gelen ülkelerinden birisi olma özelliğini taşımaktadır. Osmanlı'dan günümüze, baskı ortamı bu denli yoğun olduğu için, mizahın meyvelerini vermesi güç olmamıştır. Adnan Menderes örneğinde olduğu gibi mizahçılara uygulanan baskı ve diğer örnekler daha sonra detaylı olarak inceleneceği için, bu örnekleri şimdilik yeterli görmekteyiz.

Mizahın baskı ortamında daha olgun meyveler vermesi ilk bakışta, anlaşılmaz gözükmekle birlikte, zıt kavramların birbirinden beslenmesi durumu açıklamakta

[87] Bergson, s. 70.

yardımcı olabilir. Mizahın en önemli dayanağı hoşgörüdür. "*Mizah boyun eğmez, meydan okur*"[88]. Hoşgörü ortamının olmadığı yönetimlerde, mizahçılara verilen ağır cezalar, dergilerin kapatılması, mizahi üretimi bir anlamda zor durumda bırakırken, halkın talebi ve desteğiyle ayakta kalabilen bir mizah yaratma süreci ortaya çıkmaktadır. Bu gibi engellere rağmen mizah, Tan Oral'ın belirttiği gibi: "*Baskının ve baskıcının gücünü ve güçsüzlüğünü sergiler, yalanını dolanını açığa çıkarır, güvenini sarsar. Ciddiliğini ve bu ciddiliğe dayalı tılsımı etkisizleştirir. Beklenmedik anda, şimşek gibi çakar mizah. Çarpıcıdır, çok kısa süre ortalık aydınlanır. Neyin ne olduğu bir an, tabak gibi görülür*"[89].

Mizah vardır, yasaklar, cezalar olsa da ürünlerini verecektir. O halde, mizahı hoş görmek gerekir. Mizahı baş belası olarak görenler olsa da mizah varlığını sürdürecektir. O halde, hoşgörü ortamı gerekli değil, bir ölçüde de zorunludur. Aydın Boysan, hoşgörü ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir: "*Eskiden adına "fermanlı" derlerdi. Padişah'tan delidir diye ferman alan kimse, ne halt ederse etsin hoş görülürdü… Veya hiç olmazsa görülmesi istenirdi. Mizah da fermanlıdır hiç olmazsa hoş görülmesi gerekir. Mizah her yere girer. Hoş görülmese bile zorla girer. Mizah, çağların, toplumların, insanların ve her şeyin aynasıdır. Aynadaki hayal çirkinse kabahat aynada değildir*"[90].

Ferit Öngören ise mizah-hoşgörü ilişkisini şu şekilde açıklamıştır: "*Mizahın, hoşgörü yönünden, ana sorunu şu oluyor: Mizah, niçin hoşgörüyü gerektirir. Ortada hoş görülecek bir durum var demektir. Hicivde belirli bir kişi ya da kişiler topluluğuna saldırı söz konusudur. Saldırıya uğrayandan ve en önemlisi bu durumu gözleyen toplumdan beklenilen hoşgörünün anlamı açıktır. Ancak, mizahın bütününde hicivdeki gibi kişilere açık bir saldırı söz konusu değildir; üstelik mizahın geniş bir bölümünde saldırı bile söz konusu değildir. Bu durumlarda hoşgörü niçin gerekli olsun? Mizah, topluluk durumundaki insanların yaşantıya koydukları sosyal, politik, ekonomik ve cinsiyet baskılarını dokunmakla, onları ırgalamakla, hoşgörüyü harekete geçirir. Sosyal, ekonomik, politik ve cinsiyet konularında toplumun koyduğu baskıların bir adı da toplum düzeni oluyor. İnsanlar bu düzenin bozulmasını sert tepkiyle karşılıyor. Mizahın parmak bastığı ve harekete geçirdiği temel hoşgörü, bu noktada düğümleniyor.*

[88] Fenoglio, Georgeon, s. 8.
[89] Oral, *Yaza Çize*, s. 166.
[90] Boysan, s. 40.

Nitekim ürün eğlencelerinde; sosyal baskı yerine soylu ile halk arasında eşitlik ve arkadaşlık kurulur; politik baskı yerine yönetici ile yöneten senli benli olurlar; ekonomik yönden herkes birbirinin ürününü yiyebilir; cinsiyet baskısı yerine çok özgür bir kadın-erkek ilişkisi, giyimlerde açık-saçıklık görülür. Buna, toplumsal bir hoşgörüde diyebiliriz"[91].

Halkın oy desteğine ihtiyacı olan siyasilere karşı halkın yoğun ilgisiyle yayın hayatını devam ettirebilen mizahi üretimler, günümüze kadar ulaşmıştır. Halkın tarihi belleği, dönemin başbakanlarını, milletvekillerini bir süre sonra unuturken, çağımızın Nasreddin Hocası Aziz Nesin'e önemli bir yer ayırmıştır. Egemen güçlerden beklediği hoşgörüyü bulamayan mizah, halk tarafından sempatiyle karşılanmıştır. Çünkü mizah halkın ihtiyacından doğar, Markopaşa dergisi de böyle bir zamanın ürünüdür Aziz Nesin'e göre. İnsanların, geçim sıkıntısını, II. Dünya Savaşı'nın getirdiği yoksulluğu derinden hissettiği bir sırada, kendini bu yıkıcılıktan korumak için mizah dergilerine sarıldı dönemin Türkiye'si. Aziz Nesin bu durumu anlatmak için 1986 yılında gerçekleşen panelde şunları ifade etmiştir:

"Ahlak, bilmem ne… Amerikalı bahriyeliler gelince, Missoure gelince genelevi hükümet açmış. Geneleve yalnız Amerikalılar giriyor, diğerlerine yasaklanmış. Kapısında Türk askeri bekliyor, süngülü falan. Gerçek yani, bu ne demek: bunun bir adı var sözlüklerde, bu işi yapanın. İşte, Markopaşa, böyle bir dönemin ürünü. Bunun dışındaki dönemlerde gülmece olmaz değil, olur. Gülmece olur, ama halktan yana, yararlı, kalıcı, düşüncesi ağır basan, düşünce amaçlı gülmece olmaz. İnsanlar gülmecesiz kalmaz, her dönemin gülmecesi vardır, her sınıfın gülmecesi vardır, onların da ölçüsü vardır. Gülmecesiz insan olmaz, toplum olmaz"[92].

Politikayı ve politik yanlışları yakından takip eden mizahçı, politik baskıyı üzerinde hissettiği dönemlerde bile gözünü budaktan esirgememiştir. Bergson'un da ifade ettiği gibi "*mizah, her zaman, içten olmamayı, gösterişçiliği, aptallığı cezalandırır"*[93]. Milletvekilleri kendilerine verilen dokunulmazlık hakkını kullanırken, mizahçılar, sade bir vatandaşa verilen haklar çerçevesinde eserlerini vermişler, yargılanmayı, hapse girmeyi göze almışlardır. Aydın Boysan'ın politikacılarla ilgili

[91] Öngören, s. 16.
[92] Boya, s. 43.
[93] Mary Douglas, "Şakalar-Fıkralar", (Çev: Yurdanur Salman), *Güldikeni Dergisi*, Sayı: 26, İstanbul Kış 2002, s. 42.

tanımı şu şekildedir: *"Politikacı mizahın minnet borçlu olduğu cennet meyvesidir. Ancak bu meyveyi yanlış tarafından ısırmaya gelmez… Zehir salar. Politik mizahın güzelliği yan yana gelen hakikatlerden doğar"*[94].

Politikacı mizahın bereketli toprağıdır. Bu bereketli toprak, Aşık Veysel'in şiirine konu olan "sadık yar" dan oldukça uzaktır. Aşık Veysel'in şiirindeki *"Karnın yardım kazmayınan belilen/ Yine beni karşıladı gül ilen…"*[95] dizelerini hatırlamak mümkündür. İnsanlar topraktan verim alabilmek için, toprağı işlerler, mizahçı da aynı şekilde politikacıyı kendine konu edinir, daha doğru bir ifadeyle politikacıyı işler, ama toprak insanın kendisini işlemesine gül ile karşılık verirken, mizahçının politikacıyı işlemesinin cevabı genelde mahkemelerde sonuçlanır.

Aydın Boysan Politika'yı *"Yalancılığın ve rey dolandırmanın kitle halinde ve yasal sınırlar içinde yapılması"*[96] olarak tanımlamıştır. Yalancılık, mizahçı için ciddiye alınması gereken bir problemdir. Özellikle bu yalanı söyleyen masum bir çocuk değil de halkın çoğunluğu tarafından seçilmiş bir politikacıysa, mizahçı söylenilen yalanın yakın takipçisi olur.

Siyaset ve mizah birbirinden ayrılmayacak denli güçlü bir bağ içerisindedir, siyaset denilince akla mizah gelmese de, mizah genellikle siyaseti çağrıştırır. Toplum içinde yaşayan insanın bir üretimi olan mizah, toplumun bir arada yaşaması için şart olduğu düşünülen siyaseti kendisine konu edinir. Mizah-siyaset ilişkisine Mehmet Ali Kılıçbay'ın yaklaşımı şu şekildedir: *"Siyaset olgusunu açıklamaya çalışan çoğu söylem, "insanların toplum halinde yaşamaya başlamalarından beri" diye lafa başlar ve böylece mizahi unsuru devreye sokmuş olur. Çünkü insan varolduğu ilk andan itibaren toplum halinde yaşamıştır ve siyaset, onun toplum haline gelme iradesinin sonucu olarak değil de, toplumun varlığını sürdürebilme koşulu olarak ortaya çıkmıştır"*[97].

Geçmişten günümüze ayrılmaz bir ikili olan siyaset-mizah birbirlerini yok etmek için kıyasıya bir savaş içindedir. Tan Oral'ın da ifade ettiği gibi: *"Birbirini var eden bu iki kavram (mizah-siyaset), aynı anda birbirini yok etmeyi de amaçlar. Mizah siyasal ve sosyal baskıya karşıdır, onlarla çelişir, onlarla çatışır. Bu çatışma tarafların biri*

---

[94] Boysan, s. 11.
[95] Aşık Veysel Şatıroğlu, *Dostlar Beni Hatırlasın (Hayatı ve Şiirleri)*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2001, s. 128.
[96] Boysan, s. 74.
[97] Mehmet Ali Kılıçbay, "Siyaset Bizatihi Mizahtır", *Güldikeni Dergisi*, Sayı: 7, İstanbul Yaz 1995, s. 4.

kazanıp diğeri yitirinceye kadar sürer. Ya işler kötüye gider, baskıcı siyasal iktidar ve yandaşları, durumu kurtarmak için mizahı bile kesin olarak susturacak kadar şiddete yönelirler. Mizahın sesi kesilir ya da işler iyiye gider, toplum değişir, siyasal iktidar değişir, baskı kalkar. Hoşgörü yaygınlaşır, mizah kazanır. Büyüklük mizah'da kalır ve o zaman sesini fazla yükseltmez"[98].

1.2.4. Mizah-Toplum İlişkisi

Mizah, geçmişten günümüze, doğduğu topluma ayna tutar niteliktedir. *"Mizah memlekettir, yaşadığı yere benzer"*[99]. Mizahi öğeler, günün koşullarına göre şekil alır ve ortak bir bilinci yansıtır. Bu yüzden mizahi öğelerin toplumdan topluma değişmesi kaçınılmazdır. Bununla birlikte, Nasreddin Hoca gibi yarı efsanevi mizahi kişilerin Türkiye'den başka ülkelerde görülmesinin sebebini mizahi tiplerin yakaladığı evrensellikle ve ülkelerin birbirinden uzak coğrafyalarda aynı sorunlarla, baskılarla ve yoksullukla karşılaşmasıyla açıklayabiliriz. Mizah, toplumun ekonomik durumuna, yönetim biçimine, kültür düzeyine, geleneklerine vs. göre şekil alır. Fransız mizahı ile Türk mizahı arasında ciddi bir ayrım olması bu farklılıklar göz önünde bulundurulduğunda daha kolay anlaşılabilir. Yukarıda yaptığımız alıntıda, mizahi öğelerin dışında dönemin Türkiye'si, siyasi politikasını ve tarihi hakkında fikir sahibi olabilmemiz mizahın önemli bir kaynak olduğu gerçeğini de yansıtır niteliktedir. *"Mizah bir toplumun sosyal eleştirisidir. Sosyal tarihin dokümanı bile olur. Çizdiği tablo realist değildir ancak o çağın sosyo-ekonomik tarihini bilenler ondan doğru sonuçlar çıkarırlar"*[100].

Cinselliği konu alan fıkralar, mizahi bir tür olduğu için, onları müstehcen diye ayırmamız doğru değildir. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi mizah bir sanattır ve sanatta müstehcen olmaz.

Belli dönemlerde insanlara, mizahi gelen olaylar, daha sonra sıradan bir durum gibi gelebilir. Televizyonun ilk icat edildiği yıllarda *"Televizyon en geç altı ay içinde piyasadan silinecektir. İnsanlar her akşam böyle bir kutuya bakmak istemez"* deyip gülen Twenty Century Forx'un 1944 yılındaki başkanı Daryik F. Zanuck, televizyonun

[98] Oral, 166-167.
[99] Cantek, s. 20.
[100] Boysan, s. 163.

yaygınlaşmasıyla birlikte kendisi mizaha malzeme olmuştur ve bu cümlesi "tarihi gaf"lar arasındaki yerini almıştır. Özellikle, yakın geçmişte cep telefonunun çıktığı yıllarda, insanların cebinde bir telefon taşımaya gereksinimleri olmadığını düşünüp cep telefonunu yadsıdığımız ve gereksiz bir buluş olduğu düşünülen bir dönem de geçirilmiştir. Çünkü cep telefonu, çıktığı ilk yıllarda, topluma uyumsuz, gereksiz görünmüştü. Sonraları, hızla yaygınlık kazanan cep telefonları mizahi bir ürün olmaktan çıkmış, hayatın akışında, (hatta mizaha ulaşımda) gerekli bir araç olmuştur. Yakın tarihte hayatımıza giren bir yenilikte 3G teknolojisiyle görüntülü konuşmadır. Görüntülü konuşmayı gereksiz gören ve buna bıyık altından gülenler, bu yeniliği de zamanla benimseyecek gibi görünmektedir. Bilim tarihi de bu gibi örneklerle doludur:

"*Bilimsel keşif, benzer terimlerle betimlenebilir –daha önce de uyumsuz olduklarına inanılan düşünce kalıplarının sürekli kaynaşması olarak. Kopernicus'un dünyayla ilgili kuramının XVII. yy. a kadar, sağduyu yaşantısıyla açıkça uyumsuz olduğu düşünülmüştü; bu nedenle Galileo'nun çağdaşları tarafından büyük bir şaka olarak ele alınmıştır. Onlardan biri, ünlü bir nükteci, şöyle yazmıştı: "Senyör Galileo'nun tartışmaları, alşimik duman içinde yok olup gitmiştir. Eh, sonunda yine buradayız, güvenli biçimde sağlam toprağa basıyoruz, bir balonun etrafında yürüyen karıncalar gibi dünyayla birlikte uçmak zorunda değiliz artık*"[101].

Türk toplumu, mizahı seven bir toplumdur. Geçmişten günümüze Türk toplumu hayatın çetin şartlarından bunaldığında kendini mizahın serin kollarına atmıştır. Adalet Ağaoğlu'nun "Bir Düğün Gecesi" romanındaki önemli karakterlerinden birinin söylediği sözü hatırlamakta fayda var. Romanın ana karakterlerinden birisi olan Tezel, *"İntihar etmiyorsak içelim bari!"*[102] der. Bu cümle tüm roman boyunca bir çığlık gibi okurun kulağında çınlar durur. Türk toplumuna ve tarihine ayna tutan Adalet Ağaoğlu'nun kahramanı Tezel'e kurdurduğu cümle, çok yerindedir ve şu şekilde çevirmek mümkündür: "Yaşıyorsak, gülelim bari!" Türk toplumunun mizaha olan sevgisinde yadırganacak bir durum yoktur. Zorluklarla başa çıkabilmek için, mizahı kendine kalkan eden Türk toplumunun seçimi zevk düşkünlüğünden kaynaklanmaz.

[101] Koestler, s. 102-104.
[102] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, (3. Baskı),Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, s.5.

Aydın Boysan'ın da ifade ettiği gibi: "*Mizah sevgisi, zevk düşkünlüğü değildir. Ciddiyet eksikliği değildir. Aksine mizahı ciddiye alan, hayatı ciddiye alıyor demektir*"[103].

1.2.5. Mizah- Dil İlişkisi

Mizahi durumlarda anlaşılması gereken önemli bir diğer nokta da, mizahı üreten kişi ile onu paylaştığı kitle ya da birey arasındaki iletişimdir. Mizahi üretim içerisinde olan kişi, muhatabının anlamayacağı bir düzeyde ürününü aktarırsa, mizah amacına hizmet etmekten uzaklaşır. Yurtdışında yaşayan bir Türkün, arkadaşlık ettiği bir İngiliz'i düşünceli ve üzgün görmesi üzerine "Don't think black black" (Siyah siyah düşünme… Türkiye'de 'kara kara düşünme') demesi, İngiliz'e anlamsız gelir, ama bunu duyan bir başka Türk bu söyleyişe kahkahalarla gülebilir ve mizahi bir durum oluşur. Türk halkına özgü olan bu deyişi İngiliz'e safdillikle söylemeye çalışan Türk, mizah yapmak düşüncesinde olsa bile İngiliz bunu anlayabilecek bir kültür ağına sahip değildir. Burada şu sonucu da çıkarabiliriz, bir eserin yabancı bir dile çevrilirken aksaklık çıkmasında bu örnek belirleyicidir. Özellikle, mizahın dil oyunlarıyla da yapıldığı hatırlanacak olursa, ses benzerliklerini başka dile çevirmek mümkün değildir. İtalyanların meşhur deyişi: "Tradittore tradittorre"deki ses uyumunu Türkçe çevirisi "çevirmen haindir"de yakalamak mümkün değildir. Çünkü "*Her topluluk kendine gelmenin şuurunu duymak için etkili araç olarak konuşma dilini kullanır. Dinde vaaz verilir. Tiyatro sanatında da konuşma esastır. Politikada da söz etkisi bilinir. Mizah da konuşma diliyle en etkili aracını kullanır. Sonuç olarak çimentonun beton içindeki görevini alır, insanların ve topluluklarının "bağlayıcı madde"si olur*"[104].

Doğu'da Mizah isimli kitapta mizahta dil sorunu şu şekilde tartışılmıştır: *"Dilin işin içine girmesi, özellikle mizahın belirli bir dille ilişkisi içinde ortaya çıkar. Son olarak da belli bir bağlama yapılan zorunlu bir gönderme toplumsal mizahın aktarılabilirliğini sağlar. Robert Escarpit'nin Que sais-je dizisindeki kitabının bölüm başlıklarından birinde belirttiği gibi, "Herkesin mizahı kendine göredir." Mizahın etkili olabilmesi için, neye gönderme yaptığının, hangi bilinen kültürel, toplumsal ya da dilsel bağlama dayandığının anlaşılması gerekir. Örneğin, karikatürler, hatta alt yazısız*

[103] Boysan, s. 23.
[104] Boysan, s. 57.

olanları bile, siyasi söylemler ya da bildik tanınabilen gösterge tavırlar referans alınarak çizilir. "Alt yazısız" bir çizim, altyazının kendinden anlaşıldığı, ona örtülü olarak gönderme yapıldığı anlamına gelir. Mizahın aktarılabilirlik gücü, bağlamla olan bu ilişkiye dayanır. Mizahi nüktelerin, şakaların, karikatürlerin aktarılabilmesi ancak, referans alınan bağlam mizahın dolaşım alanını oluşturan kişiler tarafından biliniyorsa mümkündür"[105].

1.2.6. Mizah Çeşitleri

Mizah çeşitleri olarak sayabileceğimiz "hiciv", "taşlama", "nükte", "ironi","acı şaka", "tahkir", "latife", "iğne", "istihza" vs. gibi kelimeler hemen hemen aynı anlamda kullanılmaktadır. Türkçe'de bu kelimeleri birbirinin yerine kullanmaktan kaynaklanan bir anlam karmaşası vardır. Aslında mizah çeşitlerinin bu denli değişik isimlerde çoğalmasının ana sebebi hoşgörü açısından hafifinden ağırına doğru ilerlemesindendir. Mizah türlerini zarif eleştirilerden, ağır eleştirilere doğru sıralamak mümkündür. Özellikle "*Osmanlı döneminde bu çeşitlerin birbirinden ayrılmasına özen gösterilmiştir, hezliyat, zevkiyat, mutayebat, şathiyat gibi adlandırmalara gidilmiştir"*[106]. Günümüzde ise çeşitlemelerin sayıca çoğalması ve anlam değişikliğine uğraması, sınıflandırma yapmayı gitgide zorlaştırmış ve terim karmaşasına sebep olmuştur. Kahramanın Nasrettin Hoca olduğu komik anlatılara fıkra mı, latife mi, hikaye mi denileceği ortak bir fikir birliğine bağlanamamıştır. Aziz Nesin mizahi tanımlardaki bu karışıklıktan rahatsız olan en önemli mizahçılardan biridir. Aziz Nesin, Nasredin Hoca anlatılarına ne deneceği üzerine düşünmüştür ve daha önce de belirttiğimiz üzere "fıkra" yerine Türkçe bir kelime olan "gülüt"ü önermiştir.

Mizahi duruş, çoğunlukla belli haklardan yoksun kalmış, yoksul insanların baskı ortamında kendilerini savunmak ve rahatlamak için başvurdukları bir yöntemdir. Bu yöntem, zamanla o kadar kayda değer bir hal almıştır ki, mizah bir süre sonra, damıtılmış bir sanat olarak karşımıza çıkmıştır. "*Mizahın bir sanat, bir hüner olarak değerlendirilişi, bir meslek olarak görülmesi, mizahın çeşit ve türde zenginleşmesine yol açar. Mizah ilk kaynağında genel bir eğlence içinde yer alırken zamanla mizah gibi*

[105] Fenoglio, Georgeon, s. 9.
[106] Öngören, s. 31.

genel bir kavram yerine, şaka, alay, hiciv, matrak, taşlama, iğne, nükte gibi mizah çeşitlerinin egemen oldukları göze çarpar. Bir ücret karşılığında güldüren meslekler, ancak bu mizah çeşitlerinin tariflerine uygun örnekler verebildikleri zaman hoşgörü ile karşılanıp, bahşişi elde edebilirlerdi. Bir de, mizahçı belirli bir sorun ve durum karşısında kaldığı an bir karşılık vermek sırasında mizah yaparak bağışlanabilirdi. Aslında mizah, iççinden kolay çıkılamaz kuralların arasına sıkıştırılarak, güdümlü ve evcil bir silah durumunda tutulmuştur"[107].

Mizah çeşitlerinin sözlük anlamları birbirine karıştırılmakta ve aradaki faklılıkları anlamak güç bir hale gelmektedir. Dildeki bu yanlış kullanımlar ve değişim yüzünden mizah çeşitleri birbirinin yerine geçmiş ve aradaki ayrım kaybolmuştur. Sözlükler bu konuda yardımcı olmaktan uzaklaşmış, bir mizah çeşidinin anlamı olarak diğer bir mizah çeşidinin ismini vermiştir. Bu yüzden mizah çeşitleri birbirinden bağımsız değildir. Alay, "matrak geçmek", taşlama "yergi, hiciv" olarak tanımlanmıştır.

Kendi anlamını ve işlevini koruyan mizah çeşitlerini açıklamaya çalışalım.

1.2.6.1. Nükte

Arapça "neket" kökünden gelen "nükte" sözcüğü TDK sözlüğündeki tanımına göre: *"İnce anlamlı zarif ve şakalı söz. Yazıda, resimde, sözde ve davranışta ancak dikkat edilirse anlaşılan ince anlam"*[108] olarak tanımlanmıştır.

Meydan Larousse Ansiklopedisi'nde ise, nüktenin tanımı *"İnce anlamlı ve düşündürücü zarif söz ve de söz, yazı, resim, vb. şeylerde ancak düşünüldüğü zaman fark edilen ince anlamlı söz sanatlarından biri"*[109] şeklinde yer almıştır.

Nükte söze dayalı bir sanattır ve kendi içinde açık, kapalı, yerici, kaba nükte olarak dörde ayrılır. Ferit Öngören, "Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi" isimli kitabında nükteyle ilgili olarak şunları aktarmıştır: *"Bir sözün, bir düşüncenin yanlış olması halinde, ya da bir açık verildiğinde karşımızdakinin hak ettiği imkandır.*

---

[107] Öngören, s. 19.
[108] *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, İstanbul 6. Baskı, Bilgi Basımevi, Ankara 1974, s. 607.
[109] *Meydan Larousse*, Cilt:15, Sabah Yayınları, İstanbul, s. 30.

Nükteler zarif oluşu ile ölçülür. Bu zarafet, karşımızdakinin sözüyle kurduğumuz bağlantı ile değerlendirilir"[110].

Tanımlardan ve söylenilenlerden hareketle diyebiliriz ki, nükte, bir kişinin sözünde yakalanan bir açığı ya da sataşmayı, zarafeti elden bırakmadan iğneleyici bir şekilde ortaya çıkarmaktan kişiyi sanatlı yoldan uyarmaktan ibarettir. Nüktede sözün inceliği zekadan beslenir.

Nükte örnekleri:

Kara mizahın önemli ustalarından birisi olan Bernard Shaw, nükteli sözleriyle de ünlüdür. Shaw'la bir kadın arasında geçen konuşma şu şekildedir:

"Shaw: Bin sterline benimle yatar mısınız?

Bayan: Önerinizi düşüneceğim.

Shaw: Bir sterline benimle yatar mısınız?

Bayan: Siz beni ne sanıyorsunuz?

Shaw: Madam, sizin ne olduğunuzu saptamış bulunuyoruz, iş pazarlığa kaldı"[111].

Diğer bir nükte örneği de Nurullah Ataç ile Orhan Veli arasındaki bir sohbet esnasında doğaçlama olarak dile gelmiştir:

"Nurullah Ataç: İlahi Orhan Veli… Senin şiirlerin için yazdığım makaleleri birçokları ciddiye almışlar. Bunları sırf alay etmek için yazdığımı anlamamışlar.

Orhan Veli: (kıs kıs gülerek, bir Nasreddin Hoca edasıyla) İşin tuhafı şu ki, bende şiirlerimi tamamıyla şaka diye yazıp neşretmiştim. Bazıları ciddiye aldılar"[112].

Roma Kralı'nı konu alan nükte örneği:

"Roma Kralı Augustus, kentte gezerken kendisine çok benzeyen bir gençle karşılaşır, "Bana ikiz kardeş kadar benziyorsun. Senin annen hiç bizim sarayda çalıştı

[110] Öngören, s. 31-32.
[111] Şakir Eczacıbaşı, *Bernard Shaw: Gülen Düşünceler*, (5. Basım), İyi Şeyler Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 268.
[112] M. Şeref Özsoy, *Kanıksadığım Biri Orhan Veli*, Ayna Yayınevi, İstanbul 2001, s. 18.

mı?" der. gencin yanıtı: "Hayır sayın Sezar, annem hiç sarayda çalışmadı ama babam çalışmıştı" olur. Soru saldırganca, ama yanıt onu bastıran ölçüde saldırgandır"[113].

1.2.6.2. Şaka

Gündelik hayatın bir parçası olan şaka, kişiler arasındaki samimiyet sınırlarına göre şekil alır. Yıllardır tanıdığımız ve aramızda sağlam bir dostluk bağı olan kişilerin şakalarına gücenmeyiz. Eğer tanımadığımız bir kişi bize şaka yapıyorsa bu durum bizi şaşırtır hatta sinirlendirir. Çünkü şakanın içinde samimi bir yan vardır, tanımadığımız kişilere karşı o hakkı vermekten kaçınırız.

Mizahın bir çeşidi olarak imlenen şaka, TDK'nın sözlüğünde şu şekilde tanımlanmıştır: "*Gülüşmeye yol açsın diye, karşısındakini kırmaksızın şaşırtmak, aldatmak için söylenilen söz ya da yapılan davranış"*[114]. Şakada belirleyici olan, güldürmek, eğlendirmek amaçlı yapılmasıdır. Tanımadığımız kişilerin bizi güldürmeye çalışması beklenmedik bir durumdur, bu yüzden şaka daha çok eş dost çevresinde tercih edilen bir mizah türüdür ve sözlükte verilen tanımın aksine şaka her zaman karşıdakini kırmaksızın yapılmaz. İyi niyetle yapılan şakalar, zaman zaman insanları kırabilir.

Ferit Öngören, şaka'yı şu şekilde tarif edilmiştir: *"Her yönü ile gerçek hatta ürküntü, korku verici bir ilişkiler zinciri hazırlanarak hoşgörü sınırımız tartılmak istenir. Sonunda durum açıklanarak eğlence ve mizah elde edilir"*[115].

Şakanın belirleyici özelliği, gerçekte olmayan bir olay üzerinden hareketle insanların kısa süreli aldatılmasıdır. Şakanın hoşgörü gerektirdiği gerçeği de göz ardı edilemez. Televizyon programları gizli kamera yöntemiyle halka "şaka" yapmaktadır. Bazı şakaların sonucunda halkın verdiği olumsuz tepki, bazen şaşılacak ölçüde şiddetli olabilmektedir.

---

[113] Atalay Yörükoğlu, "Gülmecenin İşlevi", Karikatür Vakfı, Ankara Mayıs 1996, s. 21.
[114] T*ürkçe Sözlük*, s. 741.
[115] Öngören, s. 32.

1.2.6.3. Hiciv

Arapça bir kelime olan hicvin Türkçe karşılığı olarak "yergi" kelimesi benimsenmiştir. TDK sözlüğünde yergi şu şekilde tanımlanmıştır: *"Bir kimseyi ya da bir düşünceyi, bir alışkıyı sanatlıca yerme"*[116].

Ferit Öngören'in "Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi" isimli kitabında hiciv, *"simgesi ok olan açık bir saldırı"*[117] olarak değerlendirilmiştir.

Hiciv, diğer mizah çeşitlerine göre, daha ağır bir üsluba sahiptir. Söze dayalı bir sanat olan hicivde, sataşma, saldırma, küfür had safhadadır.

Agah Sırrı Levend "Türk Edebiyatı Tarihi" isimli kitabında hicivle ilgili olarak şunları kaydetmiştir: *"Daha çok kişileri amaç tutan yergide, deyiş sertleşip keskinleşir. Yalnız dokunmakla kalmaz, yerine göre tırmalar, yaralar, sataşır, saldırır. Sertliği ve acılığı oranında kırar, sövmeye dek varır"*[118].

Hicvin amacı da toplumsal-bireysel-sosyal bir düzeltmedir, ama hiciv bu düzeltmeyi yaparken saldırmayı ve aşağılamayı araç olarak kullanır. Hiciv özneldir, düzeltme işlevini yerine getirmek adına gerçekleri çarpıtabilir.

Hiciv sanatının önde gelen isimlerinden birisi Şair Eşref'tir. Hilmi Yücebaş'ın ifadesiyle hiciv, *"zulme, istibadada, ahlaksızlığa, geriliğe hücum eden Eşref, şahısları ve zihniyetleri hicvetmekten çekinmeyen tok sözlü, dürüst ve sert bir şair olarak edebiyatımızda mümtaz mevki teşkil eder"*[119]. Şiirle küfrü birleştiren şair Eşref, sanatı uğruna uzunca bir süre hapishanelerde yatmış, yaşamı boyunca kelle koltukta bir hayat sürmüştür. Şair Eşref'in yanı sıra, Nefi, Ziya Paşa, Neyzen Tevfik önde gelen hiciv ustalarındandır.

Şair Eşref'in Abdülhamid'i hicvetmek için yazdığı bir şiir:

"Halk asrında teneffüs eylemekten havf eder,
Her ne mümkünse yapıp dünyayı ettirdin sükut.
Bumlar ötsün seriri şevketinde an karip,
Padişahım perdedar olsun kapında ankebud…."[120].

---

[116] *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, s. 379.
[117] Ferit Öngören, s. 32.
[118] Agah Sırrı Levend, *Türk Edebiyat Tarihi*, Cilt: 1, TTK Yayınları, Ankara 1988, 148-149.
[119] Hilmi Yücebaş, *Şair Eşref*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık, İstanbul 1958, s. 7.
[120] Yücebaş, s. 19.

Şair Nefi'nin yazdığı hicivlerden biri dönemin kadısı Tahir Efendi içindir. Tahir Efendi'nin kendisine kelp (köpek) demesi üzerine bir hicviye yazar:

"Tahir Efendi bana kelp demiş,
İltifadı bu sözde zahirdir,
Maliki mezhebim benim zira,
İtikadımca kelp tahirdir"[121].

Bu hiciv şiirinde Nefi, tevriye sanatından faydalanmıştır. Ona köpek diyen Tahir efendiye tepki olarak yazdığı şiirde, inancına göre köpeğin temiz olduğunu söylemiştir. Tahir temiz demektir, hem de kadının ismidir, Şair Nefi, Tahir isminin anlamından faydalanarak, tevriye sanatlı bir hiciv yapmıştır. Şair Nefi sanatının kurbanı olmuştur. "Kara Mizah Antolojisi" isimli kitapta, Şair Nefi'nin ölümle sonuçlanan hicvi şu şekilde anlatılmıştır: *"Bir daha hiciv yazmayacağına dair söz vermesine karşın, sözünü tutamayan Nefi, sarayın odunluğunda boğduruldu, cesedi denize atıldı"*[122].

1.2.7. Mizah Türleri

Mizah, diğer sanat dallarıyla yakından ilişki içerisindedir. Diğer sanat dallarında ve sanat ürünlerinde mizahi ürünleri görmek mümkündür. Mizah, mimaride, resimde, edebiyatta, müzikte, tiyatroda karşımıza çıkmaktadır.

Mizahi türlerin, mizahın doğuşu konusunda bize daha aydınlatıcı fikirler verebileceği düşüncesinden hareketle yok çıkacak olursak, Arthur Koestler'e göre, mizah türlerinde şaşırtıcı bir ruh hali çeşitlemesi vardır. Eşek şakası saldırgandır, çocukların tuvalet şakaları sekse karşı duyulan ilgiyi yansıtır, müstehcen şakalar, cinsellikle ilgilidir. Ona göre, "*Charles Adams türü karikatürler ve "hastalıklı" şakalar, dehşet ve tiksinti duygularını körükler; yergici ise haklı öfke duygusunu kullanır. Bundan başka, aynı anlam kanalından, değişken basınçlar altında, çok farklı sıvılar*

[121] Ali Nihat Tarlan, *Nefi Divanı*, Akçağ Yayınları, İstanbul 1993, s. 310.
[122] Enis Batur, *Kara Mizah Antolojisi*, Hil Yayınları, İstanbul 1987, s. 117.

akıtılabilir: Örneğin, "hiçbirinin atı yoktur", ya da "asla o kadar yükseğe nişan almamıştım" ifadeleri eğretilemeli ve doğrudan anlamların iki bağlanımlılığına işaret ederler. – bunlar, aynı mantıksal örüntüye, ama farklı duygusal renklere sahip şakalardır. Daha gelişkin mizah biçimleri, daha karışık, bazen de birbiriyle çelişen duygular uyandırır; ama karışım ne olursa olsun, bulunması kaçınılmaz bir öğe vardır: bu da ne denli hafif olursa olsun, bir saldırganlık ya da korku itkisidir. Bu öğe, kötü niyetin ve alçaltmanın saklanmasında, alçakgönüllülüğün ardında saklı kötü yüreklilikte ya da şaka kurbanına hiç acımamak biçiminde ortaya çıkabilir. –Bergson'un deyişiyle, "yüreğin bir an uyuşturulması." Bu ortak öğeye ben, saldırgan-savunmacı eğilim ya da kendini öne sürme eğilimi diyorum. Daha ince mizah türlerinde, bu eğilim öylesine belirsiz ve gizlidir ki ancak çok dikkatli bir çözümlemeyle ortaya çıkarılabilir; tıpkı iyi hazırlanmış bir yemekteki tuz gibi… Tuz olmasa, tatsız olurdu yemek. Mizahın yaygın araçlarından biri kişileştirmedir. Çocuklar büyükleri taklit eder, güldürü oyuncusu herkesin tanıdığı birisinin kılığına girer, erkekler kadın, kadınlar erkek gibi giyinir – bütün bu durumlarda taklitçi, oyununda hem kendisi hem de başka birisi olarak algılanır. Bu durum sürerken, bu iki kalıp birbirine bağlanmıştır; zihin bu iki kalıbın birinden ötekine sonra geri gidip gelirken, duygular bu akrobatik dönüşleri izleyemez; sallanan bir gemide çorbanın dökülmesi gibi, bu duygularda kahkaha oluklarına dökülürler. Bu benzetmelerle anlatılmaya çalışılan şey, saldırgan-savunmacı türden duyguların, akıldan çok daha büyük bir hareketsizliğe, direnime ya da kütle momentine sahip olduğudur"[123].

Mizahi türleri kalıplar olarak sunmak mümkün değildir, Ferit Öngören'in de belirttiği gibi *"Mizah türlerinin başlıcaları, fıkra, mizahi hikaye, mizahi şiir, karikatür, yazısız karikatür, kukla ve komedi olarak özetlenebilir. Bu türler katı ayrımlarla sınırlandırılamazlar. Çağına göre, bunlara yenileri katılabilir. Bazıları sönükleşip pek kullanılmaz olduğu gibi, kimisi de topluma göre aşırı bir canlılık ve üstünlük kazanabilir"*[124].

Mizah türlerini söze ve görüntüye dayalı olarak iki ana bölüme ayırabiliriz. Fıkra, hikaye ve şiir gibi türler söze dayalı bir mizah türüdür; karikatür, kukla, karton film ise görüntüye dayalı bir mizah türüdür.

---

[123] Koestler, 38-45.
[124] Ferit Öngören, s. 34.

Mizahi türlerin ortaya çıkışında ve gelişiminde teknoloji de etkilidir. Türkiye'de basınla birlikte, karikatür türü doğarken, televizyonun ortaya çıkışıyla birlikte, yeni mizahi türleri ortaya çıkmıştır.

Mizah türlerini başlıklar dahilinde açıklamaya çalışalım:

1.2.7.1 Fıkra

TDK'nın Türkçe Sözlüğünde, *"Kısa ve özlü anlatımı olan, nükteli, güldürücü hikaye"*[125] olarak tanımlanan fıkra, günlük hayatımızda da sık sık başvurduğumuz sözlü bir mizah türüdür.

Şükrü Elçin, fıkrayı şu şekilde tanımlamıştır: *"Umumiyetle gerçek hayat hikayelerinden hareketle, "hisse" kapmayı hedef tutan, temelinde az çok nükte, mizah, tenkid ve hiciv unsuru bulunan sözlü, kısa mensur hikayelere fıkra denir"*[126].

Başlangıçta, bireysel bir üretimin ürünü olan fıkralar zamanla kulaktan kulağa yayılarak, anonimleşmiştir. İnsanla ilgili her durumu, olayı kendine konu edinen fıkra, sıkıntılı ortamları gevşetmek ve insanları güldürmek için bir can simidi görevi üstlenmiş, hayatın içinde hep var olmuştur. Fıkra kendisine konu seçmekte hiç sıkıntı çekmemiştir ve kendini herhangi bir konuda yasaklamamıştır, cinsellikten-ölüme her türlü konuda fıkra vardır. Fıkra da, diğer mizah türleri gibi yasak dinlemez, en ayıp sayılacak şeylerle, yüce sayılan kişilerle ve kavramlarla ilgili fıkralar vardır. Fıkralar çeşit çeşittir, bazıları öğüt verir, bazıları kıvrak bir zekadan beslenir, bazılarıysa sadece güldürmeyi hedefler.

Ferit Öngören, mizahla ilgili olarak şunları aktarmıştır: *"Fıkra, bir mizah yükünü en kolay taşıyabilen, en çabuk yayabilen bir mizah türü olarak bütün çağlarda kullanışlı olmuştur. Fıkra bir ikinci kişiye ya da bir toplantıya anlatılmakla eğlence ve hoşgörüsünü sağlar. Bu anlamda fıkra, oldum olası, bir kapalılığın, fiskosun mizahi kimliği ile çekici olmuştur. Hoşgörü yönünden açıkça söylenemeyen mizah bölümleri hep fıkraya yükletilerek, bütün ülkeyi dolaştırılır. Bu nedenle en sert, en sakıncalı mizah örnekleri, fıkra türü ile bütün bir topluma duyurulmuş olur. Bunun dışında, görüşümüzü karşımızdakine açıkça söyleyemediğimiz yerlerde, dolaylı bir anlatımla ortaya koyma*

[125] *Milliyet Türkçe Sözlük,* TDK, Milliyet Basımevi, İstanbul 1992, s. 498.
[126] Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, İstanbul 1993, s. 566.

tekniği olarak halk tarafından sürekli tutulup kullanılmıştır. En olmadık açık saçık durumlar bile, fıkranın sembolik yapısı içinde kolayca karşımızdakine aktarılabilir. Ayrıca, sahne, dergi, çizim, yazım istemeden her yerde ve her durumda kullanılabilişi onun vazgeçilmez bir tür olarak yerleşmesine yol açmıştır"[127].

Demokrasi konulu fıkra örneği:

"Brineland isimli sevimli bir demokratik ülkenin havaalanında polis bagaj kontrolü yaparken, sahibine bavulun içinde ne olduğunu sormuş.

Yolcu: Demokratik hayatımızın tarihi var.

Polis: Ne var, ne var?

Yolcu: Dedim ya, demokratik hayatımızın tarihi var.

Polis merak etmiş, bavulu açıp baktıktan sonra bağırmış:

"Ulan, bunun içi hıyar dolu!"

Yolcu: Yalan mı söylemişim?"[128]

Din-Tanrı konulu fıkra örneği:

"Köyün yeni gelişen sağır ve dilsiz kızına tecavüz edilmiş. Bu olayın arkasından da bu işi, köy papazının çıktığı rivayeti yayılmış. Zavallı papaz, rivayeti temizlemeye çalıştıkça üstüne başına bulaştırmış. Ömrü kahır içinde geçmiş. Kırk sene sonra ölünce, Sen Piyer aracılığı ile Tanrı huzuruna çıkıp yakarmış:

"Ey ulu Tanrım, benim gibi bir kuluna kırk sene, durumu bildiğin halde nasıl acı çektirebildin?

Tanrı'nın cevabı:

"Ben sana yardım edebilecek durumda değildim. Ben bu insan denilen yaratıklara 2000 senedir, Meryem ile aramda bir şey olmadığını anlatamadım."[129]

Zulmü konu alan fıkra örneği:

Nazi toplama kampı kumandanı, Musevi tutukluya soruyor:

---

[127] Öngören, 35-36.
[128] Boysan, s. 12.
[129] Boysan, 12-13.

"Hiç anlaşılmaz ama, benim gözlerimden biri cam. Hangisi olduğunu bil bakalım…"

Musevi tereddütsüz gösteriyor:

"Bu…"

"Doğru, nerden bildin?"

"O daha insancıl bakıyor da…"[130].

Nasreddin Hoca, Bekri Mustafa, İncili Çavuş, Namık Kemal fıkraları geçmişten günümüze Türk toplumunun aynası olmuştur ve onların fıkraları kişileri belli olan halk fıkraları olarak anılmıştır. Bektaşi fıkraları gibi özel bir adı olmayan ama belli bir toplum zümresini konu edinen fıkralar vardır. Ayrıca meslek gruplarına ve toplumdan herhangi bir gruba göre de fıkralar sınıflandırılabilir.

1.2.7.2. Mizahi Şiir

Mizahi şiiri anlamak için öncelikle şiiri tanımlamak gerekmektedir. "Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük"te şiir şu şekilde tanımlanmıştır: *"Çeşitli konuları günlük dilin sözcüklerine özel anlamlar yükleyerek işleyen, duygu, düşünce, izlenim, gözlem gibi birtakım imgelere, simgelere, söz sanatlarına başvurarak anlatan, kimileri uyak, ölçü gibi bağlara uyan, kimileri biçim bakımından özgür olan edebiyat türü, koşuk"*[131]. Mizahi şiirin, geleneksel şiir kalıbından farkı, mizahi öğeler içermesidir. Mizahi şiir, söz sanatının yanı sıra, herhangi bir konudaki eleştiriyi de dile getirir. Mizahi şiir, toplumsal-siyasi-bireysel-ekonomik konularda belirgin bir şekilde kendini gösterir.

Mizahi şiir "Garip" akımıyla birlikte, yaygınlık kazanmıştır. Bu şiirler ilk başta yadırgandığı için mizahçılara, karikatürcülere malzeme olmuştur. Mizahi şiirin yadırganmasındaki temel sebepleri, alışılmadık olması, tuhaf karşılanması ve tam olarak anlaşılmaması olarak sıralayabiliriz.

---

[130] Boysan, s. 17.
[131] *Resimli Ansiklopedik Sözlük*, Cilt:3, s. 1961.

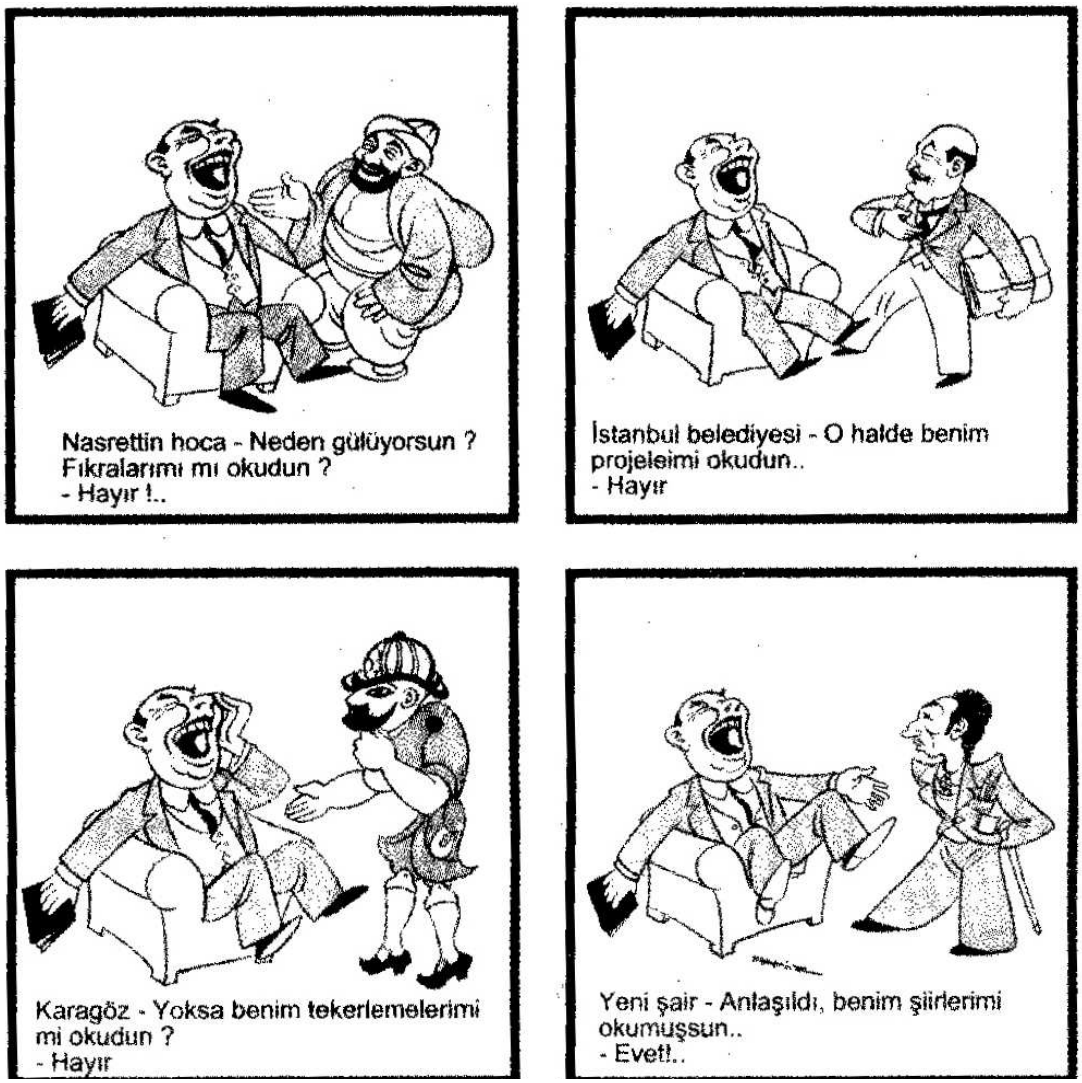

Resim 1. 2. "Yeni şiir akımıyla alay eden karikatür"[132].

Mizahi şiir'e örnek:

Orhan Veli'nin "Cımbızlı Şiir"i:

"Ne atom bombası,
Ne Londra Konferansı;
Bir elinde cımbız,
Bir elinde ayna;
Umurunda mı ki bu dünya!"[133]

Özdemir Asaf'ın "Düdüklü Tencere" şiiri;

[132] Ramiz Gökçe Karikatürü, *Karikatür Dergisi*, 1936, Sayı: 40.
[133] Orhan Veli Kanık, (2. Baskı), *Bütün Şiirleri*, Varlık Yayınları, İstanbul 1951, s. 96.

"Neylersin ki bir kere olan oldu
Konuyu ne anlayan ne soran oldu
Bir öksürük aksırık ilaç beklerken
Bakmasını bilmeyen bey bakan oldu"[134].

1.2.7.3. Karikatür

Karikatür, görselliğin ön planda olduğu mizaha dayalı bir sanattır. Mizahın çizgiyle ifade edilmesi ve bu işi yaparken başka bir öğeden (yazı dışında) faydalanılmaması karikatürün belirleyici özelliğidir. Mizah insanları güldürerek düşündürmeyi hedefler, bunu sözle, şiirle, hicivle, nükteyle yapar, karikatür de bu işlevi yerine getirirken çizgilerden faydalanır. Karikatür, kısaca mizahın çizgi yoluyla verilmesidir.

Karikatür, Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük'te şu şekilde tanımlanmıştır: *"İlk kez Rönesans'la birlikte ortaya çıkan ve basının gelişmesiyle yaygınlaşan, kişilerin ya da toplumsal ya da siyasal olayların mizahi eleştirisini yapan, çizgiyle gerçekleşen, yazıyı ancak çizgiye destek olarak kullanan bir mizah sanatı"*[135].

Karikatür, sonraki bölümde detaylı bir şekilde işlenecektir. Mizahi bir tür olan karikatürü daha sonra işlemek üzerek şimdilik birkaç karikatür örneği verelim:

Karikatür Örnekleri:

[134] Özdemir Asaf, *Benden Sonra Mutluluk*, Adam Yayınları, İstanbul Kasım 2001, s. 96
[135] *Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük*, Cilt: 2, s. 1218.

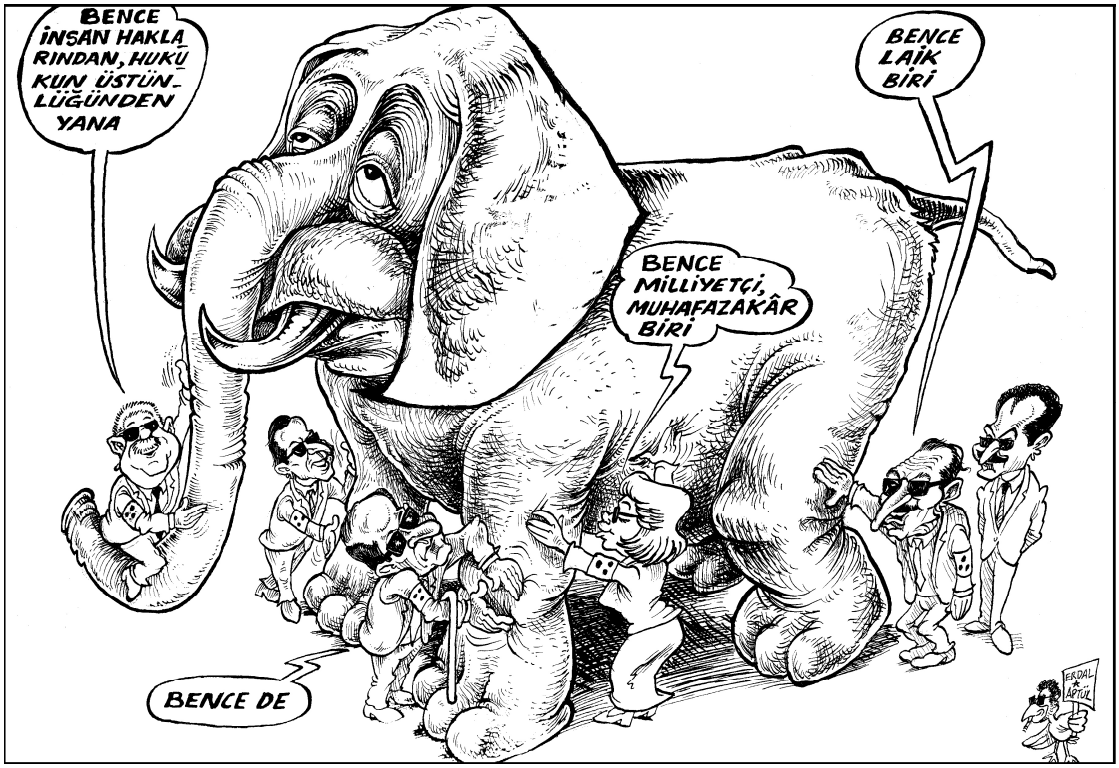

Resim 1. 3. "Aptülika'nın gözünden Türkiye'de siyaset"[136].

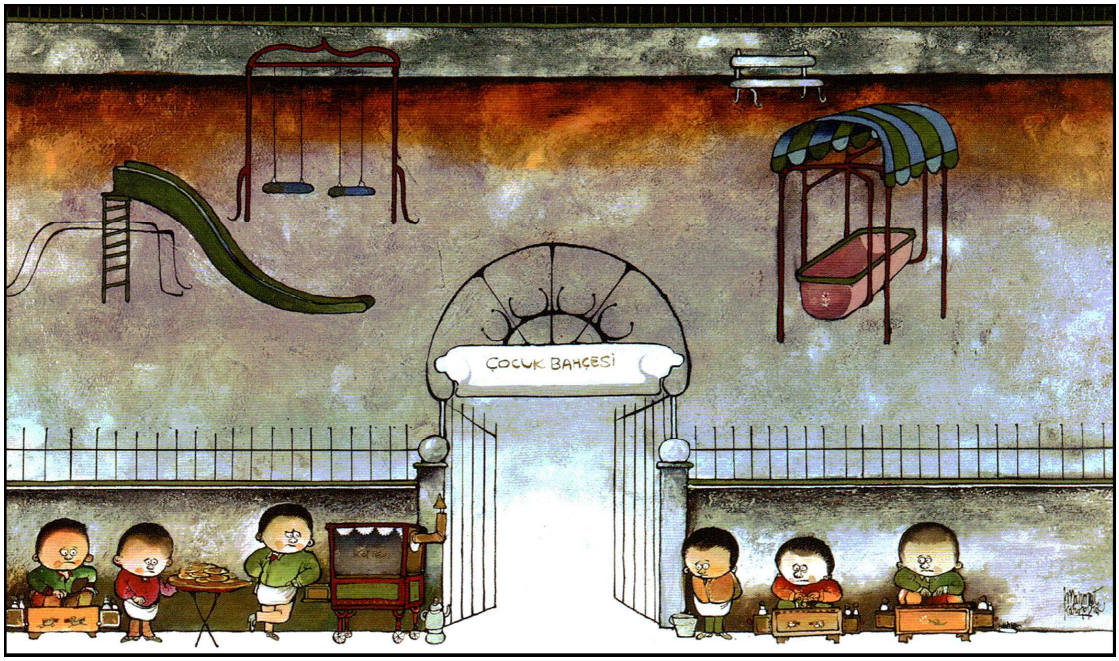

Resim 1. 4. "Mahmut Karatoprak'ın ödüllü karikatürü"[137].

[136] Aptülika Karikatürü, Özel Arşiv, Orijinal Çizim.
[137] Mahmut Karatoprak Karikatürü, (Haz: Aydın Doğan Vakfı), *25 Yılın Dünya Hali*, Aydın Doğan Vakfı Yayınları, "1983 Türkiye Başarı Ödülü", 2008, s. 315.

1.2.7.4. Komedi

Mizahi bir tür olan komedi, genellikle güldürerek düşündürmeyi amaçlayan tiyatro eseridir. Tiyatronun bir tür olarak ortaya çıkışından beri komedi tiyatronun bir çeşidi olarak var olmuştur. Uyumsuz ve saçmanın mantığı üzerine kurulu olan komedide, sıklıkla faydalanılan kaynaklardan biri de zıtlıklardır. Durumların ve kişilerin uyuşmazlığından hareketle mizahı yakalayan komedi, gerçeğim gülünç yollarını konu edinir. "Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük"te komedi şu şekilde tanımlanmıştır: *"Komik olanın yansıtıldığı, temelini komik olanın oluşturduğu oyun türüdür"*[138].

Komedi günümüzde, tiyatronun yanı sıra sinemada ve tek kişilik gösterilerde de faydalanılan bir kaynak durumuna gelmiştir.

Komedi türüne örnek:

Türk gölge oyunu Karagöz, orta oyunu gibi seyirlik oyunlar, toplum taşlamasını eğlenceli açıdan ve komediyi kullanarak yaparlar.

Cüneyt Çalışkur'un yazıp, yönettiği, İstanbul Devlet Tiyatrosu tarafından 2010 yılında sergilenmeye başlanan "Kredi Kartı Vak'aaa" oyunu çağımızın en büyük sorunu olan kredi kartını alaycı bir dille anlatan iyi bir komedi örneğidir.

Yasmina Reza'nın yazıp, Celal Kadri Kınoğlu'nun yönettiği, İstanbul Devlet Tiyatrosu tarafından 2010 yılında sergilenmeye başlanan "Vahşet Tanrısı" oyunu evlilik-çocuk sorunlarını şaşırtıcı bir üslupla anlatan, güldürürken düşündüren iyi bir komedi örneğidir.

1.2.7.5. Kukla

Gelişen dünya koşullarıyla birlikte, geçerliliğini yitirmeye başlayan kukla, görsel, işitsel ve hareketli bir mizah türüdür. Varlıkların bez, tahta gibi malzemelerle benzerlerinin yapılması ve onlara çeşitli hareketlerin yaptırılması, sözlerin söyletilmesi esasına dayanan kukla, "Resimli Ansiklopedik Sözlük"te"*Sanatçının, kişileri simgeleyen bebekleri (kuklaları) konuşturarak ve değişik ses taklitleri yaparak oynattığı*

[138] *Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük,* Cilt: 2, s. 1332.

oyun türü"[139] şeklinde tanımlanmıştır. Kukla, Karagöz-Hacivat, gölge oyunu gibi mizahi eserlerde kullanılmakla birlikte günümüzde unutulmaya yüz tutan bir sanattır.

1.3. Karikatür Üzerine

Karikatür, mizahın en gözde türlerinden birisidir. Görsellikle yazıyı birleştiren bu büyülü mizah türü, karikatürcünün dikenli tacı olarak ifade edilebilir. Çünkü karikatür, politikayla yakından ilişki içerisindedir. Politikayı kendine konu edinen karikatür, iktidarın baskısıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Karikatürle politika her zaman bir savaş halindedir, karikatür savaşı başlatan, politika ise savaşa neden olandır.

Siyasi karikatür, üzerine aldığı sorumluluk gereği, siyaseti kendisine konu edinmekle kalmaz aynı zamanda siyasetin bir parçası olarak kendini konumlandırır. Tan Oral'ın ifadesiyle "görevci karikatür" diye nitelendirebileceğimiz bu tür karikatürler, güncel gerçeği kabul etmez, onu kendi doğrularına göre değiştirmek ister. Saldırgan bir tutum izleyen bu tür siyasi karikatürler, sarsıcı olmakla kalmaz, bir yandan da denge bozucudur. Muhalif bir tutum benimseyen siyasi karikatürler, siyasal ve sosyal karmaşanın arttığı günlerin ürünüdür[140].

Türkiye'de basının yaygınlaşması ve gazete hayatına geçişle birlikte ortaya çıkan karikatür sanatı, mizahın en önemli kollarından birisi olma yolunda büyük bir mesafe kat etmiştir. Gazetelerin ilk çıktığı dönemde resimsiz olamayacaklarına duyulan yaygın inanç, karikatürün gelişmesini sağlamıştır. Karikatür basın yoluyla tanınmış ve geniş kitlelere ulaşarak kendini bir mizah türü olarak kabul ettirmiştir.

Desen ve yazıyı birleştiren karikatür sanatı zamanla kendi içinde reforma gitmiş ve karikatürcüler gün geçtikçe yazıdan arındırılmış yeni bir karikatür anlayışı benimsemişlerdir. Karikatür de diğer mizah türleri gibi eleştiren, gözünü budaktan sakınmayan bir anlayışa sahiptir. Diğer mizah türlerinde ürün veren sanatçılar gibi karikatür yapmayı kendine meslek edinmiş karikatür sanatçıları da bu eleştirel tavırlarının sorumluluğunu üzerlerinde taşımışlardır. Mizah türleri içinde belirgin bir yere sahip olan karikatür sanatını kısaca "çizgili mizah" olarak tanımlayabiliriz.

---

[139] *Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük*, Cilt: 2, s. 1377
[140] Tan Oral, (Ed: Özge Karakutu), "Karikatür ve Siyaset", Ankara Vakfı Yayınları, Ankara 2001, s. 18

Karikatürde insanların ya da nesnelerin olağan dışı ölçülerde çizilmesi esastır. Gerçeği çizgiler yoluyla anlatan karikatür, anlattığı konunun gerçeği izlemesinin yanı sıra, çizgilerle gerçeğin abartılı görünümlerini sunar. Karikatür de diğer mizah türleri gibi insana ve doğaya ait bütün sorunları kendisine konu edinir, politikadan, magazine her şey karikatürün konusu olabilir.

1.3.1. Karikatür ve Karikatür Sözcüğünün Kökenleri

İtalyanca "caricare" (saldırmak-hücum etmek) ve "carattere" (karakter) sözcüklerinden türeyen karikatür kelimesi, ilk olarak İtalyan sanatını ifade etmek için kullanılmıştır. Türkçe karşılığı olmayan, İtalyanca kökenli "karikatür" sözcüğü Türkçe'ye aynı şekilde girmiştir. Türkçe'de "karikatür" kelimesi yerine "çizgili iletişim", "grafik mizah", "çizgili gülmece", "gülmece deseni", "çizgiyle alay" vb. söyleyişlerine rastlamak da mümkündür, fakat bu terimler, daha çok karikatürü tanımlamak için kullanılır, karikatür kelimesinin yerine geçmek noktasında zayıf kalmaktadır. Daha doğru bir ifadeyle Aziz Nesin "mizah" yerine, Türkçe bir kelime olan "gülmece" sözcüğünü türetmiştir, fakat "karikatür" sözcüğünü karşılayacak bir kelime öneren olmamış, onun yerine karikatürü betimleyen terimler kullanılmıştır.

Karikatürün İtalyanca "caricare" (saldırmak, yüklemek, daha fazla yüklemek) kökünden geliyor olması, değişik şekillerde yorumlanmıştır. Karikatürün içinde saldırganlık olduğunu düşünmeyen usta karikatürcülerimizden Ramiz Gökçe'ye göre, karikatür sözcüğünün etimolojik kökenini "caricare" olmasına rağmen, karikatürün saldırgan değil iğneleyecidir.

Yurdagün Göker, "caricare" sözcüğünü referans alan karikatür tanımlamasına katılmamakta ve sözcüğün etimolojik kökeni için yine İtalyanca olan "caricatura" kelimesini referans alarak, manasının da (yüklemek ve daha fazla yüklemek) olduğunu ifade etmektedir[141].

Karikatürü modern zamanların bir ürünü olduğunu düşünen Akdağ Saydut da benzer şekilde, "caricare" sözcüğünün "yüklemek, aşırı yüklemek" anlamını dikkate

[141] Akdağ Saydut, "*Karikatür ve Karikatür Sözcüğünün Kökenleri Üzerine*", Eskişehir Anadolu Üniversitesi Karikatür Günleri, 16-18 Nisan 2007, s. 7.

alarak, karikatürün "*Biçimi daha abartılı bir yükleme ile bozmayı ifade etmek için kullanıldığı*"[142] yargısına varmıştır.

Değişik ulusların literatüründe mizah ve karikatür alanında sayısız sözcük ve terim kullanımı vardır. Fransızca'da karikatür ve mizah için "*caricature, plaisanterie (şaka), droleri (tuhaflık), bizarrerie (gariplik), saugrenu (acaiplik), humour nour (kara gülmece), gag (gülünç fıkra), dessin loufoque (çılgın desen), dessin choc (şok etkili desen), dessin absurde (zırva desen), astuce (kelime oyununa dayalı desen), charge (abartma), satire (taşlama, yergi, hiciv), humoristique (gülmeceli desen), dessin constestataire (düzene karşı desen) vb.*"[143] sözcükler kullanılırken, İngilizce'de "*cartoon (karikatür), comics (karikatür), editorial cartoon (siyasal gazete karikatürü), political cartoon (siyasal karikatür), comic strips (çizgi-öykü), gag strip (çizgi-fıkra) vb.*"[144] sözcükleri kullanılır.

Karikatür'ün sözlüklerde ortak paydada buluşan genel bir tanımı olmakla birlikte, bir sanat olarak karikatürü, karikatürcüler ve düşünürler değişik şekillerde betimlemişlerdir.

Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Sözlük'te "karikatür" şu şekilde tanımlanmıştır:

"*Bir insanın veya bir şeyin gülünç bir tarzda yapılan resmi. Kaba, adi ve mizahi resim…*"[145]

Sözlüklerde "karikatür" kelimesiyle ilgili verilen tanımlarda genel olarak karikatürün gülünçlükten beslenmesi ve nesnelerin, kişilerin abartılı sunumları temel alınmıştır. Karikatür, içinde komik öğeler barındıran, eleştirel bir görsel sanattır.

Türkiye'nin Batılı anlamda ilk karikatürcüsü Cem, karikatürü şu şekilde tanımlamaktadır: "*Güldürmek için biraz şehla baktırılan bir göz, biraz büyütülen bir buruncuk, biraz sırıttırılan bir ağız, hülasa, biraz yanpiri çiziliveren bir çizgi bazen kızgınlığa sebep olur. Güldürecekken kızdırır. Melek bir düşünceyi, ifrit bir düşmanlık biçimine sokar. Karikatürde gaye aşağılamak mıdır? Ululamak, yüceltmek midir?*

---

[142] Saydut, s.7.
[143] Hıfzı Topuz, *"İletişimde Karikatür ve Toplum"*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1986, s. 3.
[144] Topuz, s. 3.
[145] A.Yeğin, A. Badıllı, H. İsmail, İ. Çalım, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, TÜRDAV, İstanbul 1981, s. 1046.

Benim anlayışım yüceltmektir. Ama biraz teşrifatsız, biraz fazla neşeyle yükseltmektir. Çünkü bunun şunun karikatürü olmaz, tanınmış kişilerin karikatürü yapılır. Karikatür bazen o kadar ağırbaşlı olur ki tarih sayfalarında vesika yerini tutar. Medeni milletlerde mizah gazetelerine geçmemiş bir şöhret düşünülemez. Karikatür hiçbir zaman fena düşünmez, tuhaf düşünür. Güldürmek için terbiye sınırını aşmak zaruri değildir. Mizaha istidadı olanlar, haya ikliminden çıkmadan güldürecek şeyleri keşfedebilirler"[146].

Karikatür'ü İngiliz çizer Ronald Searle, *"Büyük sorumluluklar getiren küçük bir sanat"*[147] şeklinde tanımlamaktadır. Ronald Searle'nin de ifade ettiği gibi, karikatür sanatının belirleyici özelliklerinden biri sorumluluk gerektirmesidir. Karikatür, eleştiriye ve saldırıya yönelik bir sanat olduğu için, karikatür sanatını icra eden karikatürcü hem topluma karşı hem de çizdiği çizginin sonuçlarına karşı sorumludur.

Karikatürün temel özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz. Karikatür, çizgiyle, desenle yapılan bir sanattır. Anlatılmak istenen fıkra, eleştiri, çizgiyle ifade edilir. Karikatür, bir anlamda, sayfalarca anlatılacak bir olayı, çizgiyle bir karenin içine sıkıştırmaktır. Az kalem darbesiyle çok şey anlatan bir sanat olması nedeniyle şiirle benzer bir nitelik taşır.

Orhan Veli, karikatürü *"anlatımı kendinde olan bir çizgi sanatı"*[148] olarak tanımlamaktadır. Karikatür çizgilerle konuşur, çizgisiyle güldürür. Demirtaş Ceyhun'un ifadesiyle karikatür, *"Çizgiyi konuşturmasını bilmektir"*[149].

Karikatürü iletişim süreci içinde açıklayan Hıfzı Topuz'a göre, *"İletişim açısından, karikatür, ikonik (resimsel) ve gülmeceli bir görsel iletidir. Tek yönlüdür. Tüm iletişim süreçlerinde olduğu gibi, karikatürün de kaynağında, başlangıçta, olgular, olaylar, kişiler ve düşünceler vardır"*[150].

Karikatür onu çizenin maruz kaldığı yoğun ileti bombardımanı altında kendine ve okura çıkardığı özdür, bir anlamda günün koşullarının ve toplumsal, sosyal, ekonomik vb. durumlarının kapsayan sade bir özetten ibarettir. Bu öz, bazen

---

[146] Saydut, s. 8.
[147] Oral, "Çizgili İletişim", *Karikatür Vakfı*, Ankara Mayıs 1996, s. 18.
[148] İsmail Kar, "Mizah ve Karikatür İkilisi… Mizahın Veliahtı Karikatür", *Karikatür Vakfı*, Ankara Nisan 2004, s. 93.
[149] Kar, s. 93.
[150] Topuz, *"İletişimde Karikatür ve Toplum"*, s. 7.

karikatürcünün okuduğu günlük gazetenin iletileri arasında, çarpıcı bulduğu bir haberdir, bazen içinde yaşadığı toplumun bir iz düşüm haritasıdır.

Karikatür de gazete gibidir, somun ekmeğe benzer. Eğer hızlı bir şekilde, söz konusu olayların gerçekleştiği tarihte paylaşılmazsa bayatlar, zamanaşımına uğrayan karikatürden keyif almak gittikçe güçleşir.

Karikatür, görüntüleri yansıtma özelliği olmasına rağmen, taklit değildir. O herhangi bir nesne ya da kişiyi olduğu gibi yansıtmaz, şekilleri çarpıtır, karakteristik özellikleri, en abartılı şekliyle verir. Cenap Şahabettin'in deyişiyle karikatür, *"Hakikatin kabak duruşudur"*[151]. Ortada bir hakikat vardır, fakat bu hakikatte görüntüler değişmiş, deforme olmuş, çarpıklaşmıştır. Buna rağmen, ünlü bir simanın karikatürünü gördüğümüzde kim olduğunu anlayıveririz. Karikatürün başarısı da buradan gelmektedir, değiştirir, çarpıtır, yamuk bir hale sokar, yine de ilettiği mesaj anlaşılır. Zahir Güvemli, "İnsan Yüzü ve Karikatür" isimli makalesinde, portre karikatürü ile ilgili olarak şunları kaydetmiştir: *"Başta Gillaume Sem gibi dünyaca meşhur olanlar gelmek üzere, hiçbir karikatürist sadece acaip şekiller çizmek için çalışmamıştır.(…) Tecrübeli bir sanatkar daha bakar bakmaz modelde ona has olan noktaları diğerlerinden tecrit eder"*[152].

Zahir Güvemli'nin "Hitler"in portresini yaptığı karikatür bu durumu açıklar niteliktedir. Güvemli, olabildiğince az çizgi kullanarak, Hitler'in çarpık ve deforme olmuş bir portresini okurla paylaşır. İyi bir okuyucu bu portreyi gördüğünde tasvir edilenin kim olduğunu anlar. Zahir Güvemli'nin çalışmasında Hitler'in şiirlere konu olan bıyığı, karikatürde belirleyici ve tanıtıcı bir figür olarak kullanılmıştır.

[151] Kar, s. 93.
[152] Zahir Güvemli, "İnsan Yüzü ve Karikatür", *Güldikeni Dergisi,* Sayı: 26, İstanbul Kış 2002, s. 30.

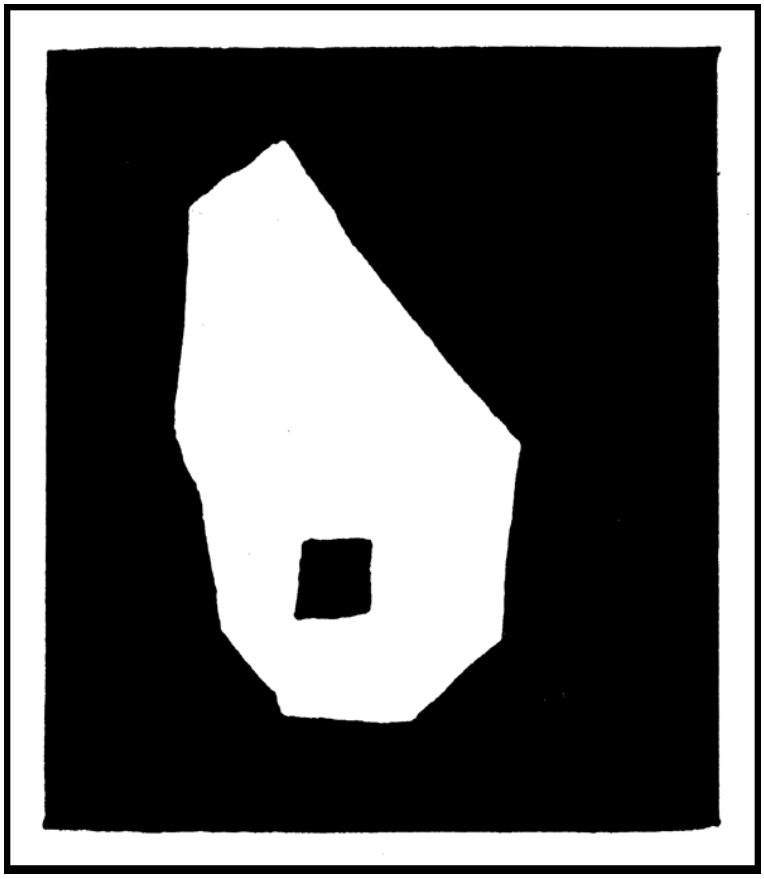

Resim 1. 5. "Zahir Güvemli'nin "Hitler" karikatürü"[153]**.**

Karikatürün temel işlevi gülmeyi harekete geçirici nitelikte olmasıdır. Bir mizah türü olan karikatür, gerçeğin gülünç yanlarından beslenir, fakat her karikatürde bu şartı aramak yanlıştır. Bütün karikatürler güldürmez, örneğin portre karikatürü… Yukarıdaki "Hitler" karikatürü, gülünç olmaktan uzaktır, onun betimleyici, tanıtıcı bir özelliği vardır. Çizginin sadeliği ise, bize estetik kaygıların ön planda olduğunu ifade eder. Hitler'in karikatüründe gülünç bir yan bulmak güçtür. Portre karikatürünün vesikalık fotoğraftan farkı, karakteristik özelliklerin değiştirilmesidir, bu da komik bir durum yaratmaz. Yine de, karikatürün güldürme üzerine kurulu bir düzeni vardır, karikatür gülmeyi çağrıştırır.

Karikatürün güldürme işleviyle ilgili olarak karikatürcü Mim Uykusuz şunları ifade etmektedir: *"Karikatürün, yalnız güldürme, sırıttırma san'ati olduğunu iddia eden üstadlarımız var. (…) Halkla olan bağlarını koparıp, işi tıkırında gidenlerin emrine*

[153] Hıfzı Topuz, *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü,* İnkılap Kitabevi, İstanbul 1997, s. 234.

girmiş olanlardan başka ne beklenir?...”[154] Buradan şu sonucu çıkarabiliriz, karikatür mizahi bir tür olmasına rağmen her zaman gülmeyle, kahkahayla sonuçlanmaz. Zaten mizahın amacı da sadece güldürmek değildir. Cemal Nadir, ideal karikatürden bahsederken şu ifadeyi kullanır: *“Bence karikatür, insanın beyninin muhtaç olduğu tebessüm ve tefekkürü (düşünmeyi) temin eden bir güzel sanat olmalıdır”*[155].

Karikatürün belki de en önemli özelliği, eleştirel ve yergici olmasıdır. Karikatür acımasızdır, eleştirmeyi, yermeyi sever. Bunu toplumsal bir görev, bir prensip sayar. Ronald Searle’ün dediği gibi *“iyi niyet karikatürü öldürür”*[156] Karikatür, iyi niyetten uzak bir duruşla, (ancak art niyette taşımadan) olayları ve olguları incelerse başarılı olur. Karikatür gerektiğinde acımasız olmasını bilir, ezilen sınıfın, azınlığın, sesi, savunucusu olur, bütün olayları didikler, eğer yanlış giden bir olay varsa, aslını ortaya çıkarır, olayın sorumlularını eğlenceli bir ifadeyle okura sunar. Ramiz Gökçe’nin de ifade ettiği gibi karikatür, *“bir şeyin, bir hadisenin foyasını ortaya çıkarmaktır”*[157].

Karikatür, günümüzün en önemli ve en yararlı silahıdır. Karikatürün konuşan her çizgisi mermi işlevi görmektedir. Hiçbir silahın karikatür gibi düzeltici ve iyileştirici bir etkisi yoktur. Karikatürü siyasetten arındırılmış halde düşünmek hemen hemen imkansız gibidir. Siyaset dışı karikatürler olsa bile, karikatürün nihai hedefi, yönetimin yanlışlarını eleştirmek, yönetime karşı halkı bilinçlendirmektir.

Karikatürde saldırı ve eleştiri kanadının bu kadar güçlü olmasının sebebini M. Jean Giraudox, “Karikatür Üstüne” isimli makalesinde şu şekilde açıklamıştır: *“Karikatürün itici gücü, alabildiğine öç alma duygusu. Bu, bir kişinin hasmına değil de, bizzat kendisine, yani şöyle diyelim; insanın insan soyundan oluşunun gereği olarak duyduğu sevinç ya da iğrenme duygusu içinde, insan olarak, insana duyabildiği bir öç alma duygusu. Bundan şu çıkıyor, özü çok Tanrılı dinlerde yatan üstün nitelikli bir sanat karikatür”*[158]. Karikatürde öç alma duygusu vardır, fakat Giraudox’un ifade ettiği öç alma duygusunu günümüz karikatüründe görmek olası değildir. Günümüz karikatüründe de öç alma, saldırı gibi duygular yoğundur, fakat bu duygular daha çok ezilen halkın ve azınlığın haklarını korumak gayesinden başka bir amaç taşımaz.

---

[154] Mim Uykusuz, *Mim Uykusuz Karikatür Albümü*, Tan Matbaası, İstanbul 1949, s. 2.
[155] Kar, s. 93.
[156] Oral, *Çizgili İletişim*, s. 16.
[157] Saydut, s. 8.
[158] M. Jean Giraudoux, (Çev: İrfan Yalçın), “Karikatür Üstüne”, *Güldikeni Dergisi*, Sayı: 22, İstanbul Güz 2000, s. 3.

Giraudox'da bu öç alma duygusunu günümüze uyarlayarak makalesinin ilerleyen bölümlerinde şunları ifade etmiştir: *"Karikatür var olan ve var olmayan insanlık adına öç aldığı içindir ki, soylularla burjuvaların ödü kopmuştur ondan hep"*[159].

Karikatürün bir de eğitmek gibi önemli bir işlevi vardır. Bu duruma örnek olarak, Türkiye'de harf inkılabı olduğu yıllarda, yeni harfleri tanıyamayan insanların mizah dergilerine yönelmelerini verebiliriz. Hıfzı Topuz, karikatürün eğitim işleviyle ilgili olarak şunları kaydetmiştir: *"Karikatürcülerin sayıca önemli bir bölümü mitosların yıkılması, yabancılaşmaların, geçerliği kalmamış inançların, kalıpların, yasak sınırların, toplumdaki saçmalıkların ortadan kaldırılması için karikatür çizer ve savaşım verirler"*[160].

Ayrıca karikatürün haber verme, karşı çıkma, reklam, eğlendirme gibi işlevleri de vardır.

Hıfzı Topuz, karikatürleri kullanışına göre şu şekilde sıralamıştır: *"Gazete karikatürleri, reklam afiş pano, Tv'de yayınlanan karikatür, nesne-karikatür: seramik, tahta, plastik, malzeme, metal ve kolaj, kartpostal karikatür, broşür, dekorasyon ve süs olarak kullanılan karikatür: Fresk, kabartma, dövme karikatür"*[161].

1.3.2. Karikatür ve Resim İkiliği

Karikatür, çizgiye dayalı görsel bir sanat olması nedeniyle, resimle karıştırılmıştır. Bazı ressamlara karikatürcü yakıştırması yapılırken, bazı karikatürcülere de ressam denmiştir. Tarihin en güçlü ressamlarından birisi olan Picasso, kübik tarzda verdiği eserler yüzünden karikatüre yakın görülmüştür. Picasso'nun eserlerinin, karikatüre yakın görünmesinin sebebi, O'nun sanat eserlerinde yansıtmacı bir anlayış benimsememiş olmasıdır. Picasso, eserlerinde bir karikatürcüyü aratmayacak derecede formlarla oynamış, kalıpları değiştirmiştir.

Karikatürü resimden ayıran en belirgin özellik, onun içinde bir fıkranın olması, güldürücü, çarpıcı bir ifadeyle mizah yapılmasıdır. Karikatüre sadece resim diyemeyeceğimiz gibi sadece fıkra da diyemeyiz.

---

[159] Giraudoux, s. 4.
[160] Topuz, *İletişimde Karikatür ve Toplum*, s. 64.
[161] Topuz, *İletişimde Karikatür ve Toplum*, s. 52.

Karikatür, resme göre kısa süreli bir sanattır. Onun etkisi anlıktır, resim ise, yıllarca bir tablonun içinde birileri tarafından yeni anlamlar keşfedilmesi için bekler. Yüzyıllık bir resimde, insanlar yeni yeni anlamlar keşfeder. Karikatürde ise durum farklıdır, yüzyıl önce yapılmış bir karikatür, bize sadece o günün koşullarını anlatmada kılavuzluk eder, tarihi bir kaynak görevi üstlenir, ama çoğunlukla etkisini ve çarpıcılığını yitirir. Tan Oral, resim ile karikatür arasındaki farkı şu şekilde dile getirmiştir: *"Karikatür, bir şimşek gibi çakıp bir aydınlık yaratır ve biter. Resim öyle değil. Kesinlikle şimşek gibi çakmaz. Uzun süre yanan bir ışıktır, bir mumdur. Açık bir penceredir. Arada böyle bir farkı var"*[162].

Zahir Güvemli, resim ile karikatür arasındaki belirgin bir farkı şu sözlerle ifade etmiştir: *"Portre yapan ressam bütün umumi hatları dikkatle tespit ederek, modelin teşekkül bakımından tam bir bütünlüğünü elde etmeye çalıştığı halde karikatürcü bazen en umumi şeyleri bile cesaretle bir tarafa bırakabilir. Fakat mutlak bir müşabihet (benzerlik) temin edecek olan küçücük bir noktayı yakalar ve onunla iktifa etmesini bilir"*[163].

Karikatür ve resim arasında çok yakın bir ilişki söz konusudur. Her iki sanatta, görseldir ve desene dayalıdır. Özellikle karikatürde faydalanılan ve karikatürün belirleyici özelliklerinden biri olan "mübalağa" resimde de kullanılan bir tekniktir. Resimde kullanılan bu teknik, karikatürün doğuşunda etkili olmuştur. Bedri Rahmi Eyuboğlu, "Resme Başlarken" isimli kitabında, bir sanat serüveni olarak resimden karikatüre uzanan yolu şu şekilde anlatmıştır: *"Alışageldiğimiz resim sanatını ayakta tutan direklerden birisi "mübalağa"dır. Sivriyi bin kat daha sivri, boduru bin kat daha bodur yaptın mı, taklit yolundan icada saptın demektir. Resim ve heykel sanatının en büyük ustaları "heybetli", "kocaman", "kabına sığmayan", "bitip tükenmek bilmeyen" etkilerini sağlayabilmek için konuyu olduğu gibi değil, diledikleri gibi çekip çevirmişler, parça boyları arasındaki farkları akıllarına estiği gibi değiştirmişlerdir. Karikatür sanatı bu dönemeçte doğmuştur. Ressamın konuyu dilediği gibi çekip çevirmesinde, Bernard Buffet'de karikatür dozu alışageldiğimizin çok üstündedir"*[164].

---

[162] Tan Oral, *Yaza Çize*, s. 40.
[163] Güvemli, s. 31.
[164] Bedri Rahmi Eyuboğlu, *Resme Başlarken*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1986, s. 399-400.

Karikatürün doğuşunda resmin etkisini göz ardı etmemek gerekir. Karikatür, Rönesans ressamlarının içinde bulundukları koşullardan ve sanatsal anlamda yaşadıkları tekdüzelikten kurtulma çabaları içinde keşfettikleri yeni bir teknik olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum Karikatürcüler Derneği'nin "Başlangıcından Bugüne Türk Karikatürü" isimli kitabında şu şekilde açıklanmıştır: *"Rönesansın duruk estetiğine karşı bir başkaldırma eylemi içindeki ressamların, ezilmişliği gösteren tablolarında ilk belirtileri görülen karikatür, soylular sınıfına karşı bir silah olarak kullanılması ile yaygınlaştı. Önce Hollanda sonra İngiltere'de siyasal bir nitelikte basılıp çoğaltılan karikatür, halkın günlük yaşamına, kavgasına girdi"*[165].

1.3.3. Karikatürün Tarihi

Karikatür'ün tarihini anlatmada zorluk çıkmasındaki ana sebep, karikatürün çok eski yüzyıllarda da olduğuna duyulan yaygın inançtır. Düşünürler ve karikatür tarihiyle ilgilenen kişiler karikatürün ilk ne zaman ortaya çıktığıyla ilgili farklı yargılara sahiptirler. Bazıları karikatürü eski çağlarda kayalara yapılan mağara resimlerine, orantısız yapılan insan heykellerine kadar götürürken, bazıları da karikatürün bir sanat olarak Hollanda'da ilk (siyasi) örneklerini verdiğini, modern zamana geçişin bir ürünü olduğu üzerinde fikir beyan etmişlerdir. Karikatür tarihini araştırırken bu tür soruların cevabını arayacağız. Karikatürün tarihini incelememizdeki ana sebep, Türkiye'de karikatürün ne denli geç kaldığını ve karikatürün geçmişini anlamaya çalışmaktır. Karikatürün dünya tarihinin bilgisi ışığında, Türkiye'de karikatürün tarihini ve gecikme sebeplerini incelememiz daha kolay olacaktır.

Karikatürün modern zamanlara ait yeni bir sanat ürünü olduğu fikrinden hareket edecek olursak, tarihin derinliklerinden günümüze ulaşan ve bize bugün karikatür gibi gelen belgeleri, eserleri yok saymış oluruz. Elbette, karikatür çizgiyle yapılan, içinde fıkra barındıran ve basılarak çoğaltılan bir türdür, ama karikatürün basından önce de ürünlerini verebilmiş olma gerçeğini de yadsımamak gerekir. Bu durumda, sormamız gereken soru, mağara resimlerini yapan insanlar güldürmeyi, mizahi bir süreçte bulunmayı mı düşünmüşlerdir? Daha doğru bir ifadeyle, o günün eserleri, karikatürün

[165](Haz: Karikatürcüler Derneği), *Başlangıcından Bugüne Türk Karikatürü*, Cem Yayınevi, İstanbul 1971, s. 6.

amacına hizmet etmek için mi yapılmıştır? Ya da sırf bizi güldürüyor diye binlerce yıl önce yapılmış bir esere, karikatür dememiz mümkün mü?

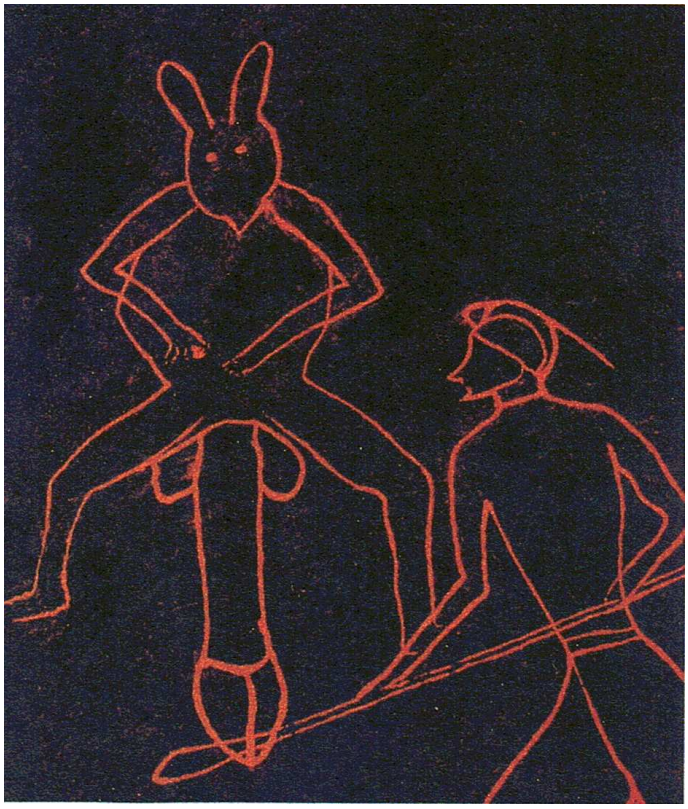

Resim 1. 6. Fizan'da Ti-n Lalan'da bulunan İ. Ö. 500 yıllarından kalma bir kaya resmi.[166].

Hıfzı Topuz "Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü" isimli kitabında, karikatürün tarihiyle ilgili olarak şu bilgileri aktarmıştır: "*Karikatürün tarihi çok eskilere dayanıyor. Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik insanların mağaralarında yaşadığı tarih öncesi dönemlerde mağara duvarlarında ve kayalar üzerinde sayısız desen bulunmuş. (…) Fizan'da Ti-n-Lalan'da bulunan ilk desenlerden birinin İsa'dan 5000 yıl önce yapılmış olduğu anlaşılıyor. Desen koca kulaklı bir yaratığı gösteriyor. Yaratığın yere kadar uzanan kalın bir fallus'u var. İlk karikatür bu mu acaba?*"[167]

Karikatürcüler Derneğinin hazırladığı "Başlangıcından Bugüne Türk Karikatürü" isimli kitapta, karikatürün tarihiyle ilgili olarak şunlar kaydedilmiştir:

[166] Topuz, *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*, s. 15.
[167] Topuz, *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*, s. 15.

"Mağara resimleri, papirüslerdeki alaycı resimler, Ortaçağ'da Avrupa'da din savaşlarında Luthercilerle, Calvincilerin birbirlerini yemek için çizdikleri anonim taşlamalar, minyatürler, görüntü oyunlarındaki kukla, maske, suret, vb. gibi… Karikatürün salt çizgili mizah biçiminde basılarak çoğaltılma ve yayılma devresinden bu yana oluşmasını başlangıç olarak alıyoruz"[168].

Karikatür bir anda ortaya çıkan bir sanat değildir. Karikatürün bugünkü anladığımız anlamda sanat eseri olmasında belli başlı dinamikler, etkenler vardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Rönesans'ın tek tip düşünen estetik anlayışına karşı bir tepki olarak doğan karikatürün, Rönesans'tan önceki dönemde de temelleri atılmaya başlanmıştır. Karikatürün başlangıcı mağara devrine kadar gitmese ve bu eski döneme ait desenler karikatür olsun diye yapılmasa dahi, karikatürün gelişmesine yardımcı olmuştur.

Karikatürün çok eski zamanlarda da olduğunu düşünen Akdağ Saydut şunları kaydetmiştir: *"Bazı kazı çalışmalarında, eski duvar ve vazolarda çeşitli karikatür örneklerine rastlanmış. Karikatürün tarihi Rönesans devrine kadar uzansa da bazıları bu çalışmaları karikatür olarak görmüyor. Ama ne zaman ki baskı makinesi bulunuyor, kitaplar ver gazeteler yayınlamaya başlıyor, işte o zaman gerçek karikatürler çizilmeye başlıyor. Üstelik karikatüristler sadece dergi ve gazete mecmualarıyla sınırlı kalmayıp, taş, tuğla, vazo ve duvar gibi yerleri de çizimleri için kullanıyorlar"*[169].

Karikatürün binlerce yıl önce benzer özellik teşkil eden örnekleri olmasına rağmen, o döneme ait desenlere karikatür dememiz olası değildir. Çünkü o desenler güldürmek ve mizahi bir gönderme yapmak amacıyla yapılmamıştır, çoğu dini inanç odaklı olan eski desenler, bu bakımdan da karikatürden ayrılır. Karikatür bir dini inanca sırtını dayamaz, diğer sanat dalları gibi inancın bir getirisi olarak doğmamıştır.

Eski çağlara ait eserlerin karikatür olup olamayacağı konusunda Hıfzı Topuz'un yargısı şu şekildedir: *"İtalya'daki desenlerin bazıları bize bugün karikatür izlenimi veriyor. Ama o çağların insanları o desenleri gülmece amacıyla değil başka amaçlarla yapmışlardır. Onlar belki bu desenlere hiç gülmemişlerdir, biz gülüyoruz. Bunlara karikatür diyebilir miyiz? Bugünkü bakışımız açısından bunlar karikatüre benzeseler*

[168] (Haz: Karikatürcüler Derneği), s. 6.
[169] Saydut, s. 3.

bile karikatür sayılamazlar. Kara Afrika'nın kutsal maske ve heykelleri öyle değil mi zaten?"[170]

Karikatür, dünyada Rönesans'tan sonra yaygınlaşmaya başladı. Orta Çağ'ın karanlık baskısından bunalan sanatçılar yeni bir arayışa girdiler. *"Bu arayış önce İtalya'da başladı"*[171]. Bu düşünce ve arayışın tüm Avrupa'ya yayılması ile birlikte, bütün sanat dalları kendi içinde büyük devrimlere gitti. 1400-1559 yılları arasında, Hıristiyanlığın temelleri sarsıldı ve karikatür sanatı ilk ürünlerini verme fırsatı bulmuş oldu. İlk karikatür örneklerini, dünyanın önde gelen ressamı Leonardo da Vinci verdi ve İtalyan karikatürünün babası olarak karikatür tarihindeki yerini aldı. Leonardo da Vinci'yi karikatür alanında Michelangelo takip etti. Avrupa'da da Holbein, Arcimboldo, Callot, Rembrant vb. karikatürün gelişiminde ve yayılmasında etkili oldu[172].

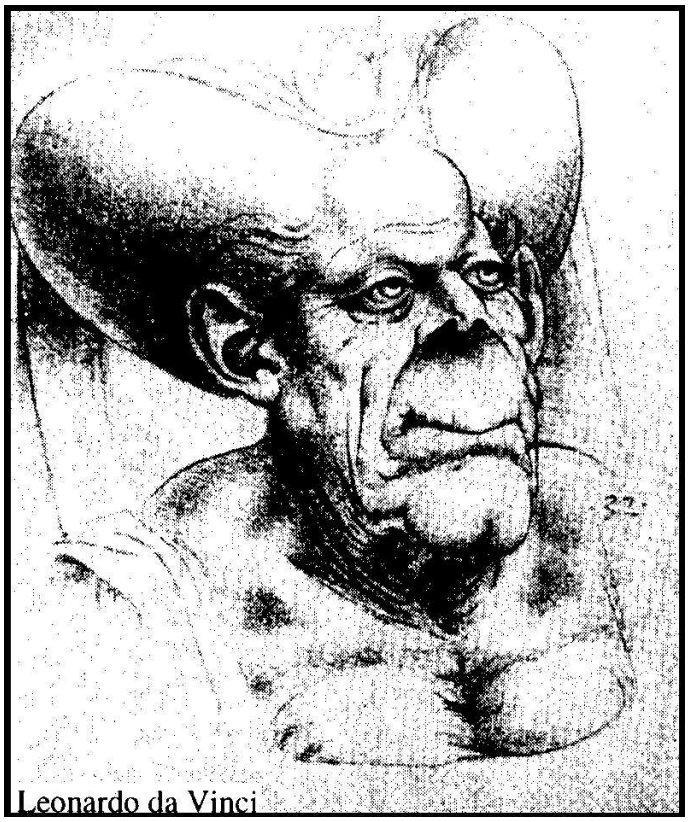

Resim 1. 7. Leonordo da Vinci'nin yaptığı resim.[173]**.**

[170] Topuz, *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*, s. 16.
[171] Topuz, *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*, s. 30.
[172] Topuz, *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*, s. 30.
[173] Topuz, *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*, s. 31.

Rönesans'la baskı tekniklerinin gelişmesi ile birlikte, karikatür kendini daha geniş kitlelere gösterme olanağı buldu, karikatürün gelişimi hızlandı ve bugünkü anlamıyla karikatürün temelleri güçlü bir şekilde atılmış oldu.

1.3.4. Türkiye Karikatür Tarihi

Türkiye'de karikatürün köklü ve çok eskilere dayanan tarihinden bahsetmek olanaksızdır. Bunun en belirgin sebebi, dini inancın (İslamiyet'in) etkisiyle, Osmanlı'da resme karşı önyargılı bir tutum geliştirilmesi ve resim yasağıdır. Semih Balcıoğlu "Cumhuriyet Döneminde Türk Karikatürü" isimli kitabında, karikatürün Türkiye'de geç benimsenmesinin sebepleri üzerine şunları kaydetmiştir: "*Karikatür sanatının ülkemizde bu denli geç kalışının nedenleri pek çoktur. Öncelikle şunu belirtmeliyim ki, Osmanlı İmparatorluğunda dinsel etkilerle konulan resim yasağı, ilk ve en önemli nedendir. Yasak nedeniyle sanatçılar, figürün dışındaki çizgi sanatlarına; yazı, tezhip, çini, tahta oymacılık, maden süslemeleri, mermer işçiliğine yönelmişlerdir. Batı'ya kapalı bir ulus oluşumuz, eğitimin tümüyle dinsel temellere bağlı oluşu, sanatçının doğrudan doğruya sarayın hizmetinde olmak zorunluluğu da karikatür sanatının gelişmesine engelleyen nedenler arasındadır. Saray himayesi olmadan bir sanatçının Osmanlı topraklarında uğraşını gerçekleştirebilmesi oldukça güç, diyebiliriz ki olanaksızdı da. Kaldı ki, karikatür gibi, temeli eleştirisel güldürüye dayanan, yönetimi ve düzenin aksaklıklarını eleştirmeyi ona erek sayan bir sanatın Osmanlı İmparatorluğu gibi teokratik monarşiye sahip bir düzende boy atabilmesi sanırım oldukça güç olsa gerek*"[174].

Karikatüre geçişteki gecikmenin İslami kültüre bağlılığın bir sonucu olduğunu düşünen Orhan Koloğlu, "Türkiye Karikatür Tarihi" isimli kitabında, gecikmeyi şu şekilde yorumlamıştır: "*İslam; putlara, insana, hatta hayvana ve bunların şekillerine tapmanın egemen olduğu bir dünyada, insanı kendi bilinciyle düşünerek iman ettirmeye yönelik bir inanç sistemiydi. Tanrıyı bir şekle bağlamak yerine bir ideal olarak düşünmeyi öneriyordu. Bunun sonucu olarak daha çok süsleme sanatlarında uzmanlaşmayı teşvik etmiştir. Yine de resmin tamamen dışlandığını söylemek yanlış olur. Türk'lerde, İranlılar'da, Hint Müslümanlarında minyatürün hayli gelişmiş olduğu bilinir*"[175].

[174] Semih Balcıoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Türk Karikatürü*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1987, s. 5-6.
[175] Orhan Koloğlu, *Türkiye Karikatür Tarihi*, Bileşim Yayınevi, İstanbul 2005, s. 12.

Cumhuriyetten önce, karikatür olarak anabileceğimiz ilk ürünün tarihi 1870 olarak kabul edilmektedir. Karikatürün kökenlerini eskilere götürmeye çalıştığımızda karşımıza Karagöz, Siyah Kalem ve minyatür sanatı çıkar ki bu sanatın (minyatürün) karikatüre kaynaklık ettiğini söylemek güçtür. Hıfzı Topuz "Başlangıçtan Bugüne Dünya Karikatürü" isimli kitabında Türk karikatür tarihinde minyatürün etkisini ve karikatürün kaynaklarını şu şekilde tartışmıştır: " *Nedir bizim kaynaklarımız? Bazı yazarlar kaynak olarak 15. yüzyılda Siyah Kalem'i, Karagöz motiflerini ve minyatürleri gösteriyorlar. Minyatürlerden pek etkilenmişe benzemiyoruz. Zaten minyatür karikatürden çok ayrı. Siyah Kalem'deki çizgiler ve konular Uygur ve Çin uygarlıklarından etkilenerek çizilmişe benziyor, biz de hiç o biçemi izleyen çıkmamış, Siyah Kalem bir gelenek yaratamamış. Belki de kimse görmemiş onun yapıtlarını*"[176].

Resim 1. 8. Nişan Berberyan'ın Karagöz tasviri[177]**.**

[176] Topuz, *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*, s. 30.
[177] Nişan G. Berberyan, *Hayal Dergisi*, 1873.

Karikatürcüler, Karagöz'ün mizah anlayışını benimsemişler ve karikatürlerinde Karagöz motifini kullanmışlardır. Karagöz, özellikle Tanzimat'ta motif olarak yaygın bir şekilde kullanılmış ve karikatürü derinden etkilemiştir.

Karagöz perdesinin etkisini karikatürün basınla birlikte ortaya çıkışından sonra, görmek mümkündür. Turgut Çeviker'in "Karikatür Üzerine Yazılar" isimli kitabında belirttiği gibi *"Türk karikatürü, Karagöz ile başlamaz ama mizah yayıncılığı, Hayal'in (1873) kapısını açtığında, artık o gündemdedir. Kurulan "hayal perdesi"nde artık Karagöz ve Hacivat bütün zenginliğiyle karikatürü etkiler. Bu seyirlik oyunun mizah vadisine girişini Teodor Kasap'a (1835-1905) borçludur"*[178].

Dini sebeplerden dolayı, ülkemizde karikatür geleneğinin köklü bir tarihi olmamasının yanı sıra, matbaa sistemine geçişte diğer Avrupa ülkelerine nazaran gecikmişliğimizde belirleyicidir. Türkiye'de ilk matbaa 1727'de kuruldu. Aslında burada ifade edilmesi gereken nokta, matbaanın ülkemize neden bu denli geç girdiğidir. Bu durumu Türkiye'nin Batı'ya kapalı bir toplum olmasıyla açıklayabiliriz ama matbaanın siyasi nedenlerle özellikle geciktirilmiş olduğuna dair de spesifik tartışmalar vardır. Türkiye'nin matbaayı geç tanımış olması, dünyayı hemen hemen beş yüz yıl kadar geriden takip etmesine, eğitimde, sanatta, kültürel gelişmelerde yaya kalmasına neden olmuştur. Bu durumda karikatürün geç kalışını anlamak daha kolay olmaktadır. Orhan Koloğlu, bu geç kalışı "Dünya Karikatür Tarihi" isimli kitabında şu cümlelerle ifade etmiştir: *"İlk matbaamız 1727'de kurulmuşsa da, 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar halk kitlelerini etkileyecek bir yayın yaygınlığına eriştiklerini söylemek mümkün değildir"*[179].

Türkiye'de karikatürün ilk örneklerini ne zaman verdiğine dair sunulan bilgiler, kaynaklara göre değişiklik arz etmektedir. Bazı kaynaklara ilk karikatür örneği olarak *Diyojen* dergisinde imzasız olarak yayınlanan uzun kulaklı bir kişinin figürü gösterilirken, bazı kaynaklarda 1867 yılında Arif Arifaki'nin "İstanbul" adlı dergisinde karikatür örnekleri olduğunu belirtilmektedir. Hıfzı Topuz, XV. yüzyılın sonlarında Firdevsi Çelebi olarak bilinen şairin "Davetname" isimli kitabındaki desenleri ilk karikatür örneği olarak vermiştir. Hıfzı Topuz, "Davetname" eseri ve içindeki karikatürlerle ilgili olarak şu bilgileri aktarmıştır: *"Nedir bu Davetname? Konu ruhların*

[178] Turgut Çeviker, *Karikatür Üzerine Yazılar*, İris Yayınları, İstanbul 1997, s. 1.
[179] Koloğlu, s. 13.

çağrılması. Bu bir sihir, bir tılsım kitabı. (…) Davetname 366 ya da 380 resimli cüz'den (formadan) oluşuyormuş. Resimleri de "büyük olasılıkla" kendisi yapmış. İkinci Beyazıt bu formalardan ancak 80'ini beğenmiş, 300'ünü yaktırmış. Resimler hep karikatürlerden oluşuyor. Bunlardan biri Adem. Adem'in başı insan başı gibi, iki eli, iki ayağı var, ama başından ayağına kadar 4000 yüz uzanıyor. (…) Belki de ilk karikatürcümüz Firdevsi Çelebi bu tür yüzlerce resim çizmiş, boyamış ve kitabına yapıştırmış ama bunların en az 300'ü yanmış kül olmuş"[180].

Resim 1. 9. Firdevsi'nin Davetname'sinden Tılsım resmi[181].

[180] Topuz, *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*, s. 210.
[181] Topuz, *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*, s. 210.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK MİZAH BASININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE SİYASİ AKTÖRLERİN MİZAH BASINDAKİ TEMSİLLERİ

2.1. CUMHURİYET'İN İLANINDAN ÖNCEKİ DÖNEM'DE MİZAH BASINI

Osmanlı'da mizah basınının başlangıcı, matbaanın ülkeye geç gelişinin bir sonucu olarak 1870'de karşımıza çıkmaktadır. Bu yıllarda siyasal ortamdaki gevşeklik, ilk mizah dergisinin ortaya çıkışı için önceki yıllara göre daha elverişliydi.

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde ilk mizah dergisini Hovsep Vartanyan Paşa yayımladı (1852). *Boşboğaz Bir Adem* adını taşıyan derginin karikatürleri de Hovsep Vartanyan tarafından çizilmiştir. Ermeniler daha sonra *Meğu'*yu (1856) çıkardı. Bir Osmanlı mizah dergisi çıkartılana kadar Ermeni vatandaşlar etkin bir mizah basını yaratmayı başarmışlardır[182].

Diyojen, 1871

Resim 2. 1. Diyojen dergisinde imzasız olarak yayımlanan karikatür[183].

[182] Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-I Tanzimat Ve İstibdat Dönemi*, Adam Yay., İstanbul 1986, s. 17.
[183] Topuz, *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*, s. 211.

1870 yılında Teodor Kasap, "Diyojen" dergisini Türkçe (daha önce Fransızca, Ermenice ve Rumca yayınlanmıştır) yayınlar. 1870'de yayınlanan dergide karikatür yoktur. Diyojen dergisinde ilk karikatür derginin 120. sayısında yayınlanır. Dergide yalnızca iki karikatür vardır, bunlardan biri tramvaylara dair bir eleştiri, diğeri de La Turquie isimli Fransızca bir gazetenin siyasetine bir taciz niteliği taşır. Dergi Fransız dergisinin siyasetini hedef aldığı için iki ay kapatılmıştır.

Diyojen'de çıkan ilk karikatürlerin kimin tarafından çizildiği belli değildir. İmzasız olarak çıkan bu karikatürleri Teodor Kasap'ın çizdiği öne sürülmektedir.

Diyojen dergisinin çıktığı yıllarda Osmanlı yönetimi, Islahat ve Tanzimat hareketleri ile beklediği ekonomik ve siyasal gelişmeleri sağlayamamış, demokratikleşme sürecine doğru küçük de olsa önemli adımlar atmaya başlamıştı. Meşrutiyet akımı yaygınlık kazanıyor, Mithat Paşa, "*İmparatorluk hızla yıkıntıya götürülüyor, tek çare milli halk meclisinin maliyeyi ve padişahı denetlemesidir*" diyordu. İşte Diyojen böyle sancılı bir sürecin ürünüdür. Teodor Kasap'ın Diyojen dergisi, yönetimle sürekli çatışmış ve birçok kez kapatılıp yeniden çıkarak 182 sayı kadar yayınlanabilmiş, sonunda da temelli kapatılmıştır. Teodor Kasap derginin kapatılması üzerine "Çıngıraklı Tatar" dergisini çıkarmış, o da kapatılınca "Hayal" dergisi ile yayınlarını sürdürmüştür[184].

Diyojen dergisinin kaç sayı çıktığı hakkında kaynaklarda farklı yargılar bulunmaktadır. Tan Oral, "Türk Karikatürü'nün Yüz Yıllık Tarihine Kısa Bir Bakış" isimli makalesinde Diyojen dergisinin 182 sayı çıktığı hakkında fikir beyan ederken, Hıfzı Topuz, "II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi" isimli kitabında, derginin 184 sayı çıktığını ifade etmiştir. Orhan Bayrak'ın "Türkiye'de Gazeteler ve Dergiler Sözlüğü (1831-1993)" isimli çalışmasında ise, Diyojen dergisinin 183 sayı çıktığı yazmaktadır.

Diyojen dergisinin giriş yazısında belirtildiğine göre, *Diyojen'in maksadı efkarı umumiyeye ve hükümetin yüksek maksatlarına tercüman olarak, ahlak, terbiye ve vatanımıza yabancı olan şeyler hakkında tariz ve istihza etmektir*[185].

---

[184] Tan Oral, "Türk Karikatürü'nün Yüz Yıllık Tarihine Kısa Bir Bakış", *Yansıma Sanat-Kültür Dergisi*, Sayı: 45, İstanbul 1972, s. 2.

[185] Münir Süleyman Çobanoğlu, *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1970, s. 10.

Diyojen dergisinin giriş yazısında "hükümetin yüksek maksatlarına tercüman olmak" cümlesi ilk bakışta tuhaf görünebilir. Bu ibare o dönemin koşullarına göre zaruri görülmüştür. Fakat Diyojen dergisi bu ibareye rağmen, dönemin yönetimini eleştirmekten sakınmamış ve kapatılmayla yüz yüze gelmiştir. Mizahın eleştirel yönünün bu denli hırpalanması, cezalarla susturulmaya çalışılması Osmanlı yönetiminin mizah basınına bakış açısı hakkında bize fikir vermektedir.

Diyojen yayın tarihi boyunca, yasaklar ve cezalarla karşılaşmıştır. Diyojen ilk olarak, 2 Aralık 1870'de, İran şahının Bağdat'ı ziyaretini anlatan bir yazı yüzünden bir buçuk ay kapatıldı. Diyojen ikinci kez 14. ve 15. sayılarda çıkan fıkralar yüzünden yasaklandı. Ayrıca, Fransa'da sevdiğiyle evlenemeyen bir kızın intiharını anlattığı için 13 Mayıs 1872'de hakkında kovuşturma açıldı. 20 Mayıs 1872'de bir karikatürde hükümeti küçük düşürdüğü gerekçesiyle yasaklandı. Daha sonra 31 Aralık 1875'te kapatıldı. 1875'te kapatılması üzerine "Takvim-i Vekayi"de Diyojen'le ilgili olarak şunlar yazıldı: "*Diyojen mizah gazetesi olduğunu bahane ederek genel adaba aykırı ve hükümet kurallarına uymayacak bir yolda dil kullanmaya alışmıştır. Kendisine yol değiştirmesi defalarca ihtar edilmiş ve gazete birkaç kere kapatılmışsa da Diyojen kendi mesleğinde dayatarak bazı kişilerin onuruna dokunacak yazıları yayınladığı için süresiz kapatılmıştır.*" Diyojen bu kapatılmadan sonra tekrar çıktı, ama 12 Mart 1872'de bir fıkra yüzünden bir daha açılmamak üzere kapatıldı[186].

Diyojen dergisi, Türk mizah basınında gülmecenin temellerini atması ve nispeten ilk mizah dergisi olması nedeniyle önemlidir. Diyojen, devlet adamları arasında gülmece düşmanlığı yaratan ilk gazete-dergidir. Diyojen dergisi, iç ve dış politikayla ilgili aksaklıklara ağırlık vermesi, nazırlara yüklenmesi nedeniyle hükümet tarafından hoşgörü ile karşılanmadı. Nazırlar ve yöneticiler Diyojen dergisinden korktular ve sert tedbirler alma gereği duydular[187].

Diyojen dergisinden sonra, Tanzimat döneminde birçok mizah gazetesi, dergisi çıkmıştır. Bu dergileri: İstanbul, Terakki, Terakki Eğlence, Asır'ın Eğlence Nüshası (1871), Letaif'i Asar (1871), Şarivari (1872), Çıngıraklı Tatar (1873), İbretnüma'yı Alem (1873), Kamer (1873), Hayal (1873), Latife (1874), Tiyatro (1875), Kahkaha

[186] Topuz, *"Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü"*, 211-212.
[187] Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Gazeteciliği*, Devlet Matbuası, Matbuat Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1931, s. 65.

(1875), Geveze (1875), Kara Sinan (1875), Çaylak (1879), Meddah (1876), Hadika-i Ezhar (1900), vs.[188]

Mizah tartışmalarından önce, Sultan Abdülaziz'in son günlerinde mizah tarihinde ibretle anılması gereken bir karar alındı. Bu belge, Tanzimat karikatürünün eleştiri işlevini yerine getirmesi ve yönetimde oluşan tedirginliği göstermek açısından da önemlidir. 13 Ocak 1876'da yayımlanan karar şu şekildeydi:

"*Mizah gazetelerinin basıp yayınlamakta oldukları resimlerin bir takımı hükümetin politikasına ve dinler ve mezheplere ve kişilerin namus ve onuruna ve çoğunluğun genel terbiyesine dokunur şeylerden oluştuğuna ve gazetelerin her çeşit kamu çıkarlarına hizmet göreviyle yükümlü bulunup gazetecilik görevini mizah ve şaka zemininde yerine getirmeleri gereken mizah gazetelerinin görevlerini yaparken buna benzer resimlerle zihin kurcalayan ve ahlak bozan bu üslubun yakışık alamayacağına dayanarak gazetelerinde yayımlanacak resimlerin altına konulacak yazılar ile beraber matbuat idaresine göstermedikçe ve idareden üzerine basıla diye işaret koyulmadıkça yayımlanmaları kesinlikle yasak altına alınmış olduğu hızla keyfiyete ilan olundu*"[189].

1876-1877 yılları arasında Abdülhamit yüzünden sona eren ilk mizah gazetelerinin tarihi, yazı itibarıyla güçlü, çizgi bakımından güçsüz ve cılız kalmıştır. Buna sebep olarak karikatürcülerin acemiliği ve klişelerin ilkelliği gösterilmiştir[190].

Tanzimat hükümeti en çok dergi ve gazetelerde boy göstermeye başlayan karikatürden korkmuşlardır. Bu korkunun bir getirisi olarak 1877'de Matbuat Nizamnamesi'nin 8. maddesinde mizah gazetelerinin yasaklanması öneriliyordu. Meclisteki tartışmalar sonucunda mizah dergilerinin kapatılmasını öngören madde çıkartıldı[191].

23 Aralık 1876'da Kanuni Esasi'nin ilan edilmesinden kısa bir süre sonra Nisan 1877'de Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Dış politikada zor günler yaşayan Osmanlı Meclisi, 7 Mayıs 1877'de bir oturum düzenledi. Bu oturumda, mebuslar, mizah basınını kökten ortadan kaldırmayı öngören bir basın yasa tasarısını incelediler. Mecliste yoğun bir tartışmaya sebep olan bu tasarıya, İstanbul Mebusu Vasilaki Bey ve

---

[188] Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-I Tanzimat Ve İstibdat Dönemi*, 60-61.
[189] Çeviker, 60-63.
[190] *Dünkü Mizahımızdan Yazı ve Çizgiler*, Hürriyet Kütüphanesi, Yedigün Matbaası, s. 89.
[191] Irene Fenoglio, François Georgeon, *Doğu'da Mizah*, çev: Ali Berktay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 87.

bir grup liberal mebus şiddetle karşı çıkmıştır. Karşı çıkan mebusların kararlılığı üzerine tasarıdan vazgeçildi. Rus orduları Balkanlar ve Kafkaslar üzerinden Osmanlı Devleti'ni işgal etmeye hazırlanırken Babıali mizah sorunlarını tartışmaktadır[192].

Fenoglio ve Georgeon Osmanlı'lıdaki mizah sorunlarına ilişkin tartışmaların bir bölümünü şu şekilde aktarmışlardır:

"*Macid Beyefendi (matbuat müdür) -Efendim, mizah gazeteleri faidesiz ve lüzumsuz olduğu gibi, bunların mazarratı da vardır. Keyfiyeti isbat edeyim. Malum olduğu vechile gazetelerin vazifesi iki türlü olacak: Birincisi muhafaza-i hukuk, ikincisi mürebbilik vazifesidir.*

Bunların cümlesi vezaif-i mühimmedendir. Bunlarda dahi yaveguyluğun, soytarılığın lüzumu yoktur. Vakıa bazı faidesiz şeyler vardır, amma zararı yoktur. Bunların ise mazarratı da vardır.

Vakıa Avrupa'da mizah gazeteleri var, diyorlar. Biz, onları taklide mecbur değiliz. Biz Avrupa'nın tecaribinden istifade etmeliyiz. Bakalım, Avrupa'nın ukalası, hukeması bu gazetlerden memnun mudur? Benim acizane bilişime göre, memnun değillerdir. Mizah gazeteleri resimden ari olamazlar. Resim denilen şeyi bir kere tefekkür etmeli. Resimin insana olan tesiratına bakmalı.

Resim insanın havassi-maddiyesine hitap edermiş. Resim hüsn-engiz ve fazilet amiz bir vak'a irae ederse havassi zahireyi teskin eder. Efkar'ı aliye üzerine icra-ı hüke başlar. Bu yolda resimler asar-ı ilahiyenin ulviyetini göstermişlerse faideden hali kalmazlar. Bunlar faideli olduğu gibi aksi halinde olan resimler ve emsalini zikirden teeddüp edeceğim surette açık saçık resimler havass-i zahireyi iğra ederler. İnsanın havas-i zahiresi isyan eder. Aklın cisim üzerine olan hükmü gider. Sultan-ı akl mağlup olur.

Hasan Fehmi Efendi (İstanbul): -Verilen şu izahattan mes'elenin asıl muhtaç olduğu nokta anlaşıldı, diyemem. Bazı fena resimler olabilir. Lakin zat-i mes'ele, böyle bir mizah gazetesi neşrinde ne mazarrat olduğunu bilmektedir.

Pek çok zevat vardır ki, ciddi gazete okumaz da mizah gazetesi okur. Eğer mizah gazeteleri başta memalikte bulunmasalar bile bunları biz kendimiz yapmalıyız. Bunların

[192] Fenoglio, Georgeon, s. 87.

çocuklar için dahi faidesi vardır. Her vakit ciddiyet ile uğraşmaktan tabiata yorgunluk gelir. Bunların tuhaf tuhaf fıkraları çocuklara talim-i huruf için medar olur.

Solidi Efendi (İstanbul) -Mizah gazetelerini lüzumu malumdur, müselemdir. Ciddi gazeteler icad olunmazksızın mizah gazeteleri icad olunmuştur. Dünyadan komedya ile mizah kalkarsa, fenalığı tepelemek için elimizde bir silah kalmaz. (Bunlara lüzum yoktur) diyenlere taaccüb olunur. Ciddi gazetelerin yapamadıkları şeyi mizah gazeteleri yapar. Mesela hasislik üzerine birkaç bend yazar ise maraz-i hisete düçar olan adamları bu bendler islah eder.

Mustafa Efendi (Kozan): Bizim şeraitimizde bunlara dair bahis vardır. Bunlar şer'an memnudur; Bir takımları bunun menafinden bahsediyorlarsa da ben şer'an değil aklen diyorum ki, bunların lüzumu yoktur.

Sebuh Efendi (İstanbul): -Biz men'edecek olsak bile Avrupa'dan gelir. Şu hale göre men'i caiz değildir. Bunlar kaldırılacak ise, tiyatro gibi, gazino gibi eğlence mahallerinin cümlesini kaldırmalı, böyle şeylerin hey'et-i meb'usan tarafından men'i hiç caiz değildir.

Bana bir devlet göstersinler ki, o devlette terakki olduğu halde, mizah gazeteleri muzır görülmüştür. Mizah gazeteleri yalnız Rusya'da memnudur. Ondan maada her yerde çıkar, bizde Rusya gibi mi hareket edeceğiz?

Nakkaş Efendi (Suriye) -Müzakerenin suret-i cereyanında görülüyor ki, bu gazetelerin muhassenatı da vardır, vehameti de. Bu halde yalnız muhassenatından istifadeye çalışmalı, vehametini daha muemelat-ı şedide ile men'etmeli. Bu gazeteleri, tiyatroya, komedyaya pek yakın görüyorum. Tiyatroların, komedyaların muhassenatını inkar edemeyiz. İnsanları hem eğlendirirler, hem de ibret alınacak şeyler gösterirler. Vakıa bazı komedyalar edebe mugayir olur ise de, biz iyisini ihtiyar edelim. Karagöz var, komedyalar var, gazinolar var, sair enva'-i lu'biyyat var ki hakikaten ahlakı bozarlar. Onları da defetmeli. Halbuki bunların hepsinde bir menfaat görülüb ibka ediliyor. Mizah gazetelerinde hiç olmazsa elif be öğreniliyor ki, Karagöz'de ne öğreniliyor?"[193]

[193] Fenoglio, Georgeon, 87-90.

Osmanlı Devletinin mizah dergilerine karşı aldığı sert tedbirlerin neticesinde, dönemin mizah dergileri sık sık ceza almak durumunda kaldı. Diyojen dergisi süresiz olarak kati suretle kapatıldıktan sonra, Hayal dergisini çıkaran Teodor Kasap, bu dergide yayınlanan karikatürden dolayı üç yıl hapis cezasına mahkum oldu.

Resim 2. 2. Matbuat Nizamnamesini eleştiren karikatür[194]**.**

Hayal yayın tarihi boyunca iki karikatürü nedeniyle kapatılmıştır. Bunlardan birincisi, Kanuni Esasi'nin basına ilişkin 12. Maddesini eleştiren karikatürdür.

Abdülhamid'in dava açmasına neden olan bu karikatürün (Resim 11), Kanuni Esasi'yi küçümsediği yargısına varılmıştır.

Hayal dergisinin ikinci kez kapanmasına sebep olan karikatürün, devletin şanına dokunduğu öne sürülmüştür. 14 Eylül 1877 tarihli Matbuat Müdürlüğü'nden gönderilen buyrukta derginin kapatılma sebebi şu şekilde ifade edilmiştir: *"Hayal gazetesi, 18*

[194] Nişan G. Berberyan, *Hayal Dergisi*, 1876.

Eylül tarihli sayısında şanlı Devlet-i Aliyye'ye dokunur bir resim koymuş olduğundan bugünden başlayarak üç ay süreyle kapatılmıştır"[195].

1877'den 1908'li yıllara kadar Türk mizah basının etkin olduğunu söylemek oldukça güçtür. II. Abdülhamid'in tahta çıkması ve mutlakıyet yönetimi, dergileri birer ikişer susturmuş, karikatür sanatçılarını da yurt dışına kaçmak zorunda bırakmıştır. Bu yıllarda Jön Türkler'in yurtdışında basıp, gizlice ülkeye soktukları dergilerin dışında etkin bir mizah anlayışı yoktur. Bu dergiler: Londra'da *Hamidiye, Hayal, Dolap;* Kahire'de *Pinti, Curcuna;* İsviçre'de *Beberuhi, Tokmak* ve yeri belirsiz *Davul*… [196]

1877-1908 yılları arasında Jön Türklerin yönlendirdiği mizah dergilerinin Batı anlayışına yaklaştığı görülmektedir. Abdülhamit'e karşı yoğun bir eleştiri bu dönemin belirleyici özellikleri arasındadır. Batılı anlamda ilk karikatürcümüz olarak kabul edilen Cem ilk kez bu dergilerde belirmeye başlamıştır[197].

Abdülhamid'in düşürülmesi ve II. Meşrutiyet'in ilanıyla (1908) birlikte, mizah dergileri tekrar sahneye çıkma fırsatı bulmuştur. İstanbul'da otuz beşi aşkın mizah dergisi yayınlanmaya başlanmıştır. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanını bayram havasında karşılayan bu mizah dergileri uzun soluklu olamamıştır. Bu dergilerden bazıları: "*Karagöz, Zıpır, Püsküllü Bela, Gramafon, Zevzek, Dalkavuk, Temaşa, Tonton, Hokkabaz, Edep Yahu, Şakrak, Tavus, Elüfürük, İbiş, Geveze*…[198] idi.

Meşrutiyet döneminin en önemli karikatürcülerinden biri Cemil Cem'dir. Cem karikatür sanatımıza yeni bir boyut kazandırmış ve Batılı tarzda ilk karikatür örneklerini vererek karikatür tarihinde önemli bir yer kazanmıştır. Cem önce *Kalem* dergisinde çizmeye başlamış daha sonra da kendisi *Cem-Djem* dergisini çıkarmıştır. Abdülhamid'i eleştirdiği kadar, İttihat ve Terakki Partisini de eleştiren Cem'in başı dertten hiç kurtulmamıştır[199].

---

[195] Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-I Tanzimat Ve İstibdat Dönemi*, s. 73.
[196] Öngören, *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*, s. 62.
[197] Karikatürcüler Derneği, *Biz de Çizdik 73 Karikatürleri*, Karaca Ofset Basımevi, İstanbul.
[198] Öngören, *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*, s. 62.
[199] Koloğlu, *Türkiye Karikatür Tarihi*, s. 126.

Resim 2. 3. Cem'in Cem dergisinde çizdiği karikatür[200]

Hürriyet'in heyecanı ile ortaya çıkan 1910 ve özellikle 1911 yılındaki mizah dergileri artık hiciv oklarını Abdülhamid'in baskıcı yönetimine karşı değil, İttihat ve Terakki Partisi'ne ve işlemeyen Meşrutiyet düzenine çevirmişlerdir. Mizah dergilerinde *"yağmurdan kaçarken doluya tutulduk"* esprisi işlenmektedir[201].

İkinci Meşrutiyet döneminin en önemli gülmece gazetelerinden biri de *Karagöz*'dür. Karagöz'ün kurucusu, ilk Türk Karikatürcüsü olarak bilinen Ali Fuat Bey'dir. Ali Fuat Bey, *Hayal, Çaylak* ve *Kahkaha* dergilerinde çizmiştir. 1901 yılında da *Abdülhamid* adlı bir dergi çıkarmıştır [202].

[200]Cem Karikatürü, *Cem Dergisi*, 1911.
[201] Öngören, *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*, s. 63.
[202] Topuz, *"Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü"*, s. 213.

Resim 2. 4. Ali Fuat Bey'in çizdiği karikatür.[203]

Resim 2. 5. Ali Fuat Bey'in çizdiği karikatür [204]

[203] Ali Fuat Bey Karikatürü, *Kahkaha Dergisi*, 1877.
[204] Ali Fuat Bey Karikatürü, *Letaif-i Asar Dergisi*, 1874.

I. Dünya Savaşı'nda, mizah basını yayın hayatına ister istemez ara vermiştir. Kurtuluş Savaşı'nda ise, mizah basını iktidarın biçimlendirdiği bir hal almıştır. Ankara Hükümeti ve İstanbul Hükümeti arasında kalan mizah basını, kendilerini yakın hissettikleri hükümetin sözcülüğünü yapmışlardır. Sedat Simavi'nin çıkardığı mizah dergisi *Güleryüz*, Ankara Hükümeti'nin tarafını tutarken, Refik Halit Karay'ın çıkardığı *Aydede* dergisi İstanbul Hükümeti'nin tarafını tutmuştur. Güleryüz dergisi, Kurtuluş Savaşı'nda mücadele eden askerlerimizi ve atamızı desteklerken, Aydede dergisi, işgalcileri ve işbirlikçilerini desteklemiştir. İzmit'te linç edilen Ali Kemal'in başyazarlığını yaptığı Mihran gazetesi *Peyam-ı Sabah* ile Yüzelliliklerden[205] Ref'i Cevad Ulunay'ın yönettiği *Alemdar* gazetesi, Kurtuluş Savaşı'na karşı olan, Yunanlıları tutan, Mustafa Kemal Paşa'ya saldıran, Kuvayı Milliye'yi halk gözünden düşürmeye çalışan bir tutum içinde olmuşlardır[206].

Mizah basınında bu bölünmelerin bir neticesi olarak, Ali Kemal, Sedat Simavi'yi Ankara hükümetinden para aldığı için böyle bir mizah yaptığını ifade eden sert yazılar kaleme almıştır. Güleryüz dergisi ise, aynı şekilde sert çıkışla Ali Kemal'e cevap vermiş, Ali Kemal'in Yunan Kralı tarafından beslendiğini yazmıştır[207].

Büyük Taaruz başarıya ulaşıp Kuvayı Milliye bütün Anadolu ve İstanbul'da başarılı olunca Atatürk karşıtı muhalif basın kendiliğinden yok oldu. Ankara ve Mustafa Kemal'in en büyük düşmanlarından olan Aydede dergisi, her ikisinden de övgülerle bahsetmeye başladı. Yazarlarından birçoğu yurt dışına kaçtı, ama daha önce de belirttiğimiz gibi Ali Kemal, İzmit'te linç edildi. Milli mücadele aleyhinde yayın yapanların çoğu Yunanistan'a ve Suriye'ye kaçtılar[208].

2.2. CUMHURİYET'İN İLANINDAN SONRAKİ DÖNEM

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra Türkiye'de yönetim şekli değişti, Atatürk'ün öncülüğünde gerçekleşen devrimle birlikte Türkiye'de yeni bir dönem başladı. Bu yeni dönemde çizilen karikatürler Meşrutiyet dönemi karikatürleriyle benzer nitelik taşımaktadır, fakat Harf İnkılabından sonra, Cumhuriyet dönemi mizah basınına

[205] Milli Mücadele döneminde bazı gazeteci, aydın ve yazarlar İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri yanında yer alarak, yayınları ve yazılarıyla İstiklal Savaşı'nı baltalayan bir tutum sergilemişlerdir. Bu doğrultuda yayın yapan Yüzelli kişi çıkarılan kanun gereğince "Yüzellilikler" olarak adlandırılmış ve Cumhuriyet'in İlanı'ndan sonra sürgüne gönderilmiştir.
[206] Öngören, *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*, s. 67.
[207] Öngören, s. 68.
[208] Orhan Koloğlu, *Türk Basını Kuvayi Milliye'den Günümüze*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1993, s. 53.

yeni bir soluk gelmiştir. 1928'de yapılan bu yazı değişikliğiyle birlikte, yeni yazıyı öğrenemeyenler, olayları çizgilerden (karikatürlerden ve mizah basınından) öğrenmeye yönelmişlerdir[209].

Cumhuriyet mizahının başlıca evrelerini belirlerken, yeni yazının alınması olan 1928 yılı dışında, bütün tarihlerin parti yapıları ile ilişkili olduğu görülecektir. Sonuç olarak; Selçuklu mizahını aşiret birliklerinin; Osmanlı mizahını ise tarikat örgütlerinin biçimlendirip gütmesi gibi, Cumhuriyet mizahını da parti örgütleri, demokratik ortam yönlendirmektedir[210].

Cumhuriyet'in başlangıç evresi; kültür ve düşünce hayatı yönünden, şaşırtıcı bir renklilik ve canlılık içinde görünür. Çok partili bir düzenin bir getirisi olarak, mizah basını tartışmalı ve bol bir yayın anlayışı ilk yılların baş niteliği olur. Akbaba ve Karagöz gazetesi tipi yayınlar, hareketli bir tartışma içindedir. Osmanlı'nın ve Meşrutiyet'in hiciv teknikleri açıkça işlemektedir. Çeşitli görüş ve düşünce sahiplerinin hepsi Kurtuluş Savaşı'na katılmış olmanın hakkına dayanarak konuşmaktadır. Gerçekten de özgür ve Batılı anlamda demokratik olan bu ortam, Şeyh Sait Ayaklanması (1925), Atatürk'e suikast girişimi olaylarının ardından sona erdirilir[211].

1923-1928 arası, gerçekte iki ayrı yapı göstermiştir. Birincisi alabildiğine özgür ve canlı, ikinci ise sıkıcı ve tekdüze. Ancak, bu iki yapıda Cumhuriyet'in geleceğini etkilemekte, yapısını ortaya çıkarmakta aynı değerde olaylar ve gelişmelerle doludur[212].

Harf İnkılabından sonra, en önemli tarihi olaylardan birisi de 9 Ağustos 1930'da Serbest Fıkranın kurulmasıdır. Çok partili hayata geçişteki bu deneme uzun süreli ve başarılı olamamış, bir bakıma yeni bir evre yaratamamıştır. Yine de 1930 yılı, değişik bir mizah yayınına yol açabildiği, mizaha yeni bir canlılık ve sarsıntı getirdiği için önemlidir[213].

Cumhuriyet tarihi içinde İkinci Dünya Savaşı, önemli bir süreci işaret etmektedir. Hatta Cumhuriyet mizahı, savaştan önce ve savaştan sonra olmak üzere ilk temel ayrımına düşecek bir gelişme göstermiştir.

---

[209] Oral, s. 3.
[210] Öngören, s. 79.
[211] Öngören, 80-81.
[212] Öngören, s. 73.
[213] Öngören, s. 74.

1945 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın bittiği yıllarda, Türkiye, çok partili döneme geçmiştir. Bu nedenle 1945 yılı, mizah yönünden yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmektedir. 1945-1950 yılları mizahi açıdan çok verimli bir dönem olarak geçer. Genç Cumhuriyet mizahı kadrolarının yetişmesi de bu evreyle ilgilidir.

1950 yılından sonra yeni bir evrenin başladığı söylenebilir. Bu yılda, Cumhuriyeti gerçekleştiren parti muhalefete geçmiş, muhalefet partisi yönetimi ele almıştır. 1960 yılına kadar süren bu evre, genellikle çok partili dönem olarak adlandırılmıştır[214].

1960-1970 yılları arasında Türkiye, askeri darbe ve yeni anayasa sarsıntılarını yaşamıştır ve bu dönemin mizah basını oldukça durgun bir dönemin içine girmiştir.1970-1980 döneminin tipik özelliği olarak karşımıza *Gırgır* dergisi çıkar. Askeri müdahale ile başlayan bu dönem, kanlı bir terör sonucu, bir askeri darbeyle noktalanır. Bu dönemin bir diğer tipik özelliği ise, tek kanal siyah-beyaz televizyonun başlamasıdır. 1980-1990 yılları arasında basın ofsete geçer ve renkli televizyon hayatı başlar. Üç yıllık askeri yönetimden sonra, çok partili hayata geçiş çabaları başlar. Bu dönem Anap'ın tek parti iktidarı ile geçer. Bu dönemle birlikte, Gırgır'ın yayın hayatı da sona erer. 1990-2000 döneminin başlıca tipikliği, çok kanalı özel televizyon yayınları olur. Komedilerde bir yaygınlaşma ve canlılık belirir. Berlin duvarının yıkılması, kutuplaşmanın kalkması, partiler arası mücadelede ve karikatürde bir yumuşama getirir. Bütün bu dönemlerde mizahçıların ortak şikayeti; pahalılık, zam, adam kayırma, laiklik-şeriat çekişmesi, politikacıların umursamazlığı gibi konular olmuştur[215].

[214] Öngören, s. 74.
[215] Öngören, 97, 98-110.

2.3. SİYASİ AKTÖRLERİN MİZAH BASININDAKİ TEMSİLLERİ

2.3.1. Sultan Abdülhamid

Resim 2. 6. Padişah Abdülhamid'in burnunu tasvir eden karikatür[216]

Türk mizah basınında siyasi iktidar temsili olarak öne çıkan ilk isim Sultan Abdülmecid'dir. Ancak bu karikatürler yabancı kaynaklı olduğu için bu tezin kapsamında düşünülmemiştir. Bu yüzden Türk mizah basınında ilk isim diyebileceğimiz kişi II. Abdülhamid'dir. Kendisi Türk karikatürüne konu olan ilk Osmanlı padişahıdır. Abdülhamid'in (1876-1909) saltanat döneminde karikatür dalında yeni meyveler veren mizah dergileri, Abdülhamid'in karikatürlerini çizmekten geri durmamışlardır. Sedat Nuri İleri, Abdülhamid döneminde karikatür yapanlar için: *"Sultan Hamit zamanında karikatür yapmak! Ne feci bir intihar"*[217] cümlesini kurmuştur. Abdülhamid'i konu alan karikatürlerde öne çıkan uzuv, burundur. Abdülhamid tarafından yasaklanan "burun" kelimesine karşın mizah dergilerinde

[216] *Davul Dergisi*, 14 Mayıs 1909.
[217] Turgut Çeviker, *Abdülhamid Karikatürleri Antolojisi,* Adam Yayınları, İstanbul 1988, s.1.

Abdülhamid'in burnunun abartılı şekillerde sunumu, Abdülhamid'in karikatür ve mizah dergileri konusunda ciddi önlemler almasına sebep olmuştur.

Abdülhamid tahta çıktığı yıl Kanuni Esasi ilan edilmiştir. Kanuni Esasi'de yer alan bir maddenin engel teşkil etmesinden dolayı, 1876-1878 yılları arasında padişah karikatürleri yayınlanamamıştır. Bu yasa maddesinin izin verdiği ölçüde eleştiri yapan mizah dergileri ise, aldıkları cezalarla sindirilmeye çalışılmıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı patlak verdiği dönemde, Abdülhamid, Kanuni Esasi uygulamalarını rafa kaldırmış, bu da dönemin mizah çizerlerinin öfkesine neden olmuştur. Bu yıllar arasında karikatürcülerin çoğu yurt dışına gitmişlerdir. Yurt dışında etkin bir şekilde yayın yapan mizah dergileri, gizlice Anadolu'da ve İstanbul'da dağıtılmıştır[218].

Bu dergilerden bazıları şunlardır: *Hayal* (Paris 1878-Londra 1895), *Hamideye* (Londra?), *Pinti* (Kahire 1898), *Davul* (Paris 1900), *Tokmak* (Cenevre 1901), *Laklak* (Kahire, 1907)[219].

Abdülhamid karikatürlerine örnekler:

— Aman Karagöz... O ne kadar mücevher, o ne kadar kıymettar eşya...
— Gördün mü rontgenin yararını.. Ah bir kere beynine uygulayıp, ne var ne yok onları da öğrensem..

Resim 2. 7. Abdülhamid'in saray hazinesinden çaldığı kıymetli eşyaları konu alan karikatür[220]

[218] Turgut Çeviker, *Karikatür Üzerine Yazılar*, İris Yayınları, İstanbul 1997, s. 16.
[219] Çeviker, s. 17.
[220] Mehmet Baha Karikatürü, *Karagöz Dergisi*, Sayı: 100, 9 Aralık 1909, s. 1.

Resim 2. 8. Abdülhamit, Taif Zindanlarında boğdurarak öldürttüğü Mithat Paşa'nın kesik başı ile .[221].

Resim 2. 9. Abdülhamid'in burnunu konu alan karikatür.[222].

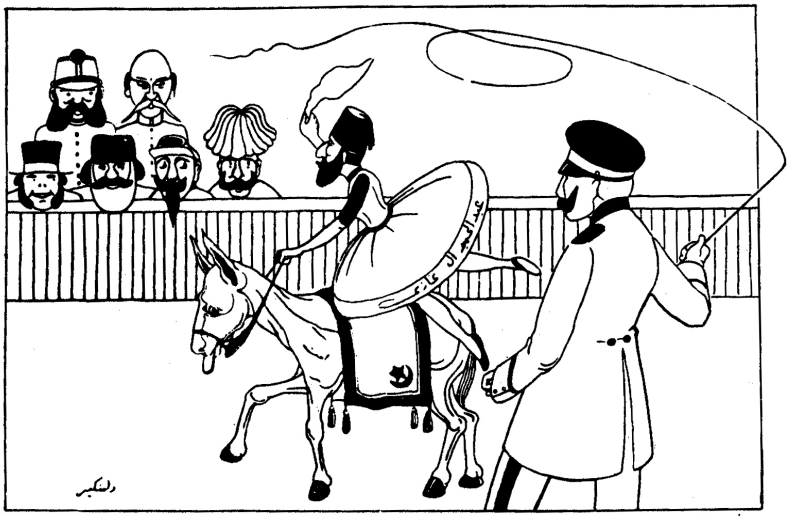

Resim 2. 10. Yıldız Köşkü'nün Hükümdarlık Tiyatrosu'ndaki galanın çağrılıları. (Abdülhamit'in eteğindeki yazı: "Gazi Abdülhamit")[223].

[221] Mehmet Fazlı Karikatürü, *Laklak Dergisi*, 1907.
[222] *El Üfürük Dergisi*, Sayı: 1-16, 17 Eylül 1908.
[223] Damengir Karikatürü, *Davul Dergisi*, Sayı: 1, 12 Ekim 1900, s. 3.

Abdülhamit — Beni, gericilikle suçluyorlar. Halbuki ben, ihtilâli cumhuriyeti kurmak amacıyla hazırlamıştım.

Resim 2. 11. 31 Mart Olayı'nı konu alan Abdülhamid karikatürü [224]

[224] *Kalem Dergisi*, 6 Ağustos 1909, Sayı: 49, s. 9.

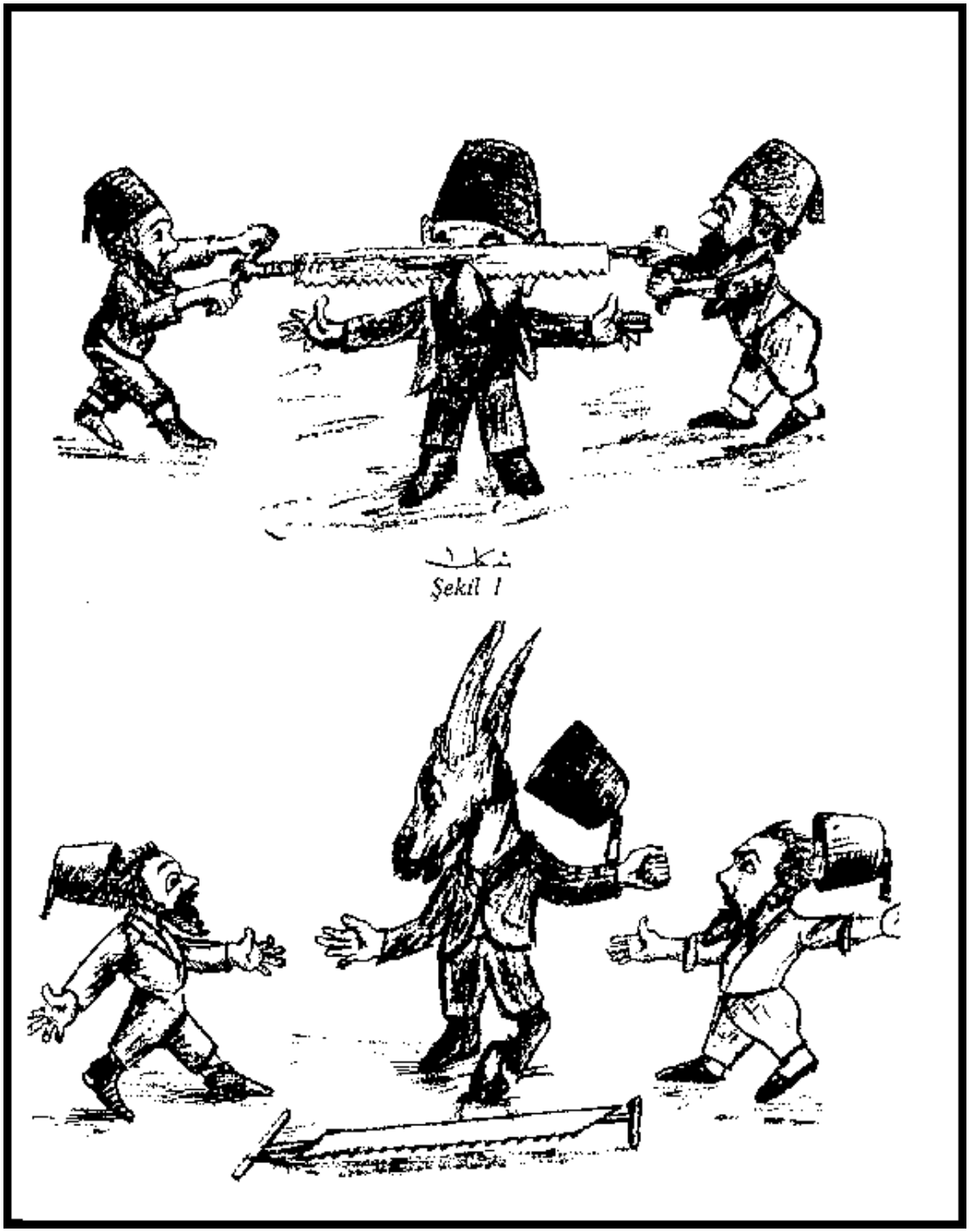

Resim 2. 12. Abdülhamid'in burnunun büyüklüğü sebebiyle karikatüre karşı olduğu hep söylenmiştir. Bu çizimde burun kesilince ortaya bir eşeğin çıktığı görülüyor.[225].

[225] *Beberuhi Dergisi*, 1898 (Beberuhi dergisi, 1898 yılında 5 Sayı çıkmıştır, mizahi gazete, aylık, Cenevre, Jön Türkler'in yayını).

Resim 2. 13. Abdülhamid'in idam cezalarını konu alan bir karikatür. Karikatürdeki Osmanlıca metin: "Sultan Hamid Gazi'nin Yıldız sahne-i umumiyesinde gösterdiği mahareti".[226]**.**

[226] *Tokmak Dergisi*, 1901, Cenevre.

2.3.2. Mustafa Kemal Atatürk

Resim 2. 14. Atatürk'ün portre karikatürü[227].

Atatürk'ün İstanbul basınında ilk tasviri *Yenigün* dergisinde portre çizimi olarak yayınlanmıştır. 1918 yılının Ekim ayında İngiliz donanması ile aynı zamanda başkente girdiği gün, *Yenigün* dergisinde yayınlanan bu portre karikatüründe herhangi bir liderlik iddiası belirtilmemiştir[228].

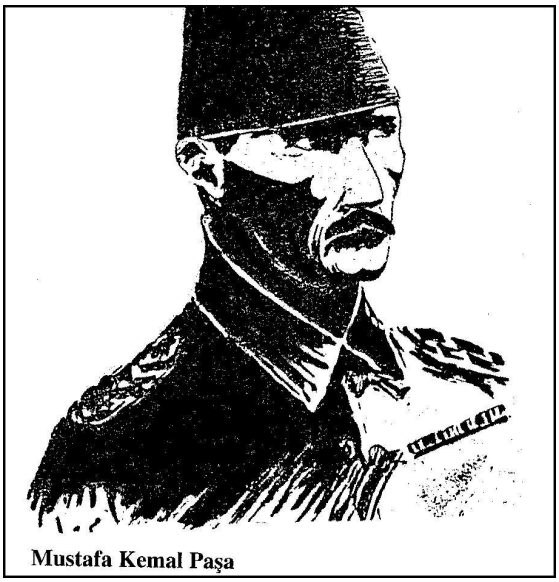

Resim 2. 15. Yenigün Dergisi'nde yayınlanan Atatürk karikatürü [229].

[227] Güngör Kabakçıoğlu, *Portreler*, Barajans GGK, İstanbul 1994, s. 151.
[228] Koloğlu, *Türkiye Karikatür Tarihi*, 230.
[229] Koloğlu, *Türkiye Karikatür Tarihi*, s. 230.

Mustafa Kemal Atatürk'ün karikatürlerine yoğun olarak rastlanan yıl 1922'dir. Bu dönemde Atatürk'e muhalif olan karikatürler göze çarpar. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Atatürk karşıtı olarak ön plana çıkan dergi *Aydede'*dir. Aydede dergisinin genel özelliği Milli Mücadele Hareketine karşı davranışlar içinde bulunması, işgalci devletlerin tutumunu destekler nitelikte bulunmasıdır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra kapatılan bu dergi, aynı kadro ile *Akbaba* dergisi ile yayın hayatına devam etmiştir[230].

1919 yılında *Diken* dergisinde yayınlanan karikatür Milli Mücadele'nin lideri sıfatını aldığı sırada yayınlanmıştır. Diken dergisinde yayınlanan karikatüre Mustafa Kemal Atatürk'ün isminden başka bir yorum eklenmemiştir. Bu durum, 1919 yılında ümitlerin hala İstanbul'a bağlanmış olduğunu göstermektedir.

Resim 2. 16. Atatürk'ün "Paşa" isimli karikatürü[231]**.**

[230] Nuri İnuğur, *Türk Basın Tarihi*, Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul 1992, s. 42
[231] *Diken Dergisi*, 13 Kasım 1919.

Güleryüz dergisinde, 1921 yılında İnönü zaferinin ardından, Atatürk'le ilgili olarak şu karikatür yayınlanmıştır:

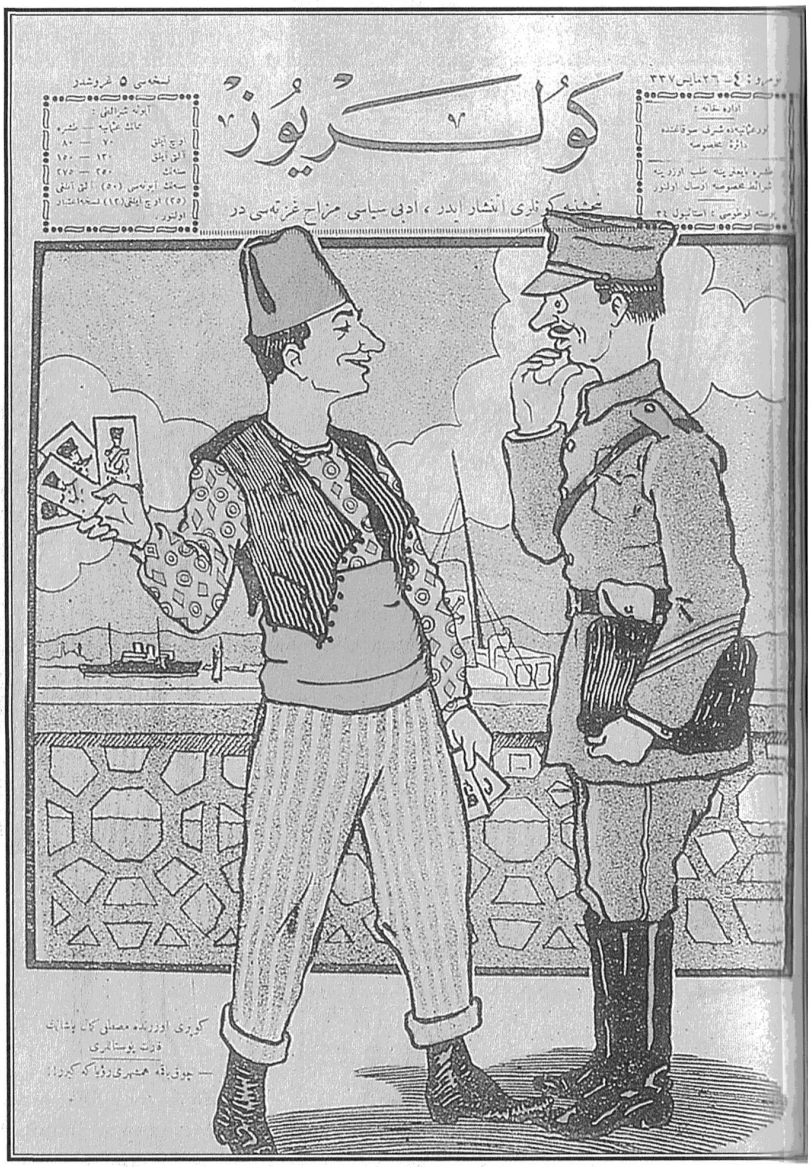

Resim 2. 17. Güleryüz dergisinde Atatürk'ün temsili karikatürü [232].

[232] *Güleryüz Dergisi*, 1921.

30 Ağustos zaferinin ardından ülke çapında bir bayram havası egemen olmuştur. Bu sıralarda çıkan dergilerde, kazanılan başarıyla ilgili övgü dolu çizimler ön plana çıkmıştır.

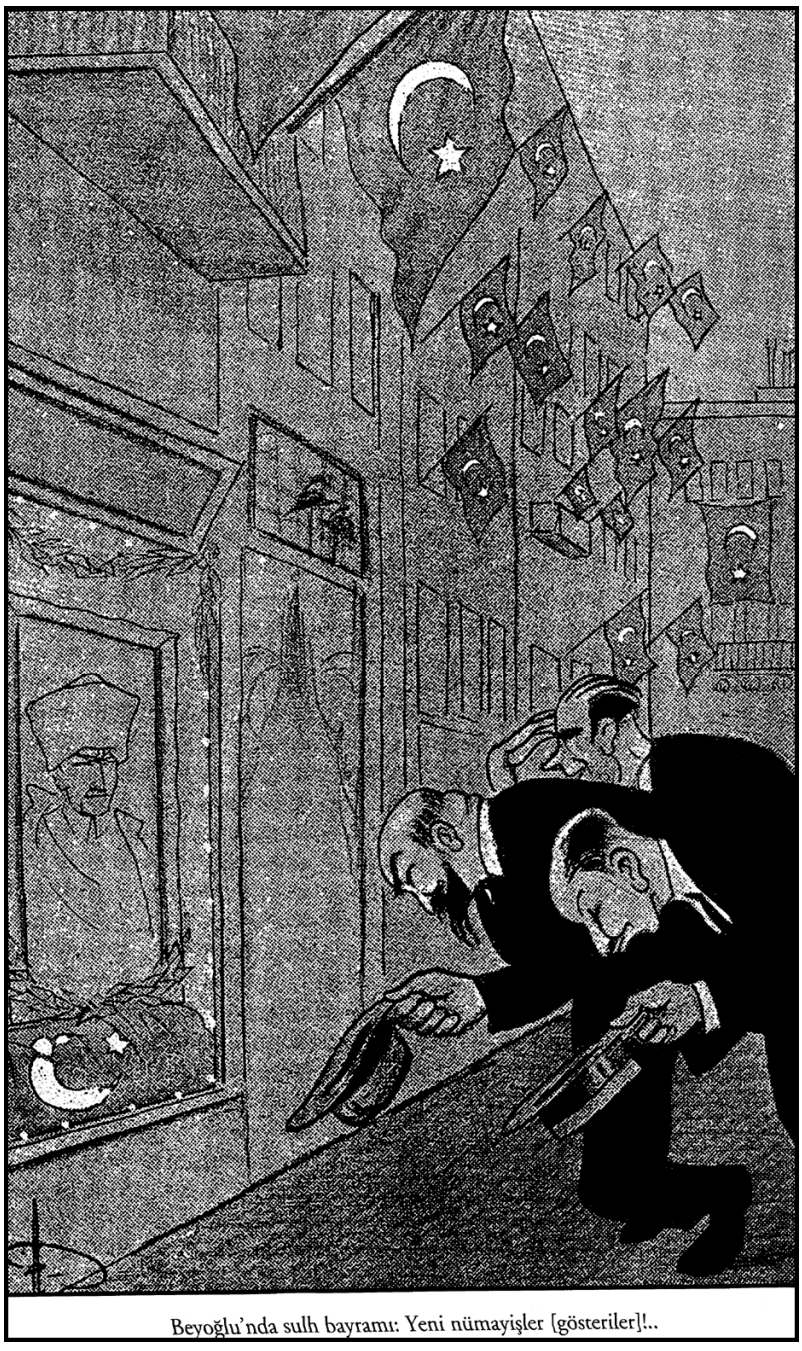

Resim 2. 18. 30 Ağustos zaferini konu alan karikatü [233].

[233] Ramiz Gökçe karikatürü, *Akbaba Dergisi*, 1923.

Cumhuriyet devriminin ardından mizah dergileri, eleştiri kanadını bir kenara bırakmamışlar, yasaların izin verdiği ölçüde eleştirilerini gündeme getirmişlerdir. Atatürk döneminde de sansür vardır, bu duruma tepki gösteren *Vatan* dergisi 1924 yılında şu karikatürü yayınlamıştır:

Resim 2. 19. Atatürk'ün basın karşısında takındığı baskıcı tutumu eleştiren karikatür. Tüfekli kişinin Mustafa Kemal olduğu anlaşılmaktadır. Kuşun üzerinde "matbuat" yazmaktadır[234].

[234] *Vatan*, 1924.

Son posta ise matbuat hürriyetini şu şekilde yorumlamıştır:

Resim 2. 20. Serbest Fırka deneyimi sırasında çizilen bir karikatü[235].

[235] *Son Posta*, 1930.

Atatürk'ün devrimler döneminde, hilafetin kaldırılmasından, harf inkılabına kadar birçok konuda karikatürü yayınlanmıştır.

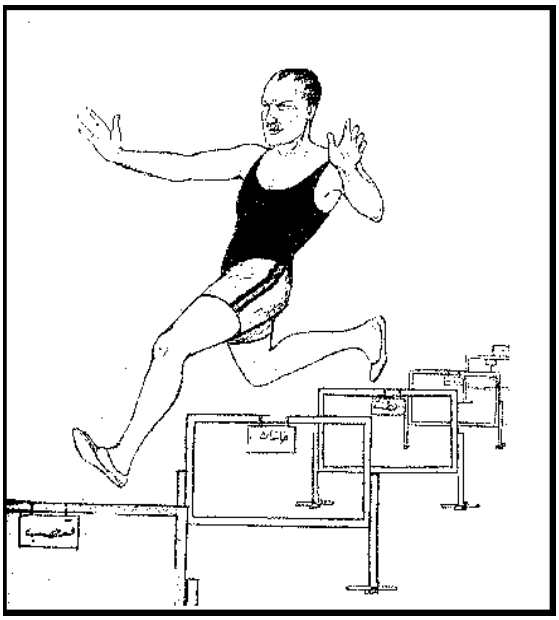

Resim 2. 21. Hilafetin kaldırılması üzerine çizilen karikatür. Karikatür yazısı: Engellerde,"Saltanat, Hanedan, Taassup" yazıyor.[236]**.**

Resim 2. 22. Şapka, Kılık ve Kıyafet İnkılabı üzerine çizilen karikatür[237]**.**

[236] Ratip Tahir Burak karikatürü, *Zümrüdüanka Dergisi*, 1924.
[237] *Akşam Gazetesi*, 1927.

Resim 2. 23. Harf İnkılabının ardından çizilen karikatür[238].

Resim 2. 24. Atatürk'ün niteliklerini öven bir karikatür[239].

[238] Cemal Nadir Güler karikatürü, *Akşam Gazetesi*, 1928.
[239] *Aydede Dergisi*, Sayı:88, 1922, s. 3.

Resim 2. 25. Atatürk'ün dış ve iç politikadaki başarılarını konu alan bir karikatür.[240].

[240] Ramiz Gökçe karikatürü, *Akbaba Dergisi*, Sayı: 13, 1923, s. 1.

Resim 2. 26. Atatürk'ün ölümünden sonra çizilen karikatür[241].

[241] *Akbaba Dergisi*, 1 Sayı: 54, 27 Kasım 1938, Kapak.

Resim 2. 27. Gırgır dergisi bu karikatürü Atatürk'ü çıkarları için kullanmaya çalışan sahte Atatürkçülere ithaf etmiştir [242].

[242] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 443, 1 Şubat 1981.

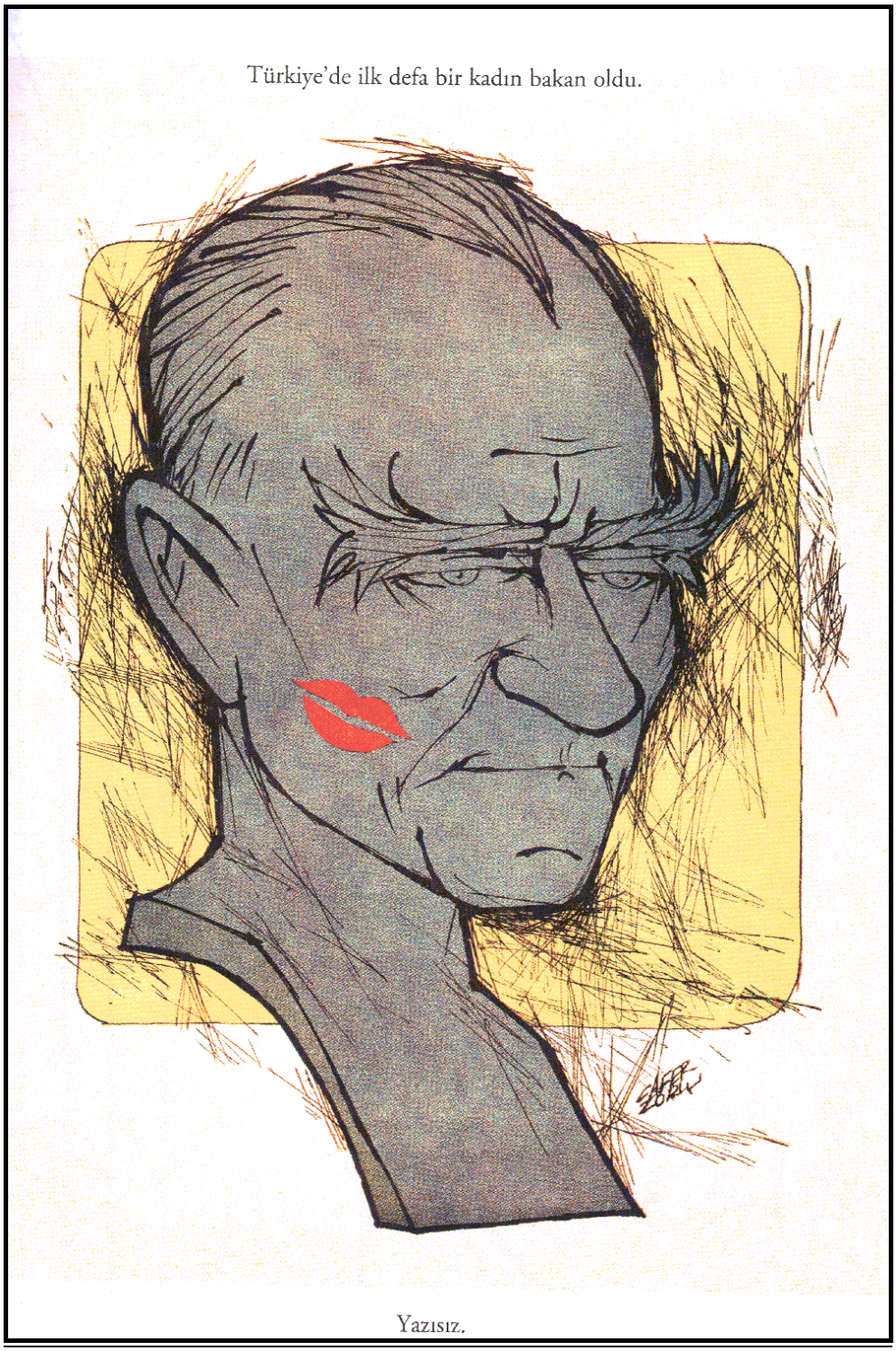

Resim 2. 28. Cumhuriyet Tarihimizde ilk defa bir kadının (Prof. Dr. Türkan Akyol) bakan olmasının ardından çizilen karikatür [243].

[243] Cafer Zorlu Karikatürü, *Akbaba Dergisi*, Sayı: 16, 7 Nisan 1971, s. 1.

2.3.3. Adnan Menderes

Resim 2. 29. Menderes'in portre karikatürü[244].

1923 yılında Cumhuriyet'in ilanından sonra çok partili hayata geçiş için 1925'te ve 1930'da adımlar atılmıştır, bu iki girişim de bazı sebeplerden dolayı sonuçsuz kalmıştır. İkinci Dünya savaşının patlak vermesinin ardından Türkiye'de de siyasi anlayış kendi içinde reforma gitmiştir.

1938 yılında Milli Şef ilan edilen İsmet İnönü, 1938-1945 tarihleri arasında baskıcı rejimini en aşırı örnekleriyle sürdürdü. İnönü'nün çok partili hayata geçişe geçmişe oranla olumlu bakmasının sebebi "kontrol edilebilir muhalefet" anlayışını benimsemesiydi. İnönü için muhalefet dinamik değil, kontrol edilebilir olmalıydı[245].

1941-1945 yılları arasında İsmet İnönü'nün izlediği politikayı Avukat Erol Şadi Erdinç kaçınılmaz olarak değerlendirmektedir. Erdinç'e göre, İkinci Dünya Savaşı'nın dünya üzerinde yarattığı olumsuz etki Türkiye'de de kendini ağır bir şekilde göstermiştir. Türkiye resmi olarak savaşa girmemesine rağmen Almanya'ya yakın duruşu nedeniyle bu savaştan ağır yaralar almıştır. Ülke genelinde, açlık, bulaşıcı hastalıklar ve karaborsa nedeniyle halk zor günler yaşamıştır. Hitler'i kaçık olarak

[244] Kabakçıoğlu, s. 144.
[245] Feroz Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1947)*, Bilgi Yayınları, Ankara 1976, s. 15.

değerlendiren Erdinç, devletin bu yıllar arasında kemer sıkma politikasına gitmesinin zaruri olduğunu ifade etmiştir[246].

İkinci Dünya Savaşı (1941-1945) sırasında Türkiye'de mizah dergileri ağırlıklı olarak geçim sıkıntısını ve dünya politikasını kendilerine konu edinmişlerdir.

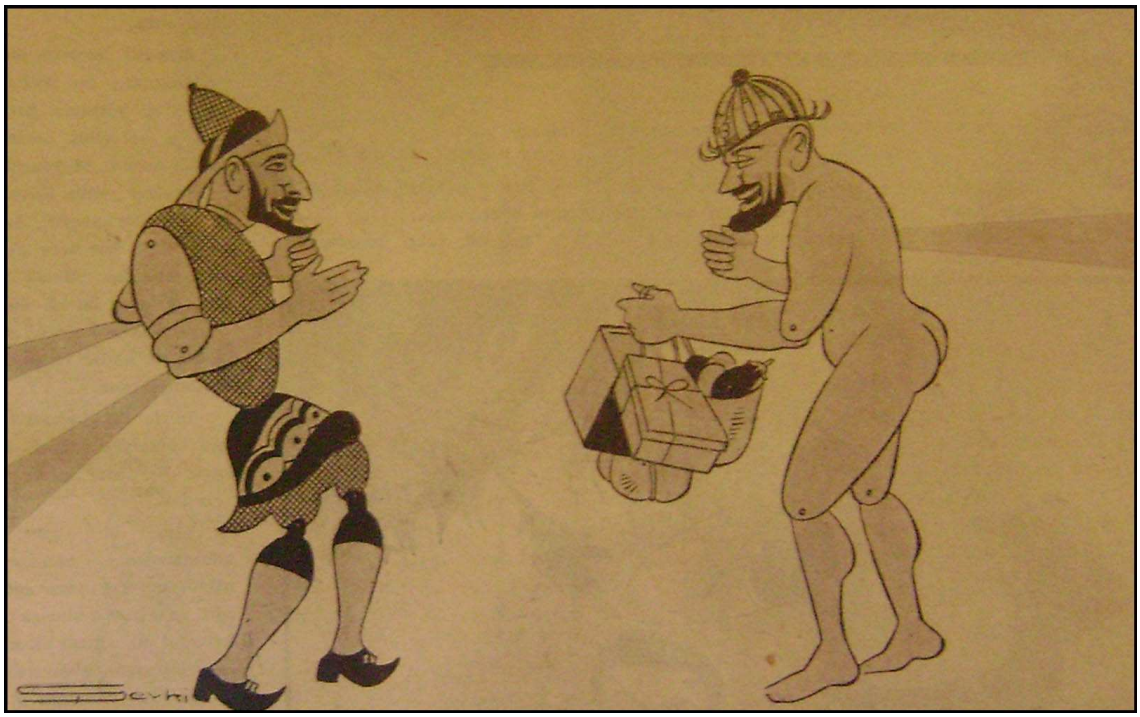

-Aman Karagözüm bu ne hal? Çırılçıplak plajdan mı geliyorsun böyle?
-Hayır, Hacivat alışverişten geliyorum.

Resim 2. 30. II. Dünya Savaşındaki yoksulluğu Karagöz Hacivat üzerinden gösteren karikatür[247]**.**

[246] Erol Şadi Erdinç'in 29.10.2010 tarihli röportajından.
[247] *Akbaba Dergisi*, Sayı: 445, 24 Eylül 1942, s. 5.

Resim 2. 31. 2. Dünya Savaşında barış söylentilerine karşı Akbaba dergisinde çizilen karikatür[248].

[248] *Akbaba Dergisi*, Sayı: 448, 15 Birinciteşrin 1942.

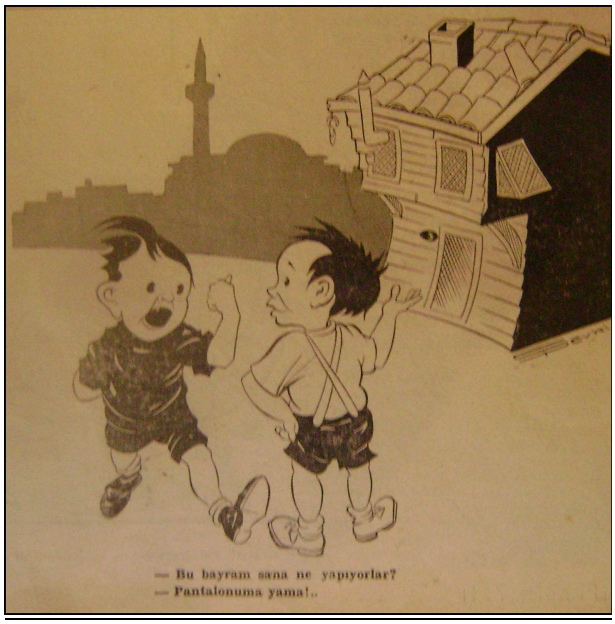

Resim 2. 32. Yoksulluğun derinden hissedildiği savaş döneminde çocukların bayram konuşmasını anlatan karikatür[249].

Çok partili siyasal hayata geçiş 18 Temmuz 1945 yılında Milli Kalkınma Partisinin kurulmasıyla başladı. Fakat bu parti, büyük bir etkinlik gösteremedi. O dönem, CHP milletvekili Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü demokratikleşme ve liberalleşme sürecinde yeni bir oluşumun içine girmek gereğini duydular, meclise "dörtlü takrir" diye anılan bir önerge sundular. "Dörtlü Takrir"i hazırlayanlar, 7 Ocak 1946 yılında Demokrat Parti'yi kurdular.

Halkın büyük desteğini ve sevgisini kazanan Demokrat Parti, CHP tarafından endişeyle karşılandı. CHP, Demokrat Parti'nin gelişiminin önüne geçebilmek için 1946 yılında seçim yaptı. Bu seçim tarihe hileli seçimler olarak geçmiştir. [250]

[249] *Akbaba Dergisi*, Sayı: 447, 8 Birinciteşrin 1942.
[250] M. Serhan Yücel, *Demokrat Parti Kongreleri*, Emek Matbaası, Ankara 1997, s. 9-12.

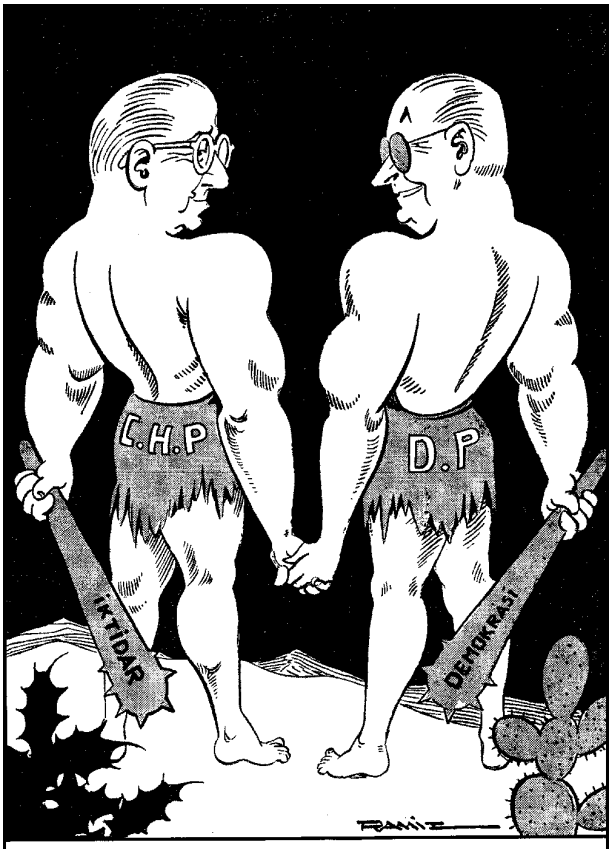

Adnan Menderes, İzmir'deki nutkunda: "Halk Partili arkadaşlarla el ele vermeliyiz" dedi.

– Artık kardeş gibi geçinmeliyiz...
– Ever, Habil ile Kabil gibi!

Resim 2. 33. Başbakan Recep Peker ile Celal Bayar'ı eleştiren karikatür[251].

Hileli seçimler sonrasında Demokrat Parti için yeni bir dönem başladı, halkın desteğini alarak gün geçtikçe güçlenen Demokrat Parti 1950 seçimlerinde istediği sonuçlara ulaştı[252].

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlere yedi parti katıldı: CHP bütün illerde, DP Hakkari hariç bütün illerde, Millet Partisi 22 ilde, Milli Kalkınma Partisi 3 ilde, Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi ve İşçi Çiftçi Partisi sadece İstanbul'da seçimlere girdi. Seçim sonuçlarına göre DP % 53.3 oranla 408 milletvekilliğinin sahibi olurken CHP % 39.9 oranla 69 milletvekilliği kazanmıştı[253].

[251] Ramiz Gökçe Karikatürü, *Mizah Dergisi*, Sayı: 52, 4 Temmuz 1942, s. 311.
[252] Faruk Sükan, *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları*, Kültür Ofset Ltd. Şti., Ankara 1992, s.10-14.
[253] Yücel, s. 79.

Resim 2. 34. DP'nin tek başına iktidar olmasının ve CHP'nin 27 yıllık iktidarının sona ermesinin ardından çizilen karikatür [254].

Bu seçimlerden sonra Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Adnan Menderes'te başbakan oldu ve Türkiye siyasi tarihinde Menderes başkanlığında yeni bir dönem açılmış oldu.

Adnan Menderes'in önderliğinde Demokrat Parti, iktidara geçişlerinin ardından etkin bir siyaset anlayışı benimsediler. Ordunun yüksek mevkilerinde değişikliğe giden DP, valilerde geniş çaplı bir tasfiye yaptı. En önemli adımlardan birisiyse, ezanın tekrar Arapça okunması için yapılan girişim oldu. 16 Haziran 1950'de ezanın Arapça okunmasını yasaklayan kanun yürürlükten kaldırıldı. Bu değişikliğe karşı muhalefet partisi CHP sessiz kaldı[255].

[254] Turhan Selçuk Karikatürü, *Yeni İstanbul*, 18 Mayıs 1950, s. 1.
[255] Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Yayınları, İstanbul 2003, s.26-42.

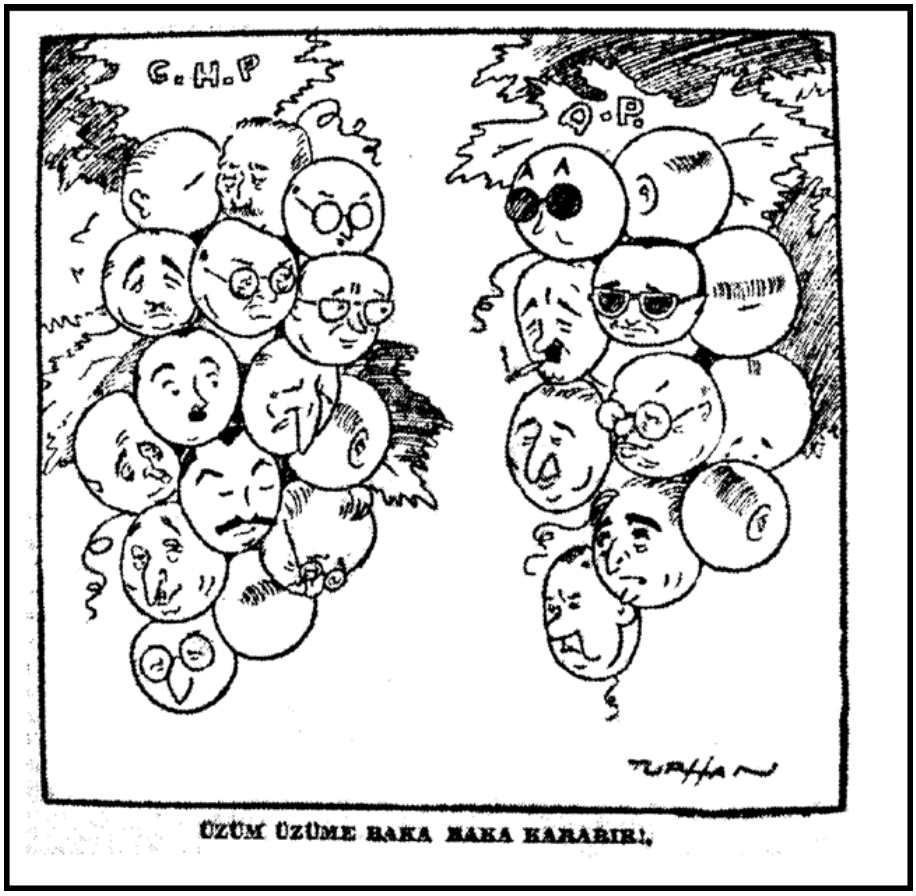

Resim 2. 35. İktidar ve muhalefeti eleştiren karikatür [256]

[256] Turhan Selçuk karikatürü, *Yeni İstanbul,* 2 Eylül 1950.

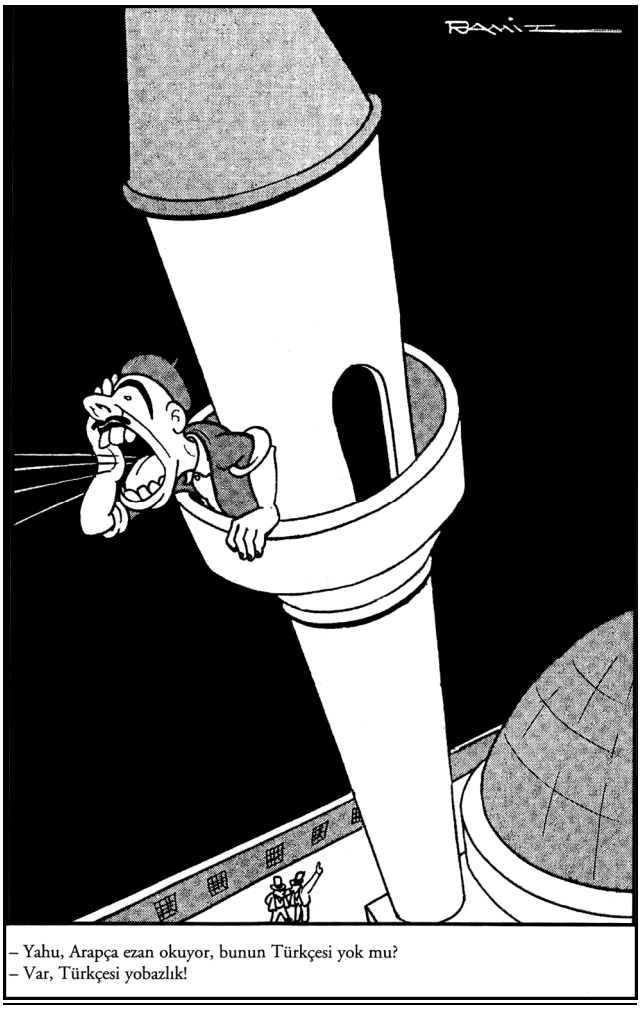

Resim 2. 36. Ezanın Arapça okunması için alınan kararı eleştiren karikatür[257]**.**

Mizah basını, Adnan Menderes hükümeti dönemi boyunca da eleştiri dozunu yüksek seviyede tuttu. 1950 yılının en belirgin özelliği, 50 Kuşağı diye bilinen sanatçıların etkin mizah anlayışı oldu. 50 kuşağının önemli isimleri, Yusuf Ziya Ortaç, Ali Ulvi Ersoy, Ferruh Doğan, Semih Balcıoğlu, Eflatun lakaplı Nuri Erkoç, Mim Uykusuz ve Nehar Tüblek'tir.

1950-1960 yılları karikatürcüler için verimli, aynı zamanda ağır cezalarla bastırılmaya çalışıldıkları bir dönem olmuştur. Karikatürcü Ratip Tahir Burak'a 1950-60 yılları arasında elli dört dava açılmıştır. Sanatçı, bu davaların 53'ünden beraat etmiş, birinde ise on altı ay hapis cezasına mahkum olmuştur.

[257]Ramiz Gökçe Karikatürü, *Mizah Dergisi*, 18 Şubat 1949, Sayı: 137, s. 3.

Ratip Tahir Burak'ın on altı aylık mahkumiyetine sebep olan karikatürün konusu, yeni basın yasasını konu alan bir eleştiriden ibaretti. Bu karikatürde Adnan Menderes sünnetçi olarak çizilmişti[258].

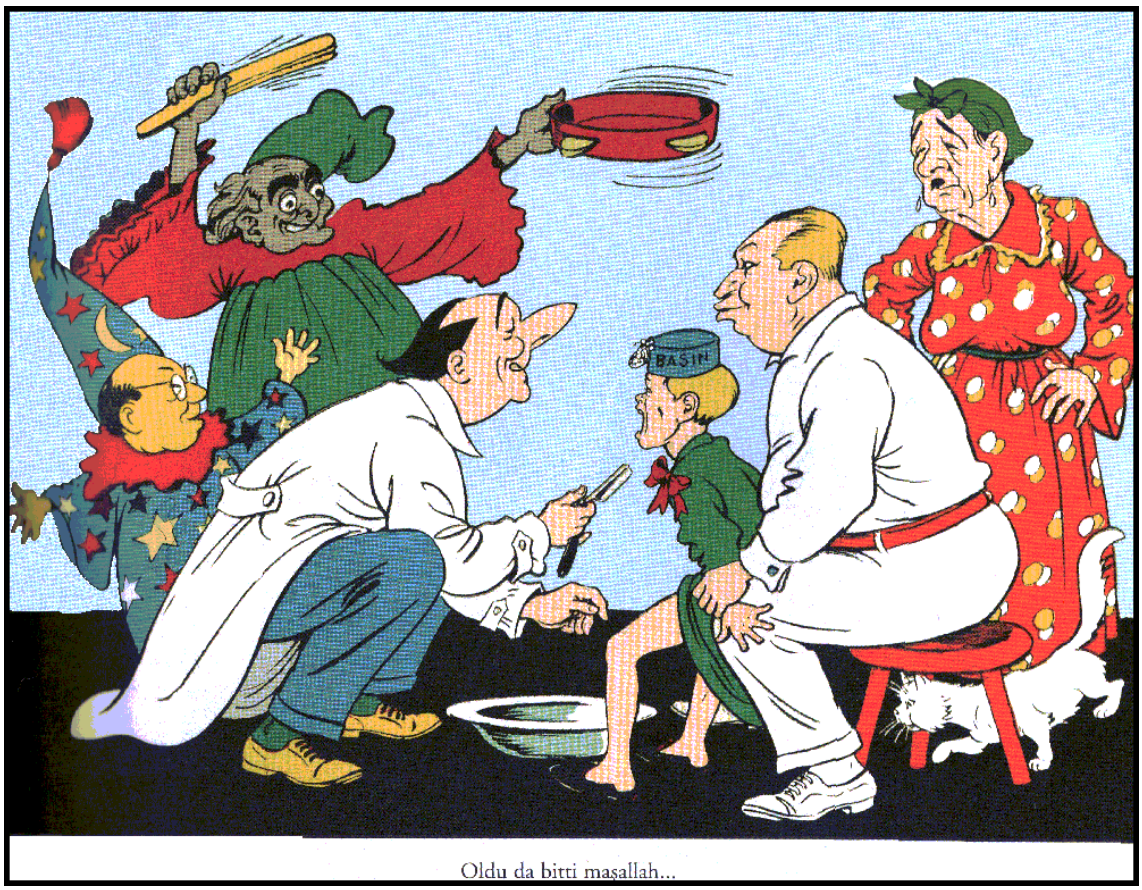

Resim 2. 37. Adnan Menderes'in sünnetçi olarak tasvir edildiği karikatür. Sünnet edilen çocuk basını temsil etmektedir[259].

Ratip Tahir Burak, çizdiği karikatürlerle, Adnan Menderes ve hükümetini kıyasıya eleştirmekten sakınmadı. Özellikle, Adnan Menderes hükümetinin kamu alanlarında tavsiyeye gitmesi Ratip Tahir Burak'ın karikatürlerinde işlediği özelliklerden birisi durumuna geldi. Adalet organlarındaki yozlaşmayı ve deformasyonu Ulus'ta şu karikatürle yorumlamıştır:

[258] Çetin Yetkin, *Siyasal İktidar Sanata Karşı*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1970, s. 263-264.
[259] Ratip Tahir Burak karikatürü, *Siyasi Halk Gazetesi*, 9 Haziran 1957.

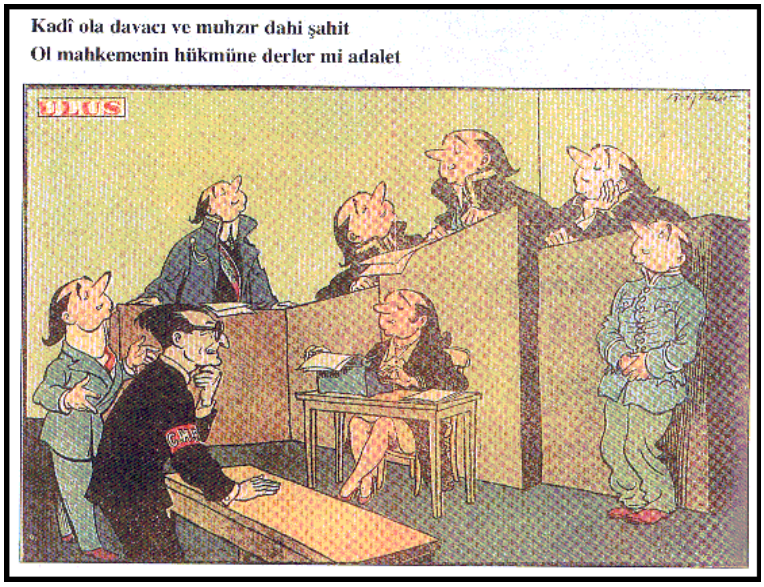

Resim 2. 38. DP'nin Halk Partisi'ni ve Genel Sekreteri Kasım Gülek'i mahkum ettirme çabalarını işleyen karikatür[260].

Ratip Tahir karikatürlerinde, Adnan Menderes'in burnu ve kadın biçimiyle çizilmesi dikkat çeker. Ratip Tahir Burak'ın karikatürlerinde kadın olarak çizilen Adnan Menderes, Yusuf Ziya Ortaç yöneticiliğindeki Adnan Menderes yanlısı *Akbaba* dergisi Ratip Tahir Burak'ın çizgisine tezat bir karikatür yayınlar.

[260] Ratip Tahir Burak Karikatürü, *Ulus Gazetesi*, 1952.

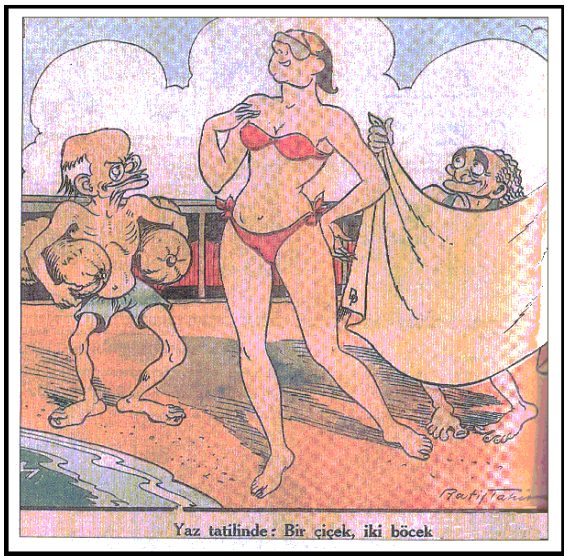

Resim 2. 39. Ratip Tahir Burak'ın çizgileriyle Adnan Menderes[261].

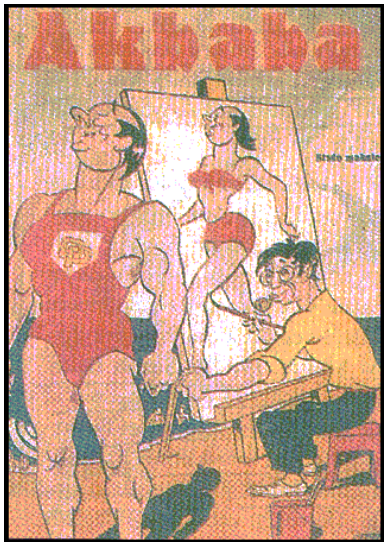

Resim 2. 40. Menderes'i kadın olarak çizen Ratip Tahir Burak'ı eleştiren karikatür[262].

Menderes hükümeti döneminde çizdiği karikatürden dolayı yargılanan diğer bir isim de Halim Büyükbulut'tur. Sanatçı 1957 yılında Ulus gazetesinde çizdiği bir karikatürden dolayı bir yıl hapse mahkum olmuştur.

[261] Ratip Tahir Burak Karikatürü, *Ulus Gazetesi*, 1951.
[262] Koloğlu, s. 327.

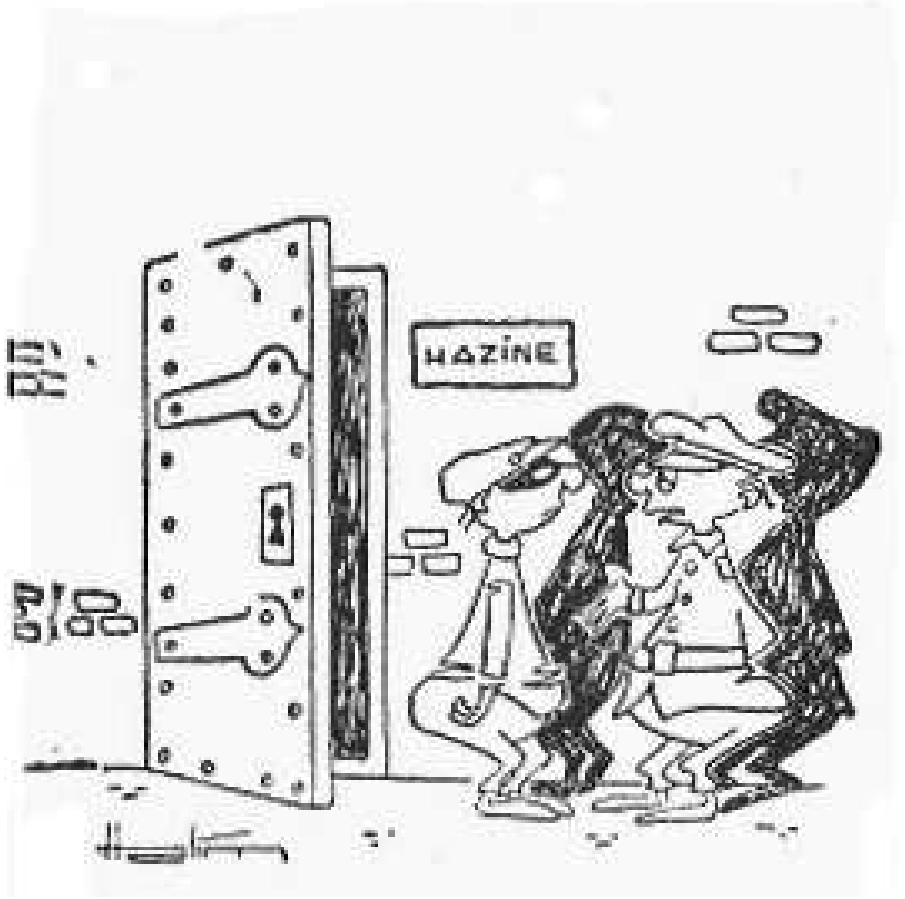

- Elbette elin boş dönersin, bir tek hırsız sen misin sandın?

Resim 2. 41. Halim Büyükbulut'un bir yıl mahkum olmasına sebep olan karikatür[263].

Adnan Menderes hükümetine karşı CHP etkin bir muhalefet anlayışı sürdüremedi. DP'nin ezanın Arapça okunmasından Kore'ye asker gönderilmesine değin kararlarına karşı CHP net bir tavır sergileyemedi. CHP'nin tek parti döneminde haksız yere edindiği iddia edilen mallar hazineye aktarıldı.

[263] http://leventincizgigezgini.blogspot.com/2008/09/izerlerini-hapse-dren-karikatrler.html, Erişim Tarihi: 18.10.2010.

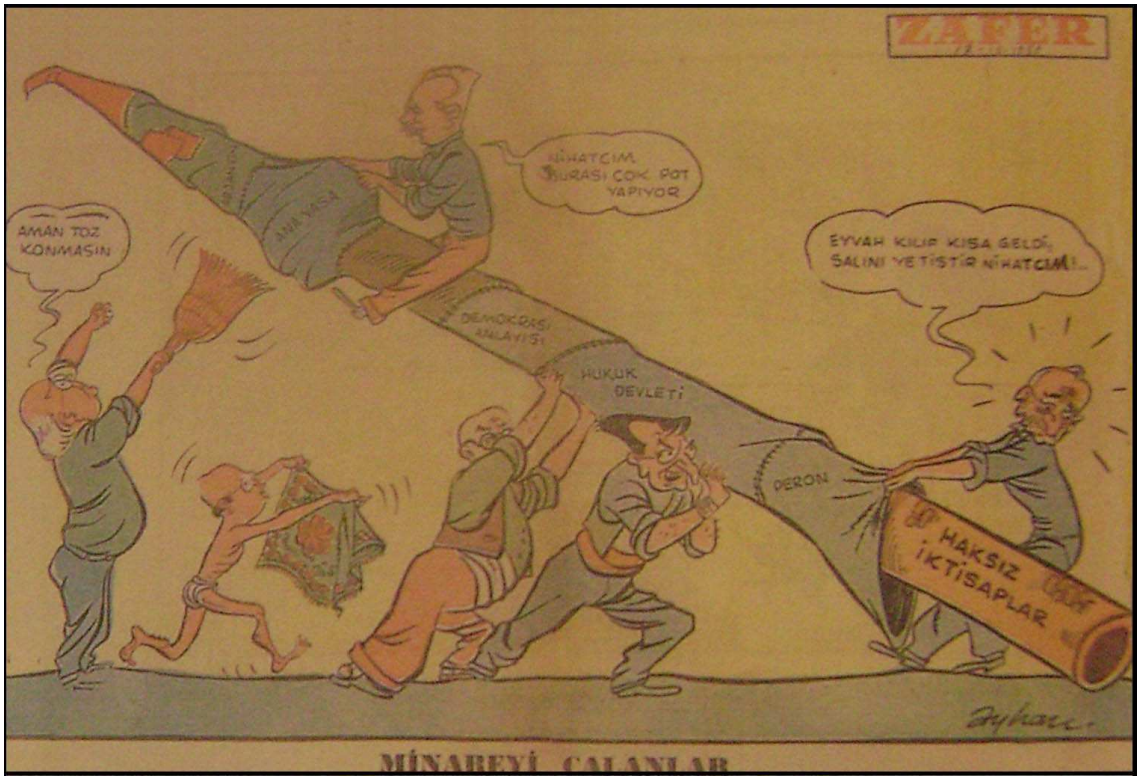

Resim 2. 42. CHP'nin bütün mallarına el koyma operasyonu sırasında DP'nin sözcüsü gazetede. Soldan itibaren: (Hüseyin Cahit, Nihat Erim, Falih Rıfkı, Şemsettin Günaltay, Kasım Gülek ve İsmet İnönü)[264]**.**

2 Mayıs 1954 seçimlerinden sonra DP ezici çoğunlukla iktidardaki yerini pekiştirdi. 1954 seçimleri sonrasında CHP meclise 31 milletvekiliyle muhalif parti olarak kaldı. Halkın seçimlerde DP'ye oy verişine ironiyle yaklaşan Osman Bölükbaşı: *"Bu halk İsmet İnönü'yü görmeye geliyor, beni dinlemeye geliyor, Demokrat Partiye de oy vermeye geliyor"* dedi[265].

Akbaba dergisi, CHP muhalefetini ve Adnan Menderes iktidarını şu şekilde işlemiştir:

[264] Ayhan'ın karikatürü, *Zafer Gazetesi*, 1953.
[265] Sadun Tanju, *Tepedeki 4 Adam*, Gelişim Yayınları, İstanbul 1978, s. 163.

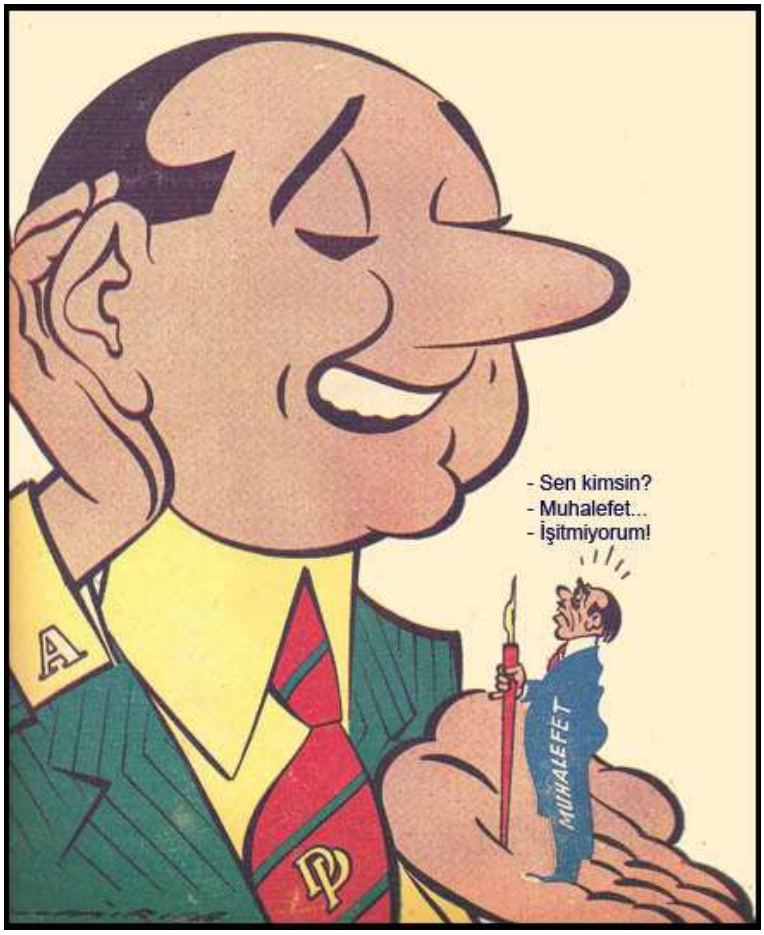

Resim 2. 43. Adnan Menderes ve muhalefet ilişkisini gösteren karikatür[266].

Adnan Menderes'in aydın kesimden kopuşu 1954 seçimlerinden sonra belirgin bir hale geldi. Cüneyt Arcayürek, Menderes'le ilgili olarak şunları kaydetmiştir: *"1950'de Menderes adı, yurdun bir başından öteki başına, gözlerde sevecenliği simgelerken, 1955 yılından sonraki yaşamıyla, halktan kopmamıştı ama, aydınlardan kopmuş, yüksek siyasetin girdaplarında eriyip gitmiş, suyu çekilmiş bir nehir yatağına dönüşmüştü"*[267]. Özellikle Adnan Menderes'in 1954-60 yılları arasında basına uyguladığı baskı ve basın yasasında yaptığı değişiklikler nedeniyle Türk basın tarihinde karanlık bir dönem başladı. Dört yıllık bir süre içinde 1161 gazeteci hakkında kovuşturma yapılması ve bunlardan 238'inin mahkumiyetine karar verilmesi Menderes ve aydın kesim arasındaki gerilimin tetiklenmesine neden oldu[268].

[266] Necmi Rıza Ayça karikatürü, *Akbaba Dergisi*, Sayı: 120, 1 Temmuz 1954, Kapak.
[267] Cüneyt Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965*, Bilgi Yayınevi, İstanbul Haziran 1984, s. 18.
[268] Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973, s. 193.

Resim 2. 44. Menderes'in dini ön plana çıkaran siyaset anlayışını eleştiren bir karikatür[269].

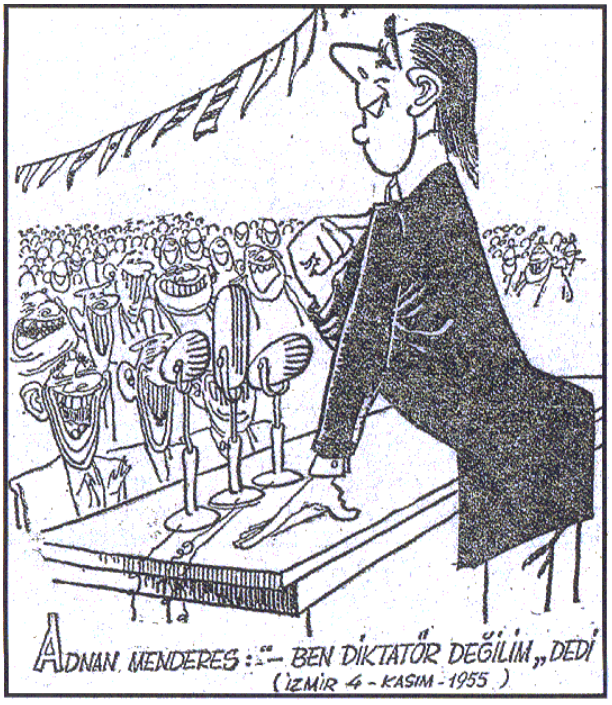

Resim 2. 45. Menderes'in siyasi anlayışını eleştiren karikatür[270].

[269] *Köylü Gazetesi*, 20 Ocak 1956.
[270] Semih Balcıoğlu, *Dünya*, 1955.

Adnan Menderes hükümetinin ezanı Arapça okutma kararı ilk zamanlarda her ne kadar muhalefet tarafından sessiz bir biçimde karşılanmış olsa da Menderes'in "Sizler isterseniz hilafeti bile getirirsiniz!" cümlesini içeren açıklamaları entelektüel kesimi ve orduyu rahatsız etti. Halkın desteğiyle gün geçtikçe kadrolaşmaya giden ve ülkenin bütün idari organlarında söz sahibi olan DP hükümeti, 27 Mayıs 1960 yılında Türkiye'nin kaderini değiştiren bir darbeyle iktidar günlerine veda etti. 29 Eylül 1960'da DP kapatıldı. Darbenin sonucunda, Yüksek Adalet Divanı'nca yargılanan 15 kişi idama, 31 kişi ömür boyu hapse, 418 kişi değişik hapis cezalarına çarptırılırken 123 kişi de aklandı. İdam cezası alan Celal Bayar ve Refik Koraltan ile 11 kişinin idam cezası ömür boyu hapse çevrilirken Milli Birlik Komitesi'nin kararıyla 17 Eylül 1961'de Adnan Menderes, 16 Eylül 1961'de de Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu, İmralı Adası'nda idam edildi.

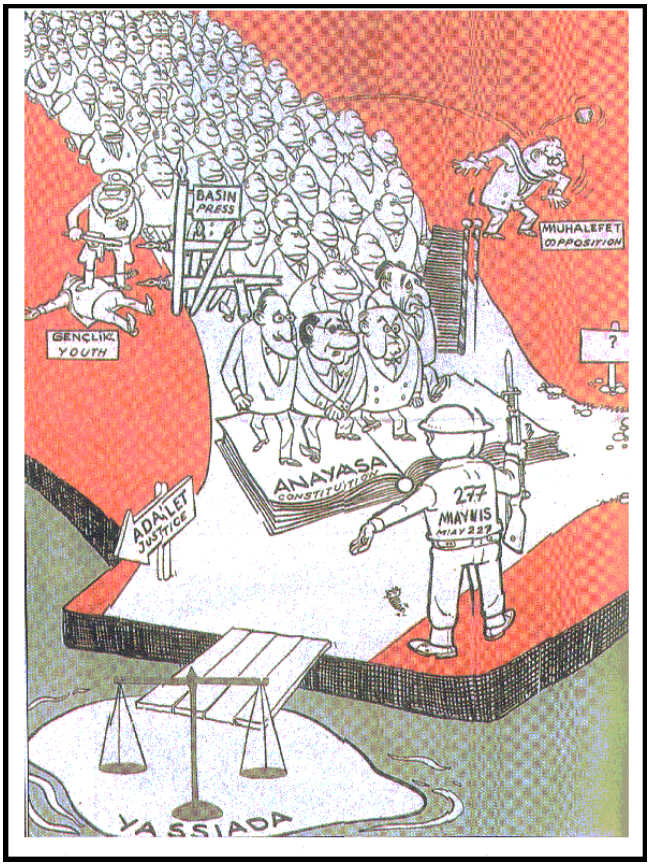

Resim 2. 46. Yassıada duruşmalarına ait resmi bültenin kapağı. Altan Erbulak'ın karikatürü[271].

[271] Koloğlu, s. 422.

Avukat Erol Şadi Erdinç, DP hükümetinin izlediği siyasi politikanın ülkeyi geriye götürdüğü kanaatindedir. Menderes dönemini bizzat yaşamış olan Erdinç 1950 sonrasını şu şekilde yorumlamıştır: *"Sağ iktidarlar, 1950'den sonraki dönemde uyguladıkları ekonomik politika ile çıkmaza girmişlerdir, askeri darbe de bunları örtmüştür. Bir taraftan hiç değilse Menderes gibi bir diktatörden kurtulduk diye seviniyoruz ama öbür taraftan da ekonomik yolsuzluklar sünger gibi örtülüyor. Darbelerin kökeninde hep bu ekonomik çıkmazlar var. Ordu durup dururken, refahtan dolayı ihtilal yapmıyor. Menderes döneminde rezalet artık ayyuka çıkmış, Menderes hükümetini en başından değerlendirecek olursak bu dönem tipik bir rezalettir. 1960'da ordu mensupları iç hizmet talimatnamesinin 35. maddesine dayanarak ihtilali yaptılar. 35. maddedeki esas şu: Cumhuriyet tehlikeye düştüğü anda ordu müdahale eder. Ki hakikaten tehlikeye düşmüştür. Menderes çıktı "Siz isterseniz hilafeti bile getirirsiniz" dedi. Hatta kısmen geriye dönüş vardı. 1950'de ezan Arapça okutulmaya başlandı bir, Türkçeleştirilmiş olan esas teşkilat kanunu eski haline dönüştürüldü iki, tutucu birtakım müesseselere geniş imkan verildi üç, hatta tarikatlara aşırı bir müsamaha gösterilmeye başlandı dört. Mesela, Ticaniler türemeye başladı. Bu Ticaniler deccal kabul ettikleri Atatürk'ün heykellerine saldırdılar. Yani Demokrasi kahramanı derler Adnan Menderes için ama hiç alakası yoktur. Bana sorsan Kırşehir niye ilçe oldu diye, Osman Bölükbaşı milletvekili olmasın diye derim. Menderes eleştiriliyor, Meclis Tahkikat Komisyonuna verilen yetkilerden dolayı… Meclis Tahkikat Komisyonu: Muhalefetin ve birtakım basının hal ve harekatını araştırmaya memurdur. Bu komisyona Asliye Hukuk Mahkemesi hakiminin yetkisi verildi. İşte İsmet İnönü ve Faik Ahmet Barutçu bunu eleştiriyordu. Faik Ahmet Barutçu'dan sonra İsmet İnönü; "Sizleri tarih penceresinden seyrediyorum, suçluların telaşı içindesiniz. Sizi ben bile kurtaramam" dedi. İsmet İnönü'nün bu sözüne güldüler, "Hangi ordularınla Paşa" filan diye karşılık verdiler. İsmet İnönü bu cümleyi kurduğu için de meclise hakaret kabul edildi ve on iki celse cezalandırıldı"*[272].

Adnan Menderes'in idam sehpasına giderken ve asılırkenki fotoğrafları ertesi günün gazetelerinde boy boy yayımlandı. Menderes'in idam fotoğraflarını yayımlamayan tek gazete "Hürriyet"ti ve bu fotoğrafları yayımlamama kararı Simavi kardeşlere aitti. Hürriyet gazetesinin Menderes'in idamına ilişkin izlediği yayın

[272] Erol Şadi Erdinç'le yapılan 29.10.2010 tarihli röportaj.

politikası halk tarafından ödüllendirildi, Hürriyet gazetesi yurt genelinde üzerinde yazılı olan fiyatın birkaç katına kapışıldı[273].

27 Mayıs Darbesi, tüm ülke genelinde büyük şaşkınlık ve sessizlikle izlendi. Karikatürcü Turhan Selçuk, darbenin olduğu sıralarda askerdedir, Turgut Çeviker'le yaptığı röportajda, Turhan Selçuk, darbeyi yürekten desteklediğini ifade etmiştir[274].

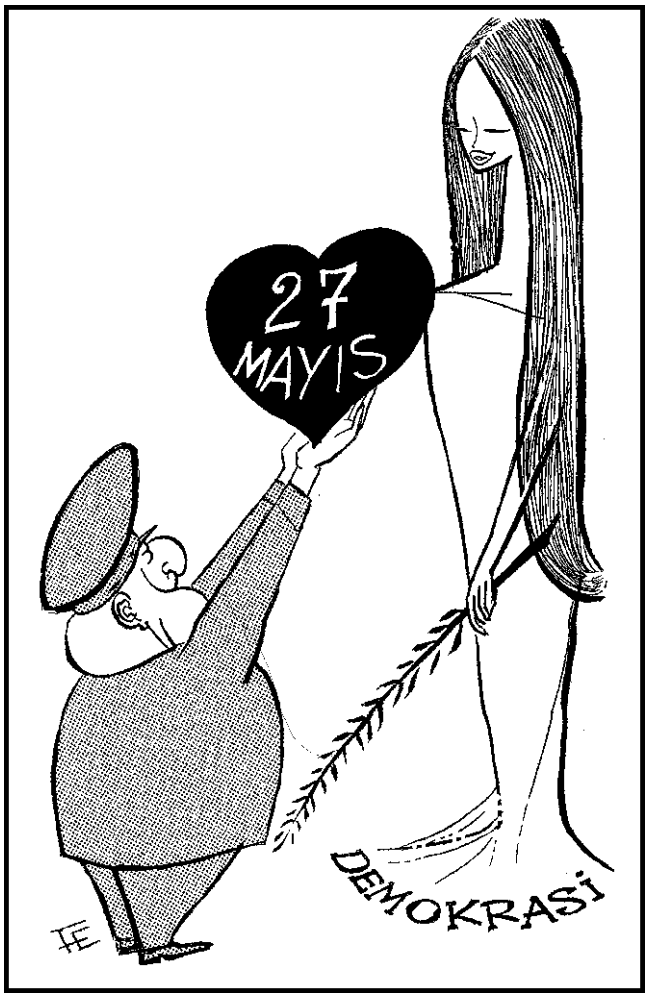

Resim 2. 47. Org. Cemal Gürsel'in darbe sonrası tasviri [275].

1960 ihtilalini basın olumlu karşılamıştır. 28 Mayıs 1960 tarihli gazetelerden:

[273] Arcayürek, s. 23.
[274] Turgut Çeviker, "Turhan Selçuk Karikatür Açısından Başbakanları Değerlendirdi", *Cumhuriyet Gazetesi*, İstanbul 27 Mayıs 1989.
[275] *Tef Dergisi*, Sayı: 23, 23 Ekim 1960, s. 3.

Tercüman Gazetesinde, "Sonuç değil, Başlangıç" başlığı altında Haldun Taner şunları yazmıştır:

"Bayar ve Menderes macerası, Demokrat Partinin fiyaskosu, Teknik Komisyonu rezaleti ve nihayet masum Türk Gençlerini nihayet kanlar içinde yere serme cinayeti ibretamiz, istisnai, münferit fenomenler değildir."

Cumhuriyet Gazetesinde Hamdi Varoğlu imzası ile "İki Güneş" başlığı altında şunlar yazılmıştır:

"Ufka bakan bir pencere önünde, genç bir subay ile karşı karşıyaydım. Subay bana, bir saniye önce hürriyetin doğduğunu haber vermişti. İçinde hürriyet güneşi parlayan o nemli gözü, bana bu müjdeyi bir hediye gibi veren o subayın yüzünü ömrüm oldukça unutmayacağım."

Dünya Gazetesinde Falih Rıfkı Atay "Ordu Vazife Başında" başlıklı yazısında şunları kaydetmiştir:

"Eski iktidar Anayasayı ve insan hak ve hürriyetlerini ayaklar altına almanın, Atatürk İnkılaplarına hıyanet etmenin cezasını çekti. Yürürlükteki kanunlar elbette bu ve daha başka mesuliyetlerin hesaplarını soracaklardır."

Aziz Nesin, Akşam gazetesinde şunları yaşmıştır:

"Hürriyet! Artık o, bizim için, bir özlem değil; havada elle tutuyor, gözle görüyoruz hürriyeti. Bildiğimiz, yaşadığımızı daha eskilerden duyduğumuz günlerden beri bu yurdun havası böylesine hürriyetle dopdolu olmamıştı. Üniversitenin, gençliğin, basının, ordunun kazandığı bu büyük zaferin, hiçbir taşkınlıkla gölgelenmeyeceğine inanıyoruz; çünkü en coşkulu duygularını bile olgunlukla içinde saklamasını bilen soylu halkımız bu hürriyeti çoktan hak etmiştir"[276].

Menderes idam edildikten altı yıl sonra ortaya çıkan vasiyeti Hürriyet gazetesinde manşetten yayımlandı. 17 Eylül 1961'de kaleme alınan vasiyet, Menderes'in büyük oğlu Yüksel'e yazılmıştı. Yedi maddeden oluşan vasiyetinin ilk maddesi: *"Suret'i kat'iyede etrafına inanmayacaksın"*[277].

[276] Tekin Erer, Yas*sıada ve Sonrası*, Cilt: 1, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul 1964, s.126.
[277] *Hürriyet Gazetesi*, 1 Haziran 1967, s. 1.

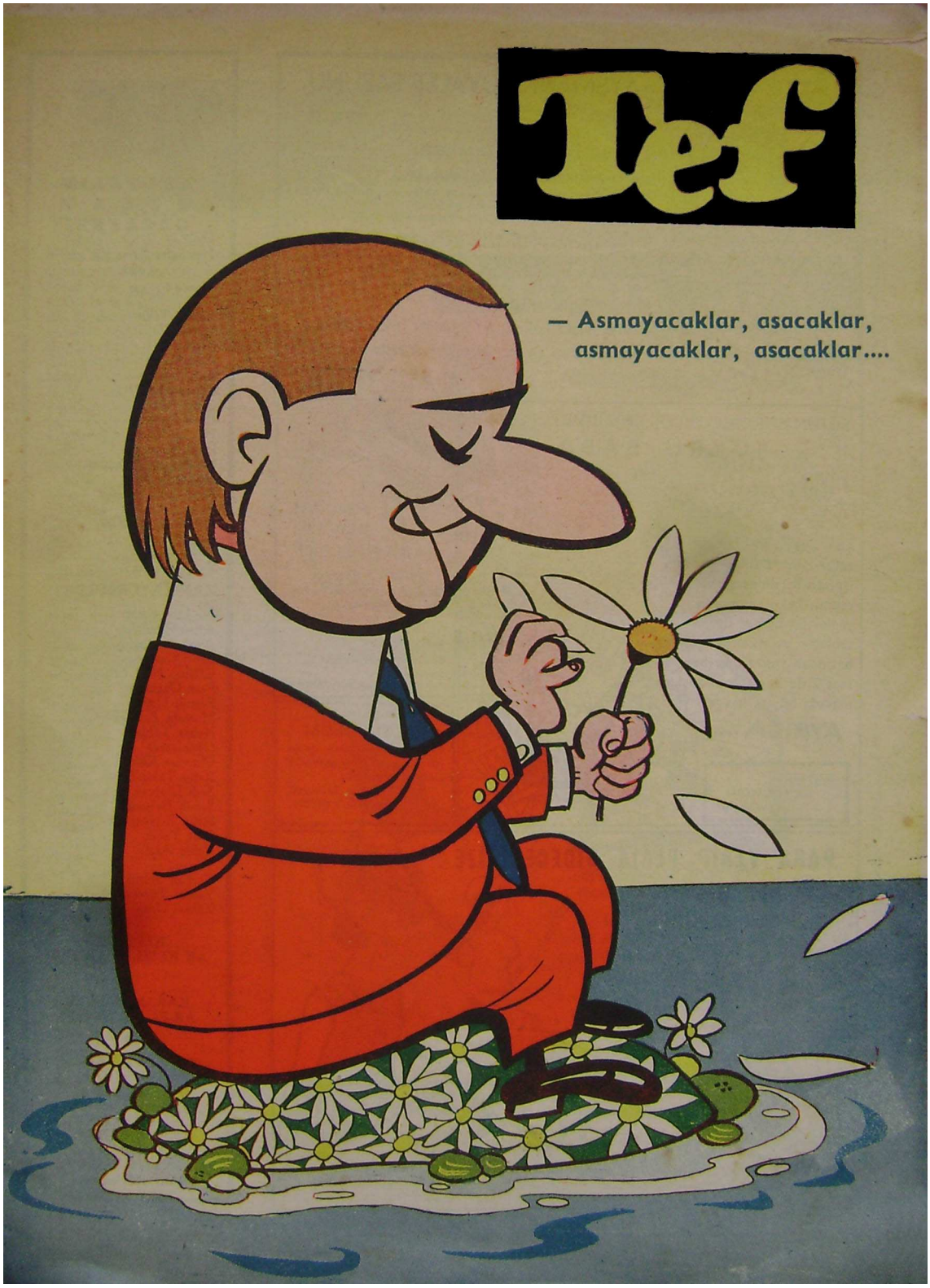

Resim 2. 48. Yassıada'da yargılanma süreci devam eden Adnan Menderes'i tasvir eden bir karikatür[278].

[278] *Tef Dergisi*, Sayı:9, 17 Ağustos 1960, Kapak.

2.3.4. Süleyman Demirel

Resim 2. 49. Süleyman Demirel'in portre karikatürü [279].

27 Mayıs darbesinin ve Demokrat Parti'nin kapatılmasının ardından, Türkiye için yeni bir dönem açılmıştır. Darbenin ülkeye kazandırdığı en büyük yenilik 61 Anayasası ve Anayasa kurumlarıdır. Türkiye bu yeni Anayasa ile birlikte sanayi toplumuna çok çabuk adapte olabileceğini göstermiştir. Grev ve Toplu Sözleşme Kanunu ve uygulamaları, ülkeye yeni bir düzen anlayışı getirmiştir. 61 Anayasasının kültürel yönden en önemli etkisi de çok hızlı kitap basımının başlamasına neden oluşudur.

27 Mayıs'ın ardından DP'ye yönelen hiciv saldırısı uzun soluklu olmamıştır. DP'den övgüyle bahseden *Akbaba* dergisi, DP aleyhine bir yayın politikası sürdürmeye başlamıştır. Bu durum, aydın tabaka ve halk tarafından tepkiyle karşılanmıştır[280].

[279] Kabakçıoğlu, s. 153.
[280] Öngören, 97-98.

Adnan Menderes'in idamından sonra, Milli Birlik Komitesi tarafından önce Cemal Gürsel, sonra Emin Fahrettin Özdilek başbakan olarak atandılar. 20 Kasım 1961 seçimlerinde İsmet İnönü tekrar başbakan olarak seçildi. Ancak 1965 yılında yapılan bütçe oylamasında ret oylarının fazla çıkması üzerine İsmet İnönü istifa etti. Yeni genel seçimlerin yapılacağı 10 Ekim 1965 tarihine kadar, Suat Hayri Ürgüplü, koalisyon hükümetinin geçici başbakanlığını üstlendi[281].

10 Ekim 1965 yılında yapılan genel seçimlerin ardından Adalet Partisi, yüzde 52 oy alarak tek başına iktidar oldu. Böylece Süleyman Demirel, Türkiye'nin 12. Başbakanı oldu[282].

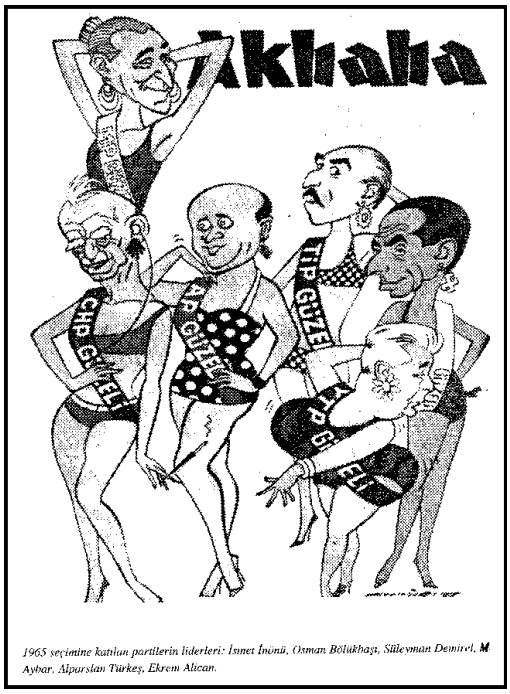

Resim 2. 50. 1965 seçim yarışında siyasi liderleri tasvir eden karikatür[283].

1960'lı yıllardan sonra karikatürcülerin hedefi Süleyman Demirel olmuştur. Yasaklı yıllarına rağmen yaklaşık 40 yıl gündemde kalarak, rekor kırdığı söylenebilir. Köylü kökeni vurgulaması nedeniyle "Çoban Sülü" olarak anılan Süleyman Demirel,

[281]Hikmet Özdemir, (Haz: Sina Akşin), "Siyasal Tarih 1960-1980", *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cilt: 4, Cem Yayınları, İstanbul 1984, s. 236
[282] Tekin Erer, *Lider Demirel*, Ceylan Matbaası, Ankara 1977, s. 18.
[283]Necmi Rıza Ayça karikatürü, *Akbaba Dergisi*, (Yayın ayı ve günü trspit edilemedi)1965.

karikatürcülere konu olmak bakımından diğer siyasileri geride bırakmıştır[284]. Demirel, sıradan halkın, köyden kente göçenlerin gözünde *"Kendi kendini yetiştiren adam"* izlenimini yaratarak halkın saygısını sevgisini kazanmıştır[285].

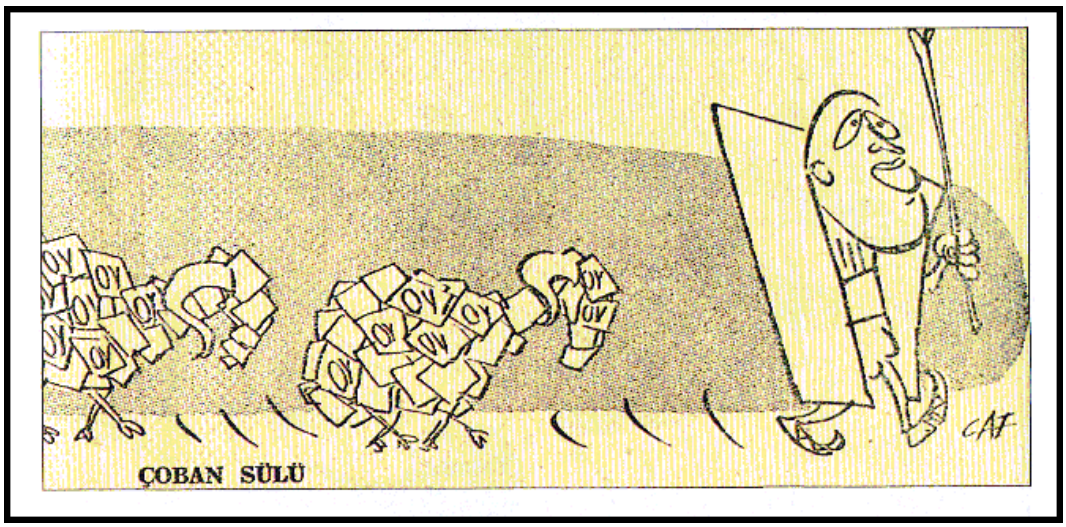

Resim 2. 51. Süleyman Demirel'i çoban olarak gösteren karikatür. Koyunların üzerinde "oy" yazmaktadır [286].

Süleyman Demirel, dış ilişkilerde ABD ve SSCB arasında yumuşamanın kendini göstermeye başladığı ve dünya ekonomisinin çevre ülkelerinde büyümelere izin verdiği bir ortamda hükümet kurmanın avantajını iyi kullanmış Türk-Sovyet ekonomik ilişkilerinin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte Demirel hükümetinin asıl avantajı Batı Avrupa ülkelerinde çalışmak zorunda olan yurttaşların anavatana gönderdikleri dövizdir. Ekonomide yaşanan gelişme karşısında merkez ve solda yer alan aydınların savundukları sosyal adalet, bağımsızlık türünden kavramları ekmek ve su gibi temel ihtiyaçlar haline getiremeyişleri yüzünden halk kitlelerinden seçimlerde gerekli yankıyı alamamışlardır[287].

1965 yılında iktidara gelen Başbakan Süleyman Demirel 1968 AP büyük kongresinde; iç barışın sağlanabilmesi ve milli bütünlüğün, beraberliğin pürüzsüz hale

[284] Koloğlu, s. 423.
[285] Ahmad Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Çev: Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul 1994, s. 278.
[286] Cafer Zorlu Karikatürü, *Akbaba Dergisi*, 1969.
[287] Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih" (1960-1980), (Haz: Sina Akşin), *Türkiye Tarihi 4 (Çağdaş Türkiye 1908-1980)*, 218-219.

gelebilmesi için demokratik rejimin kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır. Başbakan Demirel, siyasi sebeplerin meydana getirdiği eşitsizliklerin, siyasi ortamdaki husumetin ortadan kalkmasıyla temin edilebileceğini ve siyasi yasakların önündeki engellerin kalkmasının gerekliliği yönünde konuşmuştur. Başbakan Demirel'in bu konuşması karar olarak kabul edilmiş siyasi haklar konusu ittifakla tasvip edilmiştir. İsmet İnönü, kendi partilerinin iştirakı olmadan siyasi haklarla ilgili düzenleme yapılamayacağı yönünde açıklama yapmıştır[288].

27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra politikayla ilgilenmeye başladığının her fırsatta altını çizen Demirel, darbe sonrasında ülkede gayrı insani, gayrı medeni birtakım hadiselerin cereyan etmesinden duyduğu sıkıntıyla politikanın içinde olduğun beyan etmiştir[289]. Bu sebeple 1961 yılında öngörülen siyasi yasakların kalkması ve hapis cezalarının affı için mücadele eden dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, Türkiye Anayasasının 12'inci maddesindeki eşitlik ilkesini başvuru gösterecektir. Demirel, Türkiye Anayasasının önündeki engellerin kalkması ve güçlenmesi için siyasi yasaklar sorunun bir an evvel çözüme kavuşturulması gerektiği düşünmektedir[290].

Süleyman Demirel'in siyasi yasaklarla ilgili yasa önerisinin 14 Mayıs 1969'da ilk oturumun mecliste kabul edilmesinin ardından ordudaki huzursuzluk baş göstermeye başladı. 15 Mayıs'ta gazetecilerin orduyla ilgili sorularına Süleyman Demirel, *"Hiç kimse Türk Silahlı Kuvvetlerini kendi kumanda zinciri içerisinde göstermekte olduğu vazifenin dışında göstermeye kalkmasın. İşte o zaman anayasaya saygısızlık olur"* cevabını vermiştir. Aynı saatlerde gazetecilerin benzer sorularına Genel Kurmay İkinci Başkanı General Gürler, kurumların kendi görevini yapması gerektiğini *"Kışlada, camide, mektepte politika yok"* cümlesiyle ifade etmiştir. İsmet İnönü, siyasi hakların iadesine karşı olumsuz bir tutum izlemiştir. Ordunun siyasette etkin rol oynadığı bu dönemlerde Genel Kurmay İkinci Başbakanı'nın bu açıklaması örtülü olarak İsmet İnönü'ye bir mesaj niteliği taşımaktadır. İsmet İnönü kendi kararlarının arkasında olan bir ordu imajı yaratmaya çalışırken, ordu bu durumdan rahatsızlığını ifade etmiştir[291].

[288] Abdullah Uraz, *1970 Siyasi Buhranı ve İç Yüzü*, Son Havadis Yayınları, İstanbul 1970, s. 17-22.
[289] Hulusi Turgut, *Demirel'in Dünyası*, ABC Yayınları, İstanbul 1992, s. 186.
[290] Uraz, 30- 32.
[291] Uraz, s. 48.

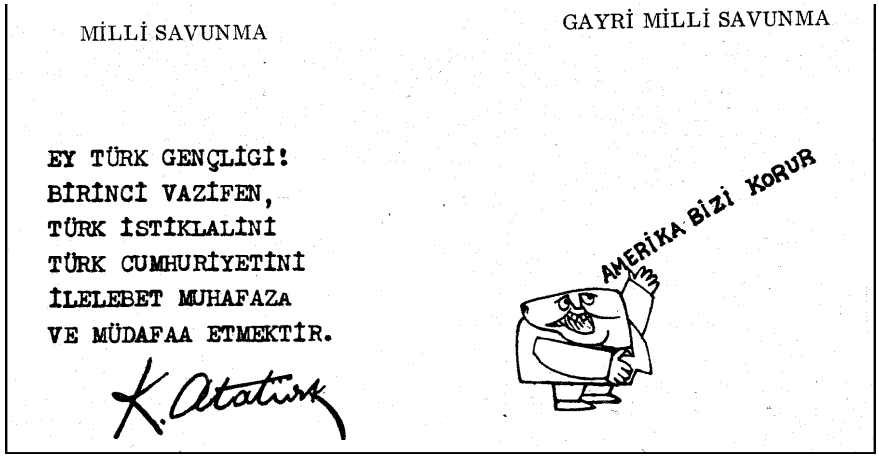

Resim 2. 52. Süleyman Demirel'in Amerika'ya olan yakınlığını eleştiren karikatür [292].

Süleyman Demirel'in siyasi yasakların önündeki engelleri kaldırmak için verdiği yasa önerisinin 14 Mayıs 1969'da mecliste kabul edilmesine rağmen yasanın değiştirilmesi için gerekli olan 122 oy bir araya getirilememiştir. İsmet İnönü'nün orduyla ilgili spekülatif söylemleri, AP ve diğer partilerin yasayı değiştirmek için yeterli milletvekili sayısının olmaması yasanın çıkma sürecini geciktirdiği gibi ülkeyi büyük bir siyasi buhrana sürüklemiştir. Özellikle İsmet İnönü'nün yasa tasarısının geçmesi için 33 oy garanti etmesine rağmen senato üyelerinden 25'inin bu yasanın geçmemesi için içtikleri ant, bilinmezliğin ve tedirginliğin artmasına neden olmuştur. Ülke genelinde ihtilal söylentileri konuşulurken CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit sorunların giderilmemesi halinde demokrasi ortamının uzun süreli olamayacağını, idareye el konabileceğini söylerek endişesini dile getirmiştir[293].

[292] Tonguç Yaşar, *Tonguç Albümü "Sülüname"*, E Yayınları, İstanbul 1969, s. 4.
[293] Uraz, 66-69.

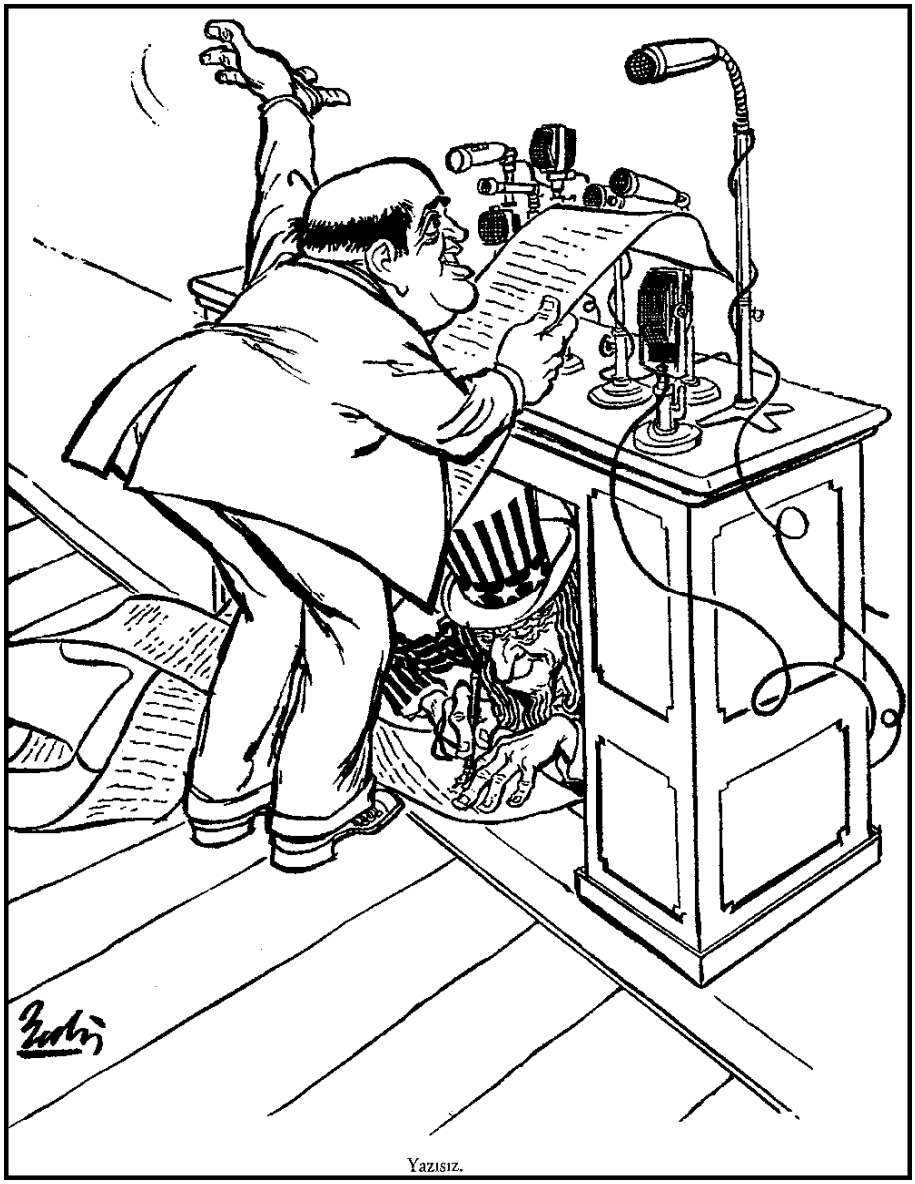

Resim 2. 53. Süleyman Demirel'in Amerika'nın istekleri doğrultusunda hareket ettiği iddialarını destekleyen bir karikatür [294].

Yakın tarihe kısaca baktığımızda ortaya çıkan sonuç hiç de şaşırtıcı değildir. Tarih boyunca gücü elinde bulunduranların vicdani sorumluluklarına güvenmekten başka yolu kalmayan halk istikrar adına varolan hükümeti desteklemiştir. Gün gelmiş, halkın hassasiyet beslediği konular siyasiler tarafından istismara en elverişli yerler olarak görülmüştür. 1969 yılında bu siyasi buhran cereyan ederken, siyasilerde samimiyet ve halkın öncelikli meselelerini aramak, akla karayı ayırt etmek güç bir hale gelmiştir. İsmet İnönü, Süleyman Demirel'in meclisteki etkinliğini rahatça

[294] Bedri Koraman Karikatürü, *Milliyet Gazetesi*, 6 Şubat 1969, s. 2.

sürdürebilmek ve meclisteki nüfuzunu arttırmak için siyasi haklar konusunu istismar ettiğini söylerken, Demirel de bu buhranı aşmak için erken seçim önerisinde bulunmuştur. Siyasiler birbirlerinin on adım sonrasını hesap ederken halk bilgi kirliliği arasında kitle iletişim araçlarından iyiyle kötüyü ayırt etmeye çalışmıştır. Süleyman Demirel ise İsmet İnönü'ye karşı hırçın bir üslup benimsemiş ve İsmet İnönü'yü siyasi engellerin iadesiyle ilgili spekülasyon yaratmakla ve ordunun tedirginliğini arttırmakla suçlamıştır. Demirel'e göre, orduya siyaseti CHP sokmuştur. Netice itibarıyla Süleyman Demirel'in etkin siyaseti amacına ulaşmış, 21 Mayıs 1969'da erken seçim kararını yüksek sesle ilk defa dile getirmiştir. Erken seçim isteğinin Demirel tarafından dile getirilmesinin ardından İnönü çalışmalarına başlamıştır. İnönü siyasi tarih ve tecrübe bakımından Demirel'den daha eski olduğundan Demirel'in geleceği sonucu önceden tahmin etmiş ve politikasını da bu doğrultuda belirlemiştir. Meclisin tatile girmesi ve siyasi hakların iadesine ilişkin yasanın seçim sonrasına kalması medyada büyük bir etki yaratmıştır. Gazetelerde Demirel'in siyasi haklara ilişkin yasayı istismar ettiği, samimi olmadığı haberleri gündemde yerini almıştır. AP'de çatırdamalar başlamış, Ağaoğlu'nun eşi AP'den istifa edip YTP'den aday olmuştur. Celal Bayar ve İnönü yakınlaşması da AP'nin seçim öncesi gücünü kaybetmesine neden olmuştur[295].

12 Mart 1971'de radyolardan okunan bir mesaj ve hemen arkasından Demirel hükümetinin sessiz istifası, basında 60 darbesine benzer şekilde yorumlandı. Demirel'in Morrison firmasına ve Amerika'ya yakınlığı ve izlediği siyasi politika yüzünden ihtilal, işbirlikçi burjuvazi ve Amerikan iktidar'a karşı, milli devrimci güçlerin bir zaferi olarak basındaki yerini aldı. 60 ve 71 darbesini hazırlayan sebepler çoğunlukla aynıydı. Ordu, cumhuriyetin tehlikeye düştüğü bir anda, devlet tarafından kendisine verilen yetkiye dayanarak yine yönetime el koymuştu. Ordunun yönetime el koymasına Bülent Ecevit, 25 Nisan 1971'deki demecinde, *"Halkın oyu ile iktidara gelinmezse demokrasiden söz edilemez"* şeklinde tepkide bulundu. 28 Nisan'da Cumhuriyet ve Akşam gazeteleri on gün süre ile kapatıldı. 1 Mayıs'ta Ant Dergisi, Bugün ve Sabah gazeteleri süresiz olarak kapatıldı, Ankara'da öğrenci kuruluşu olan 22 dernek kapatıldı. 4 Mayıs'ta Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı grev ve lokavtı yasakladı. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığınca 78 kişi tutuklandı, 91 kişi gözaltına alındı. 12 Mart darbesinin en karakteristik yanı basına uygulanan sansürdü. 11 Mayıs'ta Meclis, basına sansür koyma, matbaa kapatma gibi hükümlere de yer veren "Sıkıyönetim Tasarısını" kabul etti. Sıkıyönetim kararına göre, aramalar için önceden izin alınmasına gerek kalmadı. Asker,

[295] Uraz, 40-102.

polis ve jandarmaya *"gerektiğinde silah kullanma"* yetkisi verildi. Bu süreçte, aydın kesim de soruşturmalar, gözaltına alınmalar geçirmiştir. Gözaltına almalar ve işkencelerin yoğun şekilde görüldüğü bu dönemde, İsrail Başkonsolosu Elrom'un kaçırılması ve Nişantaşı'nda bir evde ölü olarak bulunması gerginliğin yükselmesine sebep oldu. 2 Haziran'da Hüseyin Cevahir öldürüldü, Mahir Çayan yaralı olarak ele geçirildi. 14 Haziran'da Cevdet Sunay, *"Ordu Marksist olamaz"* dedi. 21 Haziran'da TİP kapatıldı. 10 Eylül'de Deniz Gezmiş ve 20 arkadaşının idamı istendi. 1 Aralık'ta Mahir Çayan ve dört arkadaşı hapishaneden kaçtı[296].

Resim 2. 54. AP lideri Süleyman Demirel, politik krizi muhalefetle anlaşarak çözmek yerine askerlerin müdahale etmesine zemin hazırlayacak bir politika izlemesinin ve Amerika yandaşı bir tavır sergilemesinin ardından çizilen Demirel karikatürü [297].

[296] Ergin Eroğlu, *Sınıflar Açısından 12 Mart: 12 Mart Devam Ediyor mu*, Soyut Yayınları, İstanbul 1974, 9-27.
[297] Bedri Koraman karikatürü, *Milliyet Gazetesi*, 1971.

12 Mart Olayı'nı yalnızca politik bir bunalım olarak değerlendiremeyiz, 12 Mart aynı zamanda siyasal rejimin temellerinden çatırdamasının da bir ifadesidir. Özellikle dikkat edilmesi gereken husus, yakın siyasi tarih kitaplarında 12 Mart'ın "olay" olarak tarihe geçmesidir. Olay, bir yerde meydana gelen bir hareket, bir devinimden çok bir sürekliliği de ifade eder. 12 Mart Olayı, bitmiş bir durum değildir. Siyasi tarihimiz bunu bize sadelikle kanıtlamaktadır. 12 Mart'ın izleri Türkiye'nin geleceğini etkilemek üzere bir devinim halinde varlığını sürdürmektedir. Sıkıyönetimin, gözaltılarının ve basına uygulanan sansürün etkileri günümüzde de sürmektedir[298].

Resim 2. 55. 27 Mayıs'tan sonra siyasete atıldığını her fırsatta ifade eden Demirel 1971 darbesinde "Şapkamı alır giderim" cümlesiyle anılmıştır. Bu karikatürde, 12 Eylül'ün yarattığı kişi olarak Turgut Özal kastedilmektedir [299].

[298] Martin Jay'in 2 Kasım 2010 tarihli İstanbul Aksanat'taki "Fotoğraf ve Olay" isimli konferansından.
[299] Nezih Dalyan, *90 Öncesi*, Yılmaz Yayınları, İstanbul 1991, (Sayfa numarası belirtilmemiş.).

Resim 2. 56. Siyasi iktidarı, alıp giderim dediği şapkası ve ordu postallarıyla Süleyman Demirel'in siyasi hayatındaki çıkmazlarını konu alan karikatür [300].

12 Mart Olayı'nın ardından, Süleyman Demirel istifa etti, Nihat Erim hükümeti kuruldu. 1973 seçimleri için ülke genelinde büyük bir seçim kampanyasına başlayan Demirel, "*ortanın solu*" yolunu izleyen Ecevit karşısında, "*ortanın solu Moskova'nın yolu*" sloganıyla meydanlara çıktı. Dünyada soğuk savaşın yaşandığı bu yıllarda, Demirel'in konuşmalarında şiddetle vurguladığı konu "*anti-komünizm*"dir. AP'nin bu seçimlerde kazanacağı tahmin edilirken Bülent Ecevit'in liderliğindeki CHP, Süleyman Demirel'in AP'sinden daha çok oy aldı. Seçimlerden sonra CHP meclise 180 milletvekili, AP ise 150 milletvekili göndermiştir[301].

[300] Aptülika Karikatürü, Özel Arşiv, Orijinal Çizim.
[301] Nil Tuncer, (Haz: Ali Faik Demir), "Süleyman Demirel", *Türk Dış Politikasında Liderler*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007, s. 138.

1975 yılında Süleyman Demirel 1. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nde (AP-MSP-MHP-CGP koalisyonu) tekrar başbakan oldu[302].

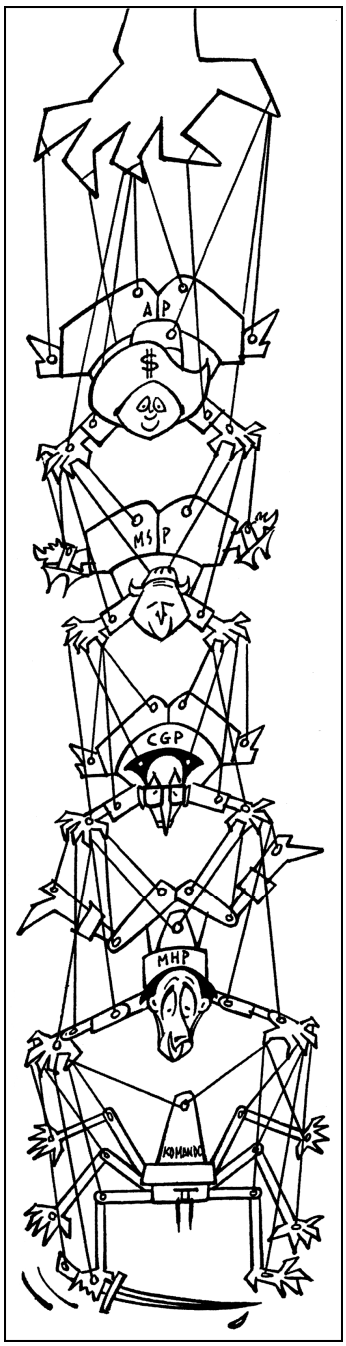

Resim 2. 57. MC hükümetini tasvir eden karikatür. MC hükümeti üyeleri: (Yukarıdan aşağıya) Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Turhan Feyizoğlu, Alparslan Türkeş.[303]**.**

[302] Özdemir, s. 238
[303] *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Ocak 1975, s. 8.

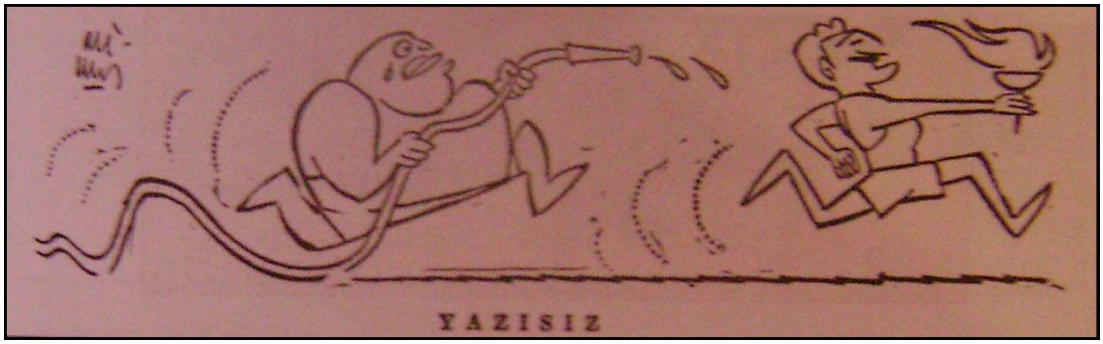

Resim 2. 58. Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit'in siyaset-muhalefet anlayışını gösteren bir karikatür[304].

Resim 2. 59. Süleyman Demirel'i eleştiren bir karikatür[305].

[304] Ali Ulvi Karikatürü, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1974.
[305] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 188, 14 Mart 1976.

1977 seçimlerine dört hafta kalan Demirel Nato Zirve Konferansı'na katılma üzere Londra'ya gitti. Amerika Cumhurbaşkanı Carter'in de konferansta bulunacağının bilinmesi Necmettin Erbakan tarafından *"Demirel, Carter'e yaranmak için koşup gitti"* olarak yorumlandı. Ertesi gün gazetelerde yer alan haberlere göre, Demirel Carter'le yarım saat süren bir görüşme yapmış, Carter Savunma İşbirliği Anlaşması'nın yakın zamanda onaylanmasının mümkün olmadığını, ambargonun devam edeceğini söylemişti. Demirel ise, gazetecilere *"Politik çizgimizi gösterdim, artık onlar düşünsün."* dedi. Anadolu Ajansı'nın haberlerinde Demirel'in ABD Cumhubaşkanı'yla konuşurken masaya yumruğunu vurduğunu yazdılar. Erbakan ise bu durumu *"Demirel yumruk atmaz, atsa atsa takla atar"* şeklinde yorumladı[306].

Resim 2. 60. Süleyman Demirel'in meclisteki yeminini eleştiren bir karikatür [307].

[306] Tanju, s. 134.
[307] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 254, 19 Haziran 1977.

1977 yılında da CHP en çok oyu almasına rağmen hiçbir parti tek başına iktidar olamıyordu. Süleyman Demirel, 1977 yılında kurulan 2. MC (AP-MHP-MSP koalisyonu) hükümetinde de başbakanlık yaptı. Bu hükümet uzun soluklu olamadı. MC milletvekillerinin CHP'ye geçmesiyle birlikte MC hükümeti düştü[308].

Resim 2. 61. 1979 seçimleri öncesinde Demirel ve Ecevit'in birbirlerine karşı takındıkları üslubu eleştiren karikatür[309].

Resim 2. 62. Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit'in siyasi hırslarını ve tartışmalarını eleştiren karikatür [310].

[308] Özdemir, 243-244.
[309] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 288, 12 Şubat 1978.
[310] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 373, 30 Eylül 1979.

1977 yılında CHP'ye geçen MC'li 13 milletvekili sayesinde Ecevit hükümeti kurdu. Ecevit iktidarı döneminde ABD'nin uyguladığı ambargo, iç karışıklıklar ve anarşi olayları Ecevit'in itibarının zedelenmesine neden oldu. 1979 ara seçimlerinde, seçimleri devrimci guruplarında boykot etmesi nedeniyle Süleyman Demirel tekrar başbakan oldu[311].

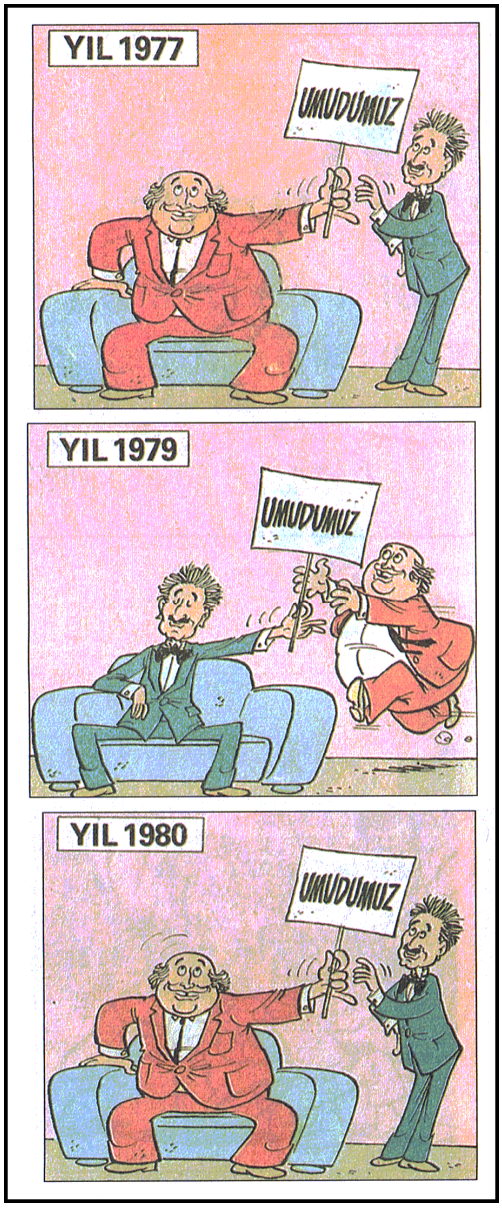

[312].

[311] Özdemir, 243-248.
[312] Mehmet Pala Karikatürü, *Günaydın Gazetesi*, 1979.

1979'da alınan ekonomiye ilişkin kararlar AP seçmenini rahatsız ederken Başbakan Demirel, *"Başka seçeneğimiz yoktu"* diyerek yurttaşlara durumu anlatmaya çalışmıştır[313].

Resim 2. 63. Demirel'in ekonomi alanında aldığı önlemleri eleştiren karikatür[314].

[313] Tevfik Çavdar, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 8, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 210.
[314] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 391, 2 Şubat 1980.

Resim 2. 64. Süleyman Demirel'in iktidarı dönemindeki enflasyonu eleştiren karikatür[315].

[315] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 391, 2 Şubat 1980.

Resim 2. 65. Süleyman Demirel ve Başbakanlık müsteşarı Turgut Özal'ı eleştiren karikatür [316].

12 Eylül 1980 sabahı başlayan ve "*Bayrak Harekatı*" adı verilen müdahale ile TSK yönetime el koydu. Müdahale herhangi bir direnmeyle karşılaşmadan amacına ulaştı. 12 Eylül'ü gerçekleştiren üst komutanlar kendilerine *Milli Birlik Kurulu* ve üyeleri sıfatlarını verdiler. Milli Güvenlik Konseyi şu üyelerden oluşuyordu: Genel Kurmay Başkanı Org. Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanları Org. Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun. Devlet başkanlığı ve MGK Başkanlığı görev ve yetkilerini de Kenan Evren kuşanmıştı. 12 Eylül sabahı saat 04.00'te MGK'nın ilk mesajı yerine geçen bildiri TRT'den bütün ülkeye duyuruldu[317].

[316] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 396, 9 Mart 1980.
[317] Bülent Tanör, (Haz: Sina Akşin) , "Siyasal Tarih (1980-1995)", Cem Yayınları, 2000, s. 26-27.

Resim 2. 66. Darbe öncesi Süleyman Demirel'i eleştiren karikatür [318].

Kenan Evren'in ağzından okunan bu bildiride şu noktalar dikkat çekiciydi:

"-Devletin varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik saldırılar yoğunluk kazanmıştır.

-Buna karşılık Devlet organları ve anayasal kuruluşlar işlemez duruma getirilmişlerdir.

-İrticai fikirler ve sapık ideolojiler devlet kuruluşlarını, işçi örgütlerini ve siyasal partileri etkileri altına alarak ülkeyi iç savaş eşiğine getirmişlerdir.

[318] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 387, 6 Ocak 1980.

-TSK, İç Hizmet Kanunu'nun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevi zinciri içinde ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur.

-Harekâtın amacı, ülke bütünlüğünü devletin otoritesini yeniden sağlamak, demokratik düzenin işlemesine engel olan nedenleri ortadan kaldırmaktır.

-Parlamento feshedilmiş, milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılmış, bütün yurtta sıkıyönetim ilan edilmiş, yurt dışına çıkışlar yasaklanmış, ikinci bir emre kadar saat 5.00'ten itibaren sokağa çıkma yasağı konulmuştur"[319].

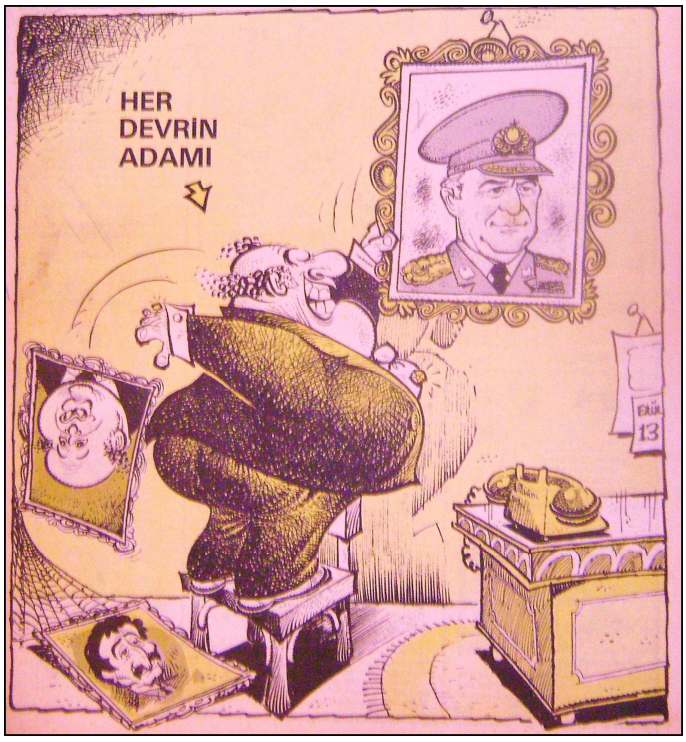

Resim 2. 67. 12 Eylül'ün ardından halka yönelik eleştiri içeren karikatür [320].

12 Eylül darbesiyle birlikte Süleyman Demirel, Bülent Ecevit ve Necmettin Erbakan evlerinden alınarak kendilerine ayrılan motellere götürüldüler. Alparslan Türkeş ise saklanıyordu. MGK Türkeş'in teslim olması için, 14 Eylül'de bir bildiri yayınladı. Sonunda Türkeş, İzmir Uzunada'ya Erbakan'ın yanına gönderildi. Demirel ve

[319] *Hürriyet Gazetesi*, 13 Eylül 1980, s. 1.
[320] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 424, 21 Eylül 1980.

Ecevit'in "TSK güvencesi altındaki ikametleri" bir ay kadar sürerken, haklarında ceza davası açılan Erbakan bir yıl, Türkeş de 4,5 yıl kadar tutuklu kaldı[321].

Darbenin ardından Süleyman Demirel'e yedi yıl sürecek siyasi yasak getirildi. Bu dönemde Süleyman Demirel'in "*siyasi emanetçisi*" Hüsamettin Cindoruk oldu. Demirel siyasi yasağına rağmen siyasetten kopmadı. 10 Ağustos 1986 tarihinde *"Halk isterse cumhurbaşkanı olurum"* derken, 11 Eylül 1986'da da DYP için oy istedi[322].

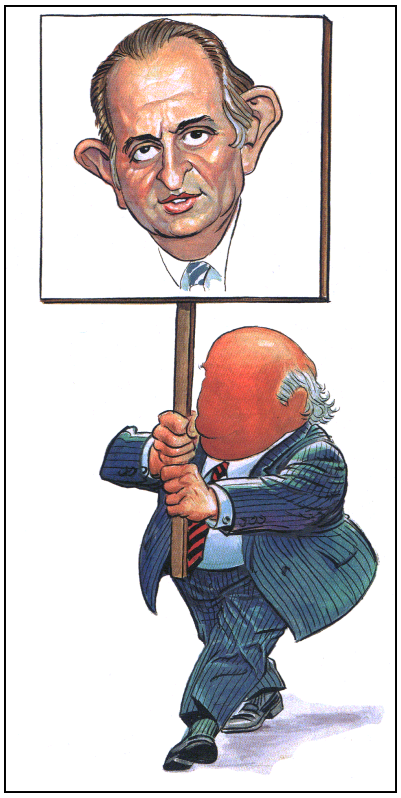

Resim 2. 68. Süleyman Demirel'in yasaklı olduğu dönemi tasvir eden karikatür[323].

6 Eylül 1987'de halk oylaması ile siyasi yasaklar kaldırıldı. 8 Eylül 1987'de Cindoruk DYP genel başkanlığından istifa etti. 24 Eylül 1987'den sonra DYP genel

[321] Cüneyt Arcayürek, *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-10*, Bilgi Yayınları, İstanbul 1986, 380,381-409, Turgut Yılmaz Güven, *Demirel'li Yıllar Hamzaköy'den Demokrasi Mahzenine 12 Eylül 1980-24 Eylül 1987*, Başak Matbaacılık, İstanbul, s. 14.
[322] Tanör, s. 65, 66
[323] Bedri Koraman Karikatürü, *Güneş Gazetesi*, 12 Mayıs 1985, s. 1.

başkanlığına seçilen Demirel, 29 Kasım 1987'de Isparta milletvekili olarak meclise girdi[324].

20 Ekim 1991 tarihinde yapılan genel seçimlerin ardından, DYP ile Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin bir araya gelecek koalisyon kurduğu hükümetin başbakanı oldu[325].

Başbakanlık yaptığı dönemde Cumhurbaşkanı Turgut Özal'la yoğun tartışmalar içine girmiştir. Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı olmasına rağmen ANAP'la olan yakınlığı Demirel'in eleştirilerinin temel sebebidir.

Resim 2. 69. Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Süleyman Demirel'in tasviri [326].

[324] Tanör, s. 68,69
[325] Tanör, s. 88.
[326] Bedri Koraman Karikatürü, *Milliyet Gazetesi*, 10 Ağustos 1992.

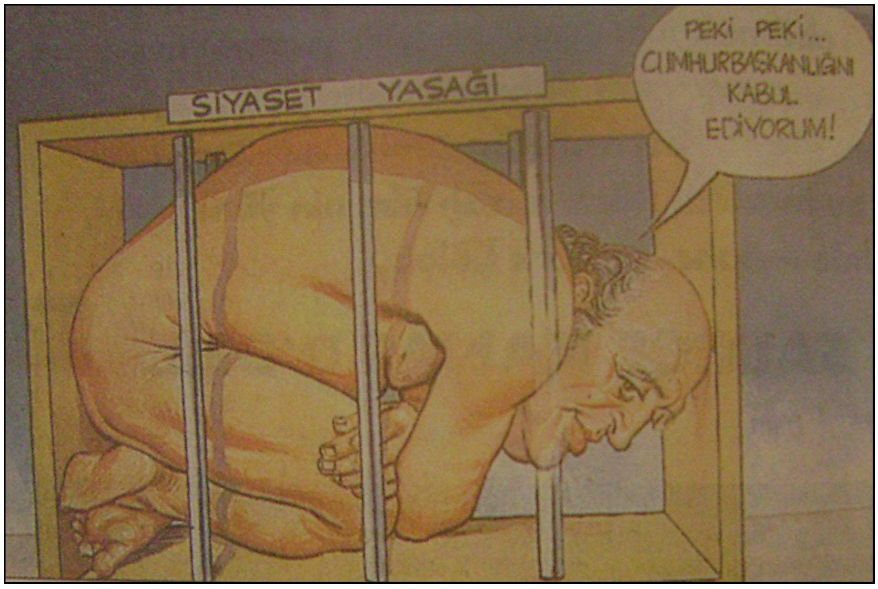

Resim 2. 70. Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanlığına aday olmasının ardından çizilen karikatür[327].

16 Mayıs 1993 tarihinde, TBMM tarafından Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı olarak seçildi. 16 Mayıs 2000 tarihinde görevi Ahmet Necdet Sezer'e devretti. Ahmet Necdet Sezer, Anayasa Mahkemesi Başkanıydı[328].

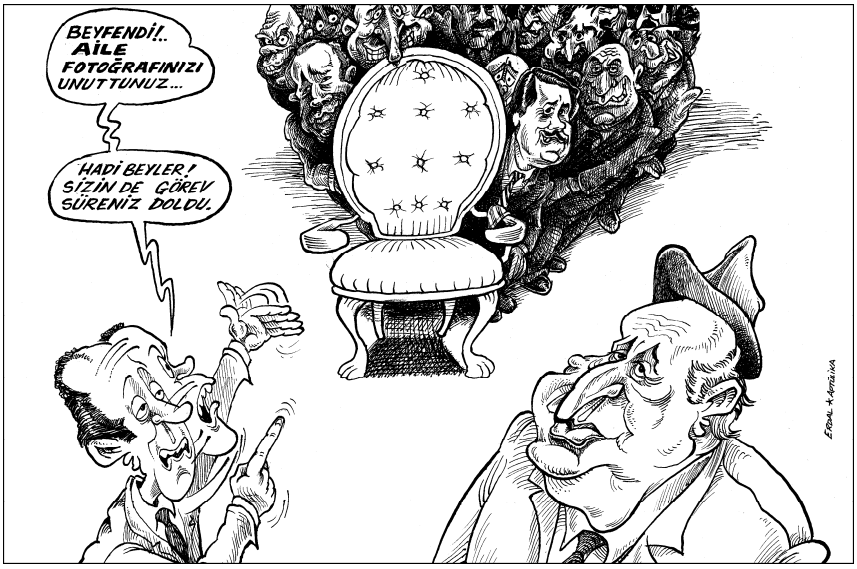

Resim 2. 71. Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanlığı görev süresinin dolması üzerine çizilen karikatür[329]

[327] Bedri Koraman karikatürü, *Milliyet Gazetesi*, 15 Nisan 1993.
[328] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 436.
[329] Aptülika, Özel Arşiv, Orijinal Çizim.

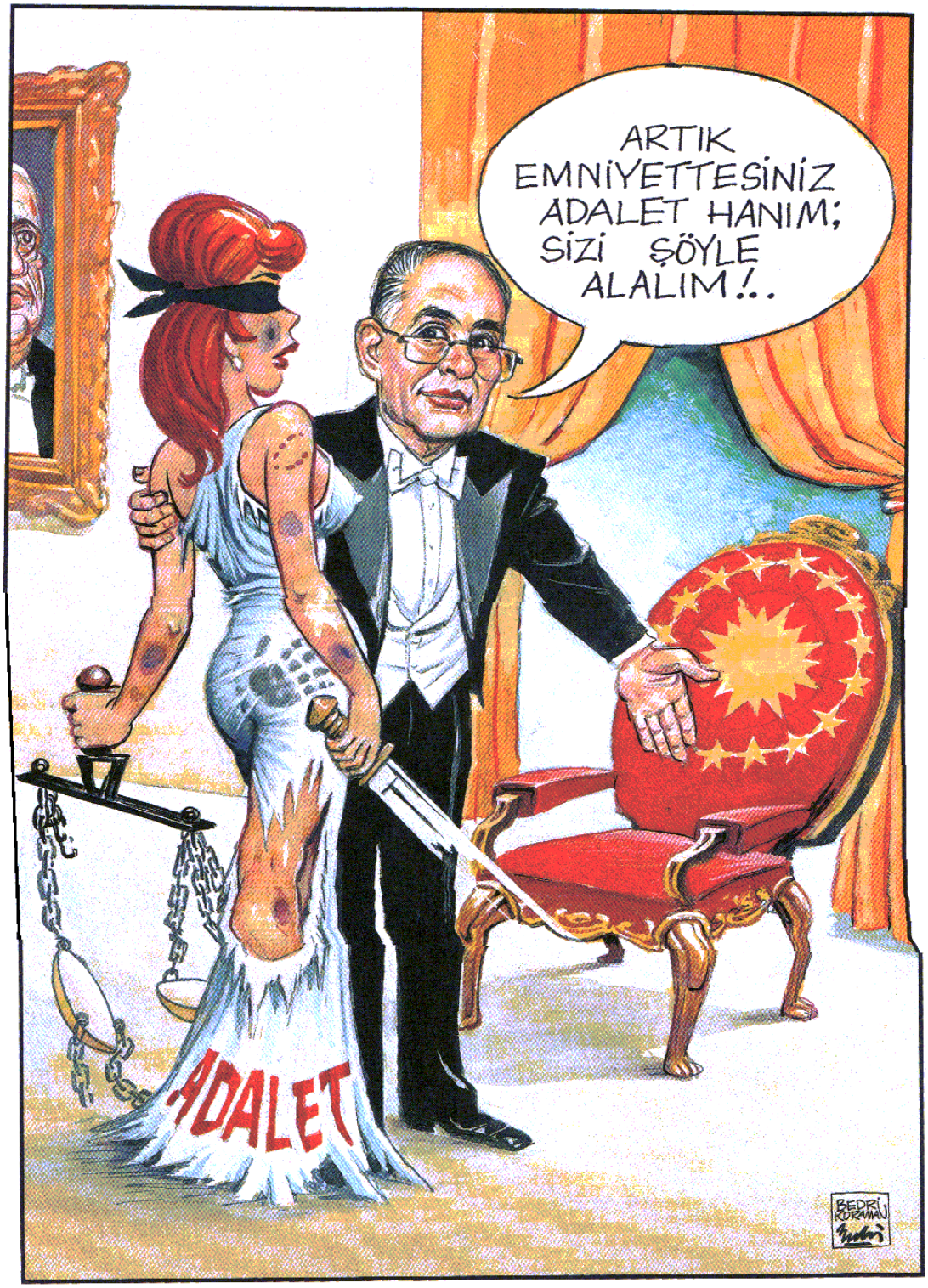

Resim 2. 72. Anayasa Mahkemesi Eski Başkanı Ahmet Necdet Sezer'in Cumhurbaşkanı oluşu mizah basını tarafından olumlu karşılandı. Duvardaki Portre: 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel[330].

[330] Bedri Koraman Karikatürü, *Milliyet Gazetesi*, 8 Mayıs 2000, s. 1.

Siyasi tarih sahnesinde uzun yıllar boy gösteren Süleyman Demirel, izlediği siyasi politikadan fazla kilolarına kadar her konuda mizahçıların malzemesi olmuştur.

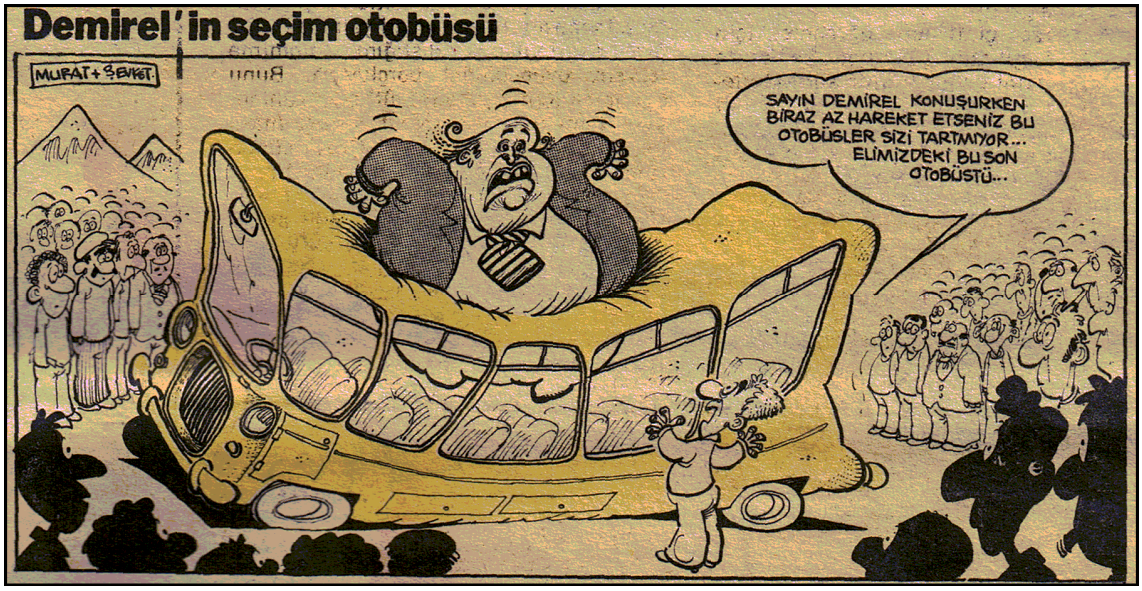

Resim 2. 73. Süleyman Demirel'in kilolarını eleştiren karikakür [331].

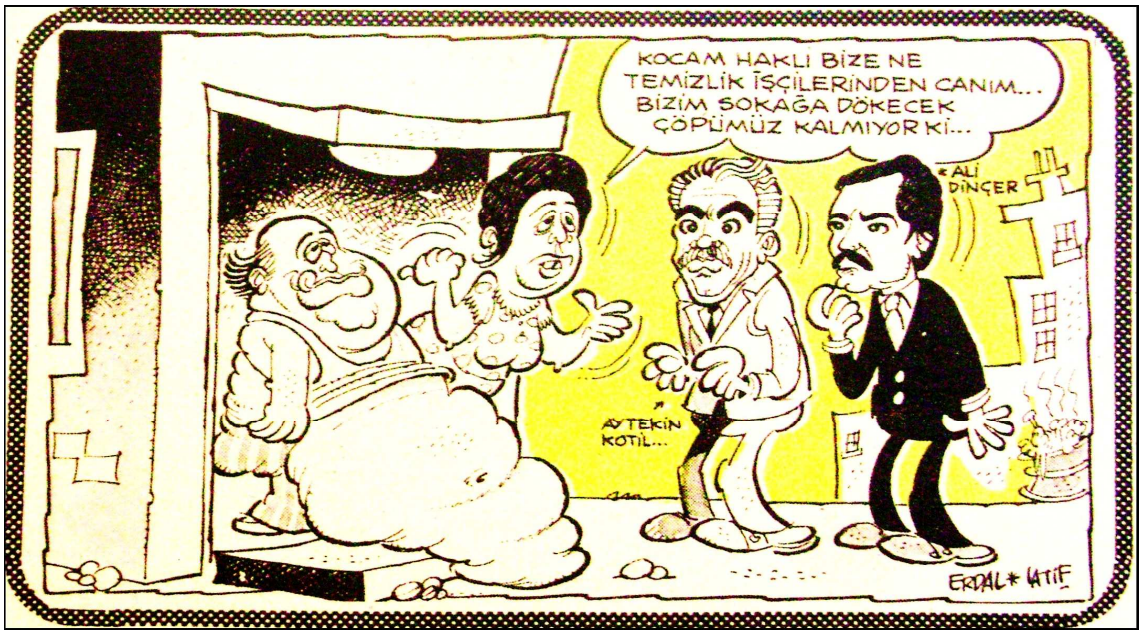

Resim 2. 74. Süleyman Demirel'in kilolarını eleştiren diğer karikatür[332].

[331] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 372, 23 Eylül 1979.
[332] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 397, 16 Mart 1980.

Resim 2. 75. Süleyman Demirel'in aşırı kilolarını eleştiren bir diğer karikatür [333].

Basına uygulanan baskı göz önünde bulundurulduğunda Süleyman Demirel, mizah basınıyla olumlu ilişkiler içerisinde olmuş, kendisini eleştiren karikatürlere de hoşgörülü bakabilmeyi başarmıştır. Karikatürün deha gerektiren, zor bir iş olduğunu düşünen Demirel, karikatürü, *"Yüzlerce sayfalık bir kitabı bir kağıt parçasının üstüne bir çizgiyle koyabilme sanatı"* olarak tanımlamıştır. Demirel karikatürcülere duyduğu hayranlığı şu sözlerle ifade etmiştir: *"Manidar çizgilerle bir büyük olayı anlatabilmek bahtiyarlığını ancak kabiliyeti olan insanlar tadabilir."*[334]

Süleyman Demirel'in diğer siyasilere oranla farkı karikatüre ve mizaha özel bir ilgisinin olmasında yatmaktadır. Süleyman Demirel, Mert Ali Başarır'a verdiği röportajında mizahi üslubu benimsemesinin gerekçesi olarak şunları ifade etmiştir: *"Bizim halkımız şakaya, latifeye, fevkalade düşkündür. Halk lisanımızda meseleleri anlatmak için çok manidar deyimler vardır… Esasen ben, humor yani mizahı seven bir*

[333] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 372, 23 Eylül 1979.
[334] Süleyman Demirel, "Hürriyet Vakfı 11. Simavi Uluslararası Karikatür Yarışması Ödül Töreni Konuşması", *Güldikeni Dergisi*, Sayı: 3, İstanbul Kış 1994, s. 11.

kişiyim. Mizahtan, şakadan hoşlananları severim. Mizahın kolaylaştırıcı yönü olduğunu, halkın da ondan hoşlandığını bilirim"[335].

Röportajında, karikatürcülerin aldığı cezaların, ceza kanunun 159. maddesinden, yani hükümete hakaretten kaynaklandığını dile getiren Süleyman Demirel, kendisine sunulan 395 dava dosyasına müsaade etmediğini açık bir dille ifade etmiştir. Gözünden kaçan bir dava dosyasının da Akın Simav'la ilgili olduğunu belirttikten sonra şunları söyler: *"Akın Simav, 1980'den sonra mahkemeye gitmiş, on ay ceza almış ve o mahkumiyeti çekmiştir. Fevkalade üzülmüşümdür. Basına hoşgörü göstermeyen idarelerin zevali yakındır. Yani basına karşı hoşgörüsü olmayan idareler tükenmiştir"*[336].

Akın Simav'ın ceza almasına neden olan olay şu şekildedir. Nazmiye Demirel'in sürekli alışveriş yaptığı ayakkabı mağazasının sahibinin faili meçhul cinayete kurban gitmesi üzerine Akın Simav imalı bir üslupla *"Nazmiye hanımın dostu öldürüldü"* demiştir[337].

Süleyman Demirel, basın özgürlüğünü engelleyen yasaklara karşı olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Karikatürcülere olan ilgisine karşın, karikatürcüler çoğu zaman onun mizahi yönünü tasvip etmekle birlikte, siyasi hayatındaki yanlışlıkları sert bir dille ifade etmekten sakınmamışlardır. Karikatürcü Ali Ulvi'ye göre Demirel, gazete karikatürcülüğüne katkısı olan bir siyasetçidir. Tan Oral, Demirel'in kendisiyle ilgili karikatürlerden rahatsızlığını ya da memnuniyetini ifade etmediğini, ilgisiz göründüğünü dile getirmiştir. Ona göre, Demirel, çizerlere bol bol malzeme olan, malzeme yaratan bir siyasetçi olmuştur. Semih Balcıoğlu, ne Demirel'le ne Demirel'siz olunabildiği kanısındadır. Diğer mizahçılara göre daha sert bir üslup takınan karikatürcü Oğuz Aral ise Demirel'in üzerindeki kan lekelerinin hala kurumadığını, sırf iktidara gelebilmek için katillerle iş birliği yaptığını öne sürmüştür[338].

Üniversitede İnşaat mühendisliği okuyan Süleyman Demirel, çizgileri teknik bakımdan tanıyan bir siyasetçi olarak kendi portresini şu şekilde yapmıştır:

---

[335] Mert Ali Başarır, *Bu Soruyu Geçelim*, X&X Yayınları, İstanbul 1994, s. 58-59.
[336] Başarır, s. 61.
[337] Erol Şadi Erdinç'in 29.10.2010 tarihli röportajından.
[338] Başarır, s. 76, 77.

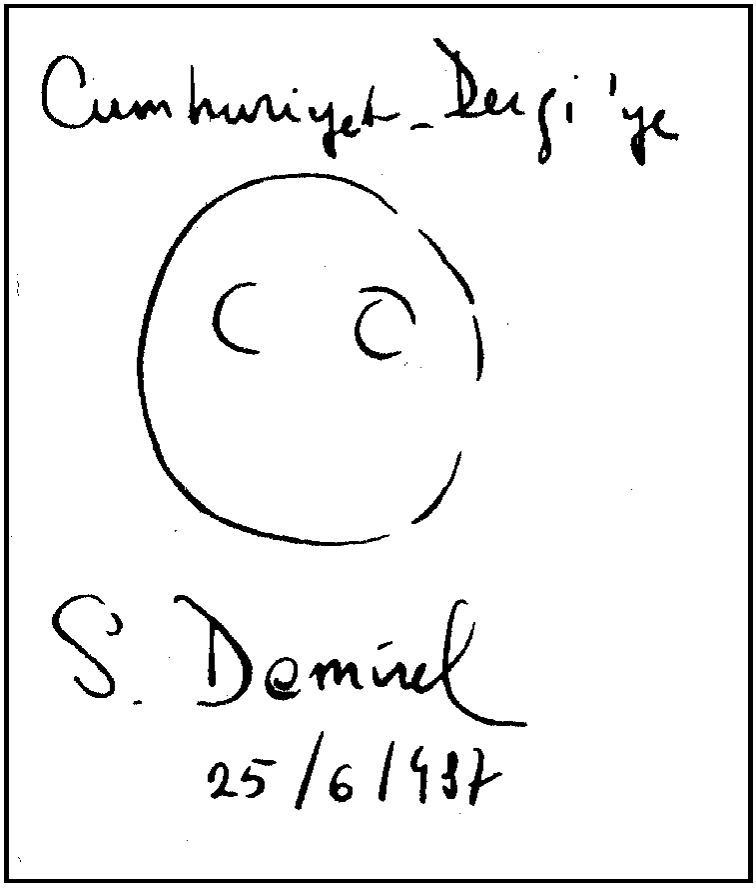

Resim 2. 76. Süleyman Demirel'in oto portre karikatür denemesi [339]**.**

Türk siyasi hayatında Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı olan Demirel, 7 defa Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı yaptı. Mizaha sıkça malzeme olan Demirel, yeri geldiğinde mizahı malzeme olarak kullanmayı bildi. Siyaset hayatını sürdürdüğü yıllarda Demirel'in mizahçılara taş çıkaran şu söylemleri Türk halkının zihnine kazındı:

"Ben altı kere gittiysem yedi kere geldim.", "Bulun 226'yı düşürün.", "Benzin vardı da biz mi içtik?", "Demokrasilerde çare tükenmez.", "Ege bir Yunan gölü değildir, Ege bir Türk gölü de değildir. Binaenaleyh Ege bir göl değildir", "Ya neresini sıksaydım?" (Ecevit'in elini sıktığı zaman gazetecilerin sorularına karşılık.), *"Dün dündür, bugün bugündür.", "Gap'ı kimseye gaptırmam.", "Güniz sokakta Nazmiye'yle tavuk besleyecek değiliz.", "Kendim için bir şey istiyorsam namerdim.", "Şapkamı alır giderim", Mizah bir yumruktur, ne zaman kime vuracağı belli olmaz.", "Benim memurum işini bilir", "Kırk günde kabak yetişmez"* (1978'de CHP'nin kırk günde

[339] Başarır, s. 61.

Türkçe bilmeyen öğretmenleri alıp öğretmen yapması üzerine söylemiştir.), *"Çankaya'nın şişmanı"* (Turgut Özal'dan bahsetmektedir), *"Devlet bazen rutinin dışına çıkabilir"* (Susurluk skandalı sırasında), *"Devlet, politikası gereği adam öldürebilir"*[340].

2.3.5. Bülent Ecevit

Bülent Ecevit'in siyasi hayata girişi 1960'lı yıllara rastlar. 60'lı yıllardan itibaren mizah basınına konu olan Ecevit, çözümsüzleşen siyasi sorunları aşmayı sağlayacağı umuduyla önceleri karikatürcülerin çizgileriyle olumladıkları bir siyasi lider oldu[341].

Resim 2. 77. Ecevit'in portre karikatürü [342].

Yarım asra yaklaşan siyasi geçmişiyle Türk siyasal hayatına damgasını vuran Bülent Ecevit, *"Karaoğlan Efsanesi"*nin kahramanı olmuş, yediden yetmişe pek çok kişinin umudunu ellerine teslim ettiği, meydanlarda *"Halkçı Ecevit"* sloganlarıyla bağrına bastığı dürüst bir lider olarak tanımlandı. Diğer yandan, genel başkanlığını

[340] http://www.stratejikboyut.com/haber/turk-siyasetinin-mizah-tarihi--1945.html, Erişim tarihi: 21 Aralık 2010
[341] Koloğlu, *Türkiye Karikatür Tarihi, s* 439.
[342] Aptülika, Özel Arşiv, Orijinal Çizim.

yaptığı CHP'ye sırtını dönen, uzlaşmayı hep önemli saymakla birlikte diğer sol partilerle uzlaşmayarak *"bir bölen"* olarak suçlanan, kendi partisinde *"liderler sultası"* uyguladığı eleştirilerine hedef olan önemli bir siyasetçidir.[343] Siyasi buhranların önündeki engelleri kaldırmakta tek başına yetersiz kalışı, günden güne prestijini kaybedişi ve dönemin siyasi buhranları karikatürcülerin Ecevit yanlısı tutumu bırakmalarına neden oldu[344].

Bülent Ecevit 27 Ekim 1957 yılında CHP'den milletvekili olarak siyasete girdi ve 1961 yılında İsmet İnönü'nün hükümetinde Çalışma Bakanlığı görevini yaptı. Çalışma Bakanlığı süresince işçilerle iyi ilişkiler geliştiren Ecevit, 1963'te Grev, Lokavt ve Toplu Sözleşme Yasası'nın çıkarılmasını sağladı. Ecevit siyaset arenasındaki yerini 18 Ekim 1966 yılında CHP'nin genel sekreterliğine seçilerek pekiştirdi[345]. 1965 yılında Süleyman Demirel'in AP'sinin seçimleri kazanması üzerine mecliste muhalif kalan CHP yeni bir oluşumun içine girdi. Bu oluşum daha sonraları tartışmaları da beraberinde getirecek olan *"ortanın solu"* hareketiydi[346]. Sağ kesimler tarafından *Orta'nın solu Enternasyonalin yolu"*[347] olarak yorumlanan ortanın solu hareketinin sözcülüğünü ve önderliğini yapan Bülent Ecevit, parti içinde İsmet İnönü'nün de desteğini aldı. İsmet İnönü sonradan kendisini partisinden ayırmak zorunda bırakan değişim sürecini başlatan *"ortanın solu"* görüşünün aslında yeni bir şey olmadığını, devletin kuruluşundaki altı ilkeye dayandığını vurguladı. Süleyman Demirel ve partisi bütün gösteri ve toplantılarında bu yeni oluşumu *"Ortanın solu, Moskova'nın yolu"* şeklinde yorumladı. Bülent Ecevit ise, "*Toprak işleyenin, su kullananın*" sloganı ile kitleleri etkilemeyi başardı[348].

1960-1970 yılları siyaset kulvarında her ne kadar buhranlı bir dönem olarak adlandırılsa da bu dönem mizah basını için zengin, doğru yolu bulmakta yararlı bir bunalım dönemi olmuştur[349].

12 Mart 1971 askeri müdahalenin ardından Nihat Erim'in darbe hükümetine CHP'nin bakan vermesi Ecevit ve İsmet İnönü'nün arasındaki gerilimin artmasına neden olmuştur. Bu gerilimin başlıca sebebi ise, Ecevit'in demokrasiye olan bağlılığını

---

[343] Gökçen Keskin, "Bülent Ecevit ", *Türk Dış Politikasında Liderler*, s. 241.
[344] Koloğlu, *Türkiye Karikatür Tarihi*, 439.
[345] Orhan Koloğlu, *Ecevit ile CHP Bir Aşk ve Nefret Öyküsü*, Büke Yayınları, İstanbul 2000, 69, 70-73.
[346] Celal Bozkurt, *Siyaset Tarihimizde CHP Dünü Bugünü İdeolojisi*, 112, 113-128.
[347] Ergun Göze, *Ecevit Çıkmazı*, Kalem Yayınları Matbaası, İstanbul 1978, s. 46.
[348] Atilla Akar, *Öteki DSP Ecevitlerin Gayri Resmi Yüzü*, Metis Yayınları, İstanbul Ocak 2002, s. 18, 19.
[349] Öngören, s. 100.

savunması ve darbe karşıtı bir tutum izlemesidir. Ecevit-İnönü gerilimini arttıran diğer bir unsur ise CHP'den ayrılan ve ordu tarafından Nihat Erim'in başbakanlığa getirilmesine İnönü'nün karşı çıkmaması ve yine İnönü'nün ordu hükümetine bakan vermesidir[350]. İnönü'nün darbe yanlısı politikasına karşı çıkan Ecevit, CHP Genel Sekreterliği'nden Nihat Erim'in başbakan oluşundan iki gün sonra istifa etti. Ecevit'in darbe karşıtı duruşu ve istifası parti içinde de olumlu karşılandı. İnönü bu istifanın ardından, Ecevit yanlısı parti meclisini yenilemek için 6 Mayıs 1972'de CHP'nin olağanüstü kurultayını topladı. Kurultayda,*"Ya Bülent, ya ben"* diyerek rest çeken İnönü, Ecevit'in güvenoyu almasının üzerine tarihi görevinden istifa etti. Bunun üzerine, Ecevit, 13 Mayıs 1972'de CHP Genel Başkanlığı'na seçildi. Ecevit'in Milli Şef İsmet İnönü gibi önemli bir siyasi lideri devirmesi herkesi hayrete düşürdü. Ekim 1973 seçimlerinde elde edilen başarı Ecevit'in siyasi prestijini perçinlemesine yardımcı olurken, Ecevit için *"İki kazı bile güdemez"* diyen İnönü'nün yenilgisi ağır oldu[351].

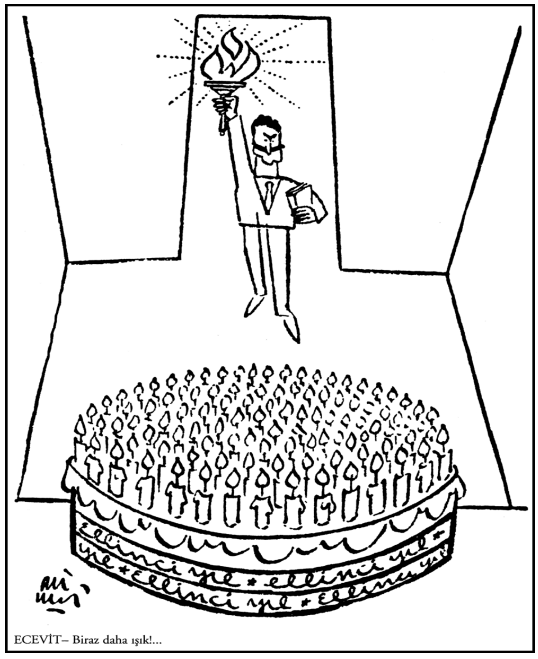

Resim 2. 78. Mizah Basını ilk zamanlar Ecevit'e karşı olumlu bir tavır sergilemişlerdir. Bu karikatürde de mizah basının Ecevit'e duyduğu inancın bir yansımasıdır.Bu karikatür seçimlerde CHP'nin birinci parti olarak çıkmasının ardından çizilmiştir [352].

[350] Necip Mirkelamoğlu, *İnönü Ecevit'i Anlatıyor*, Kervan Yayınları, İstanbul 1975, 37,38-45.
[351] Akar, s. 20,21, Koloğlu, 78, Bülent Ecevit, *Bu Düzen Değişmelidir*, Tekin Yayınevi, Ankara 1968, 223, 224-232.
[352] *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Ekim 1973, s. 1.

26 Ocak 1974'de Milli Selamet Partisi lideri Necmettin Erbakan'la koalisyon kurarak ilk kez başbakan oldu[353]. Başbakanlığı döneminde ABD'nin haşhaş ekim yasağına karşı çıkması, af yasası ve ardından da 20 Temmuz 1974'de gerçekleştirilen Kıbrıs harekatı Ecevit'in imajı için olumlu gelişmeler olarak siyasi tarihe geçti. Ancak, Bülent Ecevit'in başbakanlığı uzun sürmedi, MSP ile olan uyuşmazlıklar yüzünden koalisyon bozuldu[354].

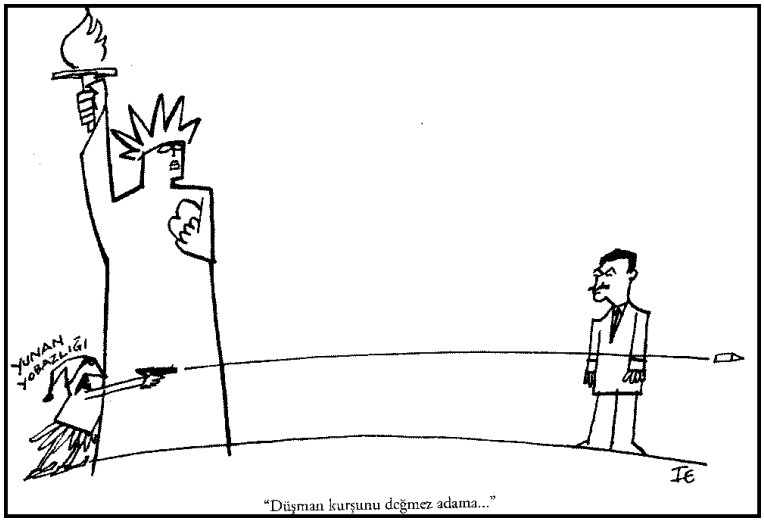

Resim 2. 79. 27 Temmuz 1976'da New York'ta, Bülent Ecevit'e yapılan suikast girişiminin ardından çizilen karikatür [355].

5 Haziran 1977'de CHP Türkiye tarihindeki en yüksek oy oranına ulaşması Ecevit'in tek başına iktidar kurmasına yeterli olmadı[356]. Bunun üzerine Ecevit, siyasi tarihe *"Güneş Motel Hükümeti"* olarak geçen bir formülle hükümeti kurma yoluna gitti. Tek başına iktidar kurmak için 13 milletvekiline ihtiyacı olan Ecevit, *"Kumar borcu olmayan 13 milletvekili arıyorum"* diyerek ilk çağrısını yaptı. Bu çağrının sonucunda Ataköy Güneş Motel'de uzun pazarlıklar neticesinde Bülent Ecevit, görüştüğü milletvekillerine bakanlık sözü vererek hükümeti kurdu[357]. Bu durum mizah basınında da büyük yankı uyandırdı. Ecevit'in hükümeti kurabilmek için herkese bakanlık vermesi mizah basını tarafından eleştirildi.

---

[353] Keskin, "*Bülent Ecevit*", s. 87.
[354] Akar, s. 21.
[355] Ferruh Doğan Karikatürü, *Politika*, 28 Temmuz 1976, s. 1.
[356] Keskin, "*Bülent Ecevit*", 250-251.
[357] Akar, s. 25.

Resim 2. 80. Bülent Ecevit'in hükümeti kurabilmek için bağımsız milletvekillerine bakanlık vermesini eleştiren bir karikatür [358].

Ecevit'in Güneş Motel hükümeti de uzun soluklu olmadı[359]. Ömrü yirmi ay on gün süren hükümetin iki temel sorununu Ecevit, başbakan olarak ilk demecinde *"Ekonomide ve devlet yapısında enkaz devraldık"* şeklinde yorumladı[360].

[358] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 283, 8 Ocak 1978.
[359] Cüneyt Arcayürek, *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-7 Demokrasinin Sonbaharı 1977-1978*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, 239-259.
[360] Koloğlu, s. 109.

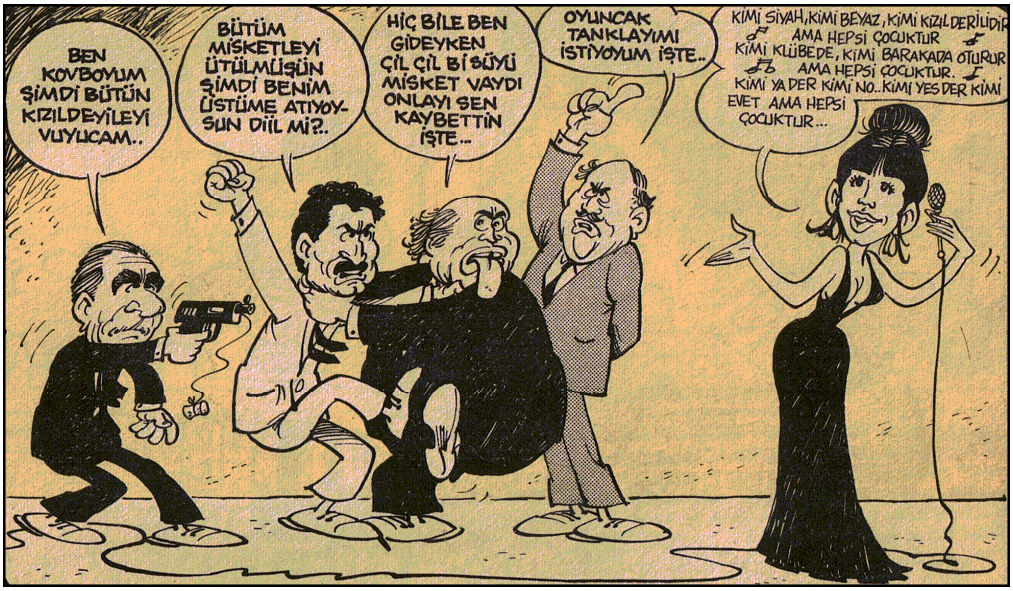

Resim 2. 81. Ecevit'in "ekonomide enkaz devraldık" cümlesine ve siyasi tartışmalara gönderme yapan karikatür [361].

Resim 2. 82. Ecevit'in ekonomi politiğini eleştiren karikatür[362].

[361] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 335, 7 Ocak 1979.
[362] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 339, 4 Şubat 1979.

Süleyman Demirel ve Ecevit arasındaki iktidar kavgası, çekişmeler mizah dergilerine malzeme sıkıntısı çekmeyecekleri bir ortam yarattı. Özellikle 1970-80 dönemi arasında kendini belirgin bir şekilde gösteren siyasi karmaşayı mizah dergileri yakından takip etti.

Resim 2. 83. Süleyman Demirel'i ve Bülent Ecevit'i konu alan karikatür [363].

[363] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 335, 7 Ocak 1979.

Resim 2. 84. Mecliste hükümet kurmak için yeterli çoğunluğun sağlanamadığı bir dönemde koalisyon için öne sürülen isteklerle alay eden bir karikatür. Türk siyasi tarihinde Ecevit ve Demirel hiç koalisyon hükümeti kurmamıştır [364].

[364] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 340, 11 Şubat 1979.

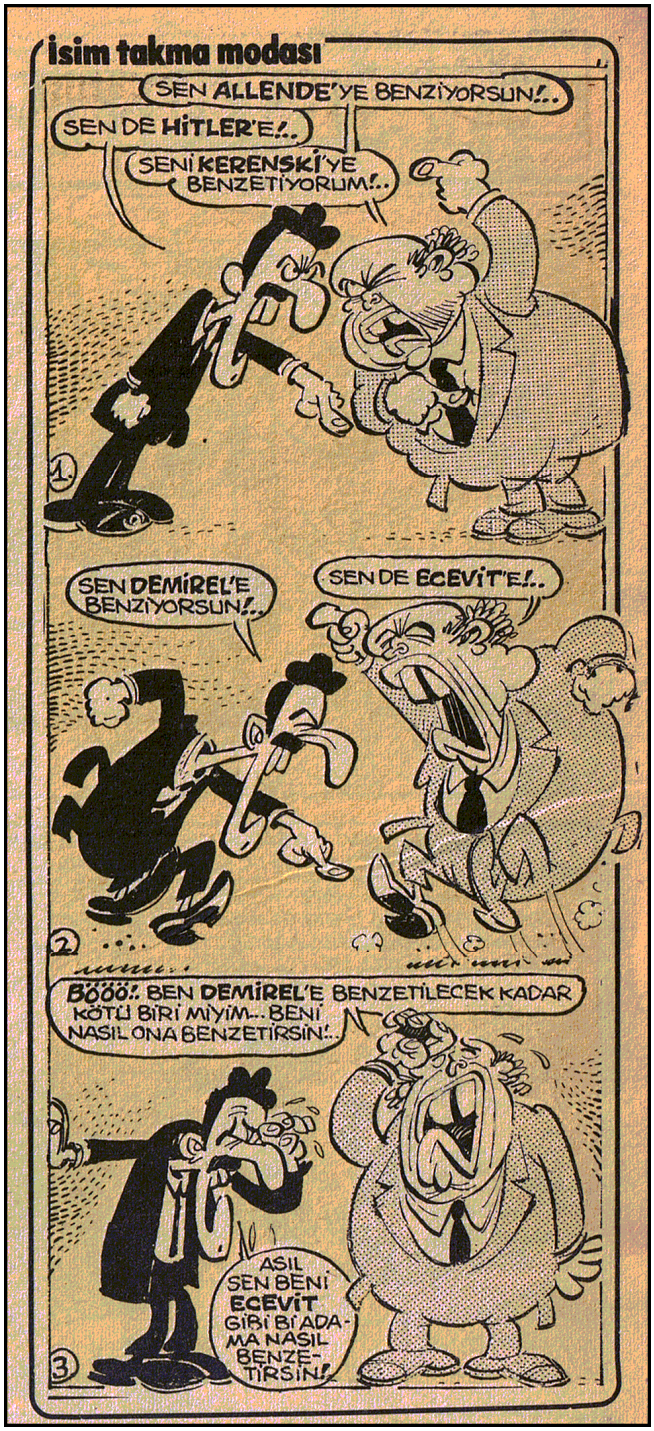

Resim 2. 85. Birbirlerine sürekli lakap takan Ecevit ve Demirel'i eleştiren karikatür [365].

Ecevit, 16 Ekim 1977'de yaklaşık 22 aylık başbakanlığını 3. MC hükümetine bırakarak istifa etti. Hükümetin sürekli el değiştirmesi ve siyasi istikrarın olmaması, gittikçe tırmanan terör ortamı ve sağ-sol kapışmaları, kanlı Maraş olayı, 114. turda bile

[365] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 422, 7 Eylül 1979.

cumhurbaşkanı atanamaması ordunun yönetime el koyması için uygun bir zemin hazırlanmasına yardımcı oldu. 12 Eylül tarihinde beklenen son gerçekleşti ve ordu bir kez daha yönetime el koydu[366].

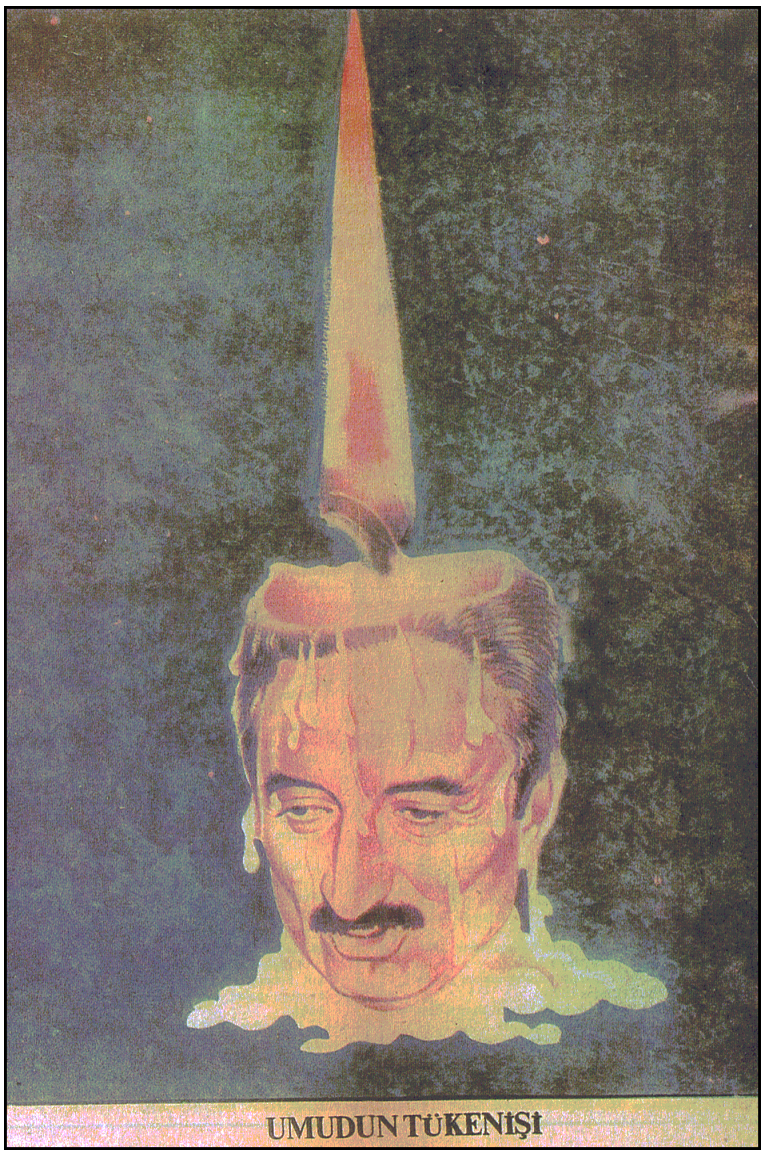

Resim 2. 86. Türkiye'nin bir dönem "Umudumuz Karaoğlan" dediği Ecevit'in günden güne kaybettiği siyasi prestijini ve siyasi hayattaki çözümsüzlüğü eleştiren karikatür [367].

Ecevit, darbeden yaklaşık bir hafta önce Petrol-İş Genel kurulunda yaptığı konuşma yaklaşan darbenin sinyallerini veriyordu:

[366] Keskin, *Bülent Ecevit, s.* 251.
[367] Koloğlu, *Türkiye Karikatür Tarihi, s.* 447.

"Türkiye'de sanki bir maç oynanıyor. Bu maçta sahada siyasal partiler ve siyasal adamlar var. Toplumun büyük kesimiyse tribünlerde seyirci durumunda. Demokratik siyasal mücadelenin bu tür bir seyirlik maç sanılması yanlıştır. Demokrasinin böyle sanıldığı, böyle uygulandığı ülkelerde siyasetin Türkiye'de de olduğu gibi çirkin bir oyuna, sonuç vermeyen kavgalı gürültülü bir çekişmeye dönüşmesi olasıdır. Sonunda, korkarım ki, biri çıkar, düdüğü çalar, "Oyun bitti, herkes evine" der ve bir anlamsız oyuna dönüşen demokrasi de böylece sona erer"[368].

Resim 2. 87. Ecevit'in ve Demirel'in darbeyi çağıran sorumlular olarak gösteren karikatür [369].

12 Eylül sabahında beklenen son gerçekleşti, düdüğün sesi sabaha karşı TRT'den geldi. Ecevit, Trabzon mitingi için hazırlanırken, darbenin haberini aldı. Darbeyi, atama kararnamesini imzaladığı ve genelkurmay başkanı olmasını desteklediği

[368] Akar, 26, Orhan Koloğlu, 127.
[369] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 372, 23 Eylül 1979.

Kenan Evren yaptı. Ecevit ise askerler eşliğinde Hamzaköy'e doğru zorunlu bir yolculuğa çıktı. 11 Ekim 1980'e kadar Hamzaköy'de pansiyondan bozma bir askeri tesiste konuk edildikten sonra, askeri yönetim aleyhine konuşmaması ve yazmaması konusunda uyarılarak serbest bırakıldı[370].

Resim 2. 88. 12 Eylül Darbesi'nin mimarı Org. Kenan Evren'i eleştiren bir karikatür[371].

29 Ekim 1980'de yayınlan MGK bildirisiyle Ecevit, Demirel, Erbakan ve Türkeş'e siyasi yasak konulduğu resmen açıklandı[372]. 30 Ekim 1980'de CHP Genel

[370] Akar, s. 27.
[371] Tan Oral Karikatürü, *Yeni Gündem*, Sayı: 9, 1-15 Eylül 1984, s. 8.
[372] Keskin, *Bülent Ecevit*, 252, 253.

Başkanlığı'ndan istifa etti. Ecevit'in CHP'den istifası, parti çevresi tarafından hayretle ve kızgınlıkla karşılandı. Partinin temel görüşü Ecevit'in partiyi yüz üstü bıraktığı yönündeydi. Ecevit'in istifası yayın yasağından dolayı gazetelerde yayınlanamadı. İstifa kararının hukuken geçerliliği muhatap bulunamayışından tartışmalı bir konu olarak kaldı[373]. 16 Ekim 1981'de mahkeme kararı olmaksızın tüm siyasi partilerin kapatılmasını Atatürk'ün mirasının çiğnendiği gerekçesi ile kabullenemeyen Ecevit, Evren'in TRT'den yaptığı konuşmasına karşılık olarak bir savunma hazırladı. 19 Ekim 1981 günü TRT'ye gönderdiği savunmasında: *"Yıllarca üyeliğini, milletvekilliğini, genel sekreterliğini ve genel başkanlığını yapmaktan onur duyduğum Cumhuriyet Halk Partisi ile ilgili olarak 'ideolojik, dogmatik, sapıklık' iddiasını reddederim. CHP de ben de ideolojik dogmatizme her zaman karşı olduk."* dedi. TRT ve diğer basın kuruluşları Ecevit'in savunmasına yer vermedi. Savunma basında yer almamasına rağmen, Ecevit, savunmasından dolayı *"MGK'nın 52 no'lu bildirgesine muhalefet"* gerekçesiyle üç aydan bir yıla kadar hapis istemiyle yargılandı. Üç ay hapis cezasına çarptırılan Ecevit'e, hapisten çıktıktan sonra da yabancı basına verdiği demeçler nedeniyle hakkında davalar açıldı. Bir Norveç gazetesine verdiği demeç nedeniyle elli dört gün tutuklu kaldıktan sonra *Der Spiegel* dergisinde çıkan bir yazısı nedeniyle de üç ay yirmi yedi gün ceza aldı[374]. Ayrıca Ecevit'e Nevşehir Emniyet Müdürü'ne hakaretten de dava açıldı[375].

Darbenin ardından parti yöneticilerine on, yönetici olmayan milletvekillerine de beş yıl siyaset yasağı getirildi. 7 Kasım 1982'de anayasa oylaması gündeme geldi ve toplumun yüzde 92 gibi büyük bir oranda desteğiyle kabul edildi. Kenan Evren oylama sonucunda Cumhurbaşkanı oldu[376].

Ecevit siyaset arenasının ordunun tekeline geçtiği 1980 döneminde *"DSP'nin Kuluçkalığı"* olarak adlandırılan *Arayış* dergisini yayınlamaya başladı. İlk sayısı 21 Şubat 1981'de çıkan *Arayış* dergisinin her sayısı gündemde büyük yankı uyandırdı. Derginin 7. sayısındaki Bülent Ecevit'in "İşkence" başlıklı yazıdan dolayı dergi toplatıldı.[377] Derginin *"Yayın Danışmanı"* Ecevit ve sorumlu müdür hakkında

[373] Akar, s. 29.
[374] Keskin, *Bülent Ecevit*, 252, 253.
[375] Akar, s. 32.
[376] Akar, s. 32.
[377] Akar, s. 29.

soruşturma açıldı. Ecevit önderliğindeki *Arayış* dergisinin 53. son sayısı Şubat 1982 yılında yayınlandı[378].

CHP ile bütün bağlarını koparan Ecevit, 22 Nisan 1983 tarihinde Siyasal Partiler Kanunu'nun çıkmasının ardından 23 Mayıs 1983 günü Ankara Hülya Restaurant'ta kendisinin de çağrılı olduğu parti içinde verilen yemeği *"Size afiyet olsun"* diyerek reddetti. 6 Mayıs 1983 günü CHP Genel Sekreteri Mustafa Üstündağ kendisini ziyaret ettiğinde de *"CHP misyonunu tamamladı, artık yokum"* diyerek CHP'ye karşı herhangi bir sorumluluk taşımadığını beyan etti. Böylelikle Ecevit, yeni bir siyasi arayışın içine girerken CHP ile yollarını tamamen ayırdı, *"CHP bundan sonra bensiz"* demesinin sonucunda CHP için Erdal İnönülü dönem başladı[379]. Bülent Ecevit'in kapılarını en yakınlarına kapaması, yığınlar halinde kendisini ziyarete gelen, mahkemelerinde salonları dolduran, atılacak adımlar için işaret bekleyen CHP'li kadro tarafından büyük bir üzüntüyle karşılandı[380].

Ecevit'in CHP'ye karşı sert tutumunun arka planında yeni bir parti arayışı vardı[381]. 1984 yılında çalışmalarına başlanan bu yeni parti ileride kendinden sıkça bahsettirecek olan DSP'ydi. CHP ile arasına duvar ören Bülent Ecevit'in siyasi yasağı nedeniyle eşi Rahşan Ecevit DSP'nin Genel Başkanlığını üstlendi. CHP'li arkadaşlarının yardımlarını reddeden Ecevit, siyasi geçmişi olmayan ve hatta sağ gelenekten gelen insanlarla yeni bir model deneyeceğini beyan ederek yeni bir parti deneyiminin içine girdi. Olağanüstü bir çabayla yoktan var edilen DSP farklılığını sadece yapısına değil, söylemine de yansıttı.[382]

---

[378] Koloğlu, 135-136.
[379] Akar, 33, Fikret Bila, *Phoenix Ecevit'in Yeniden Doğuşu*, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2001, 11, 12.
[380] Koloğlu, s.131.
[381] Yalçın Doğan, *Dar Sokakta Siyaset 1980-1983*, Tekin Yayınları, İstanbul 1985, 62, 63-99.
[382] Akar, s. 33.

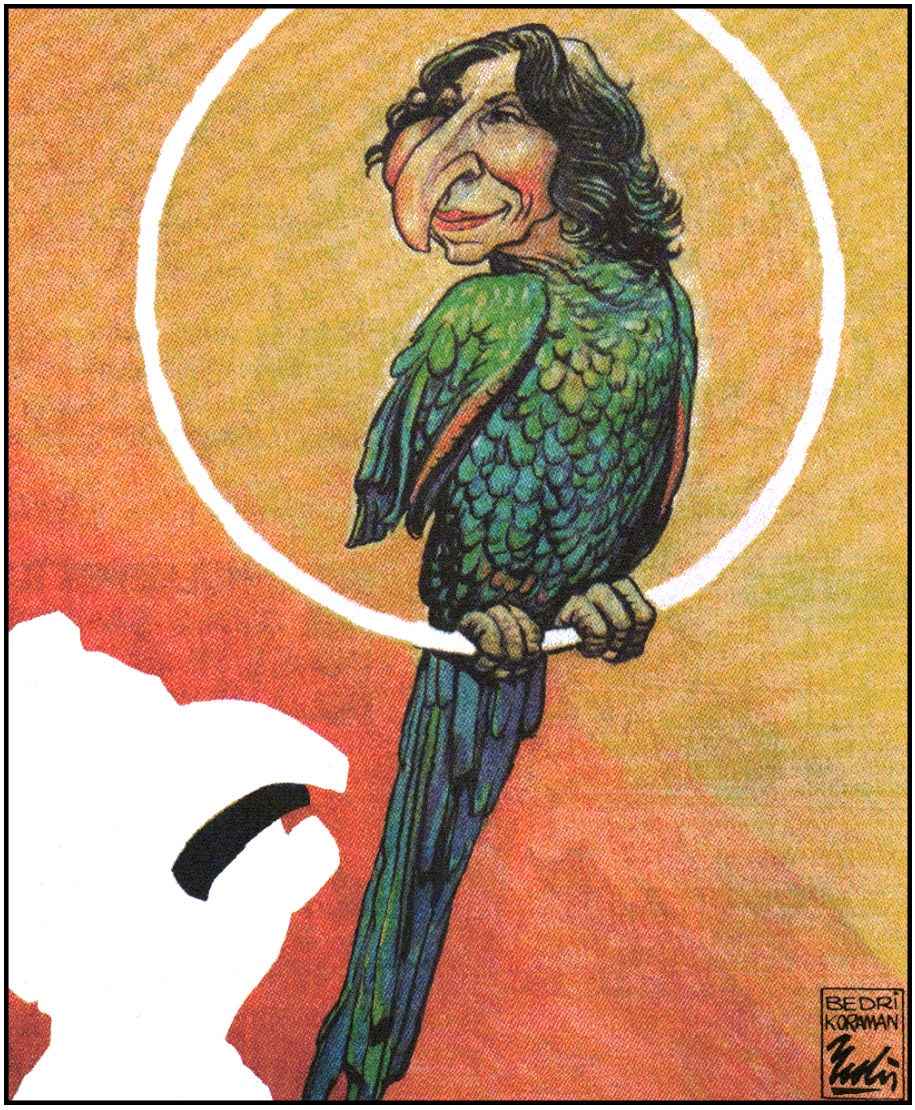

Resim 2. 89. Bülent Ecevit'in siyasi yasağı nedeniyle Rahşan Ecevit Demokrat Sol Parti'yi kurdu ve Genel Başkanlığı görevini üstlendi. Bu durumu anlatan bir karikatür [383].

14 Kasım 1985'de resmen tüzel kişilik kazanan DSP'nin amblemi yıllar önce Ecevit tarafından kurulan Beyaz Güvercin Vakfı'nın amblemi gibi mavi zemin üzerine beyaz güvercin olarak belirlendi. Eylül 1986 yılında yapılan seçimlerde DSP yüzde 8.5 oy oranına ulaştı. Seçim sonucunda HP'den kopan 20 SHP'li, DSP'ye katıldı. Bu sayıya daha önce HP'den kopmuş 5 milletvekili eklenince, DSP bir anda 25 milletvekiliyle

[383] Bedri Koraman Karikatürü, *Güneş Gazetesi*, 24 Haziran 1985, s. 1.

Meclis'te grup kuracak duruma geldi. Böylelikle DSP, 29 Aralık 1986'da Hazine yardımıyla TBMM olanaklarına kavuştu[384].

1987 genel seçimlerinde yüzde onluk barajı aşamayan DSP'nin seçim yenilgisinin ardında gösterilen sebep HP'lilerle işbirliğiydi. Ecevit'in bir zamanlar *"12 Eylül'e yardım eden HP'lilerin eli bile sıkılmaz"* demesine rağmen, HP'liler sayesinde mecliste hak sahibi olması halk tarafından cezalandırıldı. Parti içinde huzursuzluk da bu tarihlerden itibaren baş göstermeye başladı[385].

13 Eylül 1987'de seçim yasağının kaldırılmasıyla birlikte Ecevit için *"perde arkası"* liderlik sona erdi ve eşine emanet ettiği DSP Genel Başkanlığı'nı devraldı[386].

Ecevit 1987'de DSP'nin başına geçmesine rağmen 29 Kasım 1987 seçimlerinde beklediğini bulamadı ve seçimlerde yüzde 8.5 oyla yüzde 10 barajına takılı kaldı[387].

[384] Akar, s. 37.
[385] Akar, s. 38.
[386] Akar, s. 39.
[387] Akar, s. 40.

Resim 2. 90. Halk ve basın Ecevit ve Erdal İnönü'nün seçimlerde birleşip tek parti olarak seçime girmesinden yanaydı. Ecevit ise, tek başına seçime girme kararı aldı. Ecevit'in bu tutumunu eleştiren karikatür. Ecevit, 1990'larda da Erdal İnönü'nün birleşme çağrılar [388].

1988 yılında Ecevit, DSP Genel Başkanlığı'ndan kendi isteğiyle istifa etti. Bunun üzerine partide büyük şok dalgası yaşandı ve parti önünde ölüm orucuna başlayanlar oldu. Hatta bir partili kendini balkondan atıp intihar etmeye kalkıştı. Ecevit'in istifası bazı muhalifler tarafından siyasi bir manevra olarak yorumlandı. 7 Mart 1988 günü koltuğunu Necdet Karababa'ya bıraktı. Necdet Karababa'nın Genel Başkanlığı uzun soluklu olmadı. Ecevitlerle anlaşamayan Karababa on ay sonra istifa etti. 5 Ocak 1989'da Ecevit tekrar Genel Başkan oldu ve 26 Mart 1989 yerel seçimlerine gidildi. Bu seçimlerden SHP 39 il ve 249 ilçede belediye başkanlığı kazandı. DSP ise sadece on ilçede başarılı oldu. 3 Haziran 1990 yerel seçimlerinde ise Ecevitli DSP'nin oyları yüzde 5'lere düştü[389].

[388] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 785, 20 Eylül 1987.
[389] Akar, s. 40,41.

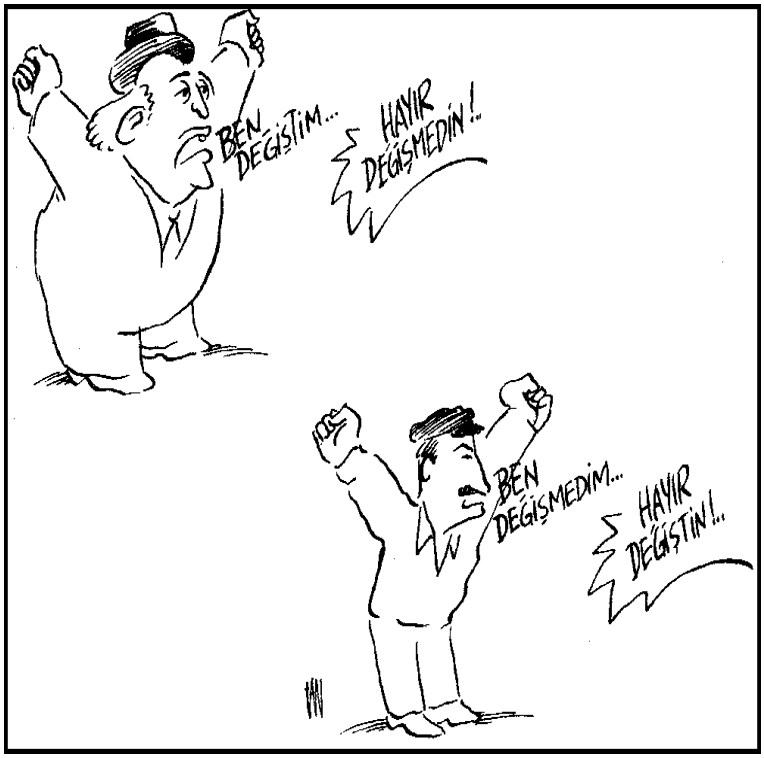

Resim 2. 91. 90'lı yıllarda Bülent Ecevit'i ve Süleyman Demirel'i tasvir eden bir karikatür. Bülent Ecevit için mizah basınında oluşan genel yargı 80 darbesinden sonra (olumsuz anlamda) değiştiği yönündedir[390].

DSP bu yenilgilerden sonra adım adım tırmanışa geçti. Ülke içinde yaşanan yolsuzluk, rüşvet ve suistimal Ecevit'in dürüst kişiliğinin ön plana çıkmasına sebep oldu. DSP'nin yükselişe geçmesinin bir diğer sebebi ise ANAP'ın yıpranması ve SHP'nin yarattığı düş kırıklığıydı. 19 Ağustos 1990'da Bayrampaşa'da DSP'nin ezici bir çoğunlukla belediye başkanı çıkarması ve SHP'nin yüzde 10'lara kadar düşen oy potansiyeli, Erdal İnönü'nün DSP'ye birleşme çağrısı yapmasına neden oldu. İnisiyatifi eline geçiren Ecevit'in cevabı sert oldu: *"DSP, SHP'nin koltuk değneği değil"*. 24 Aralık 1995 seçimlerinde Ecevit beklediği sonucu buldu, meclise 75 milletvekili gönderen DSP, solun en çok oy alan partisi oldu[391].

1995 seçimlerinden sonra meclisteki çok partili dönem ve koalisyon hükümetleri siyasal kargaşanın artmasına ve 28 Şubat sürecinin başlamasına neden oldu. Ülke darbe söylentileriyle çalkalanırken Erbakan, 18 Haziran 1997'de Çankaya'ya çıktı ve hükümetin istifasını bildirdi. Demirel başbakanlık görevini Mesut Yılmaz'a verdi.

[390] Tan Oral Karikatürü, *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Ekim 1991, s. 2.
[391] Akar, s. 44.

Ecevit, bu gelişme üzerine kollarını sıvadı ve partilere *"Gelin taşın altına elimizi koyalım"* çağrısı yaptı. Baykal bu teklife sıcak bakmadı ve ANAP-DSP-DTP partileri birleşerek ANASOL-D, 55. Hükümet olarak 12 Temmuz 1997'de güvenoyu aldı. Böylece Ecevit yıllar sonra başbakan yardımcısı olarak mecliste siyasi sorumluluk aldı[392].

1997 yılının DSP açısından çıkmaz noktaya girmesi, partiden ihraç edilen bazı yönetici ve kişilerin *"Çile Çiçekleri"* adı altında bir muhalefet hareketi örgütlemeleri oldu. Aynı dönemde DSP'li bazı milletvekilleri CHP'ye döndüler. Ecevit'in Fethullah Gülen'le ilişkisine, hükümetteki ve DSP'deki uygulamalarına tepki gösteren Zonguldak milletvekili Mümtaz Soysal DSP'den ayrıldı[393].

Deniz Baykal'ın 19 Kasım 1998 tarihli oturumda verdiği gensoru ANASOL-D hükümetinin düşmesine yol açtı. 2 Aralık 1998'de Bülent Ecevit, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'den hükümeti kurma görevini devraldı. Temaslardan sonuç alamayan Ecevit, 21 Aralık 1998'de görevi iade etti[394].

4 Ocak 1999'da Tansu Çiller'in Hüsamettin Özkan kanalıyla Ecevit'e gönderdiği mesaj Ecevit'in yeniden başbakan olmasına giden süreci başlattı. Tansu Çiller, Ecevit'e hükümeti kurması halinde seçim şartıyla kendisine destekleyeceğini bildirdi. Bunun üzerine Ecevit, 20 yıl sonra tekrar başbakan oldu ve 11 Ocak 1999'da 56. hükümeti kurdu. 16 Şubat 1999'da *"milli düşman"* Abdullah Öcalan'ın Kenya'da yakalanması yıllar önce *"Kıbrıs Fatihi"* olan Ecevit'in "Kenya Fatih"i olarak yeniden siyasi kimliğini güvence altına almasını sağladı[395].

18 Nisan 1999 tarihli genel seçimlerinde DSP yüzde 21.7 oy alarak birinci parti MHP yüzde 18.3 oy alarak ikinci parti oldu. DSP'nin bu başarısında Ecevit'in başbakanlığı döneminde Öcalan'ın yakalanmasının payı büyüktü[396].

2 Mayıs 1999'da TBMM'de yapılan yemin töreni sırasında Fazilet Partisi Milletvekili Merve Kavakçı'nın meclise türbanla gelmesi üzerine Ecevit kürsüden *"Burası devletin en yüce kurumudur. Burada görev yapanlar, devletin kurallarına, geleneklerine uymak zorundadırlar. Burası devlete meydan okunacak yer değildir.*

[392] Akar, s. 45.
[393] Akar, s. 46.
[394] Akar, s. 46.
[395] Akar, s. 47.
[396] Akar, s. 47.

Lütfen bu hanıma haddini bildiriniz" dedi. Ecevit'in bu tavrı, laik düzene duyduğu sadakatin tezahürü olarak nitelendirildi[397].

Ecevit 1980 öncesi adeta can düşmanı olan MHP ile görüştü. *"9 Şubat 1977 yılında erken seçim için her türlü hükümete varız, MHP'siz tabi"*[398] diyen Ecevit, 22 yıl sonra 28 Mayıs 1999'da DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümetini kurdu[399].

Ecevit başbakanlığı sırasında büyük sorunlarla karşılaştı. 17 Ağustos depremi, sonra 12 Kasım depremleri, ardından 19 Şubat 2001'de MGK toplantısında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'le su yüzüne çıkan kriz, Ecevit ve partisinin prestijinin kaybına yol açtı. Başbakan Ecevit bir yandan IMF'nin taleplerini yerine getirmeye çalışırken diğer yandan ortakları ve hükümet üyeleri arasındaki çelişkiyi gidermeye uğraştı. Toplumun hızla yoksullaşması, başta iş çevreleri olmak üzere hemen her kesimin hükümeti eleştirmesi ve Ecevit'in gün yüzüne çıkan sağlık problemleri gerilimin tırmanmasına neden oldu. Bu dönemde bir esnafın Ecevit'e yazarkasa fırlatması ekonomik krizin temsili olarak tüm ülkenin hafızasına kazındı[400].

[397] Ergun Aksoy, *28 Şubat'tan Balgat'a Mücahit*, Ümit Yayıncılık, Ankara 2000, s. 99.
[398] Orhan Duru, *Ecevit'in Çilesi*, Afa Yayınları, İstanbul 1995, s. 16.
[399] Akar, s. 48.
[400] Akar, s. 48.

Resim 2. 92. Bülent Ecevit'in Başbakanlığı sırasında boy gösteren ekonomik krizin diğer bir sebebi de Ecevit'in gün geçtikçe kötüye giden sağlığıydı [401].

[401] *Leman Dergisi*, 12 Ocak 2002, Sayı: 2.

Resim 2. 93. Ecevit'in sağlığının bozulmasına rağmen Başbakanlıktan istifa etmemesini eleştiren karikatür. Ecevit'in istifa etmesini engelleyenlerin Rahşan Ecevit, Mesut Yılmaz ve Devlet Bahçeli olduğu öne sürülmektedir [402].

Ecevit'in hastalığının ilerlemesi üzerine medyada Ecevit'i terk eden bakanların DSP'li yol arkadaşlarının haberleri yapılmaya başlandı. Ecevit'in sağ kolu olarak bilinen Hüsamettin Özkan'ın medya patronu Aydın Doğan'la buluşması ve yeni bir hükümet programı için girişimleri başlatması haberleri ülkedeki kaos ortamının tetiklenmesine neden oldu. Ecevit yanlısı medya kurumları Ecevit'in mücadelesini olumlarken, diğer medya kuruluşları, ilerleyen hastalığına rağmen Ecevit'in Başbakanlıktan istifa etmemesini iktidar hırsı olarak yorumladılar. Leman Dergisi ise, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik yönden büyük bir buhran yaşadığı dönemde Ecevit'i şu şekilde karikatürize etmiştir:

[402] *Leman Dergisi*, Sayı: 21, 25 Mayıs 2002.

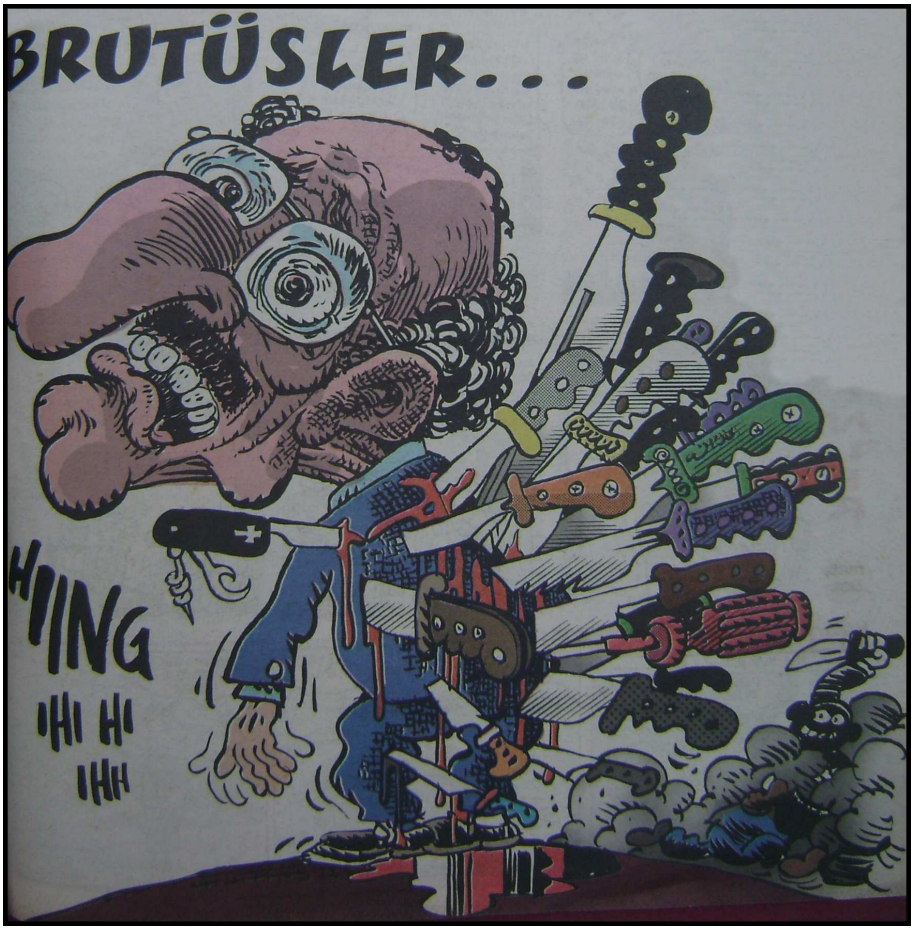

Resim 2. 94. Ecevit'in büyük bir titizlikle belirlediği bakanlarının onu terk etmesi üzerine çizilen karikatür [403].

Mizah basınındaki hareketlilik siyasi arenadan beslenmiştir. Özellikle Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel'in siyasi mücadelesi dönemin siyasi karikatürünü belirleyen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

1970-1980 evresinin başlıca mizah dergisi Gırgır'dır. Bu on yıllık süreçte ordunun siyasete müdahalesi ve iktidar-muhalefetin uzlaşmasız çekişmesi ordunun muhtırası ile kesintiye uğradı[404]. Demirel'in Ecevit için *"Ben onunla kahve bile içmem"*[405] *söylemi*, Ecevit'in sürekli Demirel'in çağrılarına cevap vermeyişinden şikayeti siyasette olduğu kadar mizahta da karmaşa ortamı yarattı. On yıllık süreçte sürekli el değiştiren başbakanlık koltuğu, seçilemeyen cumhurbaşkanı, mizahın

[403] *Leman Dergisi*, Sayı: 28, 13 Temmuz 2002.
[404] Öngören, 101,102-10.
[405] Arcayürek, s. 259.

gündemini hızla değiştirmesine ve Demirel-Ecevit kapışmasını çizgiye dökmesine neden oldu. Bu politik tablo ise, aynı karikatüre hem AP'lilerin hem de CHP'lilerin gülebildiği eşi görülmemiş bir mizah ortamının yaratılmasını neden oldu[406].

Karikatür sanatı 1970-80 döneminde altın çağını yaşadı, klişe ve kurşunun yerini ofset tekniğinin alması ile birlikte karikatürcüler bir tek tablo yapıp onu seyrettiren ressamlardan ayrıldılar ve halka daha fazla ulaşmaya başladılar. Yine klişe sayesinde mizah dergileri etkinliğini arttırdı. Bu dönemde karikatüre olan ilginin artmasıyla birlikte basın, eğlendiren bir unsur olan karikatürden bol bol yararlanmak istedi, böylece gün geçtikçe karikatürcülerin sayısı da arttı[407].

Ecevit, Mert Ali Başarır'la 15 Ekim 1990'da yaptığı röportajında kendisinin de kitlelere yön vermek için mizah unsurunu kullandığını belirtmiştir. Mizahı ve hicvi ölçüyü kaçırmamak koşuluyla yapmak gerektiğini vurgulayan Ecevit, mizahın tartışmaları, mücadeleleri yumuşatan bir unsur olduğunu ifade etmiştir. Türk halkının ince mizahtan beslendiğini söyleyen Ecevit, kendisinin de bazen esprili şeyler söylediğini belirtmiştir[408].

2.3.6. Turgut Özal

Resim 2. 95. Turgut Özal'ın portre karikatürü[409].

[406] Öngören, s. 104.
[407] Öngören, s. 105.
[408] Başarır, s. 89.
[409] Kabakçıoğlu, s. 153.

Türkiye'de yaşanan 80 darbesinin ardından siyasi hayata giriş yapan Özal, 24 Ocak 1980 kararlarının planlayıcısı olarak siyasette tek söz sahibi durumuna geldi ve karikatürcülerin baş konusu oldu. Turgut Özal'ın siyasi vizyonu bir yandan dünyaya açılışı hızlandırırken, diğer yandan yolsuzluk ve hortumculuğun hızlanmasına zemin hazırladı[410].

[410] Orhan Koloğlu, *Türkiye Karikatür Tarihi*, s. 461.

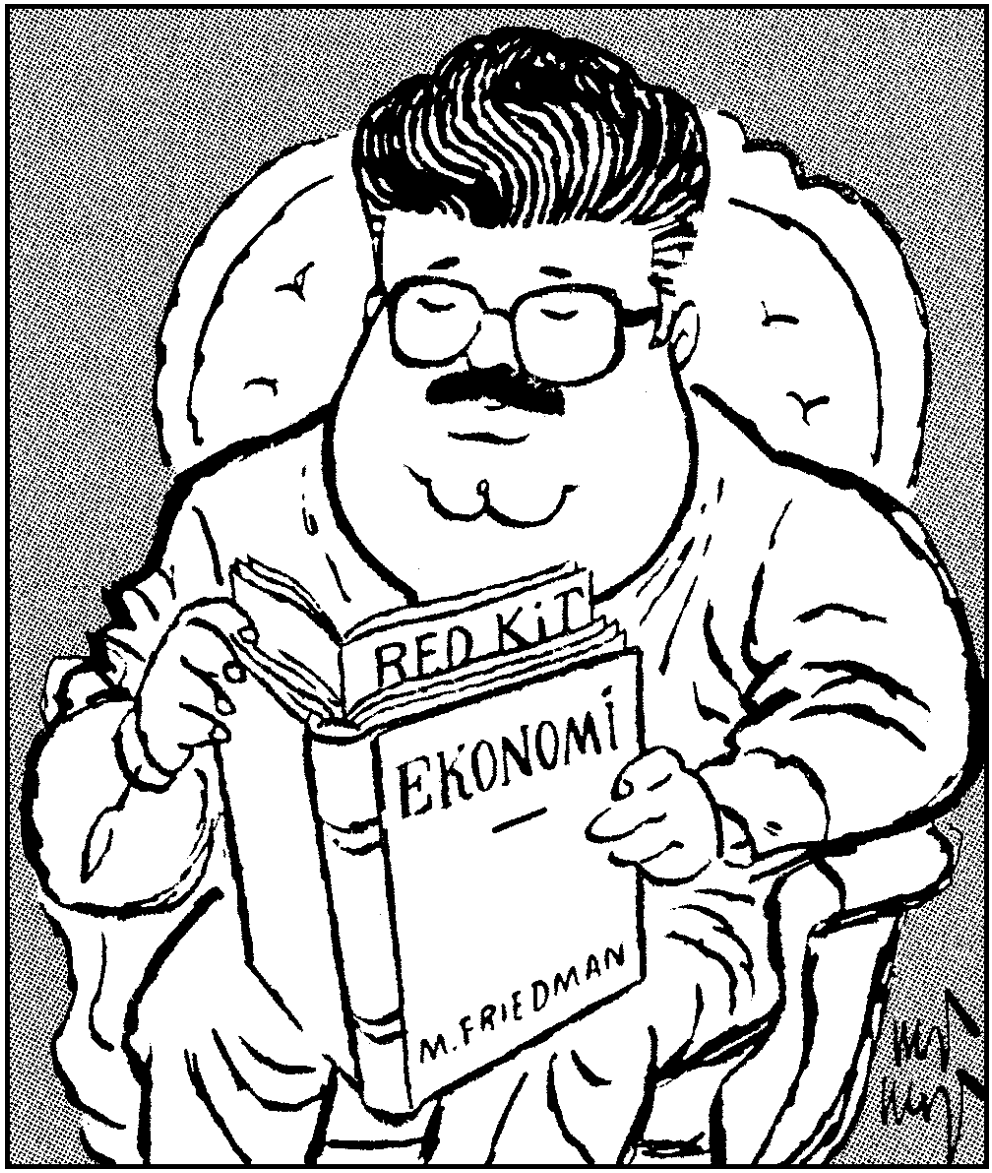

Resim 2. 96. Turgut Özal'ın hobileri arasında çizgi roman okumak da vardır. Özal'ın ekonomisi eleştirilirken bu ayrıntı karikatürcü Ali Ulvi Yücesoy tarafından esprili bir şekilde tasvir edilmiştir [411].

Turgut Özal, kimilerine göre Türkiye'yi Amerika'nın istediği gibi yönetebilmesi için Amerika tarafından yetiştirilmiş bir piyon[412], IMF'nin ve Dünya Bankası'nın maşası; kimilerine göre Türkiye'yi bir İslam devleti haline dönüştürmek isteyenlerin temsilcisi, kimilerine göre ise, sadece şansın ve rastlantıların yardımıyla Türkiye'yi yönetme şansına kavuşan kurnaz, oportünist bir kişidir. Bütün bu iddialara rağmen

[411] Ali Ulvi Yücesoy Karikatürü, *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Temmuz 1982, s. 1.
[412] Yönetmen: Atıl İnaç, *"Zincirbozan" Belgesel Sinema Filmi*, Senaryo: Avni Özgürel.

Özal, Türkiye'nin yakın siyasi tarihini ve dış politikayı derinden etkilemiş bir siyasidir[413].

1980 darbesinin ardından Turgut Özal, ülkenin ekonomik durumu konusunda, başta Genel Kurmay Başkanı olmak üzere tüm üst rütbeli subaylara verdiği brifingle kendisinin ve 24 Ocak 1980 kararlarının önünü açtı. Ordu, ülkeyi içinde bulunduğu kara ekonomik tablodan ancak Özal gibi bir ekonomi kurmayının çıkaracağına kanaat getirmişti[414]. Turgut Özal 12 Eylül döneminde görev almayı ilke olarak reddetmedi[415].

Resim 2. 97. 12 Eylül döneminde Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcılığı yapan Özal'ın ekonomi anlayışını eleştiren karikatür ***[416]*.**

[413] Osman Ulagay, *Özal'ı Aşmak İçin*, Afa Yayınları, İstanbul 1988, s. 22.
[414] Engin Güner, *Özal'lı Yıllarım*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2000, s. 31.
[415] Emin Çölaşan, *12 Eylül Özal Ekonomisinin Perde Arkası*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1984, 46, 47.
[416] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 443, 1 Şubat 1981.

Resim 2. 98. Turgut Özal'ın ekonomi politiğiyle alay eden bir karikatür [417].

Resim 2. 99. Turgut Özal'ın izlediği ekonomi programını eleştiren karikatür[418].

[417] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 465, 5 Temmuz 1981.
[418] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 439, 4 Ocak 1981.

12 Eylül döneminde Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak başladığı siyasi kariyerine 1983'de eski liderlerin politika yapmasının yasaklı olduğu bir dönemde, kurucusu olduğu ANAP ile iktidara geldi. Yaklaşık 6 yıl süren başbakanlığı süresince iki kez hükümet kurdu ve bu yıllar kimilerine göre Özal'ın dünya görüşüne bağlı olarak *"liberal politikaların"* uygulamasıyla Türkiye'nin dışa açılma çabalarının en üst düzeye çıktığı dönem oldu[419].

Resim 2. 100. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Prof. Kılıçturgay'ın çalışanların aldıkları maaşla sağlıklı yaşam sürdüremeyeceklerini açıklaması üzerine Özal'ın ekonomisini eleştirmek için çizilen karikatür [420].

Turgut Özal, 8 Aralık 1983'de yeni Bakanlar Kurulu'nu kurmakla görevlendirildi. Özal'ın, bakanlar listesini Kenan Evren onayladı ve bakanları atadı. 24 Aralık 1983'de Özal hükümeti mecliste güvenoyu aldı. Özal hükümetinin ilk icraatı vali

[419] Nevra Yaraç Laçinok, "Turgut Özal", *Türk Dış Politikasında Liderler*, s. 541, 542.
[420] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 494, 21 Şubat 1982.

atamaları oldu. Bu dönemde Bakanlar Kurulu düzeyinde en dikkat çekici nokta Anayasanın öngördüğü yeni bir kurum olan *"Bakanlar azli"* yolunun kullanılmasıdır. Yolsuzluk ve kötü muamele iddialarına dikkat çeken Maliye ve Gümrük Bakanı Vural Arıkan Başbakan Özal'ın isteği üzerine Cumhurbaşkanı tarafından görevinden alındı. Bu örnek, tarihte "Anayasanın 109. maddesindeki "azil" usulünün ilk uygulanışı oldu[421].

Resim 2. 101. Turgut Özal'ın halkın yoksulluğu karşısında takındığı tutumu eleştiren bir karikatür [422].

[421] Tanör, 58, 59
[422] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 492, 7 Şubat 1982.

Özal hükümeti döneminin ön plana çıkan bir yönü Bakanlar Kurulunda değişiklik yapma yöntemleridir. 1982 Anayasası başbakan ve bakanlarını Cumhurbaşkanı'na karşı sorumlu kılmış olmamasına rağmen, uygulamada Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in kararları uygulanıyordu. Dönemin Milli Eğitimden sorumlu Bakanı Vehbi Dinçerler'in (Dinçerler ortaöğretim ders kitaplarının laiklik karşıtı müfredat içermesi nedeniyle basın tarafından eleştiriliyordu) Devlet Bakanlığı'na kaydırılması bu durumu destekler niteliktedir. Bu kararın uygulanmasında Kenan Evren etkiliydi[423].

Özal hükümetinin çıkmazlarından birisi de sıkıyönetimin hala devam ediyor olmasıydı. 80 darbesinin sonucunda doğan sıkıyönetim 19 Temmuz 1987'ye kadar devam etti. Bu durum da Özal'ı Kenan Evren'in sözünden çıkamayan bir siyasi anlayış izlemeye mecbur bıraktı[424].

Turgut Özal, başbakanlığı süresince ekonomi alanında yeni bir yapılanmanın, dönüşümün içine girdi, çıkardığı yasalarla bu girişimi destekledi. Siyasal partilere hazine yardımı, TBMM üyelerine yolluk ve ödenekler de bu Özal hükümetinin çıkardığı yasalarla sağlandı[425].

[423] Tanör, s. 59.
[424] Tanör, s. 60.
[425] Tanör, s. 61.

Resim 2. 102. 14 Ocak kararlarını eleştiren karikatür [426].

1983 seçimlerinde yüzde 42 oy alan ANAP, 28 Eylül 1986 yılında yapılan seçimlerde ANAP yüzde 32 oy aldı. İki yıl içinde 10 puanlık oy kaybı yaşayan ANAP çifte operasyona gitti. Bakanlar Kurulu ve ANAP Başbakanlık Divanı üyeleri Özal'ı rahatlatmak ve ona gerekli hareket serbestliğini sağlamak için istifa mektubu verdiler.

[426] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 566, 10 Temmuz 1983.

Bunun ertesinde Özal kabinede birtakım rötuşlar yaptı. Üç bakan yer değiştirdi, iki bakanın yerine de yenileri atandı. Ayrıca Özal'ın birleşme önerisi üzerine Mehmet Yazar Başkanlığındaki HDP'nin kurucular kurulu ANAP'la birleşme kararı aldı[427].

Resim 2. 103. 1983 seçimlerini ve Özal'ın vaatlerini konu alan karikatür [428].

Turgut Özal, siyasi yasakların kaldırılmasıyla ilgili olarak yoğun bir endişenin içindeydi. Kenan Evren'in bile siyasi yasakları kaldırmak için halkoylamasına gitme teklifi Turgut Özal'ın siyasi hayatına gölge düşürecek bir biçimde ortaya çıktı. Turgut Özal, her ne kadar yasakların kaldırılmasına karşı çıkamasa da bu durumun partisini ve kendi siyasi hayatını zora sokacağını biliyordu. Özal, ANAP 2. Olağan Kongresi'nde yasakların kaldırılmak istenmesini "anarşi özlemciliği" olarak niteleyip, bunu isteyenleri de "alet olmakla" suçladı[429].

[427] Tanör, s. 67.
[428] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 583, 4 Kasım 1983.
[429] Tanör, s. 68

Turgut Özal önderliğindeki ANAP 22 Ağustos 1987'de halkoylamasında yasakların kaldırılmasına "hayır" oyu verilmesi yönünde kampanya başlattı. [430] Turgut Özal, bir konuşmasında "*evet oyu çıkarsa Demirel bizi fena silkeler*" dedi[431].

6 Eylül'de yapılan halkoylaması sonucunda siyasi yasaklar yüzde 50.16 oyla kalktı[432]. Özal halkoylamasının sonucunu kendisi için bir güven oylaması olarak yorumladı ve *"Evet oyları yüzde 70'i bulursa çekilebilirim"* dedi[433]. Halkoylamasının çok az bir farkla "evet" sonucuna varmış olması ANAP'a yeni bir cesaret aşıladı. Bunun üzerine ANAP Genel Başkanı Turgut Özal, bir basın toplantısı düzenleyerek partisinin erken seçim kararını açıkladı, ikinci bir girişim olarak seçim yasasında değişiklikler hazırlamaya koyuldu. Bu değişikliklerde çoğunluk partisini kayıran üst barajlar öngörülmüş, ayrıca ön seçim yasağı ve propaganda kısıtlamaları getirilmişti[434].

Resim 2. 104. Özal'ın demokrasi, özgürlük söylemlerini eleştiren karikatür [435].

[430] Tanör, s. 69.
[431] Ender Arol, *Özal'a Laf Söyletmem Arkadaş*, Say Yayınları, İstanbul 1989, s. 113.
[432] Tanör, s. 70.
[433] Arol, s. 113.
[434] Tanör, s. 70
[435] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 788, 11 Ekim 1987.

Erken seçim kararı ve seçime ilişkin yasaların değiştirilmesinin ardından olaylı 29 Kasım 1987 seçimlerinin sonucunda ANAP yüzde 36'yla birinci parti oldu[436].

Resim 2. 105. 29 Kasım 1987 seçimleri öncesinde Özal ve Anavatan Partisini eleştiren karikatür .[437].

Turgut Özal'ın siyasi başarılarının ardında yatan en belirgin nokta, dönemin Türkiye'sini ve halkın beklentilerini, isteklerini doğru doğru analiz etmiş olmasıdır. İktidarın sürekli el değiştirdiği, karmaşa döneminden kurtulmak isteyen halk, Özal'ın ekonomide ve hükümet yönetiminde istikrarlı bir tablo izleyeceğini düşünüyordu. 1980 Türkiye'sinde köylerden kentlere yoğun göç, arabesk şarkılarla kendini ifade eden

[436] Tanör, s. 73
[437] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 786, 27 Eylül 1987.

toplum, yaygınlık kazanmaya başlayan televizyon değerler, sistemini altüst etmişti. Ortak değerler bulmak noktasında Özal'ın fikirleri, Türk halkı tarafından benimseniyordu[438]. Özal, Demirel gibi halkın özdeşleşebileceği bir siyasi lider olarak kendini gösterdi, bir taşra kenti olan Malatyalı oluşu, kendi çabalarıyla başarılı oluşu, halkın sempatisini kazanmasını ve halkın Özal'ı kendisine örnek model olarak almasını sağladı. Diğer yandan dini yönden Nakşibendî tarikatıyla olan bağlantıları (Turgut Özal, takunyalı ve tarikatçı Turgut olarak anılıyordu.)[439] ve sürekli kendini "muhafazakar milliyetçi" olarak nitelemesi halk tarafından benimsenmesini hızlandırdı[440].

Resim 2. 106. Turgut Özal'ın Fethullah Gülen'le olan yakınlığını ve irtica olaylarına dair ciddi önlemler almayışını eleştiren karikatür[441].

[438] Ulagay, 27,28-34.
[439] Emin Çölaşan, *Turgut'un Serüveni*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990, s. 94.
[440] Zürcher, s. 408.
[441] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 744, 7 Aralık 1986.

Resim 2. 107. Özal'ın muhafazakar olduğunu her fırsatta dile getirmesini ve Koç, Sabancı gibi iş adamlarıyla olan yakınlığını, ekonomide halkın çıkarlarını gözetmeyişini eleştiren karikatür[442].

Kasım 1987 seçimlerinin ardından Özal yeni hükümetini kurdu[443].

[442] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 880, 16 Temmuz 1989.
[443] Tanör, s. 75

Resim 2. 108. Turgut Özal'ın seçimlerin ardından 1987'de meclis yeminini eleştiren karikatür.[444].

1987'de Özal'ın annesinin ölümü üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla Özal'ın annesi Hafize Özal'ın Osmanlı hanedanından bazı kişilerin de yattığı özel bir mezara gömülmesi basın tarafından tepkiyle karşılandı. Kamuoyunda bu durum Özal ailesinin "hanedan"[445]lıkla suçlanmasına neden oldu[446].

[444] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 798, 20 Aralık 1987.
[445] Çölaşan, *Turgut'un Serüveni*, s. 14.
[446] Tanör, s. 75

Resim 2. 109. Turgut Özal'ın kardeşlerinin zenginleşmesini eleştiren karikatür. Turgut Özal Tommiks, Teksas vs. çizgi romanları okumayı sevdiği için karikatürün teması bu duruma uygun bir şekilde işlenmiştir [447].

18 Haziran 1988'de ANAP Genel Kongresi'nde Özal, Turgut Demirağ adlı kişinin suikast girişimine hedef oldu. Turgut Özal, bu suikastın sonucunda parmağından

[447] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 888, 10 Eylül 1989.

yara aldı, Demirağ ise mahkum oldu[448]. Bu suikast girişiminden sonra Özal, meclis kürsüsünden *"Allah'ın verdiği canı gene ancak Allah alabilir"* dedi[449].

[448] Tanör, s. 75
[449] Arol, s. 128, Ulugay, s. 68.

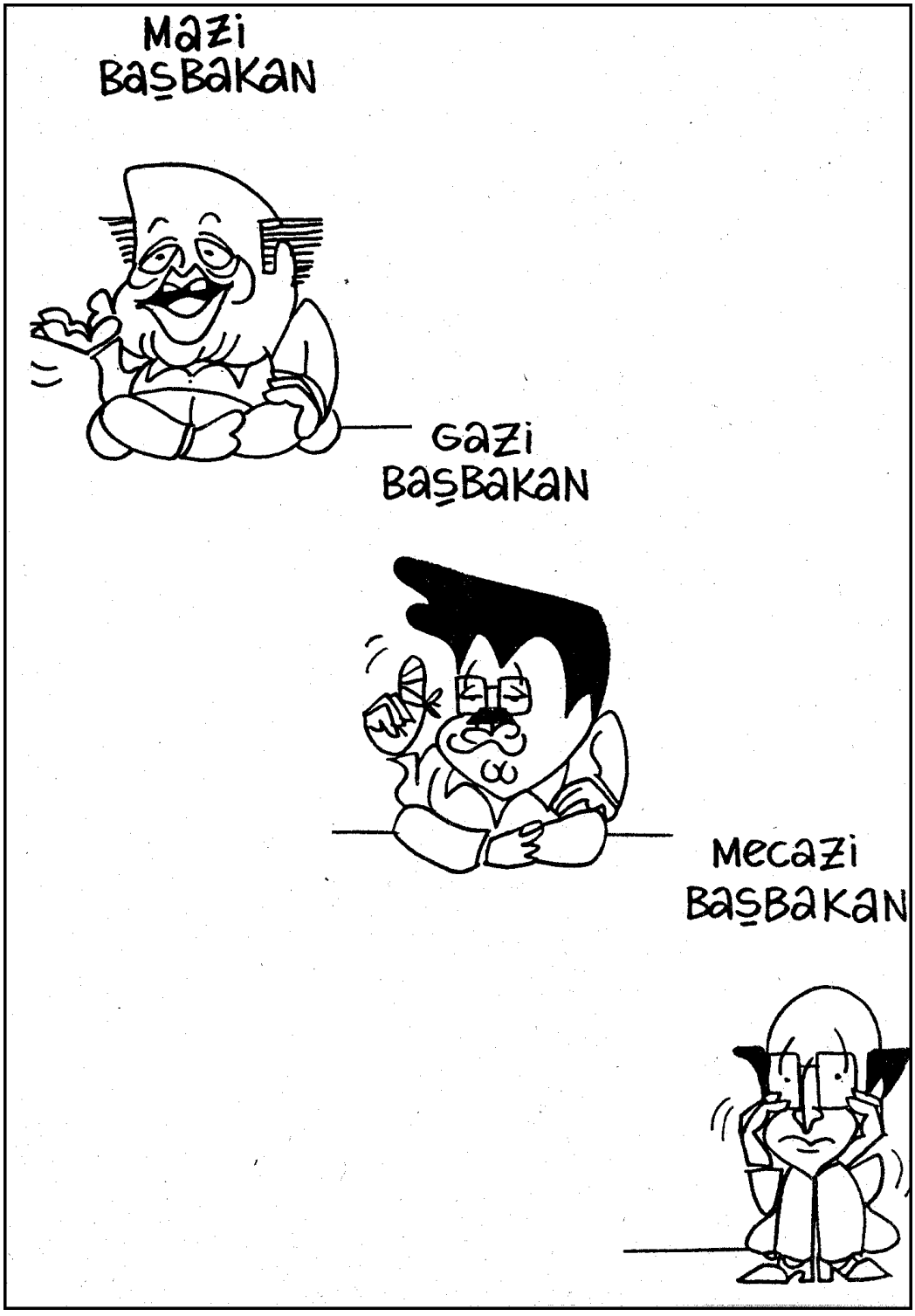

Resim 2. 110. Turgut Özal'a suikast girişimini ve siyasilerin başbakanlık durumunu ifade eden karikatür. Mazi Başbakan: Süleyman Demirel, Gazi Başbakan: Turgut Özal, Mecazi Başbakan: Erdal İnönü [450].

[450] Dalyan, (Sayfa numarası belirtilmemiş).

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in görev süresinin bitmesiyle birlikte, 31 Ekim 1989'da Turgut Özal muhalefetin yoğun tepkilerine rağmen Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı oldu[451].

Resim 2. 111. Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı olmadan dört ay önce çizilen karikatür [452].

[451] Tanör, s. 79.
[452] *Gırgır Dergisi*: Sayı: 870, 7 Mayıs 1989.

Resim 2. 112. Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı olmasının ardından çizilen karikatür[453]**.**

Turgut Özal, cumhubaşkanı olmasının ardından Yıldırım Akbulut'u başbakan olarak atadı ve hükümet kurmakla görevlendirdi. Yıldırım Akbulut hükümeti, muhalefet partileri tarafından "4. ANAP hükümeti" olarak yorumlandı. Erdal İnönü Akbulut hükümetini "*uzaktan kumandalı*" diye nitelendirdi. Özal'da bu söylemi haklı çıkaracak bir biçimde başbakan gibi hareket etti, ekonomi, dış politika ve güvenlik gibi konularda karar alma girişimini kendi elinde bulundurdu[454]. Özal'ın bu tavırları onun alışılagelmiş

[453] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 896, 5 Kasım 1989.
[454] Tanör, s. 81.

bir cumhurbaşkanı olamayacağını açık bir ifadesiydi. Özal da cumhurbaşkanlığını seçmiş olmakla hata yaptığını çok çabuk anladı[455].

Turgut Özal, cumhurbaşkanı olmasına rağmen eski partisiyle bağlarını koparmadı[456]. Özellikle İstanbul İl Başkanlığı boşaldığında, Özal'ın eşi Semra Özal'ın bu makama talip olması ANAP içinde karmaşaya yol açtı. Turgut Özal'ın baskıları sonucunda, Semra Özal 28 Nisan 1991'de İstanbul İl Başkanı seçildi[457].

Resim 2. 113. Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı olduktan sonra, ANAP'lı eski parti arkadaşlarının Cuhmurbaşkanlığı köşkünde Turgut Özal'ı tebrik etmesini eleştiren karikatür[458].

[455] Güner, s. 179.
[456] Nevra Yaraç Laçinok, "Turgut Özal", *Türk Dış Politikasında Liderler*, s. 548.
[457] Tanör, s. 82
[458] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 899, 26 Kasım 1989.

Semra Özal'ın İstanbul İl Başkanlığı'na gelmesi, Yıldırım Akbulut'la Turgut Özal arasındaki gerilimin tırmanmasına neden oldu. Turgut Özal'ın ANAP Büyük Kongresi'nde Genel Başkanlığa Mesut Yılmaz'ın gelmesine önayak olması ise Yıldırım Akbulut'un başbakanlıktan istifasına ve *"Cumhurbaşkanısın. Otur oturduğun yerde!"* demesine neden oldu[459].

Engin Güner, Turgut Özal'ın, ANAP Genel Başkanlığı için Mesut Yılmaz'ı desteklemesinin ardında kendisinin, yakın çevresinin ve Özal'ın ailesinin etkili olduğunu belirtmiştir. Turgut Özal'ın Mesut Yılmaz'la ilgili olarak kafasında soru işaretleri olduğunu belirten Güner, Özal'ı ikna edebilmek için Özal'a *"Efendim, siz herkesi kendinizle kıyaslıyorsunuz, ama hiçbirimiz sizin gibi olamayız, (…) bu bakımdan hiçbir aday yerinizi dolduramayacaktır. Ama en iyi Mesut Bey'dir. Değişik bir biçimde ifade etmek gerekirse idealin karşılığı olan yüz üzerinden not versek yüz değil belki yetmiştir."* demiştir. Özal'ın cevabı ise, *"Ne yetmişi kırk kırk."* olmuştur[460].

20 Ekim 1991 genel seçimlerinin ardından Turgut Özal, yüzde 27 oy alan DYP Genel Başkanı Demirel'i kabine kurmak için görevlendirdi. Önceleri Turgut Özal'ı cumhurbaşkanlığı koltuğundan indirmenin çarelerini arayan Demirel, başbakan olarak görevlendirilmesinin ardından Turgut Özal'la uyumlu bir siyasi politika izlemeyi tercih etti[461].

Cumhurbaşkanlığı görevi boyunca, "cumhurbaşkanının tarafsızlığı" ilkesini sarsan Özal, yüksek bürokraside atamalar yaptı, ekonomik ve sosyal alanı düzenleyen kararnameler çıkardı, hükümetle sürekli sürtüşme halinde oldu. [462] Ayrıca cumhurbaşkanı olmasına rağmen TBMM'de bir makamının olması da eleştiriliyordu. Bu durum kendisinin hala parti işleri ile ilgilendiği şeklinde yorumlanmakta, cumhurbaşkanlığı tarafsızlık ilkesiyle bağdaştırılamamaktaydı[463].

---

[459] Tanör, s. 82.
[460] Güner, s. 179.
[461] Tanör, s. 82-88.
[462] *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Mayıs 1990, s. 2.
[463] Güner, s. 75.

Resim 2. 114. 12 Eylül darbesinden sonra, ülkenin ekonomisinde söz sahibi olan Turgut Özal'ı eleştiren karikatür. Özal "Yolsuzluk Tanrısı" olarak nitelenmiştir [464].

Turgut Özal'ın mizah basınında temsili 1980 yılına rastlar. Başbakan müsteşarı iken çıkan karikatürü şu şekildedir:

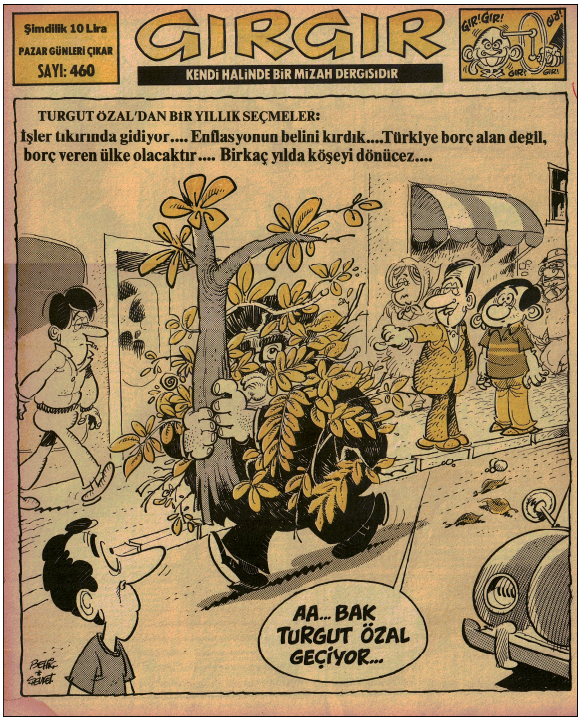

Resim 2. 115. Turgut Özal'ın Başbakan müsteşarken yayınlanan ekonomik politiğini eleştiren karikatür [465].

[464] *Leman Dergisi*, Sayı: 71, 22 Mart 1993.
[465] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 360, 31 Mayıs 1981.

Turgut Özal bu karikatürü "*O kadar zam yaptıktan sonra saklanma ihtiyacımı mı anlatıyor, onu anlayamadım. Ama güzel bir karikatürdü.*"[466] şeklinde yorumlamıştır. Turgut Özal, her ne kadar bu karikatürü, basında çıkan ilk karikatürü zannetse de, daha önce yayınlanan karikatürleri vardır. İleride göreceğimiz IMF borçlarını ertelemesiyle ilgili karikatür buna örnektir.

Mizah basınıyla iyi ilişkiler geliştiren Turgut Özal, karikatürcüler onuruna yemek veren Türkiye'nin ilk ve tek başbakanıdır[467].

Özal, IMF borçlarını erteleyebilmek ve yeni borçlar alabilmek için Türk mizah basınında çıkan IMF ve kendisiyle ilgili karikatürleri ustalıkla kullanmayı bilmiştir. IMF'yle görüşmeye giderken yanında götürdüğü karikatürleri, IMF yetkililerine göstererek görüşmelerde farklı bir üslup sergilemiştir[468]

Resim 2. 116. Özal'ın IMF borçlarını ertelemekteki ustalığını konu alan haberler, gazetecilerin Özal'la bu konuyla ilgili röportajları da mizah basını tarafından eleştirilmiştir [469].

Turgut Özal, Mert Ali Başarır'la yaptığı röportajında IMF'yle görüşmelere giderken yanında götürdüğü karikatürler için şunları ifade etmiştir: "*O sıralarda karikatürlerin çoğu IMF ile ilgiliydi. IMF'yi korkunç gösteriyorlardı. "Millet sizi böyle korkunç görüyor" diye onlara anlattım*[470].

---

[466] Başarır, s. 40.
[467] Başarır, s. 40.
[468] Başarır, s. 38.
[469] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 466, 12 Temmuz 1981.
[470] Başarır, s. 38.

Resim 2. 117. Özal'ın IMF borçlarını ertelemesine ilişkin karikatür [471].

Turgut Özal, 24 Ocak tedbirlerinden sonra çıkan yukarıdaki karikatürü (Resim: 26) de IMF yetkililerine göstermiş ve IMF yetkilileri tarafından çok beğenildiğini ifade etmiştir. [472] Karikatürcü Bedri Koraman bu durumu şu şekilde yorumlamıştır:

[471] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 441, 18 Ocak 1981.
[472] Başarır, s. 38.

"Karikatürcülerin Özal'a daha sert saldırmaları Özal için dışa karşı artı puan oluşturuyor"[473].

Mizaha, özellikle karikatüre ilgi duyan Turgut Özal; *Çarşaf, Fırt, Gırgır* gibi mizah dergilerinin kapağındaki kendi karikatür temsillerinin orijinallerinin arşivini yapmıştır[474]. Karikatürcü Nehar Tüblek; Özal'ı karikatürü en çok seven ve en hoşgörülü başbakan olarak yorumlarken, Ali Ulvi; Özal'ın karikatürcülere ve mizahçılara çok toleranslı bir yönetici olduğu kanısındadır[475]. Gazeteci Ender Arol ise, Turgut Özal'ın basın özgürlüğünden yana olmadığını, kendisi hakkında yazılan yazılar nedeniyle 81 gazeteci hakkında işlem yaptırdığını, aleyhine yazılan kitap ve gazeteleri toplattığını, kendisini eleştiren karikatürcülere dava açıp mahkum ettirdiğini ifade etmiştir[476].

25 Nisan 1988'de Davos'ta Erol Simavi ile Turgut Özal arasında geçen konuşma şaşırtıcıdır. Simavi, gazete mensubu arkadaşı için, borçlarını ertelemek üzere ricacı olmuştur. Simavi, eğer arkadaşının borcu ertelenmezse, borcu bir şekilde ödeyebileceğini ama arkadaşının bine yakın çalışanın işsiz kalmasından endişesini dile getirmiştir. Özal'ın cevabı ise şöyle olmuştur: *"Valla Erol Bey, bugün iki buçuk milyon işsiz var. Piyasadan bin küsur gazeteci çekilmiş, hiç de fena olmaz"*[477].

Özal döneminde yapılan zamlar ve ekonomik tedbirlerden zarar gören kurumların arasında gazete, dergiler yer almaktadır. Özal döneminin insafsız olarak nitelenen zamları gazete ve kitap kağıdına yapıldı. Kitap fiyatlarının okurun satın alma gücünü aşacak biçimde arttırılması özellikle izlenilmiş bir yol olarak değerlendirildi. Özal döneminde kitap satışlarının düşmesi zamların ciddi bir sonucudur[478].

Mert Ali Başarır'la yaptığı röportajda; mizahta hakaret olmaması gerektiğini söyleyen Turgut Özal, ince ince alay etmenin daha iyi, daha tutarlı olduğunu ifade etmiştir. [479] Turgut Özal'a basında ve muhalefette belli lakaplar takılmıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: *"Sihirbaz başbakan", "Bohçacı", "Turist Özal", "Tesadüf*

[473] Başarır, s. 54.
[474] Başarır, s. 40.
[475] Başarır, s. 40.
[476] Arol, s. 7.
[477] Hasan Cemal, *Özal Hikayesi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1989, s. 268.
[478] Ulagay, s. 99.
[479] Başarır, s. 408.

başbakan", " Mili Piyango'dan çıkmış başbakan", "Tiyatro artisti", "vurdumduymaz başbakan", "Sosyete başbakan", "Demirel'in çırağı"[480].

17 Nisan 1993'de Turgut Özal ani ölümü ülke genelinde şaşkınlıkla karşılandı. *"Özal'lı yıllar"* [481] olarak adlandırılan 10 yıllık süreçte Özal'ın ölümüyle son bulmuş oldu.

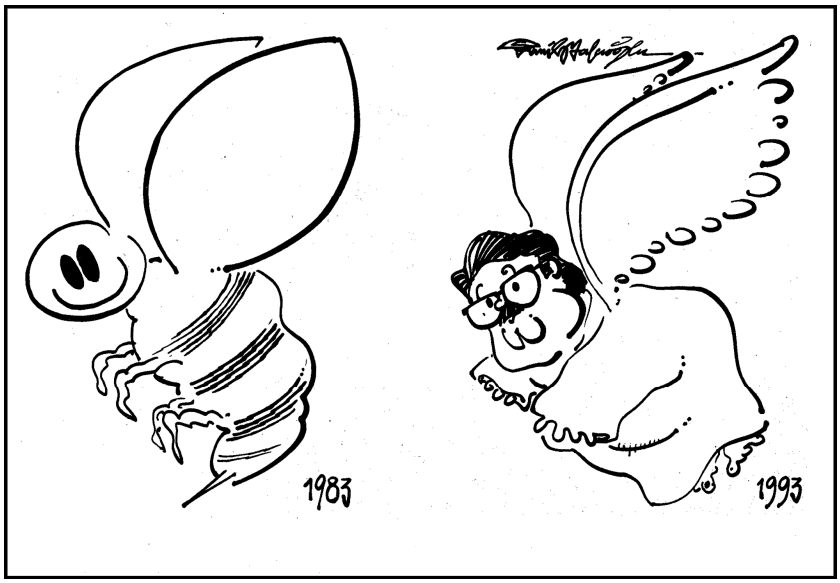

Resim 2. 118. Turgut Özal'ın ölümü üzerine Semih Balcıoğlu'nun çizdiği karikatür [482].

[480] Arol, s. 94.
[481] Nevra Yaraç Laçinok, "Turgut Özal", *Türk Dış Politikasında Liderler*, s. 543.
[482] Semih Balcıoğlu, *Galeri Çiller*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1994, s. 7.

Resim 2. 119. Turgut Özal'ın ölümünün ardından Leman Dergisinde yayınlanan taziye [483].

2.3.7. Necmettin Erbakan

Resim 2. 120. Necmettin Erbakan'ın portre karikatürü [484].

[483] *Leman Dergisi*, Sayı: 75, 19 Nisan 1993.
[484] Kabakçıoğlu, s. 144.

Necmettin Erbakan'ın mizah basınındaki temsili 70'li yıllara rastlar. Başında takkesi, ayağında takunyalarıyla çizilen Erbakan, muhafazakar çizgisi, İmam Hatip okullarına olan yakınlığı ve radikal söylemleri nedeniyle mizah basının eleştiri oklarının hedefi olmuştur. Erbakan; ses tonu, üslubu ve vücut dilini kullanış biçimiyle komedyenlerin de sıkça taklit ettikleri bir liderdir.

Necmettin Erbakan'ın Türk siyasi hayatındaki başarıları-başarısızlıkları tartışmaya açık bir konu olmasına rağmen, öğrenim dönemindeki başarısı göz doldurucu nitelikte olmuştur. İlkokulu, liseyi birincilikle bitiren Erbakan, İTÜ Makine Mühendisliği bölümüne de birinci olarak girmiştir ve Makine Mühendisliği bölümüne ikinci sınıftan başlama hakkı kazanmıştır. Alman Üniversitesi'nden Doktor unvanı alan Erbakan, 27 yaşında doçent unvanını alarak Türkiye'nin en genç doçenti olmuştur[485].

Erbakan'ın siyasi hayata girişi 1969 yılına rastlar. Odalar Birliği Başkanlığı'nı yapan Erbakan, Odalar Birliği'nden polis zoruyla atıldı[486]. Ardından Adalet Partisi'nden milletvekili aday adaylığı Demirel tarafından veto edilince seçimlere Konya'dan aday oldu ve meclise girdi[487]. Meclise girmesinin ardından *"Bağımsızlar hareketini"* başlatan Erbakan, aldığı desteklerle 1970'de iki bağımsız milletvekiliyle birlikte Milli Nizam Partisini kurdu[488].

Ancak çok geçmeden partisi Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı. 12 Mart 1971 darbesinin ardından Erbakan, İsviçre'ye gitti[489]. 20 Temmuz 1971'de Milli Nizam Partisi kapatıldı[490]. MNP'nin kapatılması darbenin terör aleyhtarı mücadelenin tarafsızlığına bir kanıt olarak gösterildi, ama aslında Erbakan mahkemeye çıkarılmamış ve Ekim 1972'de faaliyetlerine tekrar başlamasına izin verilmişti[491].

11 Ekim 1972 yılında kurulan Milli Selamet Partisi'nin başına resmi tedbir açısından S. Arif Emre getirildi[492]. Erbakan, 1973 seçimlerinde yüzde 12 oyla 48

---

[485] Ahmet Akgül, *Dünyanın Değişimi ve Erbakan Devrimi*, Kültür Yayıncılık, İstanbul 2002, 24, 25.
[486] Soner Yalçın, *Hangi Erbakan*, Su Yayınları, İstanbul 1999, s. 31.
[487] Zürcher, s. 372.
[488] Ruşen Çakır, "Adaletin Bu mu Düzen?", *Lider Biyografilerinde Türkiye*, (Der: Seyfi Öndiger), Aykırı Yayıncılık, İstanbul 2001.
[489] Akgül, s. 36.
[490] Mete Kaan Kaynar, *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partiler*i, İmge Kitabevi, İstanbul 2007, s. 31.
[491] Zürcher, s. 375.
[492] Yalçın, s. 64.

Milletvekilliği ve 3 Senatörlük kazanarak 51 parlamenter ile meclise girip grup kurdu[493].

1973 seçimlerine S. Arif Emre'nin genel başkanlığında giren MSP'den S. Arif Emre'nin istifa etmesinin ardından Erbakan 20 Ekim 1973'te Milli Selamet Partisi'nin Genel Başkanı oldu[494]. Ocak 1974'de beklenmedik bir şekilde CHP-MSP koalisyonu kuruldu. Bu birliktelik, Amerikan ve Avrupa nüfuzuna ve büyük sermayeye olan güvensizlikten kaynaklanan bir çıkar birlikteliği olarak değerlendirildi[495].

1973 seçimleriyle Türk politika hayatına giren ve daha ilk seçimlerde şok yaratıcı bir oy oranına ulaşan MSP'nin başarısında yatan temel sebep, AP içinde ağırlıklarını öne çıkarmak isteyen İslamcı gelenekçi politika taraftarları hem örgütlerini kurmuş, hem de kendi sosyal tabanlarına ulaşmış olmalarıdır[496].

CHP-MSP koalisyonunda hosteslerin etek boyundan, şarap fabrikasına kadar birçok olay, tartışma konusu olmuştur. TSK'nın Kıbrıs operasyonu koalisyon içindeki çatlaklıkları bir süre için gizlese de Kıbrıs fatihi olarak anılan Ecevit, erken seçimde başarıya ulaşacağını düşünerek, 19 Ekim 1974'te koalisyon hükümetinden istifa etti[497].

24 Ekim 1974 günü MSP Grup Meclisi'nde konuşma yapan Erbakan, partileri bir evin çocuklarına benzeterek şunları ifade etmiştir: *"Üç görüş bir evin üç evladı gibidir. Ancak MSP evin has evladıdır. Diğer ikisi CHP ve AP leydi mekteplerinde okumuşlar, aynı fikirleri benimsemişler, bu nedenle evin şartlarına intibak edemiyorlar."* Bu konuşma MSP'liler tarafından *"Her iki partiyle de koalisyona evet diyebileceğimiz belirtiliyor" şeklinde yorumlandı*[498].

Erbakan 31 Mart 1975'te AP-MSP-MHP-CGP'den oluşan 1. MC hükümetinde Başbakan yardımcılığı ve Ekonomik Kurul Başkanlığı görevlerini üstlenmiştir. Bu koalisyonda MSP'nin ağırlıklı söz sahibi oluşu koalisyon protokolünde kendini göstermiştir. Protokolde, milli ve manevi değerlere bağlı ve saygılı olmak, gelişmiş ve sanayileşmiş bir Türkiye için ağır sanayi hamlesini başlatmış olmak, milli savunmayı

[493] http://www.necmettinerbakan.org/ozgecmiasp, Erişim tarihi: 11 Kasım 2010.
[494] Yalçın, s. 68.
[495] Zürcher, s. 377.
[496] Tanju, 38, 39.
[497] Yalçın, 85,86-97.
[498] Yalçın, s. 69.

güçlendirmek, imam hatip okullarının sayısını arttırmak gibi maddelerde MSP'nin ağırlığı olduğu açıkça görülmektedir[499].

Erbakan Türk toplumunu yaratan en etkin nedenin din olduğu görüşündedir, bu yüzden milliyetçiliğe mesafeli bir tutum benimsemiştir. Erbakan'ın "önce manevi kalkınma" diye üzerinde durduğu nokta din temellidir[500].

Ecevit'e göre, 1977 yılında halkın Erbakan'a olan ilgisinin artması Demirel'i rahatsız etmiştir. Bu sebeple Demirel, MSP'yi hem kapattırmak için hem de bölmek için girişimlerde bulunmuştur. Ecevit, Demirel'in *Aydınlar Ocağı'nda* nurculara çiçek atmasının boşuna olmadığını, MSP aleyhine kampanya geliştirdiğini belirtmiştir[501].

Temmuz 1977 seçimlerinde koalisyon ortaklığı yapan AP ve MSP'nin çekişmelerinde MSP'liler seçimlerde *"dört başlı iktidar garibesi"* olarak tanımladıkları koalisyon partilerinden MSP'nin en çok oyu alacağını düşünerek siyasi bunalımların sebebi olarak gösterdikleri AP'yi suçladılar[502].

5 Haziran 1977 seçimlerinden sonra AP-MSP-MHP'den oluşan II. MC hükümetinde de Başbakan yardımcılığı görevini üstlenmiştir.

[499] Bahar Bakır, "Necmettin Erbakan", *Türk Dış Politikasında Liderler*, 349-350.
[500] Tanju, s. 110.
[501] Duru, s. 14.
[502] Alpay Kabacalı, *1977 Yılında Sağcı Basın Ne Dedi*, Derinlik Yayınları, İstanbul 1977, s. 28.

Resim 2. 121. Erbakan ve Türkeş'in hacca gitmesi üzerine çizilen karikatür[503].

6 Eylül 1980'de Konya'da MSP tarafından desteklenen aşırı İslamcı kesimin yaptığı gösteriler ve mitinglerde şeriata dönülmesi çağrısında bulunulmuş ve mitinge katılanlar İstiklal Marşı'nı okumayı reddetmişlerdi. Bu mitingi ordu, 12 Eylül darbesini hazırlayan sebeplerden birisi olarak gösterdi[504].

12 Eylül darbesinin ardından tutuklanan Erbakan bir süre İzmir Uzunada'da gözaltında tutuldu[505]. Erbakan'ın Uzunada'daki misafirliği üç hafta sürdü. Sonrasında diğer MSP'li yöneticiler gibi Ordu İstihbarat Okulu'na gönderildi[506]. 15 Ekim 1980'de

[503] *Gırgır Dergisi*, 28 Kasım 1976, Sayı: 225.
[504] Zürcher, s. 387.
[505] Doğan, s. 46.
[506] Yalçın, s. 165.

21 MSP yöneticiyle birlikte *"Laikliğe aykırı davranmak"* suçundan tutuklandı. 24 Temmuz 1981'de mahkeme heyetinin 45 dakika süren karar aşamasının ardından Erbakan ve arkadaşları serbest bırakıldı, hakkındaki suçlamalar düşürüldü[507].

1982 Anayasası gereğince 10 yıl boyunca siyaset yapma yasağı alan Erbakan, 1987'de yapılan halk oylamasıyla tekrar siyasete döndü. Siyasi yasağının kalkmasının ardından 19 Temmuz 1983'te kurulan Refah Partisi'ne Genel Başkan seçildi. 1991 seçimlerinde Konya'dan milletvekili seçildi.

Resim 2. 122. Türkiye'nin demokrasi tarihi boyunca Ordu'nun bütün taleplerini yerine getirmesini eleştiren karikatür [508].

Refah Partisi 1995 genel seçimlerinde yüzde 21.4 oy alarak 158 milletvekili ile birinci parti oldu. Seçimlerden sonra DYP-ANAP koalisyonunun başarısız olması üzerine Erbakan, DYP ile kurduğu RP hükümetinde 28 Haziran 1996'da başbakan

[507] Yalçın, 175,176.
[508] *Leman Dergisi*, Sayı: 123, 21 Mart 1994.

olarak göreve başladı ve başbakanlığı Tansu Çiller'e devredeceği iki yıl boyunca Başbakanlık görevini yürüttü. Bu süreçte Batı ülkeleri İslamcı bir başbakanın varlığından endişe duydular. Erbakan ise iktidara gelince, muhalefetteyken kullanmış olduğu faizin kaldırılması ve İsrail ilişkilerinin sona erdirilmesi çağrısını yaptığı güçlü İslamcı söylemin üzerinde durmadı[509].

Resim 2. 123. Koalisyon hükümeti sırasında Tansu Çiller'in Erbakan'ın muhafazakar çizgideki görüşlerine uygun şekilde hareket etmesini eleştiren karikatür [510].

Erbakan'ın başbakanlığı sürecindeki Libya, İran gezileri kamuoyu tarafından günlerce tartışıldı. Ayrıca, ramazan ayında mesai saatlerini iftara göre ayarlamak

[509] Zürcher, 428,429-430.
[510] *Leman Dergisi*, Sayı: 259, 27 Ekim 1996.

istemesi, Başbakanlık Konutu'nda tarikatlara iftar yemekleri vermesi ortalığın karışmasına neden oldu[511].

Resim 2. 124. Erbakan'ın dış politikada doğu-batı ilişkilerini konu alan karikatür. "Erbakan'ın başbakanlığının Batı tarafından onaylanmasının sebebi olarak ABD'nin bölgesel çıkarlarının kollanması sözünü verdiği iddia ediliyordu. Diğer yandan Erbakan'ın fundamentalist Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkilerini de dengede tutması gerekiyordu. Başbakan Erbakan'ın Doğu-Batı İlişkilerini nasıl dengeleyeceği merak konusuydu. Bu karikatürde, Erbakan'ın dış ilişkilerde nasıl bir tutum benimseyeceği hakkında eleştiriden çok fikir yürütülmüştü**"[512].**

Koalisyon Başbakanı olarak hükümette bulunduğu 1996-1997 arası bir yıllık dönemde Türkiye ekonomisi yüzde 7.5 oranında büyüme göstermiştir. Yaptığı çeşitli reformlar arasında kamu kuruluşları arasında havuz sisteminin kurulması ve gelişmekte

[511] Yalçın, s. 234.
[512] *Leman Dergisi*, Sayı: 244, 14 Mart 1996.

olan halkın çoğunluğu Müslüman ülkelerden 8 tanesini bir araya getiren D8 oluşumu gösterilebilir[513].

Resim 2. 125. Erbakan'ı konu edinen bir karikatür. DYP-RP koalisyonu sırasında Erbakan'ın mecliste mal varlığı görüşmelerinin gündeme gelmesi üzerine Çiller'le anlaşarak meclisin tatile girmesine karar vermesi basın tarafından eleştirilere neden oldu. Anap lideri Mesut Yılmaz'ın "örtülü ödenek" şaibesiyle köşeye sıkıştırdığı Çiller'e Erbakan, hükümette kalabilmek için, her konuda destek oldu[514].

1997 yılında ordu ile hükümet arasındaki gerginlik had safhaya ulaşmıştı. RP ile ordu ilk kez Sincan'ın İslamcı belediye başkanının Filistinlileri desteklemek için bir *"Kudüs Gecesi"* düzenlemesi ve o gece İran Büyükelçisinin Batı aleyhtarı bir konuşma yapması üzerine ordu, 4 Şubat 1997'de içinde silahlı personel taşıyan araçlardan oluşan bir konvoyla Sincan sokaklarından geçti. Hemen ardından ordu, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı bünyesinde bir "Batı Çalışma Grubu" kurduğunu duyurdu. 28 Şubat'ta ordu Bakanlar kuruluna İslamcıların ekonomi, eğitim ve devlet kurumları içindeki etkisini zayıflatmayı hedefleyen bir talepler listesi sundu. Bu isteklerden ön plana çıkanı devlet okullarına 8 yıllık zorunlu ilköğretimin getirilmesiydi. Bu isteğin gerisinde yatan düşünce İmam Hatip Liselerinin orta bölümünün kapatılmasıydı. Bu okullardan mezun

[513] http://www.necmettinerbakan.org/ozgecmiasp, Erişim Tarihi: 11 Kasım 2010.
[514] *Leman Dergisi*, Sayı: 237, 26 Mayıs 1996.

olanlar, yüksekokul ve üniversitelere gidebiliyorlardı ve bu okullar din teşkilatı içerisinde istihdam edilebilecek sayının birkaç misli öğrenci mezun ettiklerinden, mezunlardan çoğu "laik" devlet kurumlarının öteki kurumlarında yer buluyorlardı. Ordunun gözünde bu durum tehlikeliydi. Orduya göre, İslamcı amaçlar taşıyan kişiler devletin içine sızabilir ve giderek devlet mekanizmasına el koyabilirlerdi. Bakanlar Kurulu, 28 Şubat tavsiyelerini 13 Mart'ta resmi olarak onayladı ve onaylamak yetindi, daha fazlasını yapmadı. Bunun üzerine MGK, ordunun üst üst komutası isteklerini bu kez bir ültimatom şeklinde yeniden öne sürdü. 1997 Türkiye'sinde Erbakanlı RP ile ordu arasındaki savaş bu şekilde kendini derinden göstermeye başladı. Erzurum'da bir generalin Erbakan'ın Mekke'ye yaptığı ziyareti küçültücü bir şekilde açıklamalarda bulunması ordu-siyaset arasındaki ipleri kopma noktasına getirdi. Erbakan'ın general hakkında soruşturma başlatılması için bulunduğu talep ordu tarafından reddedildi. Sonunda 20 Mayıs'ta Erbakan hakkında gensoru önergesi verildi[515].

Resim 2. 126. Erbakan ve Mesut Yılmaz'ı konu edinen bir karikatür. Susurluk kazasıyla birlikte kimi devlet kurumlarının ve yasal görevlilerin, yasadışı gruplarla işbirliği yaptığının ortaya çıkması üzerine halk "Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık" eylemi yapm *aya başladı. Bu eylem 1 Şubat 1997'de Avukat Ergin Cinmen ve Sürekli Aydınlık için Yurttaş Grişimin öncülüğünde başlatılmıştır. Bu dönemde muhalefet lideri Mesut Yılmaz mafya ve belli kişiler tarafından tehdit edildiğini söylerken Erbakan, Susurluk kazası ve 28 Şubat sürecinde patlak veren karanlık ilişkiler hakkında sessiz kaldı ve suni gündem yarattığı iddia edildi.*[516].

[515] Zürcher, 430,431.
[516] *Leman Dergisi*, Sayı: 307, 27 Eylül 1997.

Resim 2. 127. Necmettin Erbakan'ın seçim öncesi halka yaptığı yardımları eleştiren karikatür.[517].

21 Mayıs 1997'de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, RP'nin *"yasadışı bazı eylemlerin odağı olmaya başladığı"* gerekçesiyle kapatılması için Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. *"18 Haziran 1997"* de [518] Başbakan Erbakan istifa

[517] *Leman Dergisi*, Sayı: 922, 14 Haziran 1997.
[518] Soner Yalçın'ın "Hangi Erbakan" isimli kitabında Erbakan'ın istifa tarihi 18 Temmuz 1997 olarak gösterilirken Erik Jan Zürcher'in "Modernleşen Türkiye Tarihi" isimli kitabında Erbakan'ın istifa tarihi 18 Haziran1997 olarak verilmiştir. Doğrusu: 18 Haziran 1997.

etti. Erbakan'ın istifası ve ordunun uyguladığı baskı "postmodern darbe" olarak adlandırıldı[519].

16 Ocak 1998'de Anayasa Mahkemesi RP'yi kapattı, Erbakan için 5 yıl siyasi yasak getirildi. Bu ceza daha sonra ömür boyu siyasi yasağa dönüştürüldü.

Resim 2. 128. Recai Kutan ve Erbakan'ı konu edinen karikatür. Erbakan'a 5 yıl siyasi yasak gelmesi üzerine, Erbakan'ın emanetçisi olarak RP Genel Başkanlığı görevini üstlenen Recai Kutan, RP kongresinde diğer Genel Başkan adayı Abdullah Gül'ün karşısında büyük bir h*ezimete uğradı. Bu karikatür, Abdullah Gül'ün çok az bir oy farkıyla genel başkanlığı kaybetmesi üzerine çizilmiştir. Abdullah Gül ve arkadaşları "yenilikçiler" olarak tanınıyorlardı*[520]**.**

Hakkında açılan "*kayıp trilyon davası"* nedeniyle ev hapsi cezası aldı, fakat cezası daha sonra sağlık sorunları nedeniyle affedildi.

[519] Zürcher, s. 432.
[520] *Leman Dergisi*, Sayı: 21, 20 Mayıs 2000.

Mizah basını tarafından eleştirilerin hedefi olan Erbakan, dine olan yakınlığı ve şeriatçı söylemleriyle şairlerin de gözünden kaçmamıştı. Şair Ümit Yaşar Oğuzcan, Erbakan için taşlama niteliğinde olan şu şiiri yazmıştır:

"Destek almakta geriden
İnat ettin profesör
Gericiliği yeniden
İcat ettin profesör
Olmaz din madrabazlığı
Etme sen bu cambazlığı
Yazık! Sinmiş yobazlığı
Azat ettin profesör
İlmini irfanını da
Bir kürsünün şanını da
Adını, unvanını da
Berbat ettin profesör" [521].

2.3.8. Alparslan Türkeş

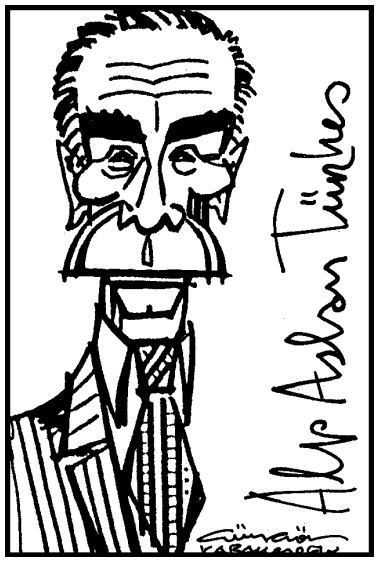

Resim 2. 129. Alparslan Türkeş'in portre karikatürü [522].

[521] Yalçın, 36.
[522] Kabaçıoğlu, s. 144.

Alparslan Türkeş'in siyasi hayata dolaylı olarak girişi 60 darbesine rastlar. 60 darbesini gerçekleştirenler arasında yer alan Türkeş, mizah basının en ağır şekilde eleştirdiği liderler arasındadır. Mizah basınında elinde silahı ile "Katil" olarak nitelenen Türkeş, 60'lı yıllardan itibaren siyasetin 70'li yıllardan itibaren de mizahın önemli aktörlerinden birisi olmuştur.

Mizah basını tarafından "faşist, katil, cani" olarak nitelenen Türkeş siyasi hayatı boyunca şiddet olaylarını milliyetçiliğin temel refleksi gibi göstererek meşrulaştırmaya çalışmıştır.

Resim 2. 130. 1978 döneminde işlenen cinayetlerin sorumlusu olduğu iddia edilen Türkeş'i eleştiren karikatür. 1978 döneminde Ecevit "Resmi kontrgerilla yoktur" ifadesini kullanmıştır. Siyasi yaşamları boyunca Ecevit ve Türkeş hep iki ayrı ucu temsil etmişlerdir. Sağ-sol olaylarının kendini gösterdiği bu dönemde Ecevit'te MHP için Katil ifadesini kullanmıştır [523].

1958'de Elazığ'da Binbaşı olarak görev yaparken 60 derbesinin planlayıcılarından birisi olması net bir şekilde anlaşılamamıştır[524]. 27 Mayıs askeri bildirgesini okuyan Türkeş, sonrasında kendi isteğiyle Başbakanlık müsteşarlığına getirildi ve böylece siyasal gücü ele geçirme amacına ulaşmış oldu[525].

[523] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 288, 12 Şubat 1978.
[524] Muammer Taylak, *27 Mayıs ve Türkeş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1976, 16,17.
[525] Taylak, s. 45.

Resim 2. 131. 1960 askeri darbesinin bildirgesini okuyan Türkeş, "Kardeş kavgasına engel olmak için" ifadesini kullanmasına rağmen aksi yönde hareket ettiği şiddeti MHP'nin doğal refleksi olarak gösterdiği için çizilen karikatür [526].

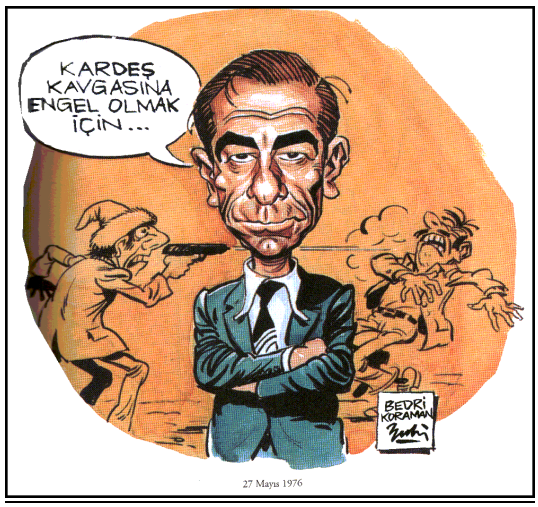

Resim 2. 132. Alparslan Türkeş'in 60 darbesinde okuduğu bildirideki "Kardeş kavgasına engel olmak için" cümlesini Türkeş'in yorumlayış biçimiyle ilgili bir karikatür[527].

Mili Birlik Komitesi içindeki görüş ayrılığı sonucu 13 Kasım 1960'da MBK Başkanı Org. Cemal Gürsel bir bildiri yayımlayarak MBK'yı feshettiğini açıkladı. Yeni oluşturulan MBK'da ise Türkeş'in de içinde bulunduğu ve 14'ler olarak adlandırılan subaylara yer verilmedi. Türkeş'in de içinde bulunduğu 14'ler ülkenin köklü yapısal

[526] Bedri Koraman Karikatürü, *Milliyet Gazetesi*, 27 Mayıs 1976, s. 1.
[527] Bedri Koraman Karikatürü, *Milliyet Gazetesi*, 27 Mayıs 1976.

sorunları çözülmeden seçimlerle iktidarın sivillere bırakılmasını istemiyorlardı[528]. MBK üyesi Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun insiyatifiyle gerçekleşen bu operasyonla söz konusu kişiler Türk Silahlı Kuvvetleri'nden de emekli edilerek çeşitli görevlerle yurt dışına sürgüne gönderildiler. Alparslan Türkeş de bu operasyon sonucu Yeni Delhi büyükelçilik müşaviri olarak Hindistan'a gönderildi. Sürgünde iken, Cemal Gürsel'e Yüksek Adalet Divanı'nda yargılanan Menderes ve arkadaşlarının idam edilmelerinin doğru olmayacağını vurgulayan ve Milli Yol dergisinde yayınlanan mektubu gönderdi. 25 ay kadar sonra, 23 Şubat 1963' de Gümülcüme'den Türkiye'ye döndüğünde kendisini burada kalabalık bir *"milliyetçi topluluk"* tarafından karşıladı. Türkiye'ye gelişinin ardından 1965'de Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne üye olan Türkeş, daha sonra bu partinin Genel Başkan'ı olmuştur. 1969 yılında partisinin ismini Milliyetçi Hareket Partisi olarak sembolünü de üç hilal olarak değiştirmiştir[529].

1970'lerin sonunda Türkiye'deki sosyo ekonomik problemlerle daha da keskinleşen sağ ve sol çatışmalarında MHP'nin takındığı tavır, Türkeş'in prestijinin zedelenmesine ve "katil" olarak nitelenmesine sebep olmuştur[530].

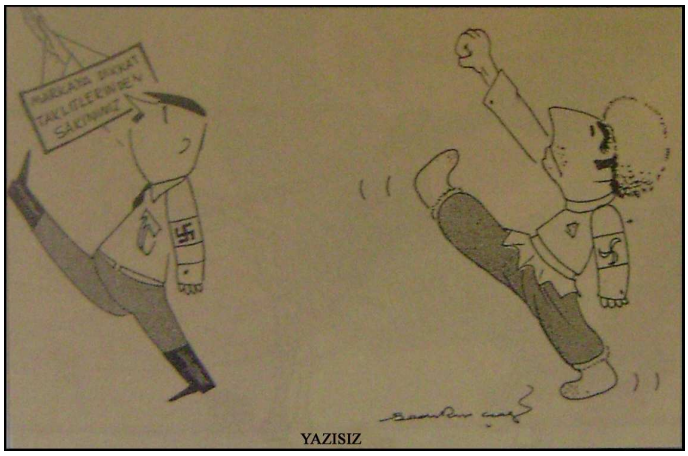

Resim 2. 133. Türkeş, milliyetçi söylemleri ve izlediği siyasi politika nedeniyle Hitler'in kötü bir taklidi olarak nitelendiriliyordu. Türkeş'in tutumunu eleştiren karikatür[531]**.**

Alparslan Türkeş, 31 Mart 1975'de MC hükümetinde görev almış ve bu hükümet 21 Mart 1977'e kadar devam etmiştir[532]. Alparslan Türkeş, MC ve II. MC

[528] Uğur Mumcu, *Devlet Modası: Tek Yol Özal*, Um:ag Yayınları, İstanbul 1997, s. 11.

[530] Akdağ, "Alparslan Türkeş", *Türk Dış Politikasında Liderler*, s. 442.
[531] Koloğlu, s. 435
[532] Özdemir, s.238

hükümetinde başbakan yardımcılığı görevini üstlenmiştir. MHP'li Türkeş, hükümete ortak lduğu bu iki dönemin dışında hep muhalefette kalmıştır[533].

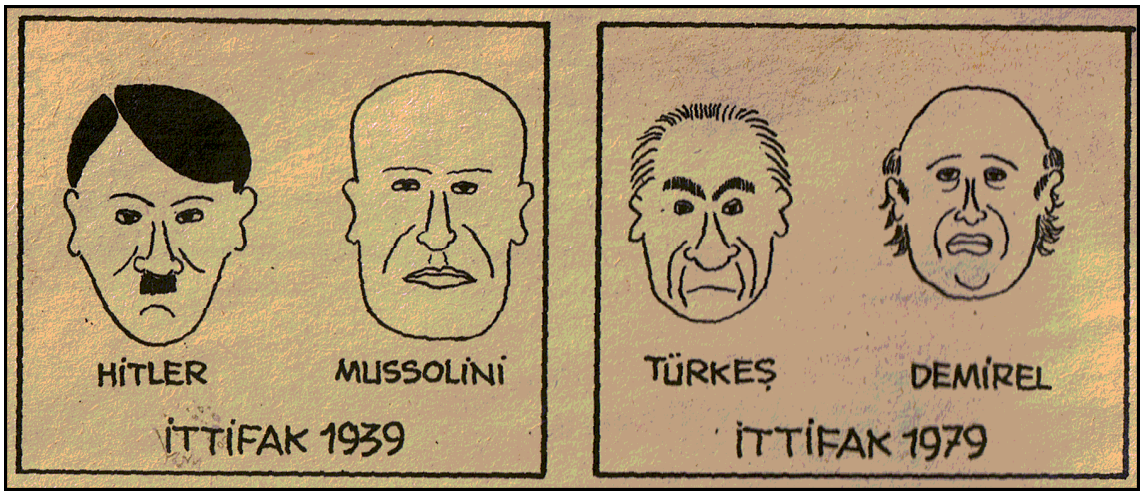

Resim 2. 134. Alparslan Türkeş ve Süleyman Demirel'i konu alan bir karikatür. Alparslan Türkeş'in Süleyman Demirel'le koalisyonunu eleştiren karikatür. Türkeş bu karikatürde Almanya'nın bir dönem Başbuğ'u olarak bilinen Yahudi soykırımı yapan, Alman milliyetçisi Hit*ler'e benzetilmiştir* [534]**.**

Türkeş siyasi hayatı boyunca benimsediği milliyetçi, anti-komünist söylem, özellikle 80 darbesi öncesi ülkedeki toplumsal gerilimin ve çatışmanın artmasına neden olmuştur. 1980 darbesinden sonra tutuklanan tutuklanan Türkeş, 4 yıl, 7 ay, 25 gün hapis yatmıştır[535]. Türkeş, 7 Nisan 1985'de sağlık sorunları nedeniyle tahliye edilmiştir.

1980 darbesinin ardından Türkeş ve MHP yöneticileri hakkında *"Halkı sindirmek amacıyla korku ve panik yaratacak eylemler yapmak, örgütlü olarak katliam düzenlemek, cinayet işlemek, yol kesmek, kamu düzenini bozmak ve yağma yapmak…"* gibi suçlamalardan açılan davaların sonucunda 17 Nisan 1987'de Türkeş, *"kasıtlı olarak şiddeti tırmandırmaktan"* suçlu bulunsa da dava zaman aşımından dolayı düşmüştür[536].

Alparslan Türkeş, 4 Nisan 1997'de geçirdiği bir kalp rahatsızlığı nedeniyle ölmüştür[537].

---

[533] Akdağ, "Alparslan Türkeş", *Türk Dış Politikasında Liderler*, s. 442.
[534] *Gırgır Dergisi*, Sayı: 373, 30 Eylül 1979.
[535] Tanıl Bora, *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, Birikim Yayınları, İstanbul 1995, s. 243, 244-294.
[536] Bora, 243, 244-294.
[537] Taylak, s.-.

SONUÇ

“Gülmek” insanın zamanla öğrendiği, geliştirdiği bir eylemdir. Gülmek beğenilere ve hayattaki tecrübelere göre şekil alır. Bu yüzden gülmenin çeşitleri vardır. Bir çocuğun güldüğü şeyle, bir yetişkinin güldüğü şey aynı olmayabilir. Gülme eylemi, eğitim seviyesine, yaşam koşullarına, toplumlara göre değişiklik gösterir. Kişi, kimi zaman üstünlük kurmak için gülerken, kimi zaman da rahatlama ihtiyacından dolayı ya da toplumun koşullarına uymayan bir durum karşısında güler. Gülme eylemlerini sınıflandırmaya çalıştığımızda mizahın “taşı gediğine koymaktan” doğan bir gülmeyi doğurduğunu söyleyebiliriz. Mizah her zaman gülmeyle sonuçlanmaz. Bunun sebebi olarak mizah yapan kişinin yetersizliğini gösterebileceğimiz gibi, mizahı yapan kişinin karşısında mizahı anlayacak bir muhatap bulamamasını ya da mizahi ürünün geçerliğini yitirmesini gösterilebiliriz. Gülme eylemini bu bakımdan mizahi bir duruma verilen reaksiyon olarak değerlendirilebilir.

Mizah doğuşunu insana borçludur ve insani bir düşünme biçimidir. Mizahın temelinde saldırı ve savunma dürtüsü vardır, mizah yönetime saldırır, halkı savunur, Mizahi üretimde de temel alınan kaynak insandır. İnsana ait olan her şey mizahın konusu olur. Mizah, genel olarak baskı ortamında doğar. Bu baskının ne olduğu konusunda çeşitlemeler yapmak mümkünse de mizahı harekete geçiren en etkin baskı siyasi iktidarların baskısıdır. Türkiye’de mizahın yaygın bir üretim anlayışı geliştirmesindeki ve mizahi ürünler vermesinin başlıca nedenlerinden birisi siyasi iktidarın baskısı ve iktidarın yönetim biçimindeki yanlışlıklarıdır. Meydan okumayı kendisine görev edinen mizah sanatı, meyvelerini verdiği toplumun temel karakteristik özelliklerini taşır, bu nedenle mizah bir aynadır.

Siyasi aktörler mizahın bereketli toprağıdır ve siyasetle mizah arasında güçlü bir bağ vardır. Siyaset mizahı çağrıştırmasa da, mizah beslendiği kaynak açısından siyaseti çağrıştırır. Bu durum, mizah türleri bağlamında değerlendirildiğinde karikatür, üzerine aldığı sorumluluk gereği siyaseti kendine konu edinmekle kalmaz, aynı zamanda kendini siyasetin bir parçası olarak konumlandırır. Karikatür kelimesi İtalyanca “caricare” yani “saldırı” kökünden gelmektedir ve kelime anlamına uygun olarak eleştirir, sorgular, tartışır. Karikatür eleştiri işlevini yerine getirirken bunu en sade biçimiyle yapar, sayfalarca anlatılabilecek bir olayı, çizgilerle bazen de çizgiye uygun birkaç kelimeyle ifade eder. Karikatürün etkisi de burada ortaya çıkar.

Karikatürü siyasetten arındırılmış bir şekilde düşünmek hemen hemen imkansız gibidir. Siyaset dışı karikatürler olsa bile karikatürün nihai hedefi yönetimin yanlışlarını düzeltmek, yönetime karşı halkı bilinçlendirmektir.

Türkiye'de karikatür sanatı, matbaanın gelişi ve mizah basının etkinlik kazanmasıyla birlikte meyvelerini vermeye başlamıştır. Mizah basınında kendini gösterme fırsatı bulan karikatür sanatı, ilk dönemlerden bugüne kadar siyasetle ilişki içerisinde olmuş ve siyasi aktörlere karşı eleştiriyi yüksek dozda tutmuştur. Türk mizah basınında siyasi aktörlerin temsili Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'le başlar. Abdülhamid, mizah basınına karşı sert bir tavır sergilemiş, karikatür sanatçılarını ve mizah dergilerini ağır cezalarla sindirmeye çalışmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte de Abdülhamid'in mizah basınına yaklaşımına uygun bir şekilde diğer siyasi liderler de mizaha karşı tedbirler alma gereği duyan bir tavır takınmışlardır. Mustafa Kemal Atatürk'ün mizah basınına karşı kısmen hoşgörülü davrandığı söylenebilir. Diğer yandan mizah basınının Atatürk'ü eleştiren karikatürlerine de çok sık rastlanmaz. Bu noktada "mizah basını daima eleştirecek bir durum bulur" yargısına kapılmamak gerekir. Mizah basını gerekli gördüğü yerde kişilerin ve kurumların büyüklüğüne aldırmadan eleştirir, yeri geldiğinde de siyasi aktörlerin hakkını teslim eder. Mizah basınında Atatürk'ün temsil edildiği karikatürleri bu şekilde yorumlamak yerinde olacaktır. Milli mücadele döneminde, ulusal birliği sağlamak ve Atatürk'e destek olmak için mizah basını üstün bir çaba sarf etmiştir. Milli Mücadele sırasında işgalcileri destekleyen *"Aydede"* dergisi ise, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra kapatılmıştır. Bu derginin kapatılması siyasi partilerin kapatılmasıyla benzer bir özellik taşır. Nasıl siyasi partiler kapatıldığında başka bir isimle yeniden siyasi hayata atılıyorlarsa, *"Aydede"* dergisi de kapatılmasının ardından aynı kadro ile derginin ismini *"Akbaba"* şeklinde değiştirerek yayın hayatına devam etmişlerdir. Atatürk'ün, milli birliği ve ulusal bütünlüğü korumak için işgalcileri destekleyen bir mizah dergisini kapattırması tartışmaya açık bir konudur. Basın özgürlüğü söz konusu olduğunda, bu özgürlüğün sınırlarının, ülkeyi bölmeyi, işgal etmeyi görev edinmiş devletleri destekleyecek kadar geniş olmasını beklemek yanlış bir çıkarım olur. Çünkü basın özgürlüğü, kendi içinde basın ahlakını ve devletin bütünlüğünü, halkın çıkarlarını düşünmeyi de gerektirir. Mizah basını da ortaya çıkış amacına uygun olarak halkın ve devletin bütünlüğünü gözetmek durumundadır. Mizah bir silahtır, bu silahı yayınlandığı ülkeye ve ülke

insanına çevirmek basın özgürlüğü içinde değerlendirilmeyi tabii tutulamaz. Mizah basını Atatürk'ün ülke yönetiminde aldığı kararlar ve uyguladığı yenilikleri tartışabilir. Ancak bu eleştiri, özellikle dönemin konjonktürel yapısı düşünüldüğünde, işgalcileri destekleyen bir tavır sergilerse, mizahın beslendiği kanala aykırı davranılmış olur. Çünkü mizah taraf tutmaz, o ideal olanın peşindedir. Özellikle kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, medya patronlarının kendi çıkarlarını korumak için yanlı bir yayın politikasını benimsemiş olması, mizah basınına aykırı bir yöntemdir. Mizah basını tarafsızlık ilkesini yerine getirebildiği sürece kendisini gerçekleştirmiş, görevini yerine getirmiş olur.

Mizah basınında siyasi aktörlerin temsili Abdülhamid ve Atatürk'le sınırlı kalmamıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra, Adnan Menderes, Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Turgut Özal, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş gibi Türk siyasi hayatına damgasını vuran siyasi aktörler yoğun bir şekilde mizah basınında temsil edilmiştir. Bu siyasilerin dışında diğer siyasi aktörler, bakanlar, milletvekilleri, belediye başkanları ve bürokratlar da mizah basınında karikatürlerin konusu olmuştur.

Bu çalışmada incelenen siyasi aktörlerin mizah basınındaki temsilleri, Türk siyasi tarihi ve siyasi liderlerin karakteristik özellikleri bakımından belirgin ipuçları vermektedir. Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse:

II. Abdülhamid, mizah basını tarafından ağır bir şekilde eleştirmiş ve eleştirdiği için cezalandırılmıştır. Karikatürlerde II. Abdülhamid'in karakteristik özelliği olarak burnu ön plana çıkar. Osmanlı İmparatorluğu'nun Padişahı II. Abdülhamid, mizah basınına karşı sert tedbirler almıştır. Buna karşın mizah basınının hedefi olmaktan kurtulamamıştır. Abdülhamid döneminde karikatürcülerin çoğu yurt dışına gitmek zorunda kalmasına rağmen yurt dışından ülkeye yayınlarını sokmuşlardır.

Mustafa Kemal Atatürk, mizah basını tarafından olumlu karşılanmış, izlediği siyasi politika desteklenmiştir. Atatürk'ün karikatürlerde ön plana çıkan uzvu kaşlarıdır. Dönemin mizah basınında temsil edilen Atatürk karikatürlerinde Atatürk'ün uzuvlarının abartılı çizimlerinin olduğunu söylemek güçtür. Atatürk'ün karikatürlerdeki işleniş biçimi, diğer siyasi liderlere oranla daha sade ve gerçeğe yakındır.

Adnan Menderes'in mizah basınındaki temsillerinde, II. Abdülhamid de olduğu gibi "burun" ön plana çıkar. Menderes'in burnunun abartılı bir şekilde tasvir

edilmesinin yanı sıra vücudunun kadın formunda çizilmesi dönemin mizah basının Menderes'i işleyiş biçiminin genel bir karakteristiğidir. Adnan Menderes'in II. Abdülhamid'le benzer özellik taşıdığı diğer bir nokta da mizah basınına karşı takındığı sert tutumdur. Menderes basın yasasında yaptığı değişiklikler nedeniyle, basın tarihinin karanlık dönemi olarak anıldı. 27 Mayıs darbesi basın ve mizah basını tarafından olumlu karşılanmıştır.

Adanan Menderes dönemi, mizah basınında daha çok Menderes'in Türkçe okunan ezanın Arapça okunmasına ilişkin aldığı kararı, dini söylemlerini ve basına uyguladığı sansürü işlenmiştir. Süleyman Demirel, mizah basınına karşı hoşgörülü tutumu nedeniyle, diğer siyasi liderlerden ayrılmaktadır. Demirel, mizah basını tarafından kıyasıya eleştirilmesine rağmen, hiçbir karikatürcüye dava açmamış, mizah basınını susturmaya çalışmamıştır. Süleyman Demirel bu bakımdan Türk siyasi hayatının en hoşgörülü siyasi lideri olarak nitelenmiştir. Süleyman Demirel'in mizah basınındaki temsillerinde ön plana çıkan karakteristik özelliği kilolarıdır.

Mizah basını siyasetin gündemi ile hareket etmiş, siyasilerin eylemlerinden beslenmiştir. Bu yönüyle karikatür tarihi bir belge niteliği taşır. Çünkü dönemin siyasi olay ve aktörlerini yeniden inşa ederken siyasi tarih hakkında da belli bir fikir edinilmesine zemin hazırlar. Öyle ki karikatürler incelenilen dönemlere ait siyasi aktörlerin kişiliklerinin yanı sıra siyasi ve toplumsal koşulları, dönemin ekonomisi vb gibi karakteristik özellikleri yansıtır. Bu noktada düşünüldüğünde Abdülhamid'in karikatür temsilleri genelde matbuat nizamnamesi ve basına yönelik sert tavrıyla şekillenmiştir. Atatürk ise milli mücadele kahramanı olarak yenilik ve inkılaplarıyla gündeme gelmiştir.

Siyasi hayatı boyunca halkın içinden geldiğini vurgulayan Demirel ise daha çok "çoban Sülü" temsiliyle gündeme gelmiştir. Demirel aynı zamanda iktidarda bulunduğu dönemler boyunca Türk siyasetinde artık sloganlaşan söylemleriyle, Morrison Firması'na yakınlığıyla, 70-80 dönemi arasında da Ecevit'le olan diyalogları ve iktidar yarışı çerçevesinde yansıtılmıştır.

Ecevit ise önceleri bir umudun temsilci olarak "kara oğlan" efsanesiyle mizah basınında yer alırken daha sonraları izlediği siyasi politikalarla bir hayal kırıklığının öznesi olarak işlenmiştir. 1980'ler Türkiye'sine damga vuran Turgut Özal da mizah

basının da genel itibariyle fiziksel olarak kiloları ve Nakşibendi Tarikatı'na olan yakınlığı, devletin olanaklarını yakın çevresine sunması, izlediği ekonomi politikaları, cumhurbaşkanı olduğu dönemlerde taraflı davranması gibi konular çerçevesinde temsil edilmiştir.

Necmettin Erbakan ise, takke ve takunyası, radikal dini söylemleri, siyasi olay ve kişilere karşı esprili yaklaşımları ve 28 Şubat sürecindeki tavrıyla mizah basınının konusu olmuştur. Mizah basınında Alparslan Türkeş temsili ise daha çok katil, faşist, resmi kontrgerilla olarak işlenmiştir.

Sonuç olarak yukarıda ifade edilenlerden de anlaşılacağı gibi mizah ve karikatür tarihsel süreç içerisinde siyasetin gündemiyle hareket etmiş, siyasetçilerin fiziksel ve kişilik yapılarına göre gündem belirlemiştir. Bu yönüyle mizah basını siyasetteki çarpıklıklara karşın toplumsal bilinç üretmeye çalışmıştır. Siyaset ve siyasetçiye karşı bu cesur tavrının sonucunda da çeşitli yasak, kısıtlama ve cezalarla karşı karşıya kalmıştır. Öyle ki Türk mizah basınına bakıldığında, siyaset ve siyasetçiye karşı eleştirel tutum sergileyen karikatür sanatçıları çeşitli hapis cezalarına çarptırılmış, ülke dışına çıkmak zorunda bırakılmış, çalıştığı dergiler kapatılarak geçimini idame ettirecek alanlardan mahrum bırakılmaya çalışılmıştır.

Tarihsel süreç içerisinde mizah basını incelendiğinde hemen her dönemde mizah basınına karşı engelleyici tavır ve politikaların öne çıktığı görülmektedir. Bu da mizah basınının hareket alanının kayda değer biçimde kısıtlanmasına neden olmaktadır. Mizah basını toplumda farkındalık bilinci oluşturması açısından önemli bir işleve sahiptir. Mizah basınının bu işlevi yerine getirebilmesi için, çeşitli güç odaklarının, medya patronlarının ve siyasi liderlerin baskısını üzerinde hissetmemesi gerekir. Ayrıca mizah basınının tarafsız olabilmesi için ekonomik bağımsızlığının olması, hatta sosyal devlet anlayışıyla mizah basınının ekonomik anlamda devlet tarafından desteklenmesi gerekir. Çünkü mizah basını toplumda eleştirel bilinç üretilmesinde önemli bir yere sahiptir. Devlet, kamu hizmeti olarak mizah basınını desteklemeli, yurttaşlık bilincini oluşturulmasında bu yönüyle de katkı sağlamalıdır. Devlet bunu yaparken, mizah basınının değişen hükümetlerden zarar görmesini ve yanlı bir yayın politikası izlemesini engellemeyi de kendine görev edinmelidir.

Pedagojide görsel hafıza yöntemi özellikle teori bilgisinin akılda kalıcılığını sağlamak açısından önemlidir. Siyasi tarih açısından karikatürler önemli bir görsel unsurdur. Ayrıca mizah basını siyasi olay ve olguların daha eğlenceli ve kolay bir biçimde anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu noktadan hareketle özellikle Türk siyasi tarihine ilişkin derslerin monotonluktan sıyrılabilmesi ve öğrencinin ilgisini çekebilmesi açısından mizah basınına ilişkin örneklerin de ders müfredat kapsamına alınması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Ağaoğlu, Adalet, *Bir Düğün Gecesi*, (3. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.

Akar, Atilla, *Öteki DSP Ecevitlerin Gayri Resmi Yüzü*, Metis Yayınları, İstanbul 2002.

Akdağ, Gül Arıkan, (Haz: Ali Faik Demir), "Alparslan Türkeş", *Türk Dış Politikasında Liderler*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007.

Akgül, Ahmet, *Dünyanın Değişimi ve Erbakan Devrimi*, Kültür Yayıncılık, İstanbul 2002.

Aksoy, Ergun, *28 Şubat'tan Balgat'a Mücahit*, Ümit Yayıncılık, Ankara 2000.

Aras, A., Özdamar A., Özkan A., Yerasimos Saltık M, *Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük*, Güneş Gazetesi, İstanbul.

Arcayürek, Cüneyt, *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-7 Demokrasinin Sonbaharı 1977-1978*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

Arcayürek, Cüneyt, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1984.

Arol, Ender, *Özal'a Laf Söyletmem Arkadaş*, Say Yayınları, İstanbul 1989.

Asaf, Özdemir, *Benden Sonra Mutluluk*, Adam Yayınları, İstanbul 2001.

Aşırı Solun Geniş Cephe Faaliyeti ve CHP Genel Sekreteri Ecevit, Dünya Yayınları, İstanbul 1970.

Atlas Ansiklopedik Türkçe Sözlük, Arda Yayınevi, İstanbul 1976.

Bakır, Bahar, (Haz: Ali Faik Demir), "Necmettin Erbakan", *Türk Dış Politikasında Liderler*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007.

Balcıoğlu, Semih, *Cumhuriyet Dönemi Türk Karikatürü*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1987.

Balcıoğlu, Semih, *Galeri Çiller*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1994.

Barlas, Mehmet, *Turgut Özal'ın Anıları*, Birey Yayıncılık, İstanbul 2000.

Bary, Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.

Baudelaire, Charles, (Çev: İrfan Yalçın), *Gülmenin Özü*, İris Yayınları, İstanbul 1997.

Bergson, Henri, (Çev: Yaşar Avunç), *Komiğin Anlamı Üstüne Deneme*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000.

Bila, Fikret, *Phoenix Ecevit'in Yeniden Doğuşu*, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2001.

Bora, Tanıl, *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, Birikim Yayınları, İstanbul 1995.

Boya, Levent, *Edebiyatımızda Mizah* (16 Mart 1986 Rıfat Ilgaz-Aziz Nesin, Yöneten: İlhan Selçuk), Çınar Yayıncılık, İstanbul.

Boysan, Aydın, *Paldır Güldür Mizah Söyleşileri*, 2. Baskı, Bas Yayınları, İstanbul 1984.

Bozkurt, Celal, *Siyaset Tarihimizde CHP Dünü Bugünü İdeolojisi*.

Copleston, Frederic, (Çev: Aziz Yardımlı), *Felsefe Tarihi Ön-Sokratikler ve Sokrates*, İdea Yayınevi, İstanbul 3. Basım, 1997.

Çakır, Ruşen, (Der: Seyfi Öndiger), "Adaletin Bu mu Düzen?", *Lider Biyografilerinde Türkiye*, Aykırı Yayıncılık, İstanbul 20001.

Çavdar, Tekin, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 8, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

Çeviker, Turgut, *Abdülhamit Karikatürleri Antolojisi*, Adam Yayınları, İstanbul 1988

Çeviker, Turgut, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-I Tanzimat Ve İstibdat Dönemi*, Adam Yayınları, İstanbul.

Çeviker, Turgut, *Karikatür Üzerine Yazılar*, İris Yayınları, İstanbul 1997.

Çobanoğlu, Münir Süleyman, *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1970.

Çölaşan, Emin, *12 Eylül Özal Ekonomisinin Perde Arkası*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1984.

Çölaşan, Emin, *Turgut Nereden Koşuyor*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1989.

Çölaşan, Emin, *Turgut'un Serüveni*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990.

Dalyan, Nezih, *90 Öncesi*, Yılmaz Yayınları, İstanbul 1991.

Doğan, Yalçın, *Dar Sokakta Siyaset 1980-1983*, Tekin Yayınları, İstanbul 1985.

Duru, Orhan, *Ecevit'in Çilesi*, Afa Yayınlar, İstanbul 1995.

Dünkü Mizahımızdan Yazı ve Çizgiler, Hürriyet Kütüphanesi, Yedigün Matbaası, İstanbul.

Ecevit, Bülent, *Bu Düzen Değişmelidir*, Tekin Yayınevi, Ankara 1968.

Eczacıbaşı, Şakir, *Bernard Shaw: Gülen Düşünceler*, İyi Şeyler Yayıncılık, İstanbul 1999.

Erer, Tekin, *Lider Demirel*, Ceylan Matbaası, Ankara 1977.

Erer, Tekin, *Yassıada ve Sonrası*, Cilt: 1, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul 1964.

Eroğlu, Ergin, *Sınıflar Açısından 12 Mart: 12 Mart Devam Ediyor Mu*, Soyut Yayınları, İstanbul 1974.

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Yayınları, İstanbul 2003.

Eyuboğlu, Bedri Rahmi, *Resme Başlarken*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1986.

Fenoglio, Irene, Georgeon François, (Çev: Ali Berktay), *Doğu'da Mizah*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

Feroz, Ahmad, (Çev: Ahmet Fethi), *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayınları, İstanbul 1994.

Feroz, Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1947)*, Bilgi Yayınları, Ankara 1976

Gerçek, Selim Nüzhet, *Türk Gazeteciliği*, Matbuat Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1931.

Gökçen, Keskin, (Haz: Ali Faik Demir), "Bülent Ecevit", *Türk Dış Politikasında Liderler*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007.

Göze, Ergun, *Ecevit Çıkmazı*, Kalem Yayınları Matbaası, İstanbul 1978.

Güner, Engin, *Özal'lı Yıllarım*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2000.

Güven, Turgut Yılmaz, *Demirel'li Yıllar Hamzaköy'den Demokrasi Mahzenine 12 Eylül 1980-24 Eylül 1987*, Başak Matbaacılık, İstanbul.

Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt: 4, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

Haz: Karikatürcüler Derneği, *Başlangıcından Bugüne Türk Karikatürü*, Cem Yayınevi, İstanbul 1971.

Hippokrates, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), *Gülmeye ve Deliliğe Dair*, İris Yayınları, İstanbul 1997.

İnuğur Nuri, *Türk Basın Tarihi*, Gazeteciler Cemiyet, İstanbul 1992.

Kabacalı, Alpay, *1977 Yılında Sağcı Basın Ne Dedi*, Derinlik Yayınları, İstanbul 1977.

Kabakçıoğlu, Güngör, *Portreler*, Barajans GGK, İstanbul 1994.

Karikatürcüler Derneği, *Biz de Çizdik 73 Karikatürleri*, Karaca Ofset Basımevi, İstanbul (Yayın yılı tespit edilemedi).

Kaynar, Mete Kaan, *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri*, İmge Kitabevi, İstanbul 2007.

Koestler, Arthur, (Çev: Sevinç-Özcan Kabakçıoğlu), *Mizah Yaratma Eylemi*, İris Yayınları, İstanbul 1997.

Koloğlu, Orhan, *Ecevit ile CHP Bir Aşk ve Nefret Öyküsü*, Büke Yayınları, İstanbul 2000.

Koloğlu, Orhan, Türk Basını Kuvayi Milliye'den Günümüze, Kültür Bakanlığı, Ankara 1993.

Koloğlu, Orhan, *Türkiye Karikatür Tarihi*, Bileşim Yayınevi, İstanbul 2005.

Laçinok, Nevra Yaraç, (Haz: Ali Faik Demir), "Turgut Özal", *Türk Dış Politikasında Liderler*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007.

Levend, Agah Sırrı, *Türk Edebiyat Tarihi*, Cilt: 1, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Meydan Larousse, Cilt:15, Sabah Yayınları, İstanbul.

Milliyet Türkçe Sözlük, TDK, Milliyet Basımevi, İstanbul 1992.

Mirkelamoğlu, Necip, *İnönü Ecevit'i Anlatıyor*, Kervan Yayınları, İstanbul 1975.

Morreal, John, (Çev: K. Aysevener), *Gülmeyi Ciddiye Almak*, Ş. Soyer, İris Yayınları, İstanbul 1997.

Mumcu, Uğur, *Devlet Modası: Tek Yol Özal*, Um:ag Yayınları, İstanbul 1997.

Nesin, Aziz, *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı*, Akbaba Yayınları, İstanbul 1973.

Oral, Tan, (Ed: Özge Karakutu), *Karikatür ve Siyaset*, Karikatür Vakfı Yayınları, Ankara 2001

Oral, Tan, *Yaza Çize*, İris Yayınları, İstanbul 1998.

Öngören, Ferit, *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1998.

Özdemir, Hikmet, (Haz: Sina Akşin), "Siyasal Tarih (1960-1980)", *Türkiye Tarihi 4 (Çağdaş Türkiye 1908-1980)*, Cem Yayınları, İstanbul 1995.

Özsoy, M. Şeref, *Kanıksadığım Biri Orhan Veli*, Ayna Yayınevi, İstanbul 2001.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

Resimli Türkçe Sözlük, TDK, Ankara 1977.

Rozanthal, Franz, *Erken İslamda Mizah*, İris Yayınları, İstanbul 1997.

Sükan, Faruk, *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları*, Kültür Ofset Ltd. Şti., Ankara 1992.

Şatıroğlu, Aşık Veysel, *Dostlar Beni Hatırlasın (Hayatı ve Şiirleri)*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2001.

Tanju, Sadun, *Tepedeki 4 Adam*, Gelişim Yayınları, İstanbul 1978.

Tanör, Bülent, (Haz: Sina Akşin), "Siyasal Tarih (1980-1995)", *Türkiye Tarihi 5*, Cem Yayınevi, İstanbul 2000.

Tarlan, Ali Nihat, *Nefi Divanı*, Akçağ Yayınları, İstanbul 1993.

Taylak, Muammer, *27 Mayıs ve Türkeş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1976.

Taylak, Muammer, *Başbuğ'un Vefatı'nın Basındaki Yankıları*, 1998.

Tonguç, Yaşar, *Tonguç Albümü Sülüname*, E Yayınları, İstanbul 1969.

Topuz, Hıfzı, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973.

Topuz, Hıfzı, *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1997.

Toy, İhsan, *Cumhuriyet Dönemi Mizah Dergiciliği ve Kütüphaneci Bakış Açısıyla Karikatür*, İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Bölümü Kütüphanecilik Bölümü, İstanbul 1993.

Tuncer, Nil, (Haz: Ali Faik Demir), "Süleyman Demirel", *Türk Dış Politikasında Liderler*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007.

Turgut, Hulusi, *Demirel'in Dünyası*, ABC Yayınları, İstanbul 1992.

Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Bilgi Basımevi, Ankara 1974.

Ulagay, Osman, *Özal'ı Aşmak İçin*, Afa Yayınları, İstanbul 1988.

Uraz, Abdullah, *1970 Siyasi Buhranı ve İç Yüzü, Son Havadis Yayınları*, İstanbul 1970.

Yalçın, Soner, *Hangi Erbakan*, Su Yayınları, İstanbul 1999.

Yeğin, A., Badıllı A, İsmail H, Çalım İ., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, TÜRDAV, İstanbul 1981.

Düzenleme Kurulu: Doğan F, Hızlan D, Köksal A, Mandel İ, Oral T, Rozental İ, Şaşkal O, Yaresimos M., *Yeni Binyılın Eşiğinde İnançlar Uluslararası Karikatür Sergisi*, Galata Aşkenaz Kültür Derneği Yayınları, İstanbul 1999.

Yetkin, Çetin, *Siyasal İktidar Sanata Karşı*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1970.

Yücebaş, Hilmi, *Şair Eşref*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık, İstanbul 1958.

Yücebaş, Hilmi, *Türk Mizahçıları*, L&M Kitaplığı, İstanbul 2004.

Yücel, Can, *Ölüm ve Oğlum Gökyokuş*, Papirüs Yayınları, İstanbul 1991.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

Makaleler

Adasal, Prof. Rasim, *Barış Gazetesi*, İstanbul, 19 Temmuz 1973.

Çeviker, Turgut, "Bir Aydınlanma Noktası", Sayı: 1, *Güldikeni Dergisi*, İstanbul, 1993.

Demirel, Süleyman, "Hürriyet Vakfı 11. Simavi Uluslararası Karikatür Yarışması Ödül Töreni Konuşması", *Güldikeni Dergisi*, İstanbul Kış 1994.

Derviş, Suat, "Gülmek", *Gülmenin Kitabı*, (Derleme), YGS Yayınları, İstanbul, 2002.

Douglas, Mary, (Çev: Yurdanur Salman), "Şakalar-Fıkralar", *Güldikeni Dergisi*, Sayı: 26, İstanbul Kış 2002.

Giraudoux, M. Jean, (Çev: İrfan Yalçın), "Karikatür Üstüne", *Güldikeni Dergisi*, sayı: 22, İstanbul Güz 2000.

Güvemli, Zahir, "İnsan Yüzü ve Karikatür", *Güldikeni Dergisi*, Sayı: 26, İstanbul, Kış 2002.

İnam, Ahmet, "Dünyaya Yan Bakma Biçimi Olarak Mizah", *Güldikeni Dergisi*, Sayı: 3, İstanbul Kış 1994.

İnam, Ahmet, "Gülmeyi Bilememenin Gülünçlüğü", *Gülmenin Kitabı*, (Derleme), YGS Yayınları, İstanbul 2002.

Kar, İsmail, "Mizah ve Karikatür İkilisi… Mizahın Veliahtı Karikatür", Karikatür Vakfı, Ankara Nisan 2004.

Kılıçbay, Barış, "Ölümle İlgili Mizahi Yazılar Sözler", *Güldikeni Dergisi*, Sayı: 9, İstanbul Kış 1996.

Kılıçbay, Mehmet Ali, "Siyaset Bizatihi Mizahtır", *Güldikeni Dergisi*, Sayı: 7, İstanbul Yaz 1995.

Lent, A. John, "Karikatür ve Mizah", Karikatür Vakfı, Ankara, Nisan 2004.

Maga, İlker, "İnsanın Özerk Alanı Olarak Gülmek", *Gülmenin Kitabı*, (Derleme), YGS Yayınları, İstanbul 2002.

Nesin, Aziz, "Mizah-Gülmece",*Gülmenin Kitabı*, (Derleme) YGS Yayınları, İstanbul 2002.

Ongun, Cemal Sena, "Gülmek, Gülebilmek", *Güldikeni Dergisi*, Sayı: 17, İstanbul Kış 1999.

Oral, Tan, "Çizgili İletişim", Karikatür Vakfı, Ankara, Mayıs 1996.

Oral, Tan, "Gülme", *Gülmenin Kitabı*, (Derleme) YGS Yayınları, İstanbul 2002.

Oral, Tan, "Türk Karikatürü'nün Yüz Yıllık Tarihine Kısa Bir Bakış", *Yansıma Sanat-Kültür Dergisi*, Sayı: 45, İstanbul 1972.

Öktem, Altay, "Mizah Dergileri ve Edebiyat", *Varlık Dergisi*, Sayı: 1230, İstanbul Mart 2010.

Özer, Atilla, “Mizah ve Karikatür”, Karikatür Vakfı, Ankara, Nisan 2004.

Özünlü, Ünsal, “Yaşam ve Gülmece”, *Güldikeni Dergisi*, Sayı: 5, İstanbul Kış 1995.

Saydut, Akdağ, “Karikatür ve Karikatür Sözcüğünün Kökenleri Üzerine”, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Karikatür Günleri, 16-18 Nisan 2007.

Topuz, Hıfzı, “İletişimde Karikatür ve Toplum”, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1986.

Topuz, Hıfzı, “Karikatür ve İletişim”, Karikatür Vakfı, Ankara, Mayıs 1996.

Yörükoğlu, Atalay, “Gülmecenin İşlevi”, Karikatür Vakfı, Ankara, Mayıs 1996.

Süreli Yayınlar

Akbaba Dergisi, Sayı: 120, 1 Temmuz 1954.

Akbaba Dergisi, Sayı: 448, 15 Birinciteşrin 1942.

Akbaba Dergisi, Sayı: 47, 16 Kasım 1966.

Akbaba Dergisi, Sayı: 254, 17 Kasım 1938.

Akbaba Dergisi, Sayı: 254, 17 Kasım 1938.

Akbaba Dergisi, Sayı: 445, 24 Eylül 1942.

Akbaba Dergisi, Sayı: 167, Nisan 1971.

Akbaba Dergisi, Sayı: 447, 8 Birinciteşrin 1942.

Akbaba Dergisi, Sayı: 13, (Yayın tarihi tespit edilemedi).

Akbaba Dergisi, (Yayın ayı ve günü tespit edilemedi)1923.

Akşam, (Yayın ayı ve günü tespit edilemedi)1927.

Akşam, (Yayın ayı ve günü tespit edilemedi)1928.

Aydede Dergisi, Sayı: 88, 1922.

Barış Gazetesi, İstanbul, 19 Temmuz 1973.

Beberuhi Dergisi, (Yayın ayı ve günü tespit edilemedi)1898.

Birikim Dergisi, Sayı: 166, İstanbul 2003.

Cem Dergisi, (Yayın ayı ve günü tespit edilemedi) 1911.

Cuhmuriyet Gazetesi, 10 Ekim 1991.

Cuhmuriyet Gazetesi, 12 Mayıs 1990.

Cuhmuriyet Gazetesi, 29 Ekim 1973.

Cuhmuriyet Gazetesi, 3 Temmuz 1982.

Cuhmuriyet Gazetesi, 30 Nisan 1960.

Cuhmuriyet Gazetesi, 5 Ocak 1975.

Damengir, *Davul Dergisi*, Sayı: 1, 12 Ekim 1900.

Davul Dergisi, 14.5.1909.

Diken Dergisi, 13 Kasım 1919.

El Üfürük Dergisi, Sayı: 1-16, 17 Eylül 1908.

Gırgır Dergisi, Sayı: 443, 1 Şubat 1981.

Gırgır Dergisi, Sayı: 888, 10 Eylül 1989.

Gırgır Dergisi, Sayı: 566, 10 Temmuz 1983.

Gırgır Dergisi, Sayı: 788, 11 Ekim 1987.

Gırgır Dergisi, Sayı: 340, 11 Şubat 1979.

Gırgır Dergisi, Sayı: 288, 12 Şubat 1978.

Gırgır Dergisi, Sayı: 466, 12 Temmuz 1981.

Gırgır Dergisi, Sayı: 188, 14 Mart 1976.

Gırgır Dergisi, Sayı: 397, 16 Mart 1980.

Gırgır Dergisi, Sayı: 880, 16 Temmuz 1989.

Gırgır Dergisi, Sayı: 441, 18 Ocak 1981.

Gırgır Dergisi, Sayı: 254, 19 Haziran 1977.

Gırgır Dergisi, Sayı: 391, 2 Şubat 1980.

Gırgır Dergisi, Sayı: 785, 20 Eylül 1987.

Gırgır Dergisi, Sayı: 424, 21 Eylül 1980.

Gırgır Dergisi, Sayı: 494, 21 Şubat 1982.

Gırgır Dergisi, Sayı: 372, 23 Eylül 1979.

Gırgır Dergisi, Sayı: 899, 26 Kasım 1989.

Gırgır Dergisi, Sayı: 786, 27 Eylül 1987.

Gırgır Dergisi, Sayı: 225, 28 Kasım 1976.

Gırgır Dergisi, Sayı: 373, 30 Eylül 1979.

Gırgır Dergisi, Sayı: 360, 31 Mayıs 1981.

Gırgır Dergisi, Sayı: 583, 4 Kasım 1983.

Gırgır Dergisi, Sayı: 439, 4 Ocak 1981.

Gırgır Dergisi, Sayı: 339, 4 Şubat 1979.

Gırgır Dergisi, Sayı: 896, 5 Kasım 1989.

Gırgır Dergisi, Sayı: 465, 5 Temmuz 1981.

Gırgır Dergisi, Sayı: 387, 6 Ocak 1980.

Gırgır Dergisi, Sayı: 744, 7 Aralık 1986.

Gırgır Dergisi, Sayı: 422, 7 Eylül 1979.

Gırgır Dergisi, Sayı: 335, 7 Ocak 1979.

Gırgır Dergisi, Sayı: 492, 7 Şubat 1982.

Gırgır Dergisi, Sayı: 283, 8 Ocak 1978.

Gırgır Dergisi, Sayı: 396, 9 Mart 1980.

Gırgır Dergisi: Sayı: 870, 7 Mayıs 1989.

Güldikeni Dergisi, Sayı: 1, İstanbul 1993.

Güldikeni Dergisi, Sayı: 22, İstanbul Güz 2000.

Güldikeni Dergisi, Sayı:3, İstanbul Kış 1994.

Güldikeni Dergisi, Sayı: 6, İstanbul Kış 1995.

Güldikeni Dergisi, Sayı: 9, İstanbul Kış 1996.

Güldikeni Dergisi, Sayı: 17, İstanbul Kış 1999.

Güldikeni Dergisi, Sayı: 26, İstanbul Kış 2002.

Güldikeni Dergisi, Sayı: 7, İstanbul Yaz 1995.

Güldikeni Dergisi, Sayı:10, İstanbul Yaz 1996.

Güldikeni Dergisi, Sayı: 18, İstanbul Yaz 1999.

Güldikeni Dergisi, İstanbul Kış 1994.

Güleryüz Dergisi, (Yayın ayı ve günü tespit edilemedi)1921.

Güneş Gazetesi, 12 Mayıs 1985.

Güneş Gazetesi, 24 Haziran 1985.

Hayal Dergisi, (Yayın ayı ve günü tespit edilemedi)1873.

Hayal Dergisi, (Yayın ayı ve günü tespit edilemedi)1876.

Hürriyet Gazetesi, 1 Haziran 1967.

Hürriyet Gazetesi, 13 Eylül 1980.

Kahkaha Dergisi, (Yayın ayı ve günü tespit edilemedi)1877.

Kalem Dergisi, Sayı: 49, 6 Ağustos 1909.

Karagöz Dergisi, Sayı: 100, 9 Aralık 1909.

Köylü Gazetesi, 20 Ocak 1956.

Leman Dergisi, Sayı: 309, 11 Ekim 1997.

Leman Dergisi, Sayı: 2, 12 Ocak 2002.

Leman Dergisi, 12 Temmuz 1997.

Leman Dergisi, Sayı: 28, 13 Temmuz 2002.

Leman Dergisi, Sayı: 922, 14 Haziran 1997.

Leman Dergisi, Sayı: 388, 17 Nisan 1998.

Leman Dergisi, Sayı: 20, 18 Mayıs 2002.

Leman Dergisi, Sayı: 75, 19 Nisan 1993.

Leman Dergisi, Sayı: 97, 20 Eylül 1993.

Leman Dergisi, Sayı: 21, 20 Mayıs 2000.

Leman Dergisi, Sayı: 123, 21 Mart 1994.

Leman Dergisi, Sayı: 71, 22 Mart 1993.

Leman Dergisi, Sayı: 21, 25 Mayıs 2002.

Leman Dergisi, Sayı: 337, 25 Nisan 1998.

Leman Dergisi, Sayı: 259, 27 Ekim 1996.

Leman Dergisi, Sayı: 307, 27 Eylül 1997.

Leman Dergisi, Sayı: 210, 28 Ocak 1996.

Leman Dergisi, Sayı: 282, 5 Nisan 1997.

Leman Dergisi, Sayı: 269, 5 Ocak 1997.

Leman Dergisi, Sayı: 295, 5 Temmuz 1997.

Leman Dergisi, Sayı: 143, 7 Ağustos 1994.

Leman Dergisi, Sayı: 45, 7 Kasım 2002.

Letaif-i Asar Dergisi, (Yayın ayı ve günü tespit edilemedi)1874.

Mehmet Fazlı Karikatürü, *Laklak Dergisi*, (Yayın ayı ve günü tespit edilemedi)1907.

Milliyet Gazetesi, 10 Ağustos 1992.

Milliyet Gazetesi, 15 Nisan 1993.

Milliyet Gazetesi, 6 Şubat 1969.

Milliyet Gazetesi, 8 Mayıs 2000.

Bedri Koraman Karikatürü, *Milliyet Gazetesi*, 27 Mayıs 1976.

Mizah Dergisi, Sayı: 137, 18 Şubat 1949.

Mizah Dergisi, Sayı: 52, 4 Temmuz 1942.

Nişan G. Berberyan Karikatürü, *Hayal Dergisi*, 1873.

Penguen Dergisi, Sayı: 7, 6 Kasım 2002.

Politika, 28 Temmuz 1976.

Siyasi Halk Gazetesi, 9 Haziran 1957.

Son Posta, (Yayın ayı ve günü tespit edilemedi)1930.

Tef Dergisi, Sayı:9, 17 Ağustos 1960.

Tef Dergisi, Sayı: 23, 23 Ekim 1960.

Tokmak, (Yayın ayı ve günü tespit edilemedi) 1901, Cenevre.

Vatan, (Yayın ayı ve günü tespit edilemedi)1924.

Yeni Gündem, Sayı: 9, 1-15 Eylül 1984.

Yeni İstanbul, 18 Mayıs 1950.

Yeni İstanbul, 2 Eylül 1950.

Zümrüdüanka, (Yayın ayı ve günü tespit edilemedi)1924.

Elektronik Kaynaklar

http://www.erenet.net/fikralar.php?op=FikraOku&id=Tek_Dis, Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2010

http://www.necmettinerbakan.org/ozgecmiasp, Erişim Tarihi: 11 Kasım 2010.

http://www.stratejikboyut.com/haber/turk-siyasetinin-mizah-tarihi--1945.html, Erişim Tarihi: 21 Aralık 2010

EKLER

EK 1: Tezin konusuyla ilgili diğer görseller

Resim 1. Aptülika Özel Arşiv, Orijinal Çizim

Resim 2. Gırgır Dergisi, 5 Kasım 1978, Sayı: 326

Resim 3. Gırgır Dergisi, 5 Nisan 1997, Sayı: 282

Resim 4. Gırgır Dergisi, 6 Aralık 1987, Sayı: 796

Resim 5. Gırgır Dergisi 7 Eylül 1979, Sayı: 422

Resim 6. Gırgır Dergisi, 8 Aralık 1981, Sayı: 483

Resim 7. Gırgır Dergisi, 8 Kasım 1987, Sayı: 792

Resim 8. Gırgır Dergisi, 9 Eylül 1979, Sayı: 370

Resim 9. Gırgır Dergisi, 10 Kasım 1986, Sayı: 740

Resim 10. Gırgır Dergisi, 13 Ağustos 1989, Sayı: 884

Resim 11. Gırgır Dergisi, 14 Haziran 1997, Sayı: 922

Resim 12. Gırgır Dergisi, 19 Eylül 1996, Sayı: 253

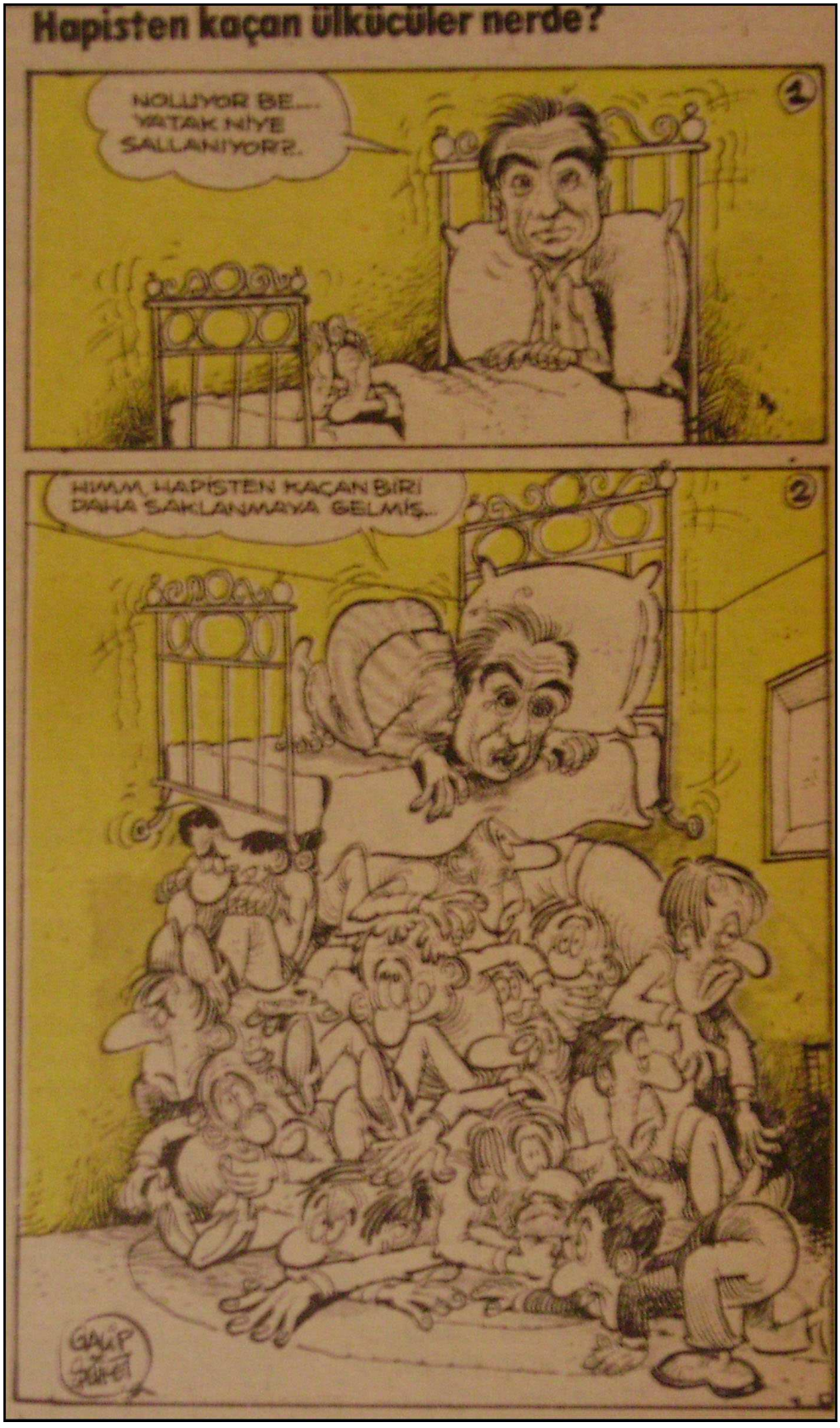

Resim 13. Gırgır Dergisi, 16 Mart 1980, Sayı: 397

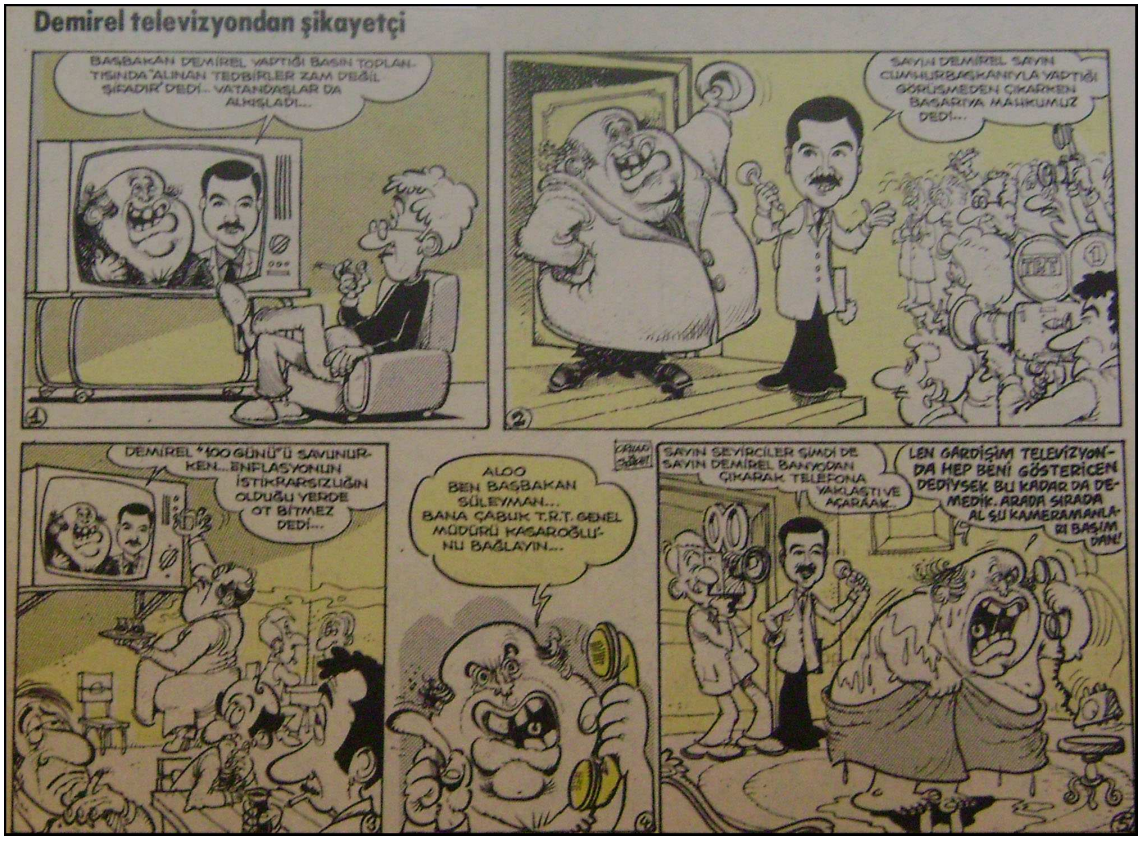

Resim 14. Gırgır Dergisi, 16 Mart 1980, Sayı: 397

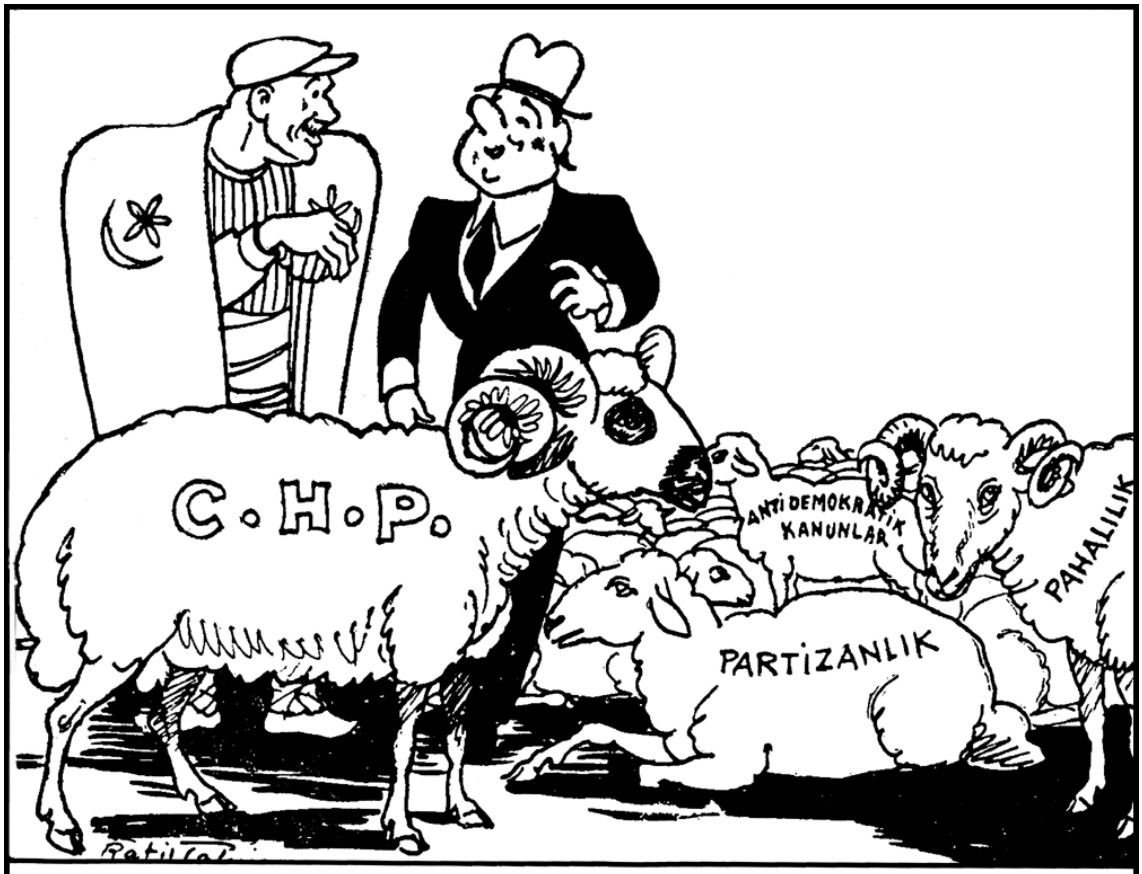

ÇOBAN– Bey, senin gözün şu kör gözlü koçta ama, o kurbanlık değil, damızlık!!..

Resim 15. Ulus, Temmuz 1955, s.1

Resim 16. Gırgır Dergisi, 17 Haziran 1979, Sayı: 358

Resim 17. Gırgır Dergisi, 17 Ekim 1976, Sayı: 219

Resim 18. Gırgır Dergisi, 17 Mayıs 1980, Sayı: 458

Resim 19. Gırgır Dergisi, 18 Ekim 1987, Sayı: 789

Resim 20. Gırgır Dergisi, 18 Ekim 1987, Sayı: 754

Resim 21. Gırgır Dergisi, 18 Temmuz 1982, Sayı: 515

Samsun-Ordu karayolundaki heyelana Erbakan'ın sebep olduğu anlaşıldı

Samsun-Ordu Karayolunda meydana gelen toprak kayması hakkında çeşitli fikirler ileriSüren ilgililer bu kaymanın jeolojik nedenlerden meydana geldiğini söylemekteyseler de civar köylüler toprak kaymasına Erbakan'ın sebep olduğu görüşünde birleşmektedirler.

Yöre halkı adına fikrini açıklayan Çıra Köyü Muhtarı İlyaz Onbaşı bu toprak kaymasına Erbakan'ın yol açtığını iddia etmiştir. İki öksürük patlattıktan sonra konuşan İlyaz Onbaşı "Erbakan olur olmaz yerlere temel çukurları açmaktan bu bölgenin altını üstüne getirdi ve yörenin doğal dengesini bozdu... Tabii şimdi açılan temel çukurları yüzünden tepelerden aşağılara doğru toprak kaymaları başladı. Öyle her yere çukurlar açılmaz ki, Zaten köyde karar aldık, Erbakan'ı artık buralara sokmaya cağız" demiştir.

Resim 22. Gırgır Dergisi, 19 Eylül 1976, Sayı: 215

Resim 23. Gırgır Dergisi, 19 Eylül 1976, Sayı: 215

Resim 24. Gırgır Dergisi, 22 Ekim 1994, Sayı: 154

HALK ERBAKAN'IN TRT GENEL MÜDÜRÜ OLMASINI İSTİYOR

Yaptığımız kamu oyu yoklamasına göre, halkın yüzde sekseni erken seçim yerine bir an önce Erbakan'ın TRT Genel Müdürü olmasını istemektedir.

Yoklanan halk adına konuşan Halk Bakkaliyesi Şemsi Tartar "Erbakan her girdiği partiye kendisinin de belirttiği gibi, renk kattı. Geçenlerde "AP'ye de renk katacağız" dedi. Valla TRT'ye girse de yayınlar da renkli olsa çok seviniriz." demiştir.

Resim 25. Gırgır Dergisi, 23 Mart 1975, Sayı: 137

Resim 26. Gırgır Dergisi, 23 Eylül 1979, Sayı: 372

Resim 27. Gırgır Dergisi, 23 Mart 1980, Sayı: 398

Resim 28. Gırgır Dergisi, 23 Mart 1980, Sayı: 398

Resim 29. Gırgır Dergisi, 27 Aralık 1981, Sayı: 486

Resim 30. Gırgır Dergisi, 27 Mayıs 1982, Sayı: 507

Resim 31. Gırgır Dergisi, 28 Kasım 1976, Sayı: 225

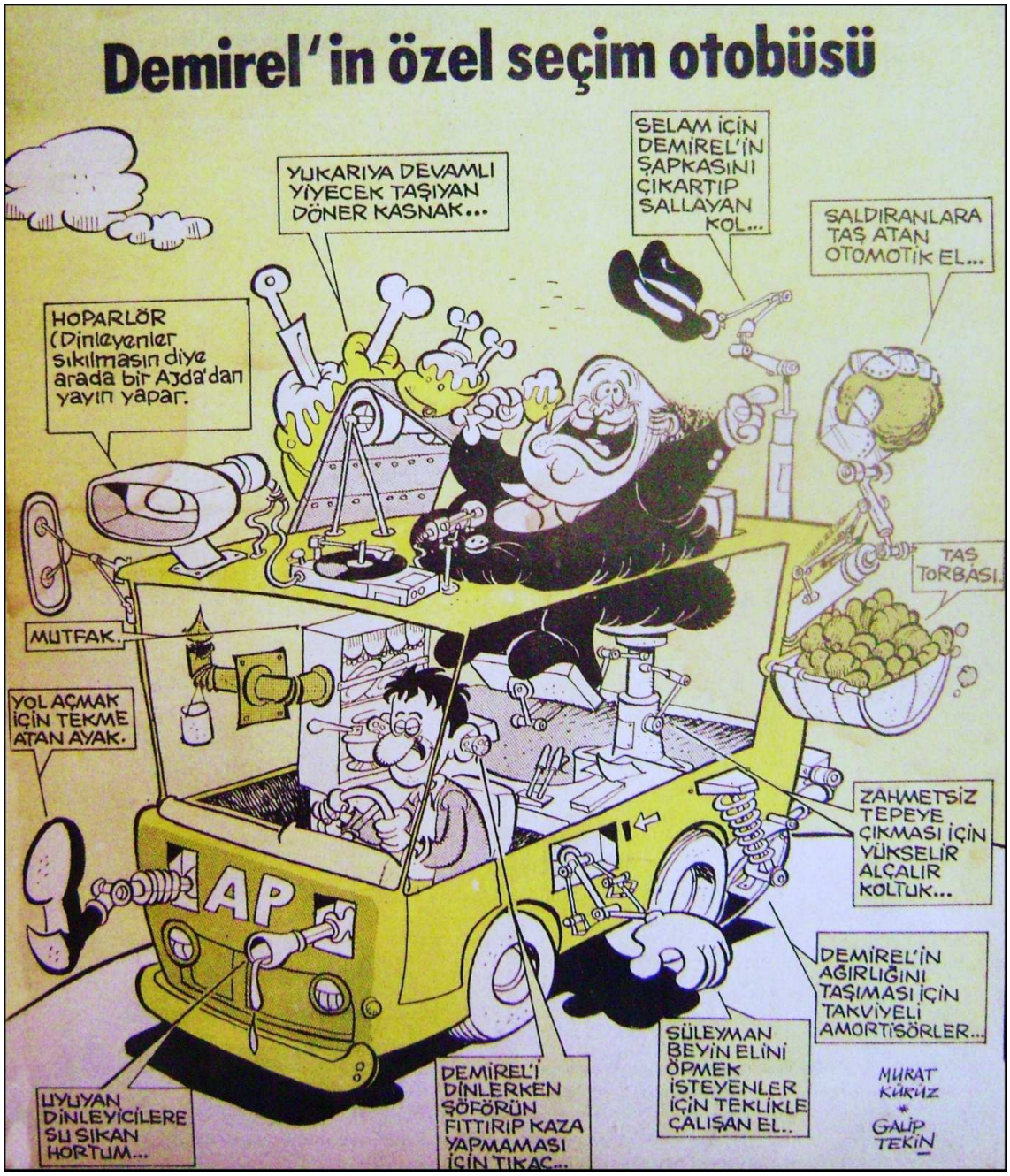

Resim 32. Gırgır Dergisi, 30 Eylül 1979, Sayı: 373

Resim 33. Balcıoğlu, Semih, Galeri Çiller, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1994.

Resim 34. Leman Dergisi, 30 Haziran 2001, Sayı: 2001/26

Resim 35. Orhan Koloğlu, Türkiye Karikatür Tarihi, Bileşim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 43

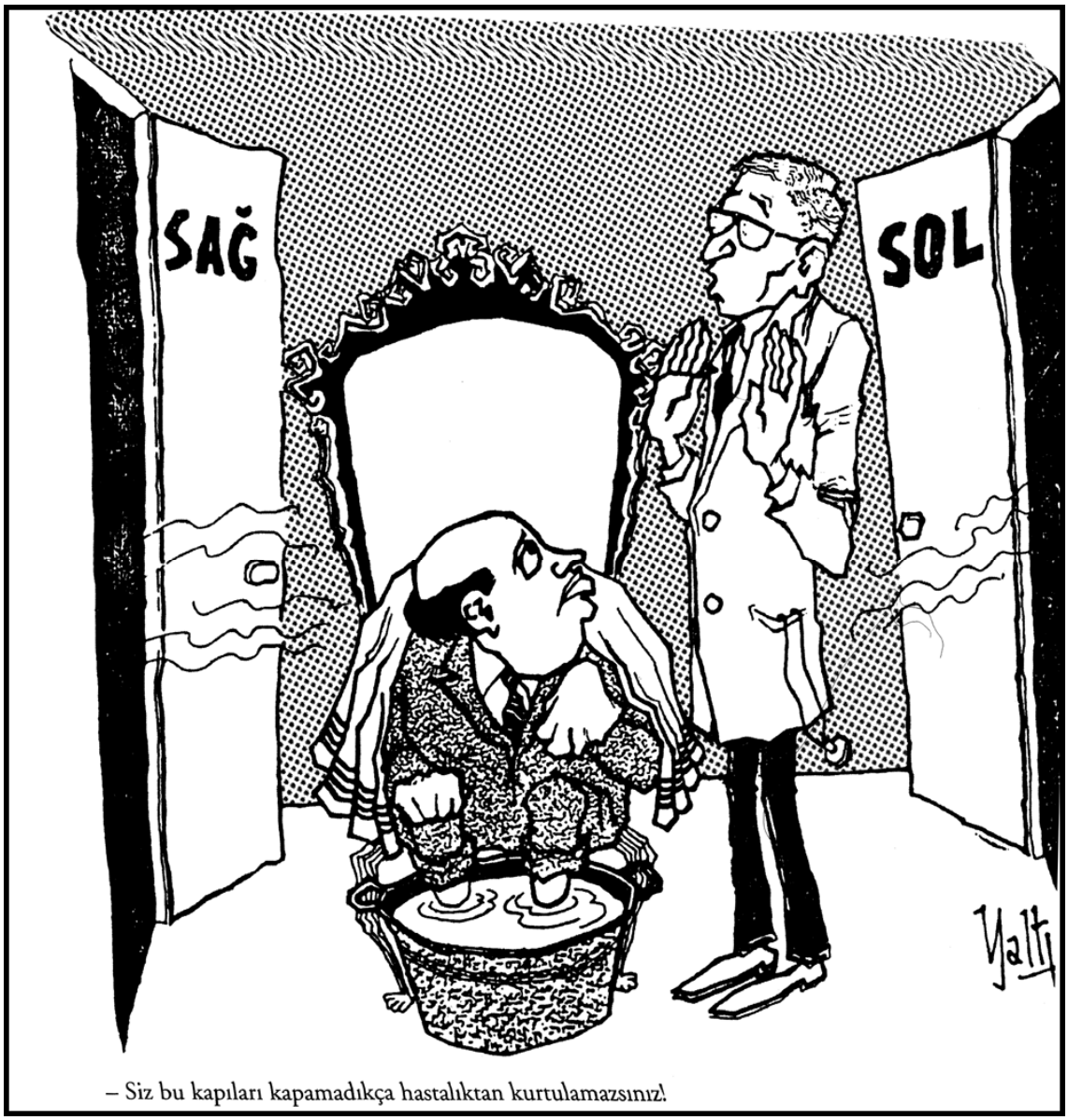

Resim 36. *Akbaba Dergisi*, 16 Kasım 1966, Sayı: 47

Resim 37. Leman Dergisi, 12 Temmuz 1997.

Resim 38. Leman Dergisi, 10 Ekim 1998, Sayı: 361

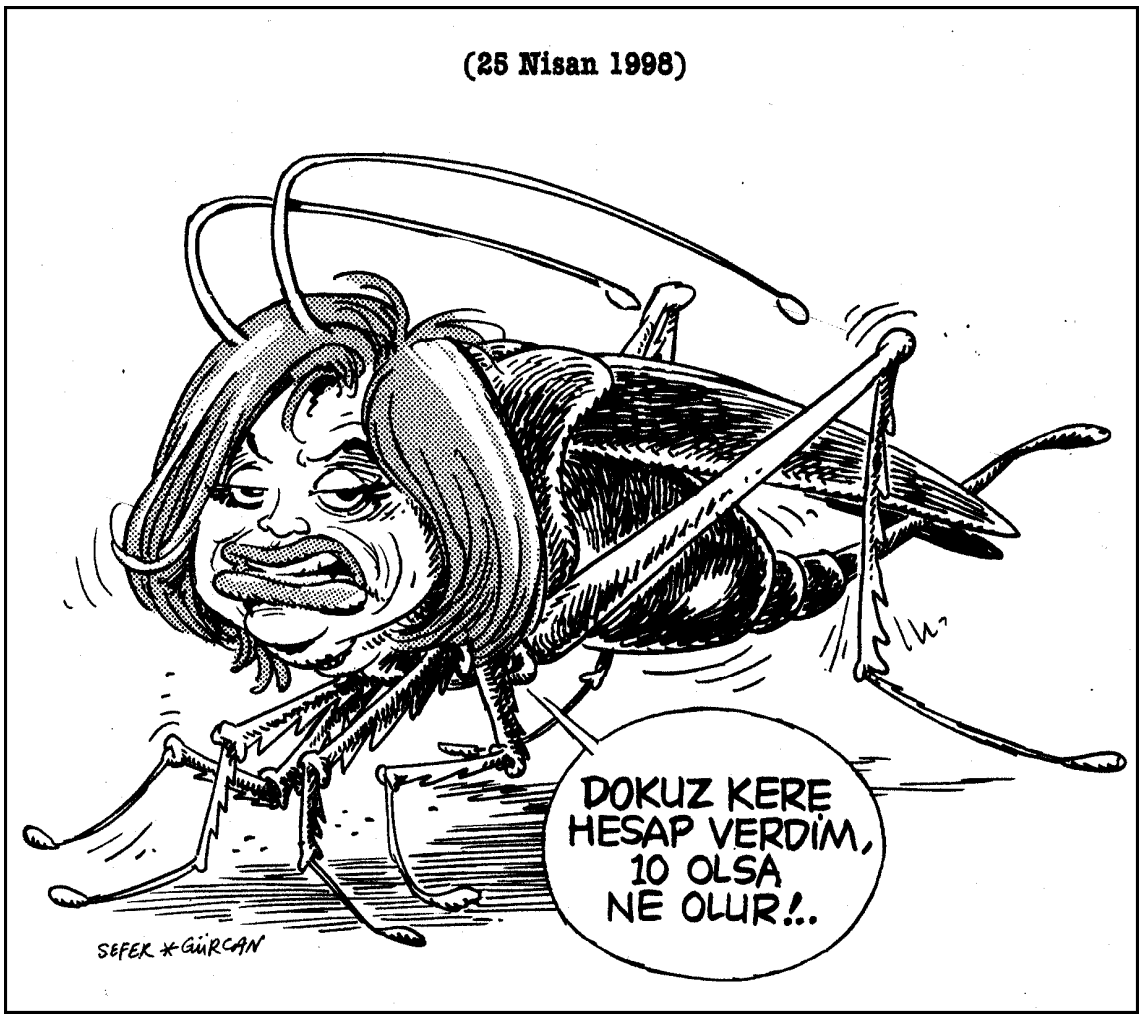

Resim 39. Leman Dergisi, 25 Nisan 1998, Sayı: 337

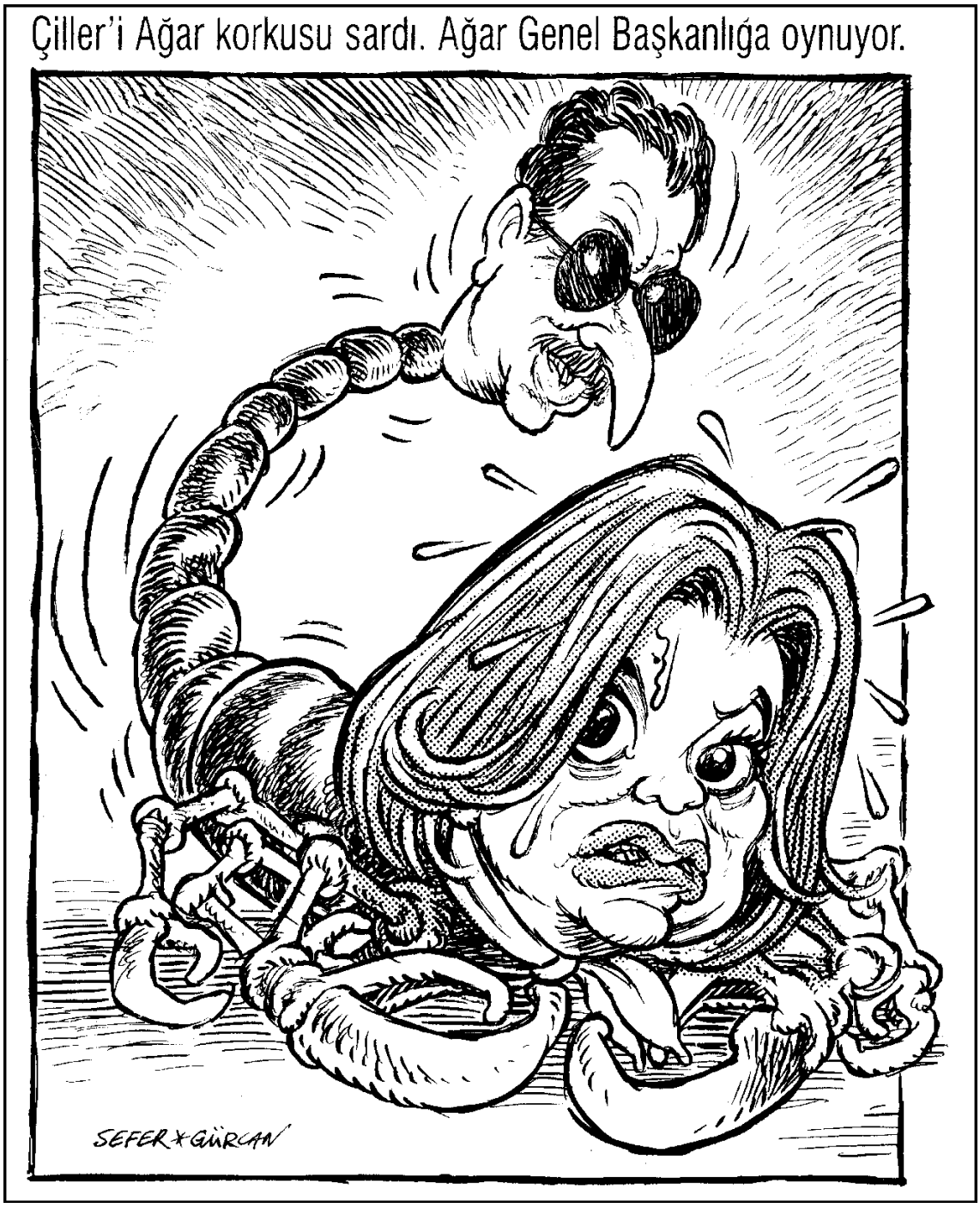

Resim 40. Leman Dergisi, 11 Ekim 1997, Sayı: 309

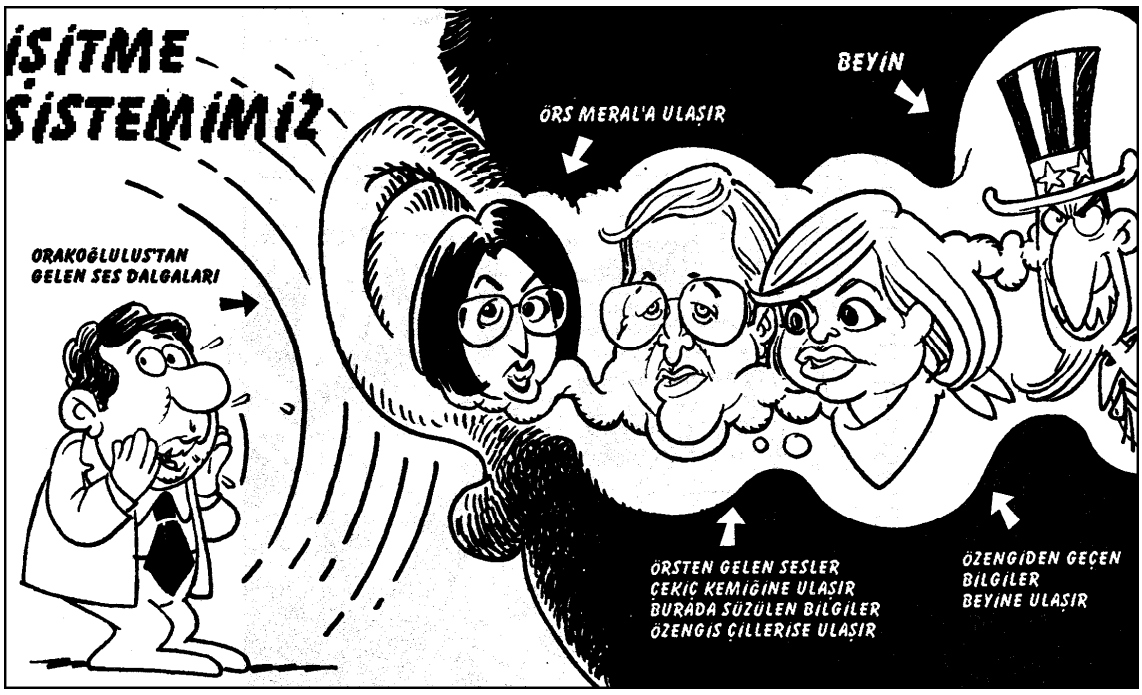

Resim 41. Leman Dergisi, 5 Temmuz 1997, Sayı: 295

Resim 42. Leman Dergisi, 5 Ocak 1997, Sayı: 269

Resim 43. Penguen Dergisi, 6 Kasım 2002, Sayı: 7

Resim 44. Leman Dergisi, 28 Ocak 1996, Sayı: 210

Resim 45. Leman Dergisi, 7 Ağustos 1994, Sayı: 143

Resim 46. Leman Dergisi, 17 Nisan 1998, Sayı: 388

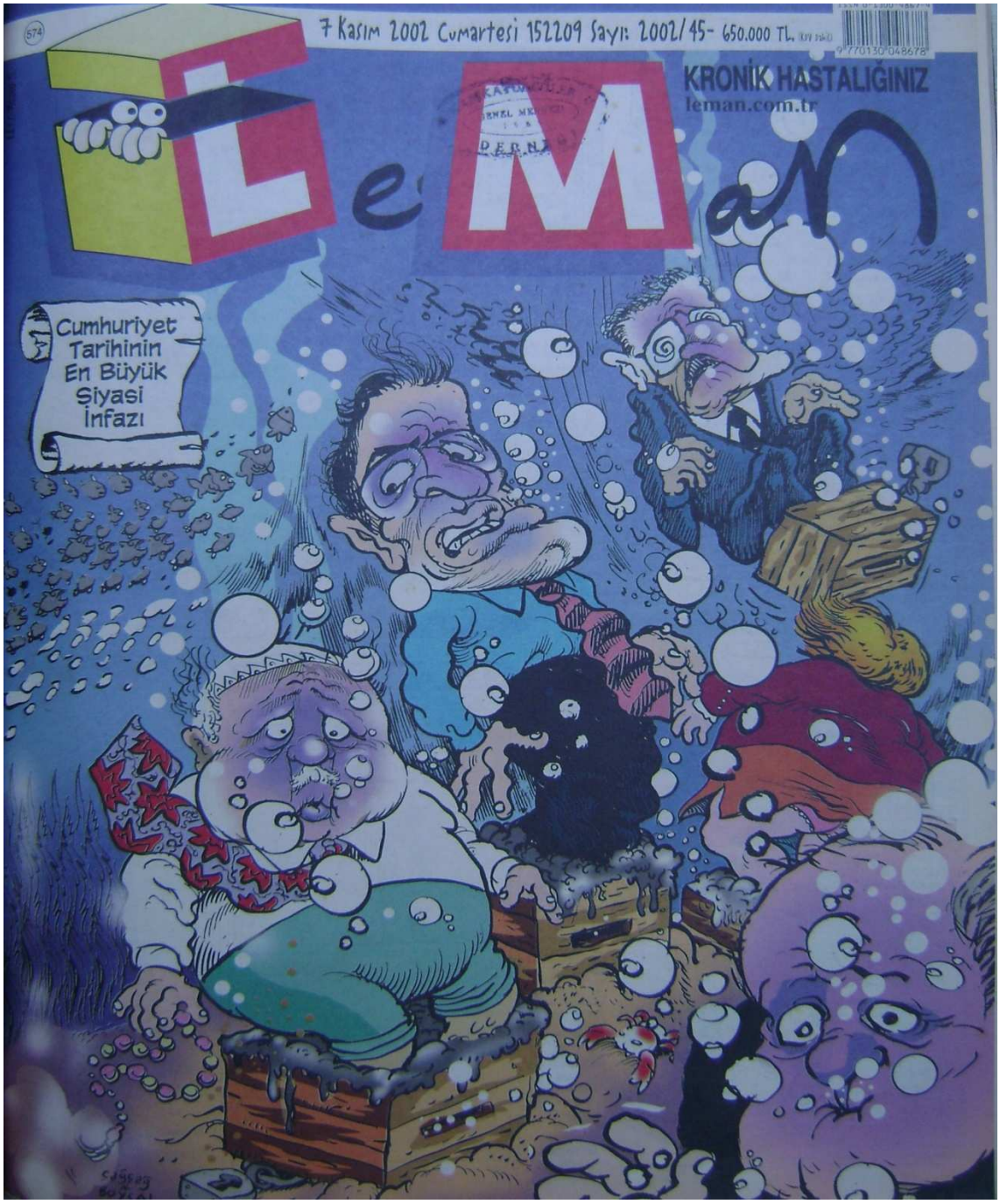

Resim 47. Leman Dergisi, 7 Kasım 2002, Sayı: 45

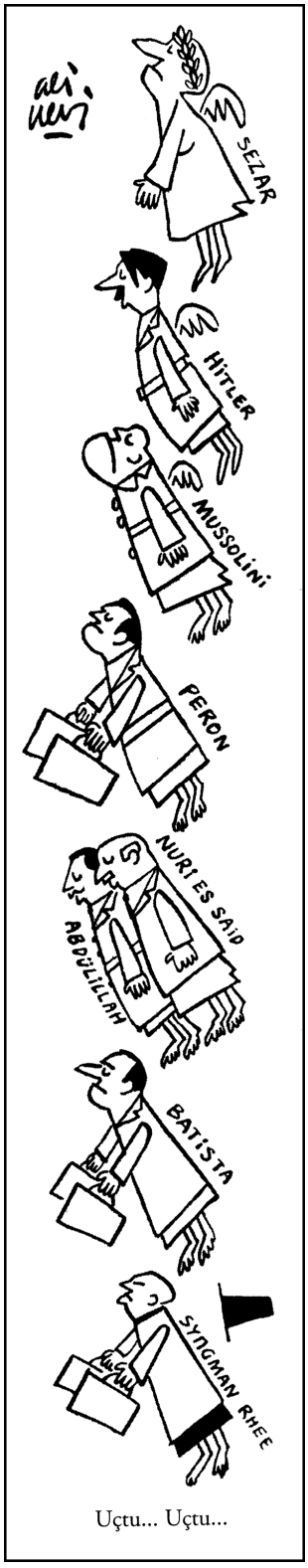

Resim 48. Cumhuriyet Gazetesi, 30 Nisan 1960, s. 1

Resim 49. Leman Dergisi, 18 Mayıs 2002, Sayı: 20.

Resim 50. Leman Dergisi, 20 Eylül 1993, Sayı: 97

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Zeynep BAKİ
Doğum Yeri ve Tarihi	Nevşehir\ 1985
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon Sinema Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Sabah Gazetesi-Doğu Ekspres Gazetesi-Nevşehir Manşet Gazetesi
İletişim	
E-Posta Adresi	zeynepbaki86@hotmail.com
Tarih	01.02.2011